REPUBLIC OF TURKEY
ATATURK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE,
LANGUAGE AND HISTORY

ATATÜRK RESEARCH CENTER

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

VOLUME: XXVII NOVEMBER 2011 NUMBER: 81

FİYATI: 8.00 TL.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ziyabey Caddesi No.: 19, 06520 Balgat / ANKARA

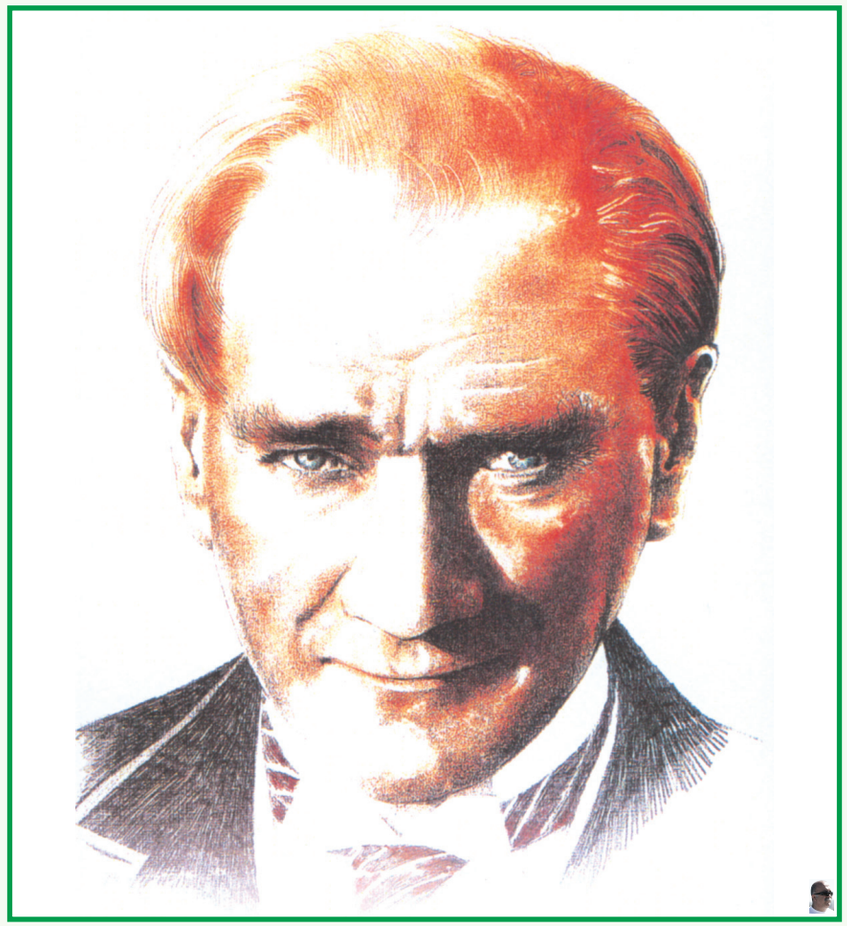
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

KASIM
2011
SAYI
81

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXVII KASIM 2011 SAYI: 81

ISSN 1011-727X

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXVIII KASIM 2011 SAYI: 81

ISSN 1011-727X

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

VOLUME: XXVII NOVEMBER 2011 NUMBER: 81

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi

Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / *ABRITRALS FOR THIS ISSUE*

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Ali ARSLAN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr.Mustafa TURAN
Gazi Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet Akif ERDOĞRU
Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. MESUT ÇAPA
Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Kemal ARI
Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü

Doç.Dr. Kenan OLGUN
Sakarya Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Bahri ATA
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

Yrd. Doç. Dr. Sabri Can SANNAV
Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Yrd. Doç. Dr. Bülent YILDIRIM
Trakya Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XXVII **KASIM 2011** **SAYI: 81**

SAHİBİ / *OWNER*
Atatürk Araştırma Merkezi Adına / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

YAYIN KURULU / *EDITORIAL BOARD*
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN — Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU — Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ — Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Ali ARSLAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / *LEGAL REPRESENTATIVE*
Mustafa CÖHCE

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi No: 19 06520 Balgat/ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Faks: (0 312) 285 55 27
e-posta: dergi@atam.gov.tr. • web: http://www.atam.gov.tr.
• Atatürk Araştırma Merkezi Süreli Yayını olan
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin bu sayısı 1500 (binbeşyüz) adet basılmıştır.
• Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
• Yazıların yayın hakkı merkezimize devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
Basıldığı Yer: Erdal Basın Yayın Dağıtım - Ankara, Tel: (0312) 398 05 11
Basım Tarihi: Ankara 30 Aralık 2011

ABONE BEDELLERİ / *SUBSCRIPTION*
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 24.00 TL.
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 15.00$

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Barış TAŞ - İlker YİĞİT Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Beyşehir Kazasında Nüfus
Population in Beyşehir District From Tanzimat to Republic 489

Nuri KÖSTÜKLÜ TMT Öncesi Kbırıs Türkleri'nin Durumuna Dair Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosluğunca Hazırlanan Bir Rapor ve Düşündürdükleri
A Report Prepared by Cyprus Consulate of Türkiye About the Cypriot Turks Before TMT and Some Thoughts on it 533

Mehmet Akif BAL Trabzon'un Rus Donanmasınca Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri (1914-1916)
The Bombardment of Trabzon by the Russian Navy and Effects of the Bombardment on Trabzon (1914-1916) 545

Fatih Mehmet SANCAKTAR Ali Fethi (Okyar) Bey'in Bulgaristan Sefirliği Dönemindeki Faaliyetleri (Ekim 1913 - Aralık 1917)
Ali Fethi (Okyar) Bey's Activities as the Ottoman Embassy in Bulgaria (October 1913 - December 1917) 577

Umut C. KARADOĞAN Milli Mücadele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri
The Situation and Activities of Turkish Navy in the Years of National Struggle 603

Murat BURGAÇ Cumhuriyet Döneminde Trakya'da Örnek Bir Sağlık Kampı Uygulaması: Azat Obaları
A Good Model of Health Campppractice in Thrace During the Republic Period: "Azat Obaları' 651

Levent Şahverdi Arşivi

YAYIN TANITIM/ PUBLICATION DESCRIPTION

Hüseyin TOSUN VII. Uluslararası Atatürk Kongresi
(17-22 Kasım 2011, Makedonya)
7 th International Ataturk Congress
(17-22 Octobe 2011 Macedonia) 673

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 771

Journal of Atatürk Research Center – Editorial Principles 777

Levent Şahverdi Arşivi

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E BEYŞEHİR KAZASI'NDA NÜFUS

Barış TAŞ*
İlker YİĞİT**

ÖZET

Nüfus, coğrafya biliminin ele aldığı temel konularından birini oluşturur. Farklı bilim dalları tarafından ele alınan nüfus, özellikle planlama açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Günümüz dünyasında nüfusun niceliğinden çok niteliği önemlidir. Ancak bir ülkenin nüfus niceliği (sayısı) hala önemini korumaktadır. Nitekim nüfus artış hızı sıfır olan ya da eksilerde seyreden ülkeler, nüfusunun yaşlanması ve neslin yenilenememesi gibi endişelerle nüfus artışını destekleyici politikalar izlemektedir. Nüfus, gerek geçmişte gerekse günümüzde devletler için önemli bir vergi ve asker kaynağı durumundadır. Osmanlı İmparatorluğunda da nüfus, asker temini ve vergiler bakımından son derece önemli bir kaynak durumundaydı. Bu bağlamda nüfus, tarih ve coğrafya bilimlerinin ortak çalışma alanını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, XIX. yüzyılın ilk yarısından Cumhuriyet dönemine kadar olan süreçte, Beyşehir Kazasında meydana gelen demografik değişim (kaynakların elverdiği ölçüde) ortaya konulmuştur. Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde Beyşehir kazasındaki nüfus değişimi ve gelişimi üzerinde savaşlar, göçler ve idari yapıdaki değişimler belirleyici olmuştur. Mevcut kaynaklar ışığında bu değişim coğrafi bakış açısıyla (doğal ortam-insan etkileşimi dikkate alınarak) değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Beyşehir kazasındaki nüfusun gelişimi üzerinde doğal ortam şartlarından çok idari-beşeri şartların etkisi daha fazla etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Tarihi Demografi, Tanzimat, Cumhuriyet, Göç.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü.
** Çankırı Karatekin Üniversitesi, Coğrafya Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

POPULATION IN BEYSEHIR DISTRICT FROM TANZIMAT TO REPUBLIC

ABSTRACT

Population is one of the key issues on which the science of geography. Population taken up by the different branches of science has an important place, especially in terms of planning. The quality of population is more important than the quantity of population in today's world. However, the quantity of a country's population (number) still maintains its importance. Indeed, population growth rate of countries with zero or in negative level, follow supporting growth population policies concerning such as aging population and non renewed generation. Population is a source of major tax and soldiers for states both in the past and today. The population in the Ottoman Empire was an extremely important resource in terms of military supplies and tax. In this respect, population is a common work area for the sciences of history and geography. In this paper, demographic changes occurring in the district of Beysehir (to the extent allowed by the sources) have been put forward from the first half of the 19th century to the Republican period. During the transition period from the last period of the Ottoman Empire to the Republican period; wars, migrations, and changes in administrative structure has been decisive on the development and change of population in Beysehir District. This change in the light of existing sources with geographical perspective (taken into account the natural environment-human interactions) has been evaluated. In this regard, on the development of population in the district of Beysehir, the administrative-human conditions have been much more effective impact than the natural environmental conditions.

Keywords: Population, Historical Demography, Tanzimat, Republic, Migration.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Nüfus kelimesi; Arapça "nefs" kelimesinin çoğuludur, şahıs, kişi anlamına gelmektedir.[1] Coğrafya biliminde ise nüfus, belirli bir mekânda belirli bir zaman diliminde yaşayan insan sayısı olarak tanımlanabilir. Günümüzde insanoğlu geliştirdiği kültür ve teknoloji ile birlikte doğal ortama olan bağımlılığını azaltmıştır. Ancak yeryüzünde geri kalmış, hatta gelişmekte olan ülkeler (teknolojik ilerlemenin yavaş olduğu ülkelerde) doğal şartların etkisinden kurtulamamışlardır.[2]

Oldukça dinamik yapıya sahip olan nüfus, yatayda, dikeyde ve zamanda değişik dağılış özellikleri göstermektedir. Nüfusun yeryüzünün belirli alanlarında doğal faktörlere bağlı olarak arttığı, belirli alanlarda ise azaldığı görülmektedir.[3] Nüfus bir yandan Dünya'daki sınırlı doğal kaynakları paylaşan, dolayısıyla bütün çevre sorunlarının temel kaynağı olurken diğer yandan da ülkeler için önemli bir güç kaynağı ve devamlılıklarını sağlamakta gerekli bir unsurdur.[4]

Bir ülke veya toplumun günümüz karakterini kavramak ve yaşadıkları problemler için doğru çözümler üretmek, ancak geçmişteki özelliklerini anlamak ve zaman içinde geçirdiği gelişim sürecini bilmekle mümkün olabilir. Bu bağlamda, ülkemiz nüfusunun toplumsal ve ekonomik sorunlarına doğru çözümler üretilmesi için nüfusun geçmişteki karakterini ortaya koymak zorunlu görünmektedir. Geniş bir saha için doğru sonuçlara ulaşmak ve ülke geneline hitap eden çözümler üretebilmek amacıyla, o bölge veya ülke nüfusunun kapsamlı bir şekilde araştırılması gereklidir.[5]

---

[1] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,** Aydın Kitabevi, Ankara, 1993, s. 1664.

[2] Barış Taş, Mustafa Yakar, "Afyonkarahisar İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı", **Coğrafi Bilimler Dergisi,** C. 7, Sayı, 2, s. 145-161, Ekim, 2009, s. 146.

[3] Barış Taş, **Sandıklı İlçesinde Arazi Kullanımı ve Planlama Önerileri,** Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, 2010, s. 35.

[4] Servet Karabağ, ve Salih Şahin, **Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası,** Gazi Kitabevi. Ankara 2006, s. 2.

[5] Osman Gümüşçü, **XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 144.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilim ve teknolojideki gelişmeler sayesinde insanlar doğal ortamı değiştirme gücüne ve imkânına sahip olsalar bile doğal ortamın kendine özgü savunma mekanizmaları bulunmaktadır. Bu bağlamda doğanın imkân tanıdığı, insan yaşamına elverişli doğal koşulların var olduğu yerlerde insanlar yerleşmekte ve o sahada bu istenilen koşullar devam ettiği müddetçe tercih edilen bir mekân olma özelliğini korumaktadır. Yerleşilen alanda uygun doğal koşullar eğer zaman içinde değişir ve uygunluğunu kaybederse ya da insanların ihtiyacına cevap veremeyecek olursa ilk önce bu alanlardan göçler meydana gelmekte, bazı durumlarda böyle alanlar terk edilebilmektedir. İnsanların ekonomik faaliyetlerini devam ettirilebildikleri alanlar sürekli bir nüfusa sahip olurken, ekonomik faaliyetlere uygunluğunu zaman içinde kaybeden yerlerde ise nüfus azalmakta ve sonuçta buralar terk edilmektedir.

İnsanlar çok uzun zamanlardan beri nüfus sayımı yapma girişimlerinde bulunmuşlarsa da, modern sayımlar oldukça yenidir. Eski nüfus sayımlarından çok azı günümüze aktarılmıştır. Özellikle askere alma, vergiler vb. korkularla doğmuş olan güvensizlik, genellikle krallar, hükümdarlar tarafından düzenlenen eski sayımların değerini azaltmıştır. Nüfus sayımlarının geçmişi MÖ 4000'lere kadar gittiği sanılmaktadır. Eski sayımlardan (örneğin eski Çin ve Babil'de yapılanlar) elde bir şey kalmamış gibidir. Yalnızca Ortadoğu'da elde edilen kil tabletler MÖ 2500 ile 1600 arasındaki dönemde Mezopotamya'daki şehir-devletler ya da küçük krallıklardan bazılarına ait bilgiler (tapınak personeli ile ilgili bilgiler) vermektedirler. Tapınak kayıtlarının tersine, nüfus sayımı tanımına çok daha uygun düşen ilk sayımın ise MÖ 2100 yılında Lagaş yakınında ki Umma'da yapıldığı anlaşılmaktadır.[6]

İlki MÖ 435 yılında yapıldığı ve sonra, savaş zamanları hariç, her beş yılda tekrarlandığı sanılan Roma sayımları hariç tutulursa, mo-

[6] Ball, 1996. akt. Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, **Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekan,** Çantay Kitabevi, İstanbul 2009, s. 214.

Levent Şahverdi Arşivi

dern sayımlar, Fransız ve İngilizlerin sömürgelerinde yaptıkları sayımlarla başlamıştır. Kanada'da yapılan sayım yalnızca nüfusu saymak için yapılan belki de ilk sayımdı. İlk periyodik sayımlar ise, günümüzde nüfusla ilgili en doğru bilgilerin toplanmasında önde gelen İskandinav ülkelerinden İsveç'te 1748'de, Danimarka'da 1769'da yapılmaya başlanmıştır. ABD'de ilk sayım 1709'da yapılmış fakat 1789'da, Temsilciler Meclisi'ne seçilecek temsilci sayısını belirlemek üzere her on yılda bir sayım yapılması anayasaya bir madde olarak eklenmişti ki bu o zaman devrim niteliğinde bir fikir olarak görülmüştür.[7]

Büyük Britanya'da ilk sayım 1801'de yapılmış; fakat ulusal düzenli sayımlar 1871'de başlamıştır; Rusya'da ise 1897'de. On dokuzuncu yüzyıl içinde, düzensiz de olsa, dünya ülkelerinin çoğunda geniş kapsamlı sayımlar yapıldığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da kısmi olarak 1831'de yapılmış;[8] diğer nüfus belirleme girişimlerinde olduğu gibi, bu sayımda da asker olabilecek erkek nüfus önem taşımış ve kadınlar sayılmamıştı. Ancak, Türkiye'de düzenli modern sayımlara Cumhuriyetle birlikte, 1927'de başlanmıştır.[9] Ancak Türkiye için Mufassal tahrir defterlerinin sağladığı bilgiler düşünüldüğünde bu tarihi çok daha öncelere götürmek gerekecektir.[10]

Cumhuriyet öncesinde yapılan 1831, 1844, 1874, sayımlarını[11] ve Osmanlı salnameleri'ndeki nüfus bilgilerini ise modern sayımlara hazırlık olarak kabul etmek mümkündür.[12] Çağdaş coğrafya çalışmalarında nüfus verileri, nüfus sayımı sonuçlarını gösteren istatistiklerden sağlanırken, bu çalışmada farklı olarak bu veriler, Temettüat defterlerinden, salnamelerden, "Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası

---

[7] Tümertekin ve Özgüç, 2009, **a.g.e.,** s. 214-215.

[8] Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831,** DİE Yayınları, 1997.

9 Tümertekin ve Özgüç, 2009, **a.g.e.,** s. 216.

[10] Gümüşçü, 2001, **a.g.e.,** s. 145.

[11] Hayati Doğanay, vd. **Coğrafya'ya Giriş 2 Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya,** Aktif Yayınevi, Erzurum 2003, s.144.

[12] Gümüşçü, 2001, **a.g.e.,** s. 145.

Levent Şahverdi Arşivi

Konya Vilayeti" isimli eserden (1935 yılı nüfus ise ilgili nüfus sayımından) elde edilmiştir.

Osmanlı devletinin, birbirinden farklı çok sayıda etnik ve dini unsuru uzun yıllar başarıyla bir arada tuttuğunu ve yönettiği bilinmektedir. Osmanlı yönetimi, daha kuruluşundan itibaren ülkenin gelir kaynaklarının tespiti ve kayıt altına alınmasına yönelik çalışmalara önem vermişti. Bu amaçla "tahrir" adı verilen sayımlar yapılmış, böylece demografik kayıtlar tutulmuştur. Günümüzde arşivler yardımıyla ulaşılabilen bu kayıtlar, Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında tuttuğu halkın sayımına ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Sayım ve kayıt işine Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren önem verdiği bilinmekle beraber ilk kayıt ve tahririn ne zaman yapıldığı tartışmalıdır. Bilinen ilk arazi tahrir defteri I. Murat devrine (1360-1389) ait olmakla birlikte, sayımın tarihini Orhan Bey zamanına kadar çıkartanlar da vardır.[13]

XIX. yüzyılda sınırları sürekli olarak değişen ve küçülen bir İmparatorluk söz konusudur. 17. ve 18 yüzyıl nüfusuna ait kesin bilgilerimiz olmamakla birlikte Anadolu'nun içine girdiği karışık dönemde hem kentsel hem de kırsal nüfusta bir azalma olduğu tahmin edilmektedir. 19. yüzyıl Anadolu'da nüfusunun arttığı bir dönemdir. Bu durumun ilk sebebi az da olsa nüfus artış hızının yükselmesi, ikinci neden ise, İmparatorluğun sürekli toprak kaybetmesine bağlı olarak, kaybettiği topraklardan göç almasıdır. 1856-1913 yılları arasında Rusya'dan 232.000 Kırımlı, 755.000 Çerkez göçmen gelirken, 1877-1913 arasında Balkanlardan gelen göçmen sayısı ise 465.000'dir [14]

XIX. yüzyıl başlarında iki ayrı tür tahrir planlanmış ve her ikisi de uygulanmıştır. Bunlardan ilki nüfus tahrirleridir. 1830-1831 tarihinden itibaren başlanan bu tahrirlerde sadece erkek nüfus yazılmıştır.

---

[13] Orhan Sakin, **Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu,** Ekim Yay., İstanbul 2008, s. 211-212.

[14] İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C. 4, İçinde (878-890) İstanbul: İletişim Yayınları. 1994, s. 878.

Levent Şahverdi Arşivi

Nüfus sayımlarına, mal-mülk sayımlarının yanı sıra Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiştir. Bu çerçevede nüfus defterleri ve altı aylık yoklama defterleri düzenlenmiştir. İkinci tür tahrirler ise Temettüat tahrirleridir. Tapu tahrir geleneğinin bir devamı olarak bu gelir defterleri aynı zamanda birer nüfus defteri gibi de düşünülmüştür.[15] Bilindiği üzere Temettüat defterlerindeki nüfus ile ilgili bilgiler günümüzdeki nüfus istatistiklerinden farklıdır. Bazı noktalarda Temettüat defterlerinden elde edilen bilgiler modern sayımlara göre eksik bilgiler içermektedir. Ancak Temettüat defterlerini, vermiş olduğu diğer bilgiler nedeniyle veri kaynağı olarak kabul etmeyi gerektirmektedir. Birtakım eksikliklere rağmen bu defterdeki verileri kullanmak o dönem için önemli sonuçlar verecektir. Bu konuda Barkan şu ifadeleri kullanır: "istatistik verilerini, bazen kati rakamlar olmaktan ziyade nüfus kütlelerinin büyüklük nispetleri ve münasebetleri hakkında kıymetli ölçüler temin eden malumat olarak kullanmak mecburiyetinde kalabileceğimizi kabul etsek dahi, bu hal onların fevkalade büyük olan kıymetini azaltmayacaktır".[16]

Temettüat defterlerinde yalnızca vergi mükellefleri değil, farklı hizmetleri dolayısıyla vergiden muaf olanlar, asker, imam, müftü, alil, dul vb. bütün haneler hakkında bilgi vermektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere bu tahrirler bazı konularda oldukça ayrıntılı bilgiler verirken bir yerleşim merkezinde yaşayan kişi sayısı hususunda aynı derinlikte bilgi vermemektedir. Temettüat defterlerinde bir yerleşme merkezinde yaşayan vergi mükellefi kişinin ismi mesleği ve hane sayıları birlikte verilmiştir.

Söz konusu bu eksikliğe çözüm olarak bir yerleşim merkezinde yaşayan toplam nüfusu bulmak için, çeşitli araştırmacılar tarafından

---

[15] Adıyeke Nuri, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri" Ankara Üniversitesi, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,** OTAM., Sayı 11, 2000, s.769-825, s. 771.

[16] Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası** C. X, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları 1951-53, s. 1-26; İstanbul, s. 14.

Levent Şahverdi Arşivi

farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bunlara göre herhangi bir yerleşim merkezindeki hane ya da nefer sayısını belirli bir kat sayı ile çarpmak gereklidir. Katsayılarda "5", birçok araştırmacı tarafından benimsenmiş olup, ilk defa "Barkan" tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Sümer 7, Cohen-Lewis 6, Cook 4.5, katsayılarını kullanmıştır. [17] Hatta Cook, hane ve nefer sayısını farklı katsayılar ile çarpma yoluna giderek, hane sayısı "4,5" ile nefer sayısını da "3" ile çarparak sonuca gitmeye çalışmıştır.[18] Göyünç ve Lowry'de 5'i tercih etmiş, Russell 3,5[19] Jennings 3 ve 3,5[20] katsayılarını kullanırken, Faroqhi, Elibüyük, Arıkan ve Gümüşçü gibi bazı araştırmacılar hiçbir katsayı kullanmadan doğrudan "vergi nüfusunu" esas almışlardır.[21]

1871 ve 1896 yılına ait veriler salnamelerden elde edilmiştir. Yıllık kelimesine karşılık gelen salname, önce Batı Avrupa'da ortaya çıkmış bir süreli yayın türüdür. Başlangıçta kilise astrologlarının (müneccim) hazırladığı yıllık fal kitapları biçiminde görülmüştür. Halkın büyük ilgi gösterdiği bu tür yayınlara karşı 17. yüzyıl sonlarında Paris'te yayınlanmaya başlayan Almanach de Royale (Krallık Yıllığı) Astronomi'deki gelişmelere esas alarak bu alanda daha bilimsel bilgi vermeye başlamıştır. Daha sonraları yıllıkta saray, kilise, devlet görevlileri ile ilgili bilgiler, önemli bilgileri gösteren cetvellerde yer almış, giderek resmi bir nitelik kazanmıştır. Bu örneği izleyen diğer Avrupa ülkeleri bu tür yayınlar hazırlama eğilimine girmiş ve dünyadaki birçok devlet tarafından büyük ilgi görmüş ve yaygın-

---

[17] Mesut Elibüyük, "Türkiyenin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler", s. 25-26, **Coğrafya Araştırmaları,** C.I,S 2, Ankara 1990, s. 11-42.

[18] M. A. Cook, 1972, **Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600,** Londra.

[19] Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında". İÜ: **Edebiyat Fak. Tarih Dergisi,** s. 32., Ord. Prof. İ. Hakkı, **Uzunçarşılı Hatıra Sayısı.,** İstanbul 1979. s. 332.

[20] R.C. Jennings, "Urban Population in Anatolia in the Sivteenth Century" 1976, s. 21. akt. O. Gümüşçü.2001, **a.g.e.,** s. 51.

[21] Katsayı kullanmadan vergi nüfusunu esas alan araştırmacılar arasında; Mesut Elibüyük, 1991. **a.g.e.,** s. 37-38, Zeki Arıkan, XV-XVI Yüzyıllarda Hamit Sancağı, EÜ. Yayınları İzmir 1988, s. 49 vd, Suraıya Faroqhi, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", **International Journal Türkish Studies I/1,** 1970-80. s. 39-50, s. 39, ve Gümüşçü, 2001. **a.g.e.,** s, 147 vd. yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

laşmıştır. Osmanlı'da yayınlanan ilk salnamede bu geleneğin izleyicisi olarak Tanzimat'ın öncüsü Mustafa Reşid Paşa'nın girişimiyle 20 Aralık 1846-8 Aralık 1847 yılını kapsayan 1263 hicri yılına aittir. Osmanlı ülkesinde yayınlanan salnamelerde Avrupa örneklerinde olduğu gibi, yıllık bir takvimi, nazırları, yüksek devlet görevlilerini, Avrupa Devleti hükümdarlarının adlarını, yabancı ülke elçilerini, çeşitli mali bilgileri, posta ve deniz ulaşımı ile ilgili cetvelleri kapsayan salname giderek daha da gelişmiştir. Önceleri çeşitli kişilerle hazırlanan devlet salnamesi 1882-1888 arasında Maarif Nezareti, daha sonra da sicil-i Ahval Daire-i Umumiyyesi'nce düzenlenmiştir. 1846-1908 arasında her yıl düzenli olarak 64 defa yayınlamış, II. Meşrutiyetten sonra (1910-1918 arasında) ancak dört defa çıkarılabilmiştir. Bunlardan Konya'ya ait olan 1868-1914 arasında 30 adet salname hazırlanmıştır.[22]

1922 yılına ait nüfus verileri Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Konya Vilayeti isimli eserden yararlanarak elde edilmiştir. Bu eserle ilgili olarak bazı bilgileri vermekte fayda vardır.

Sıhhi-i İçtimai Coğrafya dizisi; ilki 1922 yılı Mart ayında basılan Sinop sancağı olmak üzere toplam 19 kitaptan oluşmaktadır. Bunlardan 8'i 1922, 7'si 1925, 2'si 1926, 1'i 1932 ve sonuncusu da 1938 yılında basılmıştır. Milli mücadele yıllarında Büyük Millet Meclisi hükümetine destek veren ve Konya'dan Ankara'ya taşınan Öğüt gazetesi matbaasında 1922 yılında basılmaya başlayan kitaplar, Cumhuriyet'in ilanından sonraki yıllarda İstanbul'da Hilal matbaası ile Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi tarafından basılmıştır. Asıl hedef bütün yurdun tetkiki olmasına rağmen ne yazık ki çeşitli sebepler yüzünden baskı tamamlanamamış, sadece 19 vilayet için yapılan çalışmalar basılmıştır. Fakat kitaplar üzerinde yazılan cüz numaralarına bakılırsa kitap sayısının 20 olması gerekir. Çünkü sadece 1922 yılında kitaplar üzerinde belirtilen cüz numaraları incelendiğin-

[22] Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi** C. 5, içinde (1328-1248), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1247.

Levent Şahverdi Arşivi

de, 3. cüzün eksik olduğu ortaya çıkar. Eksik olan cüzün ise muhtemelen Dr. Rıza Nur'un mukaddimesinde adı geçen Erzurum vilayeti olması gerekir.[23] Bu eserlerde sahanın coğrafi konumu, doğal coğrafya özellikleri (iklim, hidrografya, jeolojik ve jeomorfolojik özellikler vb.), beşeri coğrafya özellikleri (nüfus, dil, meslek grupları, din, eğitim vb.), hastaneler, medreseler, vb. yapılar, çeşitli hastalıklar, doğum ve ölüm oranları hakkında bilgiler içermektedir.

İlki 1922, sonuncusu 1938 yılında basılan bu dizinin içerdiği bilgiler, milli mücadele yılları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarına aittir. Özellikle 1922 ve 1925 yıllarında basılanlar, hemen tamamen Milli mücadele yıllarına ait bilgiler içermektedirler. Memleketimizin her tarafının işgal edildiği, dolayısıyla büyük sıkıntıların yaşandığı bu yıllara ait kaynakların özellikle de yerel yazılı kaynakların azlığı dikkate alındığında döneminin atmosferinde hazırlanmış olan bu çalışmaların ne denli önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.[24]

Bu araştırmalar tıp doktorları tarafından hazırlanmış olsa da, yapılan incelemeler ve konuları ele alış tarzı olarak coğrafi çalışmalara çok benzemektedir. Bu benzerlik, sosyolojide coğrafyacı görüşe önem veren "Science Sociale'in (Toplum Bilimi) kurucusu Pierre-Guillaume-Le Play'in (1806–1882) görüşleri doğrultusunda yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bilimde tek nedenli (monist) yaklaşımın kurucusu sayılan ünlü Fransız düşünür Le Play, anket ve monografi metotlarını ilme kazandırarak dolaylı olarak coğrafi düşünce metodunun gelişmesine önemli katkılar yapmıştır. Günümüzde bu metotlar, özellikle beşeri ve iktisadi coğrafya konularında geniş bir uygulama sahası bulmuştur.[25] Bu dizi, o dönemde "Saha Araştırması" olarak ve Dr. Rıza Nur'un direktifleriyle Le Play araştırma metodolojisi esas alınarak yapılmış olduğundan bugünkü coğrafya araştırmaları ile bü-

---

[23] Osman Gümüşçü, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak: Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası", **ATAM,** Sayı: 45, Ankara 1999, s. 944–945.

[24] Gümüşçü, 1999. **a.g.e.,** s. 945.

[25] Hayati Doğanay, **Coğrafyada Metodoloji,** MEB Yayınları, 1993, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

yük yakınlıklar göstermektedir. Böylece bu çalışmalara niçin "coğrafya" adının verildiği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.[26]

Bu şekilde hazırlanan Türkiye Sıhhi İçtimai Coğrafyası dizisinde; Sinop, Niğde, Kayseri, Kastamonu, Muğla (Menteşe), Hamidabad sancakları; Konya, Ankara, Bayezid, Çatalca, Kırkkilise (Kırklareli), Kırşehir, Urfa, Kengırı (Çankırı), Gazi Ayıntab, Sivas ve Tokat vilayetlerine ait olmak üzere 19 adet defter bulunmaktadır.[27]

1922 yılına ait olan Sıhhi İçtimai coğrafya isimli eserde hem hane hem de kişi bazında veriler mevcuttur. Bu çalışmada bütünlük arz etmesi amacı ile hane x 5 = nüfus sayısı (kişi) metodunu uygulayarak nüfus sayısına ulaşılmıştır. Özellikle nüfus dağılışının gösterildiği haritalarda kişi sayısı esas alınmıştır.

Öncelikle, sınırları belli olan idari birimlerde çeşitli tarihlerde yapılan tahrirler yardımıyla, nüfus miktarları ve dağılışları tespit edilebilmektedir. Bu sayede yukarda ifade edildiği şekliyle ilgili sahadaki nüfus miktarı, nüfusun gelişimi ve mekanda dağılışı ortaya konulmuştur. Tarımsal faaliyetlerle ilgilenenlerin yanı sıra sanayi ve hizmet sektöründe çalışan kişilerden yola çıkarak nüfusun sektörel dağılımı ortaya konulabilmektedir. Nüfusun hareketleri konusunda, kaydedilen bilgiler göç faaliyetlerini, göçün yönünü, göç edenlerin gittiği yerdeki ekonomik faaliyet türüne, göç ediş nedeni ve göç eden kişi sayısına ulaşılabilmektedir. Son olarak bir merkezde yaşayan nüfusun fiziki görünümleri hakkında da bilgiler edinmek mümkündür.

BEYŞEHİR KAZASI'NDA NÜFUSUN GELİŞİMİ

Bir yerleşim merkezinde nüfusun gelişimi artma, azalma ve nadir olarak da sabit kalma eğilimindedir. Nüfus sayısındaki artış doğumlar, dışardan gelen göçler sayesinde olurken azalma; ölümler ve

---

[26] Abdullah Uğur, Osman Gümüşçü ve Seda Önger, **Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı 1922'ye Göre Bodrum, Osmanlıdan Günümüze Her Yönüyle Uluslar arası Bodrum Sempozyumu,** Bildiriler içinde (415-438), Bodrum 2008, s.419.

[27] Gümüşçü, 1999, **a.g.e.,** s. 949.

Levent Şahverdi Arşivi

tersine göçler yoluyla meydana gelmektedir.[28] Burada "Nüfusun Gelişimi" ismini verdiğimiz konu 16. yüzyıl. tahrir defterlerindeki veriler, çalışmamıza temel kaynak teşkil eden Temettüat defterlerinin verdiği bilgiler, salnameler, "Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Konya Vilayeti" isimli eser ve son olarak da 1935 yılı nüfus sayımı verileri baz alınarak değerlendirilecektir.

Beyşehir kazası nüfus gelişimine girmeden önce, Beyşehir kazasında olduğu gibi bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yüzyıl boyunca bir "nüfus artışı" meselesi vardır. Tarihi açıdan nüfus artışı konusu ilk defa F. Braudel tarafından etraflıca araştırılmış olup, varsayımları genellikle kabul edilen bir tez haline gelmiştir. Braudel'e göre;

"Her yerde %100 civarında genel bir nüfus artışı yaşanmıştır. XVI. yüzyılda her yerde nüfus artmıştır. Ernst Wagemann bir kez daha inatçı önermelerinde haklı çıkmıştır. Her büyük nüfus artışının olağan olarak insanlığı tümüne yayıldığını savunmuştur. XVI. yüzyıl kuşkusuz bu evrensellik ayrıcalığına sahip olmuştur. Her hal-ü kârda, bu kural Akdeniz kıyılarındaki insanlığın tümü için geçerlidir. Artış 1450'lerden veya en geç 1500'lerden itibaren başlayacak ve 1600'lerden önce fark edilmeyecektir. Ve ancak sınır tarih olan 1650'lerin ötesinde belirleyici ve genelleşmiş hale gelecektir. Burada iyi danışmanlar olmayan tereddüt ve temkinliliklerin ötesinde, 1500-1600 arasında Akdeniz nüfusunun kabaca iki katına çıkmış olabileceğini söyleyelim. Bu nüfus 30 veya 35 milyondan 60 veya 70 milyona çıkmıştır ki, bu yılda ‰ 7 civarında bir artış hızına denk gelmektedir. Birinci evre olan XVI. yüzyıl esnasında (1450-1550) çok canlı, devrimci olan artış, 1550'den 1650'ye olan ikinci evre sırasında genellikle yavaşlamıştır. Bu nüfus yükselişi, insanın önce etkin bir işçi, sonra da artan bir yük haline geldiği bir yüzyılın hem zaferlerini, hem de felaketlerini örgütlemiştir. 1550'lerden itibaren tekerlek dönemi başlamıştır: artık insanlar birbirlerinin rahatını kaçıracak kadar çoğalacaklardır. 1600'lere doğru bu nüfus fazlalığı genişlemeyi durdurmuş ve haydut-

[28] Gümüşçü, 2001, **a.g.e.,** s. 148.

Levent Şahverdi Arşivi

lukla birlikte, her şeyin bozulduğunu yavaş seyreden toplumsal bunalımla, XVII. yüzyılın acı yarınlarını hazırlamıştır."[29]

Braudel'in bu tezi daha sonraki araştırmacılar tarafından benimsenmiş ve desteklenmiştir. Türkiye'de ilk defa Ö. L. Barkan, aynı artışı Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana geldiğini ileri sürmüştür.[30]

Gümüşçü yapmış olduğu çalışmasında kırsal ve kentsel nüfus artışını diğer merkezlerle kıyaslamış ve çalışma alanı olan Larende'nin (Karaman) hem kentsel hem de kırsal nüfus artışı bakımından orta seviyeli bir artışa sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca kırsal nüfus ile kentsel nüfus artışının hemen hemen aynı olması, kentte ve kırda dengeli bir nüfus artışının olduğu gibi sahada göçlerin henüz büyük oranlarda olmadığını ya da kentlerin ve kırların aynı karakterli bir göç olayına sahne olduğunu ifade etmiştir. İlgili çalışmasında Braudel'in ileri sürdüğü, "XVI. yüzyılda her yerde % 100 nüfus artışı ve ‰ 7'lik nüfus artış hızı"nın Anadolu'nun her yerinde aynı olmadığı, bazı yerlerde bu oranın çok üstüne çıkıldığı halde bazı yerlerde daha düşük kaldığını, bunun sebebini de Anadolu'nun coğrafi şartlarının Akdeniz ülkelerine göre farklı olmasından kaynaklanabileceğini ifade etmiştir.[31]

XVI. yüzyıl Anadolu'sunda nüfus artış hızı, Braudel'in ileri sürdüğü ‰ 7'den farklıdır. Kırsal ve kentsel nüfusun artış hızı hemen hemen birbiri ile aynı olup, kent nüfus artış hızı biraz daha yüksektir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde değişiklik göstermekte ve "yerel koşulların" büyük etkisi ile çok farklı rakamlara ulaşabilmektedir. Bununla beraber, yapılacak hesaplamalarda kullanmak için bir rakam belirtmek gerekirse "XVI. yüzyıl Anadolu'sunda nüfusun yıllık artış hızının ‰ 10-15 olduğunu" söyleyebiliriz. Bu rakamın üstünde hıza sahip yerlerin, yerleşme ve ekonomik faaliyetler açısından oldukça elverişli olduğunu, altında olan yerlerin ise kötü şartlara sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yine yerel şartların belirleyici ol-

---

[29] Fernand Braudel, **II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,** (Çev: M. A. Kılıçbay) C. I , İmge Kitabevi, Ankara 1994, s. 485-487.

[30] Ömer Lütfi Barkan, 1951-1953. "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", s. 20-22. akt. Gümüşçü, 2001, **a.g.e.,** s. 149.

[31] Gümüşçü, 2001, **a.g.e.,** s. 150-153.

Levent Şahverdi Arşivi

duğu ortamda, XVI. yüzyıl içinde henüz kırdan kentlere göçün yüksek oranlara ulaşmadığını söylemek de akla yatkın gelmektedir.

Beyşehir kaza merkezinde yıllık nüfus artış hızı (1507-1584 arasında) ‰ 4,01 oranında iken, kırsal kesimde ise durum oldukça değişkendir. Örneğin; aynı periyotta Manastır köyünde ‰ 31,6 iken, Bekdemir köyünde ‰ 0,8, Karaali, köyünde ise ‰ -0,8'dir (Tablo 1). Seydişehir'de kent nüfusu değişimi (1524-1584 arasında) ‰ 7,8'dir.

Tablo 1. *XVI. Yüzyılda Beyşehir Kazası Nüfusu*

		TT 40 1507	KK 137 1584	Yıl Farkı	Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)		1507	TT 40	KK 137 1584	Yıl Farkı	Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)
1	Beyşehir	427	603	77	4,01	19	Göçü	24	58	77	18,3
2	Akburun	-	-	-	-	20	Gönen	38	108	77	24
3	Avdancık	-	-	-	-	21	Gurgurum	62	121	77	12,3
4	Avşar	89	130	77	5,6	22	Huğlu	35	65	77	11,1
5	Bademli	25	111	77	44,6	23	İmen	110	225	77	13,6
6	Başlamış	-	64	77	-	24	İsa	66	92	77	5,1
7	Bayat	-	-	-	-	25	Karaali	49	46	77	-0,8
8	Bayındır	47	120	77	20,2	26	Karadiken	66	139	77	14,4
9	Bekdemir	48	51	77	0,8	27	Kırıklı	34	-	-	-
10	Çandar	61	129	77	-	28	Kıstıfan	74	131	77	10
11	Çiftlik	-	-	-	-	29	Kurdular	11	77	77	78
12	Çivril	47	88	77	18,7	30	Manastır	58	199	77	31,6
13	Çonya	5	41	77	93,5	31	Mesutlar	33	64	77	12,2
14	Çukurağıl	46	93	77	13,2	32	Sarı	82	140	77	9,2
15	Davgana	264	343	77	4	33	Sevindik	28	56	77	13
16	Doğancık	24	45	77	11,4	34	Şamlar	3	-	-	-
17	Ekerler	31	43	77	5	35	Üskerles	36	113	77	27,7
18	Eylikler	179	203	77	1,7		**Toplam**	**2102**	**3698**	-	-

Kaynak: *Erdoğru, 2006:291,293.*

Levent Şahverdi Arşivi

XIX. Yüzyıl Nüfusu

Osmanlı devletini nüfusu özellikle XIX. yüzyılda içte ve dışta en çok ilgi çeken konulardan birisi olmuştur. Bunun başlıca nedeni parçalanma sürecine girmiş olan imparatorlukta nüfus çoğunluğuna dayanarak toprak elde etme mücadelesidir. Bu yoldaki çabalar 1878 Berlin Antlaşması'yla elde edilen önemli çıkarlara rağmen durmamış, imparatorluğun anavatanı sayılabilecek Anadolu'ya yayılmış ve millet statüsüne sahip iki cemaatin (önce Ermeniler sonra Rumlar) mücadelesi gittikçe güçlenmiştir. Bu durum imparatorluğun son bulmasına kadar devam etmiştir. Aslında sayım Osmanlı Devleti'nin yabancı olduğu bir konu değildir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayarak başta yeni fethedilen yerler olmak üzere bütün imparatorlukta sayımlar ve yazımlar yapıldı. Devletin örgütlenmesinin de temeli olan timar sisteminin bir gereği olan bu sayım ve yazımlar vergi ve asker toplamanın başlıca dayanağı idi. Bu yüzden "hane" yi temel birim olarak alıyor ve yalnızca erkek nüfus sayılıyordu. XVI. yüzyılda en yaygın ve oldukça düzenli bir biçimde sürdürülen bu sayım ve yazımlar XVII. yüzyılın başarından itibaren yapılamamış, yalnızca düzensiz de olsa yoklamalar ile yetinilmiştir. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren geleneksel kabuğundan çıkmak zorunda kalan Osmanlı devleti XIX. yüzyıl başlarında artık yeni bir vergi, askerlik ve yönetim düzeni ihtiyacı içerisine girince ister istemez bunlara temel olacak yeni sayım sistemlerine de ilgi duyma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. 1826'da kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye, insan ve vergi potansiyelinin tespit etme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. İlk kez 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında İstanbul'da karneye bağlanan ekmeğin dağıtımı amacıyla yapılan sayımdan sonra 1830'da oluşturulan özel bir meclis, tüm imparatorlukta nüfus sayımı yapılması kararını almıştır. Anadolu ve Rumeli'de toprakların bir bölümünde alınan bu karar doğrultusunda sayım yapılabilmiştir. 1831'de sayım sonuçlarını değerlendirmek amacıyla Ceride Nezareti kurulmuştur. Büyük ölçüde 1830 sonlarında tamamlanan sayımda, yalnız erkek nüfus sayılmış,

Levent Şahverdi Arşivi

din esasına dayalı olarak kabaca etnik özellikleri ve iş-güç durumları belirlenmiştir.[32]

Osmanlı İmparatorluğundaki ilk nüfus sayımı olan 1831 sayımı, II. Mahmut dönemi yenilik hareketleri kapsamında yapılmıştır. Ancak bu sayımda sadece erkekler sayılmış ve sayılan nüfus Müslüman olan ve olmayan halk olarak kaydedilmiş, kimi yerde yaş kimi yerde sakal ve bıyığın yoğunluğu ve rengine göre, özellikle de askerliğe uygun kimselerin saptanabilmesi esas alınmıştır. Bu sayıma göre Beyşehir nüfusu ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır[33] (Tablo 2).

Tablo 2. *1831 yılı Beyşehir Sancağı ve Köyleri Nüfusu*

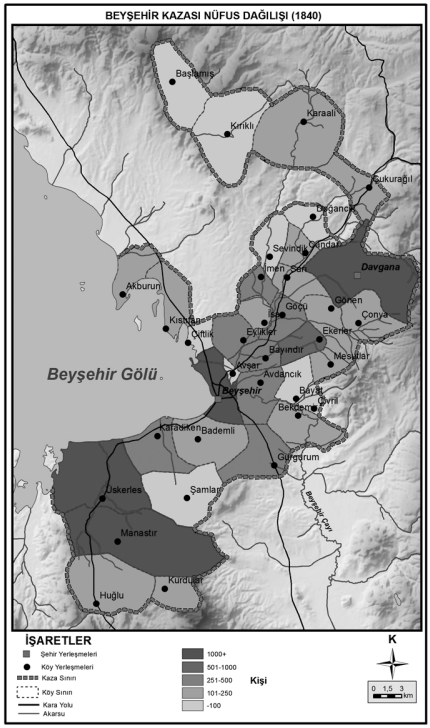
	Hane	**Kübar (Yetişkin)**	**Siğar (Çocuk)**	**Asker**	**Alil (Hasta)**
Beyşehir	239	484	334	13	-
Kura	1652	2243	1653	73	36
Kaza	8041	10267	7492	350	90
Yekün	9932	12994	9479	436	126

Kaynak: *Karal 1997: 112.*

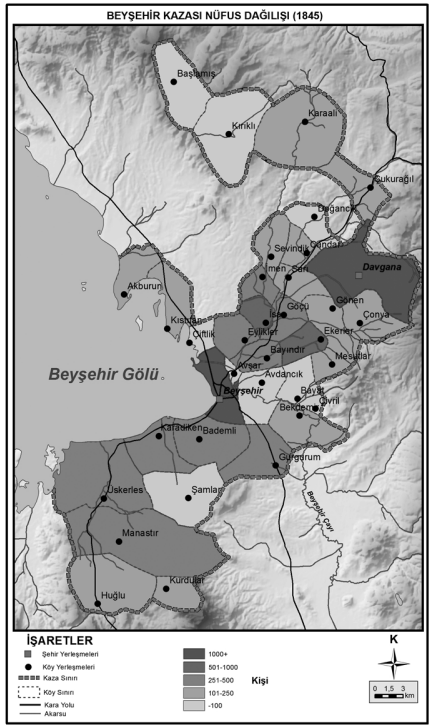
1831 yılında Beyşehir kenti 239 hane ve 831 kişiden oluşmaktadır (Tablo 2). İlerleyen sayfalarda görüleceği üzere Beyşehir kentinin nüfusu 1840 yılı sayımına göre 1495 kişidir. Geçen zaman diliminde (9 yıl) yıllık nüfus artış miktarı 73-74 kişidir.

[32] Nuri Akbayar, **Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C. 5. İletişim Yayınları, 1985, s. 1239.
[33] Karal, 1997, **a.g.e.,** s. 112.

Levent Şahverdi Arşivi

Harita 1. *Beyşehir Kazası Nüfus Dağılışı (1840)*

Harita 2. *Beyşehir Kazası Nüfus Dağılışı (1845)*

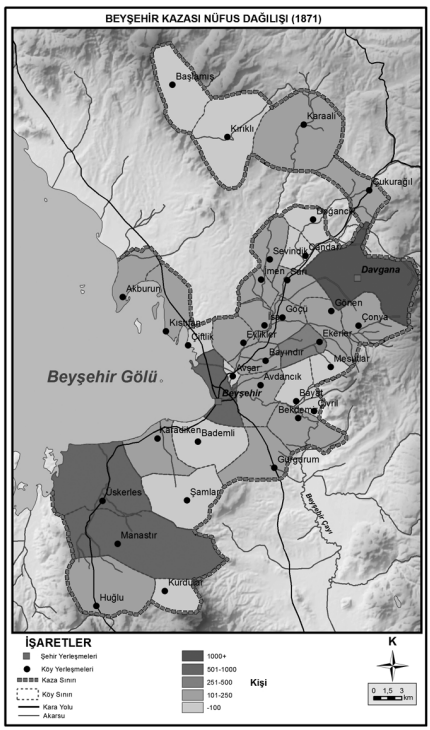
Tablo 3. *XIX-XX. Yüzyılda Beyşehir Kazası Kentsel ve Kırsal Nüfus Artış Hızları*

Tahrir Dönemleri	Yıl Farkı	Kentsel Nüfusun Yıllık Artış Hızı	Kentsel Nüfusun Yıllık Artış Hızı	Toplam Nüfus Artış Hızı ‰
1840-1845	5	-21,4	-66,39	-60
1845-1871	26	-16,2	-7,1	-8,6
1871-1896	25	-1,9	18,3	15,7
1896-1921	25	102,6	53,8	58
1921-1935	14	0,02	-5,1	-4,4

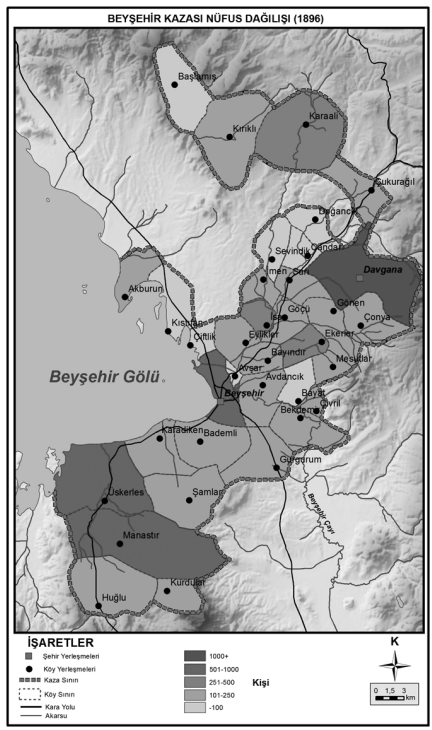
Kaynak: *Beyşehir Kazası temettüat Defterleri (1840-45), 1871-1896 Konya Vilayet Salnameleri, Sıhhi İçtimai Coğrafya Konya Vilayeti, TUİK 1935 Nüfus Sayımı.*

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 3 incelendiğinde Temettüat defterlerindeki verilere göre çıkarılan bu değerler 1840-45 döneminde hem kent nüfusunun artış hızının hem de kırsal nüfus artış hızının eksi (-) değerlerde olduğu görülmektedir (Harita 1-2). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, 1845 yılına ait defterde Beyşehir merkezde iki mahallenin (Dalyan ve Evsat mahalleleri) ve bazı köylerin verilerinin bulunmayışıdır. Muhtemelen bu köylere ait olan defter bölümleri ya da defterler bir şekilde kaybolmuş ya da tahrif olmuştur. Bu sebeble Beyşehir'de yer alan yerleşmelerin bir çoğunda nüfus artmış olamasına rağmen sanki Beyşehir kazasının nüfusu toplamda düşmüş olduğu görülmektedir. Şayet o defterleri değerlendirme şansımız olsaydı nüfusun arttığı görülecekti.

Harita 3. *Beyşehir Kazası Nüfus Dağılışı (1871)*

Harita 4. *Beyşehir Kazası Nüfus Dağılışı (1896)*

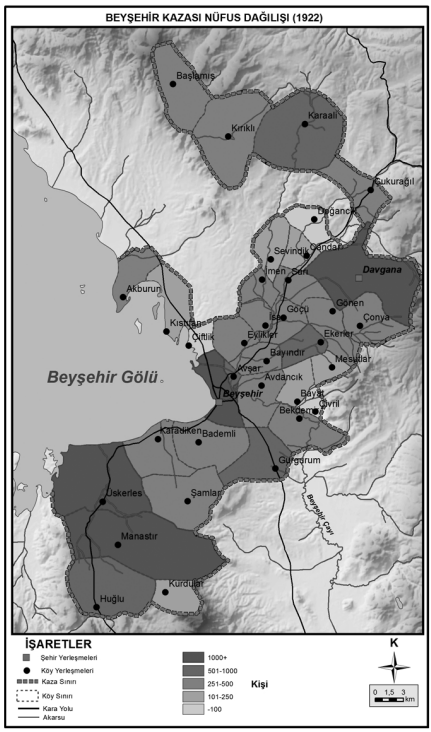
Levent Şahverdi Arşivi

1845-1871 yılları arasında Beyşehir'de toplam yıllık nüfus artış hızı ‰ -8,6 olarak gerçekleşmiştir. Beyşehir kenti 1335 kişiden 771 kişiye düştüğü kaydedilmiştir ki (Harita 3), yıllık kent nüfusu artış hızı ‰-16,2'dır. Böyle bir durumun gerçekliği oldukça düşündürücüdür. Kuvvetle muhtemel salname kayıtlarındaki bazı eksikliklerin sonucu olsa gerektir. Zira 1921 yılında Beyşehir kent nüfusu 1621 olarak kaydedilmiştir. Bu veride savımızı güçlendirmektedir (Tablo 4).

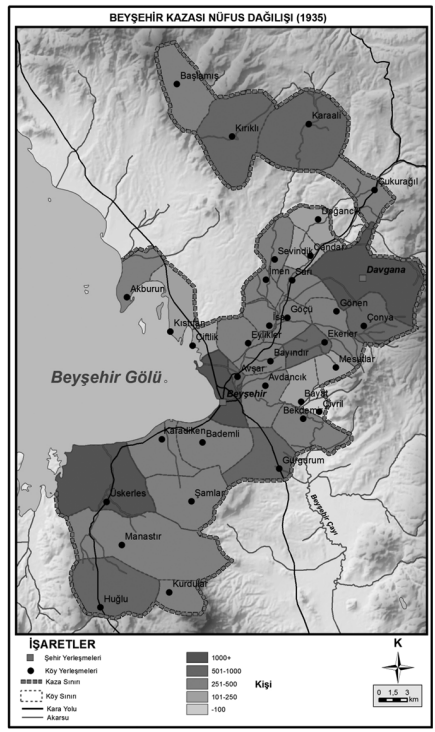
1871-1896 yılları arasındaki dönemde ise toplam nüfusun yıllık artış hızı ‰ 15,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde de bir artış söz konusudur. Salname kayıtları bu noktada kendi içinde tutarlılık arz etmiş görünmektedir (Harita 4).

1896-1922 yılları arasında ise toplam yıllık nüfus artış hızı ‰ 58 olarak gerçekleşmiştir. Beyşehir kazasının toplam nüfusu 21031'e çıkmıştır. 1922-1935 yılları arasında ise yıllık nüfus artış hızı ‰ -4,4 oranında olmuş ve nüfusta bir azalma (1309 kişilik) gözlenmiştir. (Harita 4-5). 1935 yılında ise nüfus artı hızının düştüğü görülmektedir. bu durum Cumhuriyet Döneminde kayıtların daha sağlıklı yapılması ile ilgili olsa gerektir (Harita 6, Tablo 4).

Levent Şahverdi Arşivi

Harita 5. *Beyşehir Kazası Nüfus Dağılışı (1922)*

Harita 6. *Beyşehir Kazası Nüfus Dağılışı (1935)*

1871'den 1922 tarine kadar olan veriler ise salnamelerden elde edilmiştir. 1840 ile 1922 yılı karşılaştırıldığı zaman nüfusun nerdeyse iki katına çıktığı görülmektedir. Şu halde Beyşehir'in nüfusu Tanzimat Döneminden Cumhuriyet Dönemine kadar genel olarak artarak gelmiştir. Ara yıllarda görülen düşüş ise savaş durumunda olunmasından kaynaklanmaktadır. Burada salnamelerdeki bir hususa da dikkati çekmek gerekir. 1871 ve takip eden yıllarda (8 yıllık zaman zarfında) salnameler incelendiğinde hiçbir değişiklik yapılmaksızın aynen 1871 yılına ait verilerin yazıldığı görülmüştür. Bu da salnamelerde yer alan istatiski verilerin eksikliği göstermektedir. Savaşların sona ermesi ve sahanın aldığı dış göç sayesinde nüfus da artmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 4. *Beyşehir'de Nüfus (kişi) Gelişimi (1840-1935)*

		1840	1845	1871	1896	1921	1935			1840	1845	1871	1896	1921	1935
1	Beyşehir	1495	1335	771	735	2621	2620	19	Göçü	330	350	182	199	348	403
2	Akburun	115	155	-	125	276	277	20	Gönen	245	-	-	193	418	412
3	Avdancık	260	75	138	169	314	423	21	Gurgurum	395	-	206	129	658	775
4	Avşar	55	60	13	21	726	967	22	Huğlu	180	-	-	225	540	911
5	Bademli	220	485	92	136	296	315	23	İmen	275	315	163	194	418	462
6	Başlamış	100	45	83	79	256	292	24	İsa	200	660	105	281	261	264
7	Bayat	90	85	52	74	111	164	25	Karaali	130	130	125	300	737	708
8	Bayındır	365	-	187	206	476	474	26	Karadiken	320	-	157	178	383	314
9	Bekdemir	155	-	103	123	284	282	27	Kırıklı	70	95	64	128	324	602
10	Çandar	120	130	76	70	182	250	28	Kıstıfan	105	110	-	68	154	191
11	Çiftlik	35	-	20	29	65	119	29	Kurdular	115	-	90	110	248	376
12	Çivril	70	65	20	181	70	98	30	Manastır	1120	375	758	928	2621	378
13	Çonya	150	-	-	181	448	582	31	Mesutlar	105	105	60	116	131	148
14	Çukurağıl	125	145	149	150	359	411	32	Sarı	145	140	104		319	349
15	Davgana	2095	2285	1228	1533	3412	2799	33	Sevindik	100	110	-	88	234	371
16	Doğancık	65	55	31	31	59	128	34	Şamlar	90	-	97	116	296	370
17	Ekerler	615		332	351	846	736	35	Üskerles	1065	355	631	735	1885	1489
18	Eylikler	255	270	121	133	255	262		Toplam	**11375**	**7935**	**6158**	**8315**	**21031**	**19722**

Kaynak: *Temettüat Defterleri, Beyşehir Kazası temettüat Defterleri (1840-45), 1871-1896 Konya Vilayet Salnameleri, Sıhhi İçtimai Coğrafya Konya Vilayeti, TUİK 1935 Nüfus Sayımı.*

NÜFUSUN DAĞILIŞI

Beyşehir kenti, Osmanlı Döneminde üç tarafını kalenin ve bir tarafını da gölün çevirdiği İçerişehir ile eskiden Beyşehir Çayı adıyla anılan bugünkü kanal kenarında uzanan Dışarışehir'den oluşmaktadır.[34] Beyşehir mahallelerinin kentteki konumu incelendiğinde en eski yerleşimin kale içerisinde yer alan İçerişehir kısmında olduğu

[34] Şehrin surları içerisinde olan kısmı İçerişehir adıyla anılmaktadır. Diğer kısmına da Meydan adı verilmektedir. H.1300 (1883) Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, Defa 16, Konya Vilâyet Matbaası, 1300/1883, s.100. akt. Hüseyin Muşmal, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresi Soysal ve Ekonomik Yapısı** (1790-1864), (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, s. 28.

Levent Şahverdi Arşivi

görülmektedir. Kentin en eski mahalleleri olan Cami ve Subaşı mahalleleri bu kısımda bulunmaktadır.[35] Diğer taraftan Dışarışehir'de bulunan Hacı Armağan Mahallesi de kentin eski mahallelerindendir. Bu mahallenin kuruluş tarihi de XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar inmektedir. Bu yüzyıldan itibaren Beyşehir'de ortaya çıkan mahallelerden sadece ikisinin ismi değiştirilmeden zamanımıza ulaşmıştır. Bu mahalleler Dışarışehir'de bulunan Dalyan ve Hacı Armağan mahallesidir. İsimleri unutulan mahallelerin birçoğu bugünkü İçerişehir Mahallesi dâhilinde kalmışlardır. Daha doğrusu burada bulunan bütün mahalleler İçerişehir adıyla anılan bir bölgenin içinde olduğundan İçerişehir Mahallesi adı altında anılmışlardır.[36]

XVI. yüzyılda Beyşehir Kalesi'nin askeri önemini yitirmesi ve nüfus artışlarının meydana gelmesiyle birlikte köylerden gelenler tarafından, kentin Dışarışehir kısmında yeni mahalleler kurulduğu belirtilmekte, bu bağlamda Emen ve Yelten köylüleri kente göç ederek yeni mahalleler kuran ilk köylü göçmen olarak gösterilmektedir. Bunun yanında bazı zanaatkarların da kent merkezinde kendi işledikleri zanaatın ismini taşıyan bazı mahalleler kurdukları bilinmektedir. Bu dönemde kuyumcular ve debbağlar da kendi mesleklerinin adını alan mahallelerinde yaşamaktaydılar.[37]

Beyşehir kenti, XVI. yüzyılın başında 12 mahalleye sahipken, bu sayı yüzyılın sonunda 15'e çıkmıştır. Bunlar: Eşrefoğlu, Subaşı Mescidi, Asılbeyi, Kuyumcu (Zergeran) İbrahim Ağa, Hacı Armağan (Meydan), Emenler (Halife–Hacı İvaz), Kadı Muhyiddin, Yeltan, Seydi Ali bin Ali Bey, Debbağlar ve Kapu Mescidi mahallelerdir. Bu dönemde bu mahallelere Dalyan, Hoca Sinan ve Musalla mahalleleri de dâhil olmuştur.[38] XVII. ve XVIII. yüzyılda yeni mahalleler kurulduğuna dair herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Fakat bu ta-

---

[35] Mehmet Akif Erdoğru, **Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584),** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s.107.

[36] Muşmal, 2006, **a.g.e.,** s. 29.

[37] Erdoğru, 2006, **a.g.e.,** s.107.

[38] Erdoğru, 2006, **a.g.e.,** s.106.

Levent Şahverdi Arşivi

rihlere ait hurufat defterlerinde yapılan taramalar neticesinde Beyşehir merkezinde kale dâhilinde (İçerişehir) İbrahim Ağa, Demirli (Subaşı) Mescit, Debbağlar, Çiftciler (Hoca Bali), Kapı, Cami–yi Kebir (Eşrefoğlu), Şeyh Hamza, kale dışında ise Hacı Armağan (Meydan), Evsât ve Dalyan isimli mahalleler bulunduğu tespit edilmiştir.[39]

XIX. yüzyılda, kale içinde bulunan mahalleler bir mahallenin bünyesinde, İçerişehir Mahallesi adıyla anılmaya başlamıştır. Bu dönemde Dışarışehir adıyla anılan kesimde ise Dalyan ve Hacı Armağan Mahalleleri varlığını sürdürmektedir. Evsat mahallesi XVI. yüzyıldan sonra kurulmuş olmalıdır. 1902 yılında Beyşehir'e Kafkasya'dan gelen Çeçen muhacirleri yerleştirilmesiyle birlikte meydana gelen yeni mahalleye padişahın adına izafeten Hamidiye ismi verilerek[40] kent merkezinde XX. yüzyılda yeni mahalleler oluşmaya devam etmiştir. Bu mahallelerden Hacı Akif Mahallesi'nin kuruluşu ile ilgili olarak Konyalı şunları ifade etmektedir:

"1899 yılında Beyşehir eşrafından Hoyranlı Hacı Akif Efendi eski evleri örnek alarak şehre ve göle hakim bir tatlı meyil üzerine üç katlı bir köşk yaptırmıştır. Köşkün göl tarafına rastlayan sahası 1950 yılına kadar boş ve kısmen kabristandı. Arkasında 200 evlik yer bu köşkün bahçesinden ayrılmıştır. Belediye 1950 yılında bahçesinden mühim bir kısmını metresi 5 kuruşa satmıştır. Satarken de buraya 3 senede ev yapılmasını şart koşmuştur. Şimdi burası mamur yepyeni bir mahalle haline gelmiştir."[41]

Araştırma sahasında kırsal ve kentsel nüfusa bakıldığı zaman kırsal nüfus her zaman kent nüfusundan fazla olmuştur. Çünkü insanların büyük çoğunluğu geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlamakta idi. Nitekim bu manzara Cumhuriyetin ilk dönemlerinde devam etmiş, ta ki 1950'lerden sonraki dönemde kent nüfusu göçler neticesinde artmıştır. İşte Beyşehir Kazası da bu genel manzaraya uygun

[39] Muşmal, 2005, **a.g.e.,** s. 30.
[40] Muşmal, 2005, **a.g.e.,** s. 30.
[41] Konyalı, **a.g.e.,** s.403.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak kırsal nüfusun fazlalığı ile dikkat çekmektedir. 1840 yılında kaza nüfusunun % 13,1'inin kentlerde yaşamasına karşılık, kırsal nüfus oranını % 86,9 olduğu görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 5. *Beyşehir'de Nüfus (kişi) Gelişimi (1840-1935)*

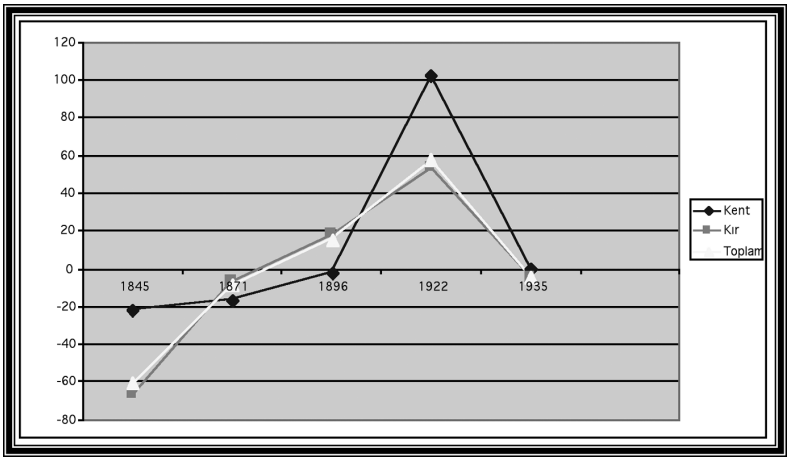
Yıl	Kent Nüfusu	Oran %	Kır Nüfusu	Oran %	Toplam Nüfus
1840	1495	13	9880	87	11375
1845	1335	17	6600	83	7935
1871	771	12	5387	88	6158
1896	735	9	7850	91	8585
1921	2621	12	18410	88	21031
1935	2620	13	17102	87	19722

Kaynak: *Temettüat Defterleri, Beyşehir Kazası temettüat Defterleri (1840-45), 1871-1896 Konya Vilayet Salnameleri, Sıhhi İçtimai Coğrafya Konya Vilayeti, TUİK 1935 Nüfus Sayımı.*

Beyşehir kazasında 1840-45 yılları arasında nüfusta daha önce de ifade edildiği üzere bazı köy ve mahallelere ait verilerin eksik olmasından dolayı 1840-45 yılları arasında nüfus artış hızı düşmüş görülmektedir. 1871-96 yıllarında salnameler kendi içinde tutarlı olduğu için nüfus, buna bağlı olarak da kır ve kent nüfusu artmıştır. Kır nüfusunun artışı ise bu dönemde daha yüksektir. 1896-1922 yılları arasında da nüfus artmıştır. Kır nüfus artış hızı yine kent nüfus artış hızından daha yüksektir. Bu zaman aralığında nüfusta bir patlama olmuş izlenimini oluştursa da bu durum salnamelerin -her ne kadar kendi içinde tutarlı gözükse dahi- verilerinin gerçeği tam yansıtmadığından kaynaklanmaktadır. 1922-1935 yılları arasında da nüfus azalmış ve buna bağlı olarak kır ve kent nüfus artış hızı düşmüştür (Grafik 1-2).

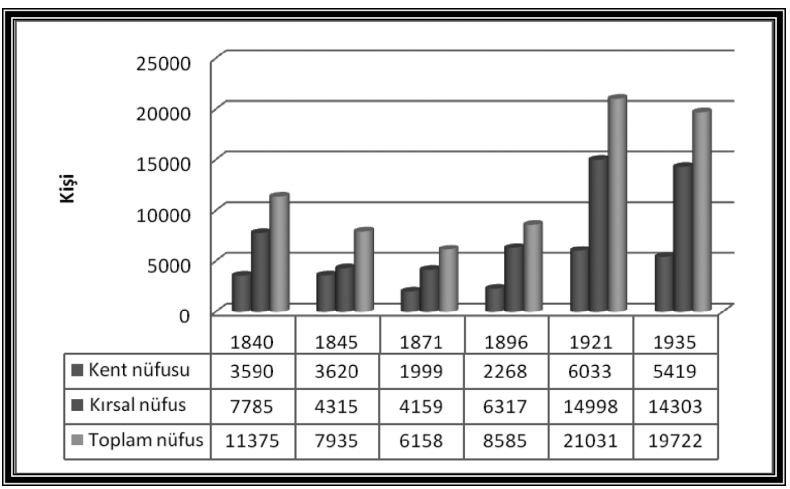
Levent Şahverdi Arşivi

Grafik 1. *1840-1935 Kentsel ve Kırsal Nüfus Artış Hızlarının Dönemler Arası Değişimleri*

Kaynak: *Temettüat Defterleri, Beyşehir Kazası temettüat Defterleri (1840-45), 1871-1896 Konya Vilayet Salnameleri, Sıhhi İçtimai Coğrafya Konya Vilayeti, TUİK 1935 Nüfus Sayımı.*

Grafik 2. *Beyşehir Kazası Kent ve Kır Nüfusu Miktarları (1840-1935)*

	1840	1845	1871	1896	1921	1935
Kent nüfusu	3590	3620	1999	2268	6033	5419
Kırsal nüfus	7785	4315	4159	6317	14998	14303
Toplam nüfus	11375	7935	6158	8585	21031	19722

Kaynak: *Temettüat Defterleri, Beyşehir Kazası temettüat Defterleri (1840-45), 1871-1896 Konya Vilayet Salnameleri, Sıhhi İçtimai Coğrafya Konya Vilayeti, TUİK 1935 Nüfus Sayımı.*

Levent Şahverdi Arşivi

Beyşehir'de 1840-1935 yılları arasında hiç bir zaman kent nüfusu oranı % 17'yi geçmemiştir (Tablo 5). Kentsel ve kırsal nüfus oranları kısmen değişse de kent nüfus oranı % 9-17 arasında yer almıştır. Beyşehir'de nüfusun dağılışına bakılırsa şunları söylemek mümkündür: 4 mahallenin kaydedildiği 1840 tahrirlerinde ortalama her mahalleye 370 kişi düşmektedir. Ortalamadan fazla kişinin bulunduğu 2 mahalle İçerişehir mahallesi (460 kişi) ve Hacıarmağan mahallesidir (540 kişi), ortalamanın altında kalan iki mahalle ise Dalyan mahallesi (280 kişi) ve Evsat mahallesidir (215 kişi) (Tablo 6).

1845 yılında ise daha önce ifade edildiği üzere iki mahallenin verisine defter olmaması sebebiyle ulaşılamamıştır. Ancak İçerişehir mahallesi 820 kişi ile, Hacıarmağan mahallesi 515 kişi, 1840 yılı ortalamasının üzerindedir ve bu beş yıllık zaman içinde nüfusları artmıştır. Bu durum Beyşehir Kazasında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e nüfusun arttığı ifademizi destekler niteliktedir.

Yönetim işlevlerinin yer almadığı Osmanlı kent merkezinde, ticaret ve üretim faaliyetleri ile bunların bütünleyicisi işlevler bulunmaktadır. Merkez yakınında, kent merkezindeki faaliyetlere emek sağlayan bekarların yaşadığı hanlar bulunmaktadır.[42] Osmanlı toplumunda dinin ve dini eğitimin çok önemli olmasına bağlı olarak, camiler, mescitler, imaretler, medreseler, zaviyeler ve diğer tesislerin nüfusun dağılışında oldukça etkili olduklarını söylemek mümkündür. Kent kenarına doğru olan mahallelerin ise, gözlerden uzak, sakin ve bahçeler içinde olmasından dolayı daha fazla nüfuslu oldukları tahmin edilebilir.[43]

---

[42] İlhan Tekeli, "Türkiye'de Kentleşme Yazıları", Turhan Kitabevi, Ankara, 1982, s. 20. akt. Gümüşçü, 2001, **a.g.e.,** s. 169.

[43] Gümüşçü, 2001, **a.g.e.,** s. 169.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 6. *Beyşehir Kenti Mahalleleri Nüfus (kişi) Gelişimi (1840-1921)*

Mahalle adı	1840	1845	1840-1945 arasında yıllık nüfus artış hızı ‰	1922	1840-1921 arasında yıllık nüfus artış hızı ‰
İçerişehir	460	820	156,5	690	6,2
Hacıarmağan	540	515	-9,3	508	1,2
Dalyan	215	-	-	194	-1,6
Evsat	280	-	-	391	6,5
Hamidiye	-	-	-	322	-

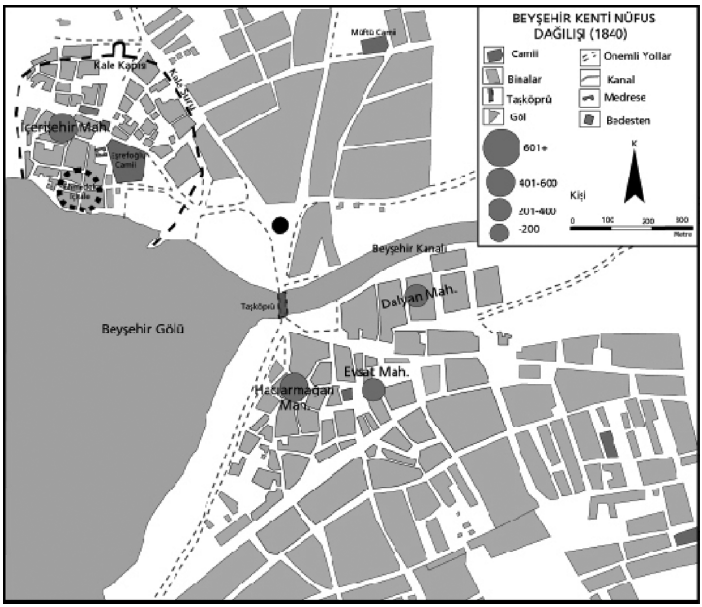
Kaynak: *Temettüat Defterleri, Beyşehir Kazası temettüat Defterleri (1840-45), 1871-1896 Konya Vilayet Salnameleri, Sıhhi İçtimai Coğrafya Konya Vilayeti, TUİK 1935 Nüfus Sayımı*.

İçerişehir mahallesinde 1840-45 yılı arasında yıllık nüfus artış hızının ‰ 156, 1840-1921 aralığında ise ‰ 6,2 olduğu görülmektedir (Tablo 6). Hacıarmağan mahallesinde ise 1840-45 arlığında nüfus ‰ -9,3 oranında düşüş kaydedilmiştir (Harita 6-7). Bu durumun sebebi Hacıarmağan mahallesine ait defterin son sayfalarının kayıp olması ile ilgilidir. Çünkü herhangi bir mahalle veya köy hane bazında verileri girildikten sonra sonuna "icmal vergiyü mahsusası …kuruş, "icmal temettüatı ...kuruş" şeklinde kayıt düşülürken[44] Hacıarmağan mahallesine ait olan defterin sonunda böyle bir kayıt yoktur. İşte bu durum bize bazı defterlerin sonlarının kayıp olduğunu göstermektedir. Hacıarmağan mahallesinin 1840-1922 arasında yıllık nüfus artış hızı ‰ 1,2'dir. Evsat mahallesinde ise 1840-45 döneminde yıllık nüfus artış hızı ‰ 6,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Beyşehir'in nüfusunun arttığını ve kentin mekansal olarak da genişlediğinin kanıtını oluşturmaktadır (Harita 8).

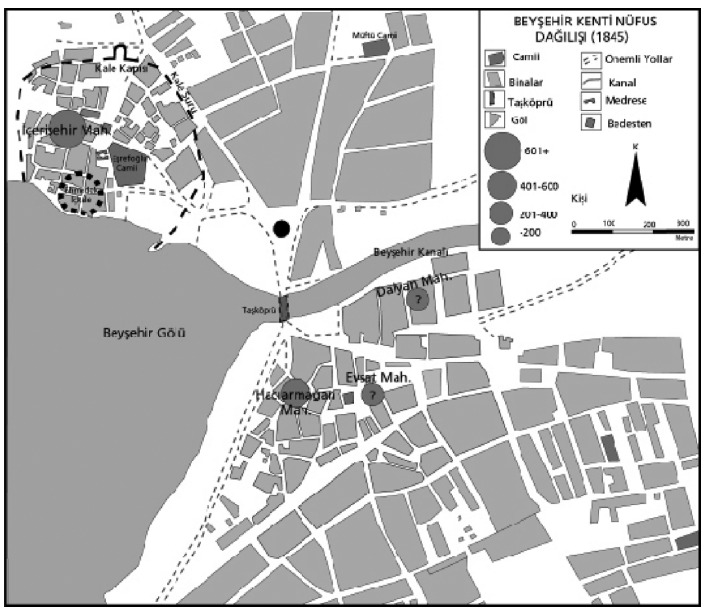
[44] Bu kaydın düşüldüğü bir örnek için. ML. VRD. TMT. D. Nr. 09825_00025.

Levent Şahverdi Arşivi

Harita 6. *Beyşehir Kenti Nüfus Dağılışı (1840)*

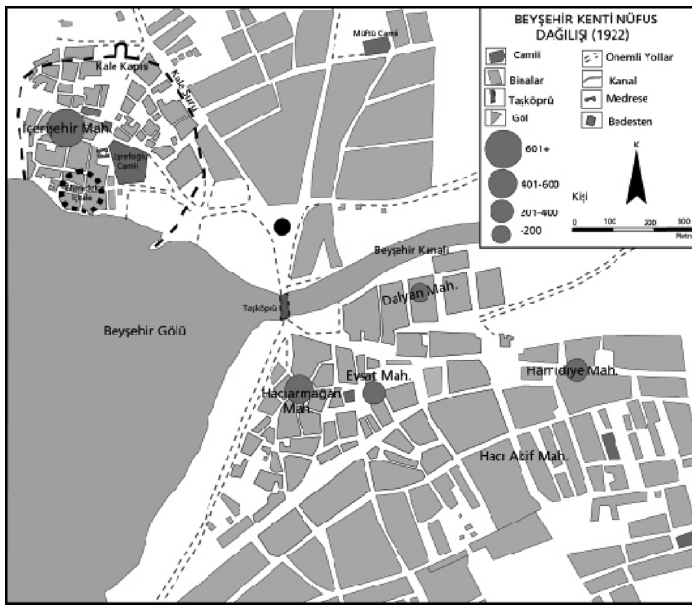

Harita 7. *Beyşehir Kenti Nüfus Dağılışı (1845)*

Levent Şahverdi Arşivi

Harita 8. *Beyşehir Kenti Nüfus Dağılışı (1922)*[45]

Beyşehir kazasındaki diğer kentsel yerleşme olan Davgana'ya bakıldığında 1840-45 yılları arasında Cami-i kebir mahallesinde ‰ 29,6 oranında, Sokakbaşı mahallesinde ‰ 30,2 Yenice mahallesinde ‰ 8,1 oranında bir atış olurken Aşağımahalle'de bir değişiklik söz konusu olmamıştır (Tablo 7, Harita 9-10). Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Konya Vilayeti isimli eserde Davgana'nın mahallerinin nüfusu ayrı ayrı kaydedilmediği için mahalleler arasında 1845-1921 yılları arası yıllık nüfus artışı ile ilgili bir değerlendirme yapılamamaktadır. Davgana mahallelerinde de Beyşehir mahallelerinde olduğu gibi bir artış söz konusudur.

[45] Bu haritalar Beyşehir Belediyesi Arşivinde yer alan 1982 yılına ait 1/5000 ölçekli Jeoloji haritasından dan yararlanarak hazırlanmıştır.

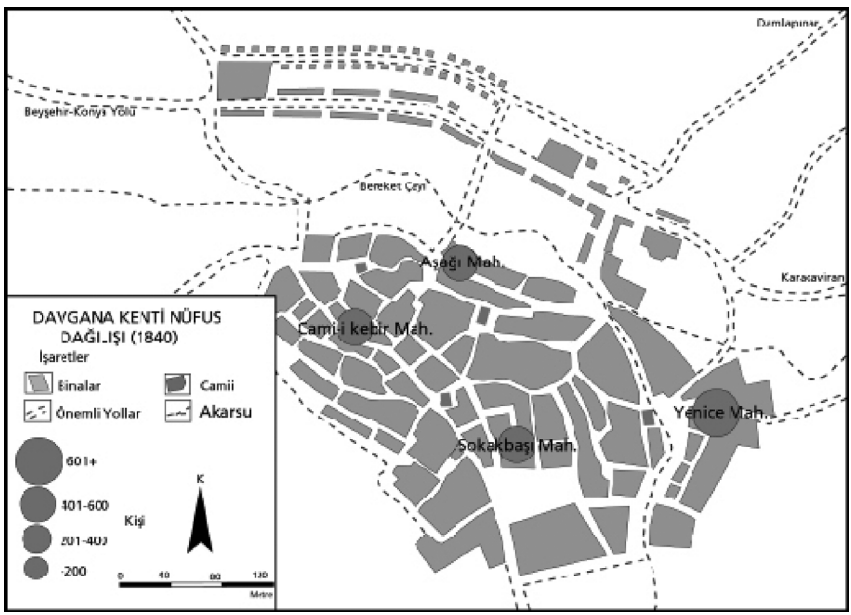
Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 7. *Davgana Kenti Mahalleleri Nüfus Gelişimi (1840-1921)*

Mahalle adı	1840	1845	1840-1945 arasında yıllık nüfus artış hızı ‰
Cami-i kebir	585	670	29,6
Sokakbaşı	430	495	30,2
Aşağı	460	460	0
Yenice	620	645	8,1
Kapalıçiftliği	-	-	-
Kapsalı	-	-	-

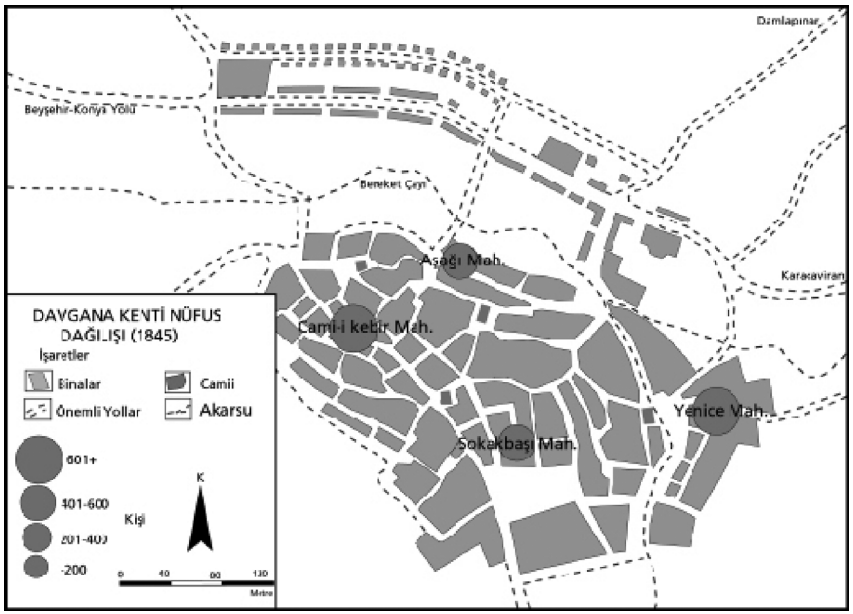
Kaynak: *Temettüat Defterleri, Beyşehir Kazası temettüat Defterleri (1840-45), 1871-1896 Konya Vilayet Salnameleri, Sıhhi İçtimai Coğrafya Konya Vilayeti, TUİK 1935 Nüfus Sayımı.*

Harita 9. *Davgana Kenti Nüfus Dağılışı (1840)*

Levent Şahverdi Arşivi

Harita 10. *Davgana Kenti Nüfus Dağılışı (1845)*[46]

NÜFUS HAREKETLERİ (GÖÇLER)

Göç, insanların bir idari sınırı geçerek oturma yerini dönemlik ya da devamlı olarak değiştirme olayını ifade etmektedir. Bu değişim, kıtalararası, uluslararası, bölgelerarası, kırdan şehre ya da günümüzde olduğu gibi kentten kıra doğru herhangi bir ölçek ya da yönde olabilir. İnsanların bir yerden diğerine göçü çok önemli coğrafi bir olgudur. Göçler nüfusun yeniden dağılımı sonucunu doğurur. Göçler mesafeye, olayın gerçekleştiği yerlere ve sürekliliğine göre ele alınabileceği gibi, göç olayına yol açan nedenlere göre de ayırt edilebilir.[47]

Genellikle endüstrileşme öncesi kentlerde, doğal nüfus artışının yavaş olduğu ve bu kentlerin büyümesinin ve hatta varlığını koruma-

[46] Bu haritalar Davgana (Doğanbey) Belediyesi arşivinden yer alan 1954 yılına ait 1/2000 ölçekli imar planından yararlanarak hazırlanmıştır.

[47] Tümertekin ve Özgüç, 2009, **a.g.e.,** s. 299.

Levent Şahverdi Arşivi

sının köylerden gelen sürekli göçe bağlı olduğu varsayılır. Osmanlı döneminde, Anadolu kent ve köylerindeki ortalama yaşam süresine ilişkin hiçbir veriye sahip olmadığımız için, bu konudaki genel çerçevenin Anadolu kentleri için geçerli olduğunu varsaymak zorundayız[48] XIX. yüzyılda Anadolu'da göçler hakkında elimizde fazlaca bilgi olmamasına rağmen bu konu hakkında Temettüat defterleri bazı bilgiler vermektedir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi coğrafyasında önemli değişiklikler meydana geldi. Ülke nüfusunda da önemli nüfus hareketleri meydana gelmiştir. Bu hareketler hem nüfusun dağılışı ve yerleşme düzenini hem de sosyo-ekonomik yapıyı derinden etkiledi. Bu durumun ortaya çıkmasında en önemli faktör hiç kuşkusuz göçtür. Dıştan Osmanlı ülkesine olana göçler 18. yüzyıl sonlarına dek uzanır. 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Kırım üzerinde egemenlik kurmaya başlayan Çarlık Rusyası'nın baskısı karşısında buradaki Müslüman nüfus 1790'da itibaren Osmanlı sınırları içine göç etmeye başlamıştır. Önceleri küçük gruplar halindeki göçler giderek yoğunlaşmış ve miktarı da artmıştır. Rusya'nın etkisiyle olan göçler sadece Kırım ile sınırlı kalmamış egemenlik alanını genişleten Rusya sebebiyle Kafkaslardan Osmanlı ülkesine doğru göçler meydana gelmiştir. Ayrıca Balkanlar'da meydan gelen siyasi sınır değişiklikleri neticesinde de Osmanlı ülkesine göçler meydana gelmiştir. Osmanlı devleti 1860 yılında kurduğu Muhacirin Komisyonu ile gelenleri düzenli ve planlı bir şekilde iskan etmeye çalışmıştır.[49] Osmanlı topraklarına gelmeye başlayan muhacir dalgalarıyla nüfus artmaya başladı. Muhacirler iki gruba ayrılabilir. Birinci grup rakam olarak önemli değildi; Osmanlı devletinin muhaceret siyasetinin cezbiyle kendi arzuları ile gelmişlerdi. Çok daha büyük olan ikinci grup Padişahın topraklarına iltica edenlerdi. En önemlileri Kırım, Kafkas-

[48] Suraıya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler,** (N. Kalaycıoğlu Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, S. 327.

[49] Akbayar, 1985, **a.g.e.,** s. 1243-4

Levent Şahverdi Arşivi

ya ve Balkanlardan kaçan Müslümanlardı. Daha küçük bir miktar Orta Asya'dan ve Girit'ten gelenlerdi.[50]

Osmanlı reayanın, yani vergi ödeyen halkın hareketlerini sıkı bir şekilde denetleniyor ve reayayı uzak şehir veya vilayetlere sürgün edebiliyordu. Fakat zorla yer değiştirmedikleri sürece, bu insanların atalarının işlediği toprakları işlemeleri gerekiyordu. Köylü için çiftini çubuğunu terk edip, başka işlerle meşgul olmak, kayıtlı olduğu yerden uzaklaşmak yasaktı.[51]

Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen göçlerin sebepleri arasında; timar sisteminin bozulması, yönetim ve ordunun bozulması, eşkıyalık ve haramiliğin artması, Celali isyanları vb. gibi konular söylenegelmiştir. Bu zikredilenlerin bir kısmı etkisini XIX. yüzyıldan önce göstermiş, bir kısmı da XIX. yüzyılda etkisini göstermiştir. Burada Temettüat defterlerinin elverdiği ölçüde, meydana gelen nüfus hareketlerinden yani göçlerden söz edilecektir. Göçlerin işleyişine geçmeden önce, Beyşehir kazasında göç nedenleri üzerinde durmakta fayda vardır.

Kırsal alanda arazinin mevcut kullanım deseni ve potansiyeli, nüfus taşıma kapasitesini önemli ölçüde belirlemektedir. Bu durum bazı sahalarda taşıma kapasitesinin aşan, hızlı nüfus artışı karşısında dışarıya göçü ortaya çıkarırken; bazı sahalarda ise aksine dışardan göç almaya neden olabilmektedir.[52] Araştırma sahasında meydana gelen göçlerin sebepleri arasında, geçim sıkıntısı gelmektedir. Diğer bir anlatımla tarımsal üretimin ve tarımsal arazi varlığının artış hızının, nüfusun artış hızından düşük olması, tarım arazilerinin miras yolu ile

---

[50] Karpat, 1987 ve Shorter, 1985. akt. Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatllar Devri 1812-1914", (S. Andıç Çev.), H. İnalcık ve D. Quataert (Ed.), **Osmanlı İmpartorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi içinde (885-1041),** Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, 916.

[51] Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XI. XIII, XV, 1950, s. 524-569. akt. O. Gümüşçü, S.178.

[52] Mustafa Yakar ve Hakkı Yazıcı, "Emirdağ İlçesinde Göçlerin Tarım Alanlarına Etkileri", **Coğrafi Bilimler Dergisi** C. 7, Sayı: 2, s. 163-176, 2009. s. 164.

Levent Şahverdi Arşivi

parçalanıp küçülmesi, tarımsal verimin düşüklüğü-yetersizliği ve vergi sisteminden kaynaklanan bir takım olumsuzluklar göçü tetiklemektedir.

XIX. yüzyılda Anadolu'da iki önemli göç hareketi meydana gelmiştir. Bunlardan ilki İzmir, diğeri de asırlardır Osmanlı İmparatorluğuna başkentlik yapmış İstanbul'dur. XIX. yüzyıl ortalarına doğru yapılan İngiliz-Türk Ticaret Antlaşması'ndan dolayı, ithal edilen malları destekleyen Osmanlı Devleti, sınırları içinde yapılan her türlü imalatı vergilendirmiş, bu kararların tesiriyle kıymetli ipek ve kumaş üretimi çökünce imalat merkezi olan kentler boşalırken liman kentleri hızla kalabalıklaşmıştır.[53] Bazı kent ve kasabalar bilhassa Avrupa ile ticaretleri dolayısıyla, iyice büyümüşlerdir. Bu liman kentlerinin büyümesi nüfusun sahillerde yerleşmesiyle izah edilebilir. İzmir'in nüfusu 1800'de 100.000 iken 1914'de 150.000'e yükseldi. İstanbul'un nüfusu bilhassa muhacir akımı dolayısıyla iki katına çıkmıştır.1914'de nüfusu 1 milyonu aşan İstanbul İmparatorluğun en kalabalık şehri olmuştur.[54]

Beyşehir Kazasında 1845 yılında meydana gelen göçlere bakıldığı zaman en fazla göç Davgana'da meydana gelmiştir. Davgana'dan 19 kişi çeşitli sebepler ile göç etmiştir. Davgana'da meydana gelen göçlerin en fazla olduğu yer ise bir liman kenti olan İzmir'dir. İkinci sırada göç veren kent ise Beyşehir kaza merkezi (14 kişi göç etmiş)'dir. Beyşehir de özellikle İzmir'e göç vermiştir. Giden kişiler hizmet sektöründe (tüccar ırgat vb.) faaliyet göstermektedir. Köyler içerisinde en fazla göç veren merkezler ise Mesutlar (6 kişi) ve Eylikler köyleri (6 kişi) olmuştur (Harita 11). Mesutlar köyünden göç edenlerin çoğu İzmir'e göç etmişken, Eylikler köyünden göç edenler ise İstanbul'a göç etmişlerdir. İstanbul'a göç edenler yine hizmet sektöründe (münadilik, leblebicilik vb) faaliyet göstermektedir (Tablo 8).

[53] Muşmal., 2005, **a.g.e.,** s. 97.
[54] Quataert, 2004, **a.g.e.,** s. 905.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 8. *Beyşehir ve Köylerinde Meydana Gelen Göçler (1845)*

	Çıkış Yeri	Diyarı ahirde	Nama'lüm	Yalvaç	Davgana	Sivrihisar	Cuma Ovası	İzmir	Kababurun	İstanbul	Konya	Karaağaç	Göçü	Terk-i Vatan	Toplam
1	Beyşehir	1	1					14							16
2	Akburun														-
3	Avdancık							2							2
4	Avşar														1
5	Bademli			1									1	2	4
6	Başlamış														-
7	Bayat							1							1
8	Bayındır														-
9	Bekdemir														-
10	Candar							1							1
11	Çiftlik														-
12	Çivril							1							1
13	Çonya														
14	Çukurağıl	1	1												
15	Davgana				1	1	1	11	2		1		1		19
16	Doğancık														-
17	Ekerler														-
18	Eylikler		1							6					7
19	Göçü							1							1
20	Gönen														-
21	Gurgurum														-
22	Huğlu														-
23	Emen							4							4
24	İsa														-
25	Karali														-

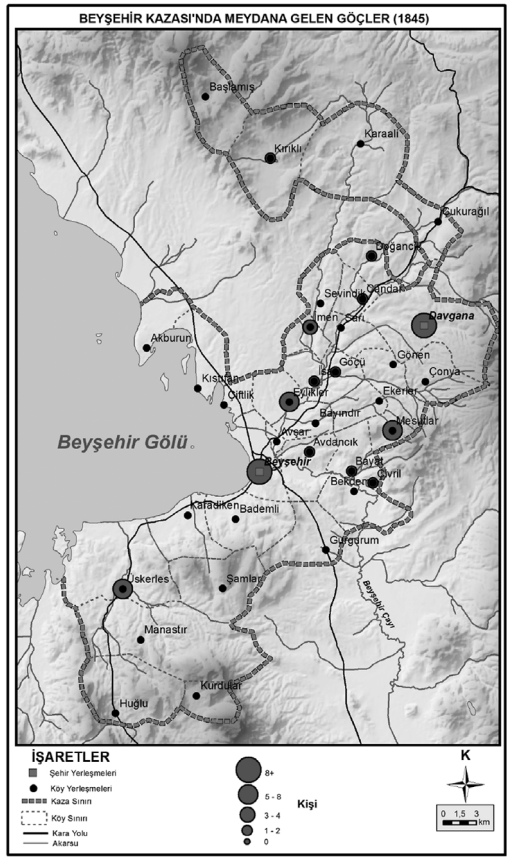
Levent Şahverdi Arşivi

	Çıkış Yeri	Diyarı ahirde	Nama'lüm	Yalvaç	Davgana	Sivrihisar	Cuma Ovası	İzmir	Kababurun	İstanbul	Konya	Karaağaç	Göçü	Terk-i Vatan	Toplam
26	Karadiken														-
27	Kırıklı														-
28	Kıstıfan														-
29	Kurdular														-
30	Manastır							2							2
31	Mesutlar							6							6
32	Sarı														-
33	Sevindik														-
34	Şamlar														-
35	Üskerles							5							5
Genel Toplam															**71**

Kaynak: *Temettüat Defterleri, Beyşehir Kazası temettüat Defterleri (1840-45), 1871-1896 Konya Vilayet Salnameleri, Sıhhi İçtimai Coğrafya Konya Vilayeti, TUİK 1935 Nüfus Sayımı.*

Levent Şahverdi Arşivi

Harita 11. *Beyşehir Kazası'nda Meydana Gelen Göçler (1845)*

NÜFUSUN DİNİ ÖZELLİKLERİ

Bölgedeki gayrimüslim nüfusla ilgili bilgiler özellikle XVI. yüzyıla aittir. Kıstıfan, Davgana, Gesi, Milli, Girapa/Akburun, Mada köylerinde gayrimüslim kişiler yaşamaktadır. XVI. yüzyılın başında Beyşehir'de yaşayan gayrimüslim sayısı (1507 yılında) 179 iken yüzyıl sonunda (1584 yılında) 106'ya düşmüştür (Tablo 9). Ancak XIX. yüzyıl Temettüat defterlerinde hiç gayrimüslim kaydedilmemiştir. 1831 yılı nüfus sayımında Beyşehir sancağında 27 hane gayrimüslim nüfusunun vardır ve bunlardan 36'sı yetişkin ve 16'sı küçük erkek

Levent Şahverdi Arşivi

olarak kaydedilmiştir.[55] 1896 yılına ait salnamede ise 54 kadın, 38 erkek olmak üzere toplam 92 Rum olduğu kaydedilmiştir.[56]

Tablo 9. *XVI. Yüzyıl Beyşehir Kazasında Gayrimüslimler*

Köyler	1507 TT40		1518 TT 455		1522 TT 399		1584 TKK 137	
	Müslüman	Gayri müslim	Müslüman	Gayri müslim	Müslüman	Gayri müslim	Müslüman	Gayri müslim
Kıftıvan	40	23	43	22	43	24	88	12
Davgana	31	78	37	70	34	68	157	68
Mada	25	8	28	3	28	3	62	-
Gesi	23	43	27	57	26	37	125	-
Akburun	15	25	31	15	18	31	42	26
Mili	12	2	15	5	16	5	16	-
Toplam	146	179	181	172	165	168	490	106

Kaynak: *Erdoğru. 2006:355.*

Tablo 10. *1881/82-1893 Osmanlı Nüfus Sayımlarında Beyşehir ve Bazı Merkezlerin Kadın-Erkek Nüfusunun Dinsel ve Etnik Dağılımı.*[57]

	Müslüman		Rum Ortodoks		Ermeni Gregoryan		Toplam		Genel Toplam
Kaza adı	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	
Konya Merkez	46348	46468	2150	1866	760	806	49258	49150	98398
Beyşehir	17702	17621	96	57	0	0	17798	17678	35476
Seydişehir	8596	9304	46	47	0	0	8642	9351	17993
Akşehir	21158	22107	872	839	1582	1552	23612	24498	48110

Kaynak: *Yurt Ansiklopedisi: 5131.*

[55] Karal, 1997, **a.g.e.,** s.114.
[56] H.1314 (1896) Konya Vilâyet Sâlnâmesi, s.265.
[57] Yurt Ansiklopedisi, 1980-1983 C. 7.Konya Maddesi.5131

Levent Şahverdi Arşivi

1881-82 ve 1893 yıllarına ait sayımlarda Beyşehir'de 153 gayrimüslim yaşamaktadır. XVI. yüzyıl sonu rakamına göre biraz artmış görülmektedir. Aynı tarihlerde Seydişehir'de 93, Akşehir'de 4845, Konya'da 5582 gayrimüslim yaşamaktadır (Tablo 10).

1914 yılına ait verinin kaynağı Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi tarafından yayınlanmış olan "Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki (Osmanlı Memleketlerinin 1914 Senesi Nüfus İstatistiki)" adlı kitapçıktır. İstatistik, 1321 (1905-6) senesinde yapılan nüfus kaydına dayanmaktadır. Osmanlı devletinin yapmış olduğu en son sayım, en düzenli kayıt sistemini de kurmuştur. Sayım ve kayıt işleri bittikten sonra da nüfus takip işlemleri devam ediyordu. Kazalardaki nüfus memurları, her üç ayda bir periyodik olarak meydana gelen ölüm, doğum, yeni kayıtlar ve nakilleri gösteren birer cetvel düzenleyerek vilayet nüfus idareleri vasıtasıyla İstanbul'a göndermekteydiler. İstanbul'da bu bilgiler, 1321 sayımının sonuçlarının işlendiği ana deftere aktarılmaktaydı. Böylece her sene sonunda, ülkenin nüfus durumunu gösteren bir istatistik meydana getirilmiş oluyordu. Kaynağın güvenilirliği hususuna gelince; Osmanlı yönetimi 19. yüzyıldan itibaren sayımlara ve özellikle 1890'lardan itibaren de istatistik çalışmaları ve nüfus kayıtlarının düzenine büyük önem vermiştir. İstatistiksel verilerin öneminin devlet tarafından kavranması amacıyla, 1891 yılında Bab-ı Ali İstatistik Kurulu oluşturulmuştur. Bu daire nüfus idaresi ile işbirliği içinde çalışıyordu. Böylece nüfusa ilişkin veriler yayınlanmaya başlamıştır.[58] Kurum, profesyonelliğe önem vermekteydi; nitekim kurumun yönetimine çoğu gayrimüslim veya yabancı kökenli üst düzey profesyoneller getirilmiştir.[59]

1914 yılı Beyşehir Kazası Müslüman ve gayrimüslim nüfus miktarlarına bakıldığı zaman Beyşehir kazasında 33 Ermeni, 122 Rum

[58] Tevfik Güran, **Osmanlı Devletinin İlk İstatistik Yıllığı.** DİE Yay. akt. O. Sakin, **Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu,** İstanbul: Ekim Yayınları, 2008s. 162

[59] Sakin, 2008, **a.g.e.,** s. 161.-2

Levent Şahverdi Arşivi

olmak üzere toplam 155 gayrimüslim yaşamaktadır. Bu rakam, 1800'lü yıllardaki rakamla hemen hemen aynıdır.[60] Toplam nüfus içindeki oranı % 1 bile değildir (Tablo 11).

Tablo 11. *1914 Yılı Beyşehir ve Bazı Merkezlerin Etnik Yapıları*

	Müslüman	Ermeni	Rum	Rum Katolik	Protestan	Keldani	Musevi	Toplam
Konya Merkez	101880	3235	6542	77	200	4		111938
Beyşehir	41596	33	122					41751
Seydişehir	22946	129	26					23101
Akşehir	57234	4890	2266				1	64603

Kaynak: *O. Sakin.2008:211-212.*

Kamus-ul A'lam'da Beyşehir nüfusu ile ilgili olarak; Beyşehir halkının cümlesinin Müslüman olduğunu, nüfusunun 3000 kişi (kent nüfusu), Kıreli nahiyesi ile birlikte 74 tane köyü, toplam 35000 nüfusu olduğu ifade edilmektedir. Hiç gayrimüslim nüfustan söz edilmemiştir.[61]

Beyşehir'de XVI. yüzyıl ve XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl'da gayrimüslim yaşadığı çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Ancak gayrimüslim nüfus Müslüman nüfus içerisindeki oranı her zaman oldukça az olmuştur. Temettüat kayıtlarında ise hiç gayrimüslim kaydedilmemiştir. Bu durumda Temettüat tahrirlerinin öncesinde ve sonrasında sahada gayrimüslim nüfus kaydedilirken sadece 1840-1845 yıllarında kaydedilmemesi düşündürücüdür. Gayrimüslimlerin ayrı bir deftere kaydedilmesi gerekirken böyle bir kaydın yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise gayrimüslimlerin isimlerinin Türkçe olmasından dolayı Müslümanlar içinde değerlendirilmesi olabilir. Ni-

[60] Sakin, 2008, **a.g.e.,** s. 211-212.

[61] Şemseddin Sami, **Kamus-ul A'lam (1306)** C. II, Tıpkı Basım Kaşgar Neşriyat, İstanbul (1996), s. 1334.

Levent Şahverdi Arşivi

tekim Konyalı, Davgana ile ilgili olarak II. Bayezid Döneminde 133 mükellef nüfustan 37'sinin Müslüman geri kalanların Hıristiyan olduğunu ve Hristiyanlarının çoğunun Türk ve Müslüman adlarını kullandığını ifade etmektedir.[62]

SONUÇ

Beyşehir Kazasında nüfus, 1840 yılından 1935 yılana kadar olan zaman diliminde % 73 artarak, 11.375'dan 19.722'ye ulaşmıştır. Beyşehir, 95 yılda nüfusu ciddi manada artan bir merkez haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerini savaşlar içerisinde geçtiği ve varlık-yokluk mücadelemiz olan Milli Mücadele döneminin bu zaman diliminde olduğu düşünülürse, bu artışın oldukça büyük olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır.

Nüfusun dağılışına bakıldığı zaman su ve tarım alanlarının ne kadar belirleyici olduğu hemen fark edilmektedir. Yörenin yerleşim alanı olarak seçilmesinde önemli bir faktör olan su kaynakları, nüfusun dağılışında da etkisini göstermektedir. Özellikle Beyşehir ovası ve hafif eğimli düzlükler (platolar) su kaynakları bakımından zengindir. Bu kesimlerde nüfusun ve yerleşmelerin yoğunlaşması, su kaynaklarının elverişliliği ile ilişkilidir.

Kazada yaşayanların dini özelliklerine bakıldığında Temettüat defterlerinin tamamında kayıtlı olanların Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Ancak devam eden yıllarda sahada 1874 ve 1896 yıllarına ait salnamelerde gayrimüslimlerin az da olsa var olduğu anlaşılmaktadır. Saha Osmanlı'nın son dönemlerinde Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göçlere maruz kalmıştır. Bu bağlamda gibi araştırma sahasına Kazak göçleri de gerçekleşmiştir. Bu göç edenler için yeni mahalleler de (Hamidiye mahallesi) oluşturulmuştur.

Cumhuriyet döneminde tüm Türkiye'de olduğu gibi Beyşehir ilçesinde de nüfus belirli bir dönem (1930-1960 yılları arası) artmıştır. 1960'lı yıllarla birlikte kırdan şehre doğru olan göçler hız kazanmış,

[62] Konyalı, **a.g.e.,** s. 317.

Levent Şahverdi Arşivi

Beyşehir ilçesindeki köyler de göç yoluyla nüfus kaybetmeye başlamıştır. Günümüzde verimli tarım alanlarının varlığına rağmen köy yerleşmelerinin büyük çoğunluğu göç nedeniyle nüfus kaybetmekle beraber ilçe merkezi durumundaki Beyşehir'de nüfus önemli değişim göstermemiştir. Beyşehir'de göle bağlı olarak yaz mevsiminde dönemlik olarak nüfus artışı da gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

Abdullah Uğur, Osman Gümüşçü ve Seda Önger, "Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı 1922'ye Göre Bodrum", Osmanlıdan Günümüze Her Yönüyle Uluslar arası Bodrum Sempozyumu, Bildiriler içinde (415-438). Bodrum 2008.

Ali Tanoğlu, Beşeri Coğrafya Nüfus ve Yerleşme Cilt I, İÜ. Yayınları No: 1183. İstanbul 1969. s. 29.

Barış Taş, Mustafa Yakar, "Afyonkarahisar İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı", Coğrafi Bilimler Dergisi, C. 7, Sayı, 2 , s. 145-161, Ekim, 2009.

Barış Taş. 2010. Sandıklı İlçesinde Arazi Kullanımı ve Planlama Önerileri. Ümit Ofset Matbaacılık. Ankara.

Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatllar Devri 1812-1914", (S. Andıç Çev.), H. İnalcık ve D. Quataert (Ed.), Osmanlı İmpartorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi içinde (885-1041). Eren Yayıncılık, İstanbul. 2004. S. 913.

Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831. DİE Yayınları. 1997.

Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekan. Çantay Kitabevi. İstanbul 2009.

Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara,1993. s. 1664.

Fernand Braudel, II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, (Çev: M. A. Kılıçbay) C. I , İmge Kitabevi, Ankara 1994.

H.1288 (1871) Konya Vilâyet Sâlnâmesi, Konya Vilayet Matbaası. Konya.

Levent Şahverdi Arşivi

H.1314 (1896) Konya Vilâyet Sâlnâmesi, Konya Vilayet Matbaası. Konya.

Hayati Doğanay, vd. Coğrafya'ya Giriş 2 Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, Aktif Yayınevi. Erzurum 2003. s.144.

Hayati Doğanay. Coğrafyada Metodoloji, MEB Yayınları, 1993. s.5.

Hüseyin Muşmal. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresi Soysa ve Ekonomik Yapısı (1790-1864) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. 2005. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

İbrahim Hakkı Konyalı, Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi (Haz. A. Savran) Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum 1991.

İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C. 4, İçinde (878-890) İstanbul: İletişim Yayınları. 1994. s. 878.

M. A. Cook, 1972. Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600, Londra.

Mehmet Akif Erdoğru, Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

Mesut Elibüyük. "Türkiyenin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler", s. 25-26, Coğrafya Araştırmaları, C.I,S 2, Ankara 1990.

Mustafa Yakar, Hakkı Yazıcı, "Emirdağ İlçesinde Göçlerin Tarım Alanlarına Etkileri", Coğrafi Bilimler Dergisi C. 7, Sayı: 2, s. 163-176. 2009.

Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında". İÜ: Edebiyat Fak. Tarih Dergisi s. 32. Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı. İstanbul 1979.

Nuri Adıyeke, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri" Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM, sayı 11, s.769-825, Ankara 2000.

Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C. 5, içinde (1328-1248), İletişim Yayınları, İstanbul. 1985.

Orhan Sakin. Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu. Ekim Yay. İstanbul 2008.

Osman Gümüşçü, XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus, Türk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara 2001.

Levent Şahverdi Arşivi

Osman Gümüşçü, Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak: Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası, ATAM, Sayı: 45, Ankara 1999.

Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XI. XIII, XV, 1950. s. 524-569.

Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası C. X, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları 1951-53. s. 1-26.

R.C. Jennings, "Urban Population in Anatolia in the Sivteenth Century" 1976.

S. Faroqhi. 1970-80. Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", International Journal Türkish Studies I/1, s. 39-50.

Servet Karabağ ve Salih Şahin, Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Gazi Kitabevi. Ankara 2006.

Suraıya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, (N. Kalaycıoğlu Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

Şemseddin Sami, Kamus-ul A'lam (1306) C. II, Tıpkı Basım Kaşgar Neşriyat. İstanbul. (1996). s. 1334.

T. Güran 1997. Osmanlı Devletinin İlk İstatistik Yıllığı. DİE Yay. akt. O. Sakin,. Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu, İstanbul: Ekim Yayınları, 2008.

Yurt Ansiklopedisi.1980-1983 C. 7. Konya Maddesi. s. 5131

Zeki Arıkan. XV-XVI Yüzyıllarda Hamit Sancağı, EÜ. Yayınları İzmir 1988.

Haritalar:

1/5000 Ölçekli Beyşehir Çevresi Jeoloji Haritası (1982), Beyşehir Belediyesi Arşivi, Beyşehir Konya.

1/2000 Ölçekli Doğana (Davgana) İmar Planı (1954), Doğana Belediyesi Arşivi, Beyşehir, Konya.

Levent Şahverdi Arşivi

TMT ÖNCESİ KIBRIS TÜRKLERİ'NİN DURUMUNA DAİR TÜRKİYE'NİN KIBRIS KONSOLOSLUĞUNCA HAZIRLANAN BİR RAPOR VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ*

Nuri KÖSTÜKLÜ**

ÖZET

1930'lu yılların sonlarına doğru Kıbrıs Türk toplumu pek çok sıkıntı ve problemlerle adeta adada var olabilmenin mücadelesi içindedir. Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosu tarafından 1938 yılında hazırlanan bir raporda Kıbrıs Türklerinin yaşadığı sıkıntılar ve çözüm yolları ayrıntılı bir şekilde dile getirilmektedir. Bu raporda; İngiliz yönetiminin ve Rumların Kıbrıs Türklerinin milli kimliklerine yönelik baskıları, Türklerin ekonomik durumları ve Adadan göçe zorlayan uygulamalar ve bu problemler karşısında neler yapılabileceği ifade edilmektedir. Bu bakımdan Kıbrıs Meselesini ve Kıbrıs Türklerinin yaşadıkları sıkıntıları anlama bakımından sözkonusu rapor önem arzetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Meselesi, Türk Mukavemet Teşkilatı, Mahmut Ekrem Arar, Kıbrıs Türkleri, Türkiye-Kıbrıs ilişkileri.

A REPORT PREPARED BY CYPRUS CONSULATE OF TURKİYE ABOUT THE CYPRIOT TURKS BEFORE TMT AND SOME THOUGHTS ON IT

ABSTRACT

In the late 1930's the Cyprus Turkish society was struggling to remain alive on the island with myriad of distress and problems. The distress the Cypriot Turks suffered and their solutions were reported

---

* 31 Ekim- 5 Kasım 2011 tarihlerinde Kıbrıs'ta toplanan "II. Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadele'de TMT'nin Yeri" konulu Uluslararası Sempozyuma bildiri olarak sunulmuştur.

** Selçuk Üniversitesi, A.Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı, Meram- KONYA

Levent Şahverdi Arşivi

in great detail in a report prepared by the Cyprus Consulate of Turkiye in 1938. Both the opressions of English management and Cypriot Greeks on the national identity of Cypriot Turks, the economical situation of the Cypriot Turks, and the enforcements on them to leave the island and what could be done to solve those problems were stated in that report. In this regard, the report mentioned above is significant with respect to understanding the oppressions suffered by the Cypriot Turks.

Key Words: Cprus Question, Turkish Resistance Organisation, Mahmut Ekram Arar, Cypriot Turks, the Turkiye-Cyprus Relations.

I- GİRİŞ

Bilindiği üzere Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT); Kıbrıs Türkleri'nin Rumlar'a ve İngilizler'e karşı haklarını savunmak, Türk toplumunun birliğini ve bütünlüğünü sağlamak, Enosis amacına yönelik teröre karşı durmak, can ve mal güvenliğini sağlamak ve Anavatan Türkiye ile sıcak ilişkileri ve bağlılığı kuvvetlendirmek amacıyla Kıbrıs Türk toplumunun meşru müdafaasının tabii bir sonucu olarak 27 Temmuz 1957'de kurulmuştu. TMT'nin kuruluş amacında belirtilen bu sebepler, aslında 1877-1878 Osmanlı Rus savaşının sonunda oluşan siyasi ortamda 4 Haziran 1878'de imzalanan Osmanlı-İngiliz gizli antlaşması ile, mülkiyeti Osmanlı'da kalmak kaydıyla Kıbrıs'ın idaresinin geçici olarak İngiltere'ye devredilmesi ile[1] yavaş yavaş oluşmaya başlamıştı. İngiltere, adaya yerleştiği günden itibaren, Kıbrıs'ı nasıl ilhak edeceğinin hesabı içindeydi. Nitekim, I. Dünya Savaşı, İngiltere için uygun bir fırsat oldu ve Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girişini bahane ederek, Kıbrıs'ı ilhak ettiğini duyurdu. Savaşın sonlarına doğru ise ada halkının İngiliz vatandaşlığına geçmesi emrini yayınladı. Bu oldubittiye karşı çıkan binler-

[1] Mahmut Celaleddin, **Mirat-ı Hakikat,** C.III, İstanbul 1327, s.134- 137.

Levent Şahverdi Arşivi

ce Türk, Anadolu'ya göç etti. Ancak, Lozan Antlaşması'nda Kıbrıs'ın İngiliz idaresinde kalmış olması, Kıbrıs Türkleri için çok acı oldu. Acılarının bir tepkisi olarak, fırsatını bulan Türkler Anadolu'ya göç etmeye başladılar. Tabii ki, çare göç değildi. Asırlardır, vatan edindikleri adada insanca yaşayabilme ortamının sağlanması Türkiye'nin esas hedefi idi. Ancak, zaman içinde Kıbrıs Türkleri'nin durumları gittikçe kötüye gidiyordu. İngiliz idaresinde 1930'lu yıllara gelindiğinde, Kıbrıs Türk toplumu, adada var olabilmenin, insanca yaşayabilmenin, kimliği ve kültürünü koruyabilmenin zorluğu içindeydi. Türkler bir taraftan İngiliz idaresine karşı kimliklerini ve varlıklarını korumaya çalışırlarken, bir taraftan da Rumlar'ın günden güne artan Enosis hedefleri karşısında adeta Kıbrıs'ta var olma veya yokolma sınırına gelmiş bulunuyorlardı. 30'lu yıllarda artarak devam eden baskılar karşısında, Kıbrıs Türk toplumu yavaş yavaş teşkilatlanmaya başladı.

Kıbrıs Türk Aydınları Av. Necati Özkan'ın önderliğinde 1930 seçimleri öncesinde Milli Cephe'yi kurdular. 1942'de kısa adı KATAK olan Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu oluşturuldu. Kısa bir süre sonra ise 23 Nisan 1944'te Dr. Küçük'ün evinde Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi kuruldu. Bu partinin temel amacı Enosis'e karşı Türk milli menfaatini korumak idi. Bundan dolayı kısa bir süre sonra adı "Kıbrıs Türktür" partisine dönüştürüldü. Türk işçileri de milli bir teşkilatlanmaya gittiler. Değişik adlarla kurulan işçi kuruluşları 1945 yılında Türk İşçi Birlikleri Kurumu çatısı altında birleşti. 1949 yılında da Kıbrıs'taki bütün Türk kuruluşları Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonunu oluşturdular. Bu süreçte, asıl hedefi Enosis'i gerçekleştirmek olan Rum terör örgütü EOKA'nın Türkler üzerindeki silahlı propaganda faaliyetlerini artırması, Türkleri tabii olarak bir nefsi müdafaaya yöneltti. 1955'te Türk köylerini yakıp yıkmaya başlayan EOKA tedhiş örgütüne karşı Türklerin can ve mal güvenliğini hayatlarını korumak ve Enosis'e set çekmek için Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı kuruldu. 27 Temmuz 1957'de Burhan Nalbantoğlu, Rauf Denktaş ve Kemal Tanrısevdi tarafından kurulan Türk Muka-

Levent Şahverdi Arşivi

vemet Teşkilatı'na böyle bir süreçten gelindi[2]. Aslında Kıbrıs Türk toplumunun yaşadığı sıkıntılar yalnızca siyasî ve güvenlik alanında sınırlı olmayıp, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda da oldukça yoğun idi. Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı'na uzanan süreçte Kıbrıs Türkleri'nin yaşadığı sıkıntılar, şüphesiz anavatan Türkiye tarafından da yakından takip ediliyordu. Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosluğu'nca 1938 yılında kaleme alınan bir rapor, bugünlerde Kıbrıs Türkleri'nin yaşadığı zorluklar ve problemleri anlama bakımından oldukça önemli gözükmektedir. Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosu[3] Türkler'in durumunu analitik bir yaklaşımla ortaya koyarak bazı çözüm yolları da sunmaktadır. Konsoloslukça Hariciye Vekaleti'ne gönderilen ve Hariciye Vekaleti'nce de Başvekalete arzedilen raporda, bir yıl önce 1 Mayıs 1937'de sunulan ve Kıbrıs Türkleri'nin mevcut durumunu dile getiren rapora ilave olarak arada geçen bir yıl zarfındaki mevcut durum tekrar analiz edilerek bazı öneriler geliştirilmiştir.

Şimdi bu raporu aynen veriyoruz[4];

II- KIBRIS TÜRKLERİ'NİN DURUMUNA DAİR TÜRKİYE'NİN KIBRIS KONSOLOSLUĞUNCA HAZIRLANAN RAPOR

"**Yüksek Başvekâlete**

14.5.1937 tarihli ve 10183 /298 numaralı tezkereye ektir:

Kıbrıstaki Türk ekalliyeti hakkında Kıbrıs Konsolosluğumuzdan alınan raporun bir sureti leffen takdim kılındığını arz vesilesiyle derin saygılarımı yenilerim.

Hariciye Vekili (İmza)

---

[2] Bu kuruluşlar ve teşkilatlanma faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Sabahattin İsmail, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Kastaş yayınevi, İstanbul 1998, s.26- 45.

[3] Raporun sonunda Kıbrıs Konsolosunun ismi bulunmamaktadır. Konsolosun ismini tespit hususunda T.C. Lefkoşa Büyükelçiliğine yaptığımız yazılı müracaatlarda tatmin edici sonuç alınamamakla birlikte T.C. Dışişleri Bakanlığına yaptığımız müracaatta 1936-1938 Yıllarında "Kıbrıs Larnaka'daki Türkiye Şehbenderliğinde Konsolos" olarak Mahmut Ekrem Arar'ın görev yaptığı bilgisi elde edilmiştir (T.C.Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv daire Başkanlığı'nın B.06.0.DİAD.0.0-262-20-2011/ 5454650 sayılı yazıları)

[4] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 030.10.124.887.3 (7 sayfa)

Levent Şahverdi Arşivi

1.5.1937 tarihli tahriratla Kıbrıs Türkleri'nin vaziyetini arz etmiş ve bunların birçok müşkilatla karşılaşmakla beraber henüz mevcudiyetlerini muhafaza edebildikleri ve kendilerine bazı cihetlerden muavenet edilmek imkânı bulunursa şuurlu bir kitle halinde Kıbrıs'ta yaşamaları temin edilebileceği neticesine vasıl olmuştum. Bugün yine bu mevzua avdet ederek arada geçen bir sene zarfındaki müşahedelerimi mütalâalarımla bildirmek ve alınabilecek tedbirler hakkındaki fikirlerimi arz eylemek isterim.

Kıbrıs Türkleri'nin burada barınmalarına engel olacak mahiyetteki hadiseleri, *mahalli hükümetin tazyikatı*, *iktisadi vaziyetlerinin darlığı* ve bunlardan mütevellid olan *hicret arzusu* olarak üç maddede toplamak mümkündür. Bunların her biri hakkında icap eden tafsilatı aşağıda arz ediyorum:

1- Kıbrıs Türkleri'nin mahalli hükümetten gördükleri en büyük tazyik, milliyetlerinin tanınmasında milli kültürlerini yaşatacak vasıtalardan birer birer mahrum edilmeleridir. Buradaki soydaşlarımız hükümetçe Türk değil, İslam cemaati olarak tanınmıştır. Evvelce bu tabirin hususi bir manâ ifade etmemiş olduğu muhakkaktır. Fakat son senelerde her nedense bir İslamcılık siyaseti takip edilmekte olduğundan İslam tabiri Türk'e muhalif bir tabir olarak daha doğrusu İslamcılık, Türklerin milli hisleri söndürülmek için bir alet gibi kullanılmaktadır. Türk Lisesinin unvanının İslam Lisesine çevrilmesi, Türkçe gazetelere sansür konularak Türk kelimelerinin İslam'a tahvil edilmesi hep bu siyasetin tatbikatı neticelerindendir. Türklük aleyhindeki faaliyetler bilhassa maarif sahasında görülmektedir. Talebe 3/ bulunmadığı bahanesiyle birçok Türk ilkmekteplerinin kapatıldığını ve Türkiye'den gelen kitapların okutulmaması için kitapsız tedrisat usulünün ihdas edildiğini evvelce arz etmiştim. Fakat en ziyade müdahaleye uğrayan müessese lisedir. İsminin İslam lisesi'ne tahvil edilmesi, başına muallimlik mesleğiyle hiçbir alâkası olmayan bir İngiliz müdürün getirilmesi, milliyetperver muallimlerin işten çıkarılması suretiyle sönük bir hale getirilmiş olan bu mektep bu haliyle beraber yine göze batmakta, talebenin tahdidi, hellen? Sınıfla-

Levent Şahverdi Arşivi

rın açılması gibi tedbirlerle her gün bünyesi tahrip edilmeye çalışılmaktadır. Hükümet mahâfili, *liseden çıkan talebenin Türkiye'de yüksek mekteplere gitmekte ve ondan sonra orada iş bularak bir daha Kıbrıs'a dönmemekte oldukları cihetle lise mezunlarından Adaya bir fâide gelmediği*ni ve binnetice bu müessesenin lüzumsuz olduğunu ileri sürmektedirler. Fakat liseden çıkanların iş bulmaları için hiçbir kolaylık gösterilmediği gibi Türkiye'de yüksek tahsil görenlerin Adaya avdetle orada çalışabilmelerine birçok mâniler çıkarılmaktadır. Ezcümle son seneler zarfında (çıkarılan) kanunlarla avukatlık ve doktorluk gibi mesleklerin ifası İngiltere Üniversiteleri mezunlarına hasredilmiştir.

Türklerin iktisadi vaziyeti ise gençlerin İngiltere'de tahsil eylemelerine müsait değildir.

Milliyet hissini söndürmek için yapılan faaliyetlere rağmen son zamanlarda zuhur eden iki hadise Kıbrıs Türkleri'nin Türkiye'ye olan bağlılıklarının eskisinden daha kuvvetli olduğunu ispat eylemiştir. Bunlardan biri, Kırşehir ve havalisinde vukua gelen ve birçok vatandaşımızın ölümü ve binlerce kişinin yersiz kalmasıyla neticelenen zelzele felaketidir ki bu acı haber bura Türklerinde pek büyük bir teessür ve alâka uyandırmış ve 4/ Türk halkını felaketzede kardeşlerine yardıma sevk etmiştir. Adanın en hücra köşesindeki Türk köylüleri bile bu hayırlı işe iştirak etmiş ve toplanan para tahminen 1500 İngiliz lirasına bâliğ olmuştur ki fakir olan Kıbrıs Türkleri için istisgar edilemeyecek (küçümsenemeyecek) bir paradır.

İkinci hadise de Hamidiye mektep gemimizin Kıbrıs'a ziyaretidir. Altmış senedir Türk bayrağını taşıyan bir gemi görmemiş olan Ada Türkleri bir taraftan Magusa'ya koşmuş ve gemimizi sevinç gözyaşları ile istikbal eylemişlerdir. Gemi subay ve talebeleri de Lefkoşa'ya geldikleri zaman aynı hararetli tezahürlerle karşılanmışlardır. Hamidiye'nin buraya gelmesinin böyle büyük bir heyecan tevlid edeceğini tahmin eden Hükümet, bu heyecanı bir dereceye kadar teskin için, geminin gelişinden bir müddet evvel Türkçe gazetelere sansür vaz ederek bu ziyaret hakkında yazılar yazılmasını men eylemiş-

Levent Şahverdi Arşivi

ti. Bir memleketin asayişinden mesul olan idarenin umumi intizamı ihlal edebilecek mahiyette hadiselerin önünü almaya çalışması tabii bir hak olduğu muhakkaktır. Fakat sansürün konulmasını icap ettiren süruretle mahdud olması iktiza ederdi. Hâlbuki fiiliyatta böyle olmamış ve sansürden istifade edilerek Kıbrıslılar hakkında *Türk* kelimeleri *İslam*'a, *Bay* tabiri de *bey* ve *efendi*ye tahvil ettirilmiştir. Bundan maada o günlerde Türkiye hakkında bilhassa *Hatay Meselesine* müteallik olarak gelen haberlerin neşrine mümânaat edilmiştir. Hamidiye Ada'dan ayrılalı bir buçuk ay olduğu halde sansür hala kaldırılmamış ve bu suretle Türk cemaati, yedi sene evvel İngiliz idaresine karşı isyan eden Rum cemaatinden daha dûn bir vaziyette bırakılmıştır. İslamcılık siyasetinin fesi temin etmeğe çalışmak gibi bazı gülünç safhaları da vardır. Evvelce de arz etmiş olduğum gibi, bugün Kıbrıs'ta bazı ihtiyarlarla Evkaf Müdürü'nden başka fes giyen yoktur. 5/ Bu cihet müstemleke memurlarının hoşuna gitmiş olacak ki birkaç ay evvel istinaf mahkemesi azasından Fuad ile Lefke Türk Belediye Reisine merasim esnasında fes giymeleri emredilmiş ve o sırada bu kararın yavaş yavaş diğer Türkler'e de teşmil edileceği rivayetleri şâyi olmuştu. Fakat kendisine aynı tebligat yapılan Lefkoşa Hakimi Raif'in bu hareketten kat'i suretle imtina üzerine bu tasavvur şimdilik gevşemiş gibidir.

2- Kıbrıs Türkleri'nin iktisadi vaziyeti hakkında geçen raporumda arz eylediğim malumata ilave edecek mühim bir şey yoktur. Türk cemaatinin iktisaden geri olmasının sebepleri ikidir. Evvela; adanın iktisadi vaziyeti iyi değildir. Diğeri de bütün ticaret Rumlar'ın elindedir. Gerek Rum ticaret evleri ve gerek banka vesaire gibi diğer müesseseler Türk memur hemen hemen kullanmamakta olduğundan Türkler'e bu sahada iş bulmak muhal gibidir.

3- Mahallî idareden gördükleri tazyik ve iktisadi vaziyetlerinin fena olması Türklerin büyük bir kısmında hicret arzuları uyandırmıştır. Cumhuriyet Hükümetimizin ahiren ittihaz eylediği karar üzerine Kıbrıs'tan muhacir kat'i surette kabul edilmemekte olduğundan konsoloslukça bittabi bu gibi müracaatlar kabul edilmemekte ve hatta ah-

Levent Şahverdi Arşivi

valleri zat-ı devletlerince de malum olanlara olbabdaki emir üzerine pasaport verilmemektedir. Bu vaziyet karşısında geçen sene birçokları kayıklarla vesikasız olarak cenubî Anadolu limanlarına gitmişlerdi ki bu hadise, hicret arzusunun ne dereceye kadar kuvvetli olduğunu ispat eder. Kayıklarla gidenlerin bilahare iade edilmeleri bu hadiselere nihayet vermiştir. Fakat bu hususta yapılacak küçük bir müsamaha binlerce kişinin Türkiye'ye hicretini intac edecektir. Yalınız diğer bir kısım muhacirler vardır ki bunların hicretleri devam etmektedir. Bunlar da tahsillerini ikmal için Türkiye'ye gidenlerdir ki hemen bilâ-istisna Türkiye'de kalmakta ve yavaş yavaş Kıbrıs'la 6/ alâkalarını fek eylemektedirler. Tabii ırkdaşlarımızın okuyup münevver bir ferd olarak yetişmeleri gerek kendileri için ve gerek memleketimiz için çok fâidelidir. Fakat neticede Kıbrıs'ta münevver zümresinden kimse kalmamaktadır ki ileride bu cihet, Kıbrıs Türkleri'nin yalınız esnaf ve köylüden ibaret bir kitle olarak kalmalarını mucip olacaktır.

4- Kıbrıs Türkleri'nin Hükümetimizce de arzu edildiği gibi, şuurlu ve milliyetlerine merbut bir kitle olarak yaşamalarını temin edecek tedâbire gelince bu hususdaki müşahedelerime istinaden hatıra gelen fikirlerimi aşağıda iştisar ediyorum (sayıyorum).

Evvela Kıbrıs Türkleri'nin milliyetlerinin Hükümetçe tanınmasını ve onların milli harslarını inkişaf ettirecek vesaite malik olmalarını temin eylemek icap eder ki bu cihet ancak İngiltere Hükümeti ile itilaf suretiyle mümkün olabilir. Kanaatimce burada tatbik edilen siyaset İngiltere Hükümetinin bir prensip haline soktuğu bir siyaset değildir. Bilakis ekseri Afrika müstemlekelerinde hizmet ettikten sonra buraya gönderilen ve bura Türklerini Afrika zencileri ile kıyas eyleyen dar kafalı müstemleke memurlarının şahsî siyasetleridir. Son zamanlarda dostluğumuza çok kıymet veren İngiltere hükümetine, bura Türkleri ile Cumhuriyet Hükümetimizin alâkadar olduğu münasip bir şekilde ifade edilirse tatbik edilen siyasetin tebdil edilmesi kaviyyen melhuzdur. Bir de yukarıda arz eylediğim gibi doktor, avukat gibi serbest meslek erbabının burada mesleklerini icra edebilmeleri ancak İngiltere üniversitelerinden mezun olmalarıyla meşrut

Levent Şahverdi Arşivi

olduğundan burada münevver bir zümrenin mevcudiyetini temin edebilmek üzere şu çare düşünülebilir;

Türkiye yüksek mekteplerinde okumakta olan Kıbrıslı gençlerden bir kısmına, eski tabiiyetlerinin muhafaza ettirilmesi ve bunların Türkiye'de 7/ tahsillerini bitirdikten sonra hükümetimiz hesabına İngiltere'ye gönderildikten sonra yine Kıbrıs'a iade edilmeleri ki bu suretle Kıbrıs Türk cemaati de ihtiyacı olduğu münevver zümreye ve tabii müşavirine mâlik olmuş olacaktır.

Türklerin iktisadi vaziyetlerinin ıslahı için de milli bankalarımızdan birinin burada bir şube açması, iktisadi teşebbüslere girişecek Türkler'e az bir faizle ikrazda bulunması pek faideli bir hareket olacaktır. Bu suretle bir çok Türklerin ticarî hayata atılmaları temin edileceği gibi bu yüzden meydana gelecek müesseselerde birçok Türk gençlerine iş bulmak da mümkün olacaktır. İskenderun'a sefer yapan Türk vapurlarının Kıbrıs limanlarından birine uğraması da Kıbrıs ile Türkiye arasında münasebeti daha normal bir hale getirerek mühim menâfi temin edebilecek bir iş olacaktır.

Adana ve Mersin gibi bazı vilayetlerimizde bilhassa yaz zamanları mühim miktarda ziraî ameleye ihtiyaç olduğu malum-ı alileridir. Kıbrıs'ta işsiz kalan ve yaşamak için pek cüz'i yevmiyelerle iktifa mecburiyetinde bulunan bir takım soydaşlarımızın hususi vize şeraiti altında muvakkat bir zaman için o taraflara giderek birkaç ay çalışmalarına müsaade edilmesi de halkın refahına yardım edebilir. Bu hususta bittabi daha bir çok şeyler yapılabilir. Ki bunların teferruatının tespiti ancak hükümetimizin Kıbrıs Türkleri'ne muavenet hususunu bir prensip olarak kabul edilmesinden sonra mümkündür. Yalnız şunu arz eylemek isterim ki bu muavenet arzu edildiği takdirde bir an evvel karar altına alınarak tatbikine geçilmesi. Zira birkaç sene geçtikten sonra Kıbrıs Türkleri her cihetçe pek geri bir vaziyete düşecek ve hükümetimizin arzu eylediği gibi şuurlu ve milliyetini müdrik bir kitle olarak idameleri imkânsız bulunacaktır.

Bu vesile ile derin tazimatımı arz eylerim.

Kıbrıs Konsolosu"

Levent Şahverdi Arşivi

III- SONUÇ

Rapordan da açıkça anlaşılacağı üzere, 1930'lu yılların sonlarına doğru Kıbrıs Türk toplumu pek çok sıkıntı ve problemlerle adeta adada var olabilmenin mücadelesi içindedir. Bu problemlerin başında, mevcut İngiliz yönetiminin Türk toplumunun millî kimlik ve kültürüne yönelik baskıları gelmektedir. Bunun yanında Türklerin içinde bulunduğu *ekonomik durum* ve Ada'dan *göçe zorlanmaları* yaşanan diğer sıkıntılar ve zorluklar içinde en göze batan temel problemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konsolosun ilk olarak üzerinde ısrarla durduğu husus Ada Türkleri'nin millî kimlik ve kültürlerine ve hatta eğitim ve öğretimlerine yönelik uygulanan baskılardır. Bütün sömürgeci ülkelerin uyguladığı bir metod olarak, İngiliz yönetiminin de Kıbrıs Türkleri'nin millî kimliklerini eritme yoluna giderek, burada kendi yönetimini daha güçlü kılmayı amaçladıkları görülüyor. Özellikle, Türk toplumunu aydınlatacak, yüksek öğrenim görmüş eğitimli, aydın kişilerin yetişmesi önünde çeşitli engellerin ve sınırlamaların konması bu anlamda oldukça düşündürücü görünmektedir. Bir çözüm yolu olarak, Türk Hükümeti'nin İngiliz Hükümeti ile görüşerek bu konuda Ada Türkleri'ni rahatlatacak tedbirlerin alınması arzu edilmektedir.

Kıbrıs Türkleri'nin adada varolabilmelerini ve insanca yaşayabilmelerini etkileyecek bir diğer temel mesele ise, *ekonomik durum* olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik alanda Türkler'e ciddi baskılar uygulanmakta, ekonomik imkânlar daha ziyade Rumlar'ın lehine kullanılmakta idi. Ticaretin Rumların elinde olması, ticari kurum ve bankalarda istihdam sağlanmaması vb. sebepler, Ada Türkleri'ni ekonomik olarak çok zayıf bir duruma düşürmüştü. O zamanın şartlarında, Türk bankalarının, girişimci Ada Türklerine krediler sağlaması, İskenderun limanına giden Türk gemilerinin Kıbrıs limanlarına uğraması, tarım mevsiminde Çukurova'da Kıbrıslı Türkler'e istihdam imkânlarının sağlanması gibi uygulamaların Ada Türkleri'nin ekonomisine ciddi katkı sağlayacağı, bir çözüm yolu olarak önerilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Tabii ki her şeyin başında Türkler'e yapılan baskılarla Türkler'i Ada'dan göçe zorlayacak şartların ortadan kaldırılması, Ada'da insanca ve huzur içinde yaşama imkânlarının oluşturulması üzerinde ısrarla durulmaktadır.

Aslında Türk konsolosunun 30'lu yılların sonlarında Kıbrıs Türkleri'nin durumuna dâir üzerinde durduğu bu ve benzeri diğer problemler, zaman içerisinde Rumlar'ın enosis emellerini teşvik edecek zemini de hazırlamakta idi. 50'li yıllara gelindiğinde EOKA terör örgütünün Enosis yolundaki baskıları, bir nefs-i müdafaa olarak Türkleri savunmaya itmiş bulunuyordu. Tamamen kendilerini savunmak için bir avuç vatanperverin öncülüğünde kurulan ve bütün Kıbrıs Türküne mâl olan *Türk Mukavemet Teşkilatı*, bugün adada Kıbrıs Türkünün varlığının sebepleri arasında bulunmaktadır. Öteyandan, 30'lu yılların sonlarında Kıbrıs Türkleri'nin yaşadığı problemlerin, bazılarının bugün dahi mevcudiyetini sürdürmesi, Kıbrıs konusunda ne kadar mesafe alındığı noktasında bizleri bir özeleştiriye de sevketmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TRABZON'UN RUS DONANMASINCA BOMBARDIMANI ve BOMBARDIMANIN TRABZON'A ETKİLERİ (1914-1916)

Mehmet Akif BAL*

ÖZET

I. Dünya Savaşı sırasında, Trabzon'un stratejik bir konumda bulunması ve Rusların buradaki geçiş bölgelerini elde tutmak istemesi, Trabzon'u hedef haline getirmişti. Aynı zamanda bu bölge, Doğu Anadolu'nun kontrolü için büyük önem taşımıştı. Rus donanması bu nedenlerden ötürü bölge üzerinde yoğunlaşmaya karar verdi ve Trabzon'u yoğun şekilde vurdu. Civar bölgelere de büyük hasar veren bu olaylar, Rus kara ordusunun ilerlemesini sağladı. Eğer Rus donanması bombardımanda başarılı olamasaydı, Rus kara orduları o an bulundukları konumda olamayacaktı. Bombardımanın yıkıp geçtiği Trabzon, ekonomik ve sosyal açıdan geriledi. Burada yaşanan olaylar, Trabzon'un güncel yaşamında da kötü sonuçlar doğurdu. Halk, Trabzon'u terk ederek daha güvenli yerlere göç etmek zorunda kaldı.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Osmanlı Devleti, Ordu, Bombardıman, Savaş, Donanma

THE BOMBARDMENT OF TRABZON BY THE RUSSIAN NAVY AND EFFECTS OF THE BOMBARDMENT ON TRABZON (1914 - 1916)

ABSTRACT

During the I. World War, Trabzon became the target of Russian Enemy Forces. The Russians who lived in Trabzon wanted it to be part of their own place. Because Trabzon's strategical point, transportation field was really important to control Eastern Anatolia. The Russian Navy's decided to work out on there because of these reasons. They bombed everywhere in Trabzon and also went on bom-

* Vefa Lisesi Tarih Öğretmeni.

Levent Şahverdi Arşivi

bing on the coast of Black Sea. It destroyed nearby places and made The Russian ships to continue on their way. So, we can say that they wouldn't have succeed in it, if the Russian Armed Forces didn't help them. Because in the places that they didn't, the Russian ships couldn't make what they planned real. But whatever it happened, the bombing devastated Trabzon and finished its economy and social life. The people were forced to immigrant to other places because of these. All the things that were lived was going to bring the bad ends to Trabzon's public life…

Key Words: Russian, Ottoman, Armed Forces, The bombing, War, Navy.

GİRİŞ

20. Yüzyılda Avrupa'daki büyük güçlerin sömürgecilik doğrultusundaki paylaşım hesapları karşısında, Osmanlı Devleti bu gelişmelere fazla kayıtsız kalamadı. Çünkü, iç bütünlüğünü sağlamayı ve esasen bu doğrultuda dış siyasette de yalnız kalmamayı, izlediği politikaların ana hareket noktası olarak gören Osmanlı Devleti, pek çok güçlü Batılı devletle münasebetler geliştirmeye çalıştı. Aslında Osmanlı Devleti'nin bu politik çizgisi (denge siyaseti) uzun zamandan beri ve özellikle siyasette zayıfladığı dönemlerden beri sürmekteydi. Birinci Dünya Savaşı öncesinde de aynı politikaları izleyen Osmanlı Devleti, ittifak beklentilerine rağmen, I. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve müttefiklerinden beklediği desteği göremedi ve Almanya ile hareket etmek durumunda kaldı. Bu yaklaşımına ve Almanlarla birtakım ittifak anlaşmaları imzalamasına rağmen, Osmanlı Devleti savaşın başlarında yine de tarafsız olma ve savaşa hemen katılmama kararı aldı[1]. Ancak Almanya, Fransızlar karşısında Marn Meydan Muharebesi'ni kaybedince, yavaş yavaş Türk ordusunun yardımını hissetmeye başladı ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ni kendi

[1] **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekatı**, C. I, Ankara 1993, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

yanında doğrudan savaşa katabilmek için büyük bir olay çıkarmak istedi. Nitekim, 8/9 Ağustos 1914 gecesi Goben ve Breslav isimli iki Alman savaş gemisi Çanakkale Boğazı'ndan Marmara'ya giriş yaptı ve Osmanlı donanmasına katıldı. Gemilerin komutanı Amiral Souchon, aynı zamanda Osmanlı Donanma Komutanlığı'na getirildi. 26 Ekim 1914 günü Marmara'da atış eğitimi yapan Souchon, yine atış eğitimi izni ile 27 Ekim 1914 tarihinde 11 parça donanma ile Karadeniz'e açıldı[2]. İki Alman gemisi ve yanındaki diğer Osmanlı gemileri, Karadeniz'deki Rus limanlarına yönelik olarak 29 Ekim 1914 tarihinde gizlice harekete geçtikten sonra, Osmanlı donanmasına ait Berk gemisinin gözetimindeki Midilli, öncelikle Novorossisk limanını bombardıman etti. Diğer Osmanlı torpidobotları Odessa (Türkçe adıyla Hocabey) limanının içine kadar girdi ve Rusların Donetz gambotunu torpilleyerek batırdı. Bir diğer gambotu da ağır hasara uğrattı. Hamidiye gemisi, Teodosya (Kefe) limanını ve oradaki kışlayı tahrip etti. Yavuz gemisi, bir Rus muhribi ile Rusların Pruth adındaki büyük mayın döşeme gemisini yakalayarak ikisini de batırdı. Sonra, Sivastopol'u, Rus bataryalarına rağmen, tesirli olarak topa tuttu[3].

Bu ağır bombardıman, 1 Kasım 1914'te Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasına yol açtı. Rus Çarlığı orduları, 1 Kasım günü Doğu Anadolu'daki 3. Osmanlı Ordusu bölgesinde dört yerden sınırı geçti[4]. Rus kara ordusu Doğu'dan Osmanlı topraklarına saldırırken, Rus donanması da kısa süre sonra denizden tüm Karadeniz sahilini vurmaya başlayacaktır. Böylelikle, 17 Kasım 1914 tarihinde başlayıp, 18 Nisan 1916'da Trabzon'un Ruslarca fiilen işgali tarihine kadar aralıklarla ama yoğun olarak sürecek Trabzon'a yönelik özellikle Rus deniz harekatı da başladı. Bu deniz harekatı öyle ciddi ve ağır gelişecek ki, Rus kara birlikleri daha Trabzon ve civarına varmadan Rus donanmasının Trabzon'a yönelik deniz saldırıları Trabzon'da çok ciddi tahribatlara yol açacaktır.

---

[2] **A.g.e.,** s. 8, 9.
[3] Th. Kraus-Karl Dönitz, **Şanlı Yavuz ve Midilli**, İstanbul 1974, s. 127.
[4] **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,** C. I, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

a) Trabzon'un Ruslar İçin Önemi

Trabzon aslında, bulunduğu coğrafyanın doğusu, batısı ve Doğu Anadolu ile İran'a uzanan yolların başlangıç noktasında olması sebebiyle uzun yıllar Rusların ele geçirmek için uğraş verdiği bir yerdi[5]. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Trabzon'u önemli kılan faktör ise, Trabzon'un özellikle askeri ve stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olmasıydı. Ruslara göre, Anadolu'nun kuzey sahilindeki ikinci derecede ehemmiyete haiz dış limanların en iyilerinden biri olan Trabzon limanının alınması, kendilerinin Erzurum'da tutunabilmeleri için lüzumluydu. Trabzon'un alınmasının Ruslara sağlayacağı bir diğer fayda da İç Anadolu'ya yapılacak herhangi bir harekatta sağlanacak kolaylıktı[6]. Bu önem, Rus Genelkurmayı'nın Rus Karadeniz Donanması Komutanı Amiral Eberhard'a gönderdiği bir tezkerede şu cümlelerle daha net ifade edilmiştir: "Kafkas ordusu Trabzon'un işgaline büyük kıymet vermektedir. Bu limanın işgal edilmesi, gerek Erzurum cephesinde harekat yapan Türk ordusunun ikmal yolunu kesmek; gerekse Rus ordusunun müstakbel ileri harekatında bir ikmal limanı bulmak bakımından kıymetlidir[7]."

Rus ordusu bu beklentilerle ilk önce Trabzon ve civarına yönelik olarak deniz harekatına girişecektir. En başta Sivastopol, daha sonra Novorossisk ve Poti gibi üslerden beslenen Rus donanması, çok sayıda harp gemisiyle Karadeniz sahillerine yönelik çok ağır bombardımanlara başlayacaktır. İlk başlarda Yavuz gemisi ile onun yardımcı gemisi olan Midilli'nin Rus donanması karşısında dengeleyici bir durumu söz konusu olsa da, Rusların özellikle 1916 yılından itibaren yeni harp gemilerini devreye sokması nedeniyle, Türk-Rus donanma savaşlarındaki denge Ruslar lehine değişecektir. Bu dengenin böyle-

---

[5] Enis Şahin, "**İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali**", Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Güz 2009, S. 7, s. 117-141.

[6] W.E.D. Allen-Paul Muratoff, **Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966, s. 348.

[7] N. Monastarev, **Birinci Dünya Harbinde Karadeniz Cephesi**, (Çeviren: Afif Ertuğrul), Ankara 1948, s. 40.

Levent Şahverdi Arşivi

ce bozulması yanında; Türk donanmasının iki güzide gemisi olan muharip Yavuz ve Midilli gemilerinin bir taraftan da güvenlik ve nakliye gemileri olarak kullanılmaları mecburiyeti ortaya çıkınca, Osmanlı Devleti açısından daha da menfi bir hal ortaya çıkacaktır. Bunun yanında, Osmanlı donanmasının Ruslarla baş edecek nitelikli savaş gemisi sayısının yeterli olamaması yanında, Rusların sahip olduğu gibi Karadeniz'de doğru düzgün bir üssü de yoktu. Osmanlı donanmasının kömür ihtiyacını karşılamak amacıyla ancak, Zonguldak ve Pulathane (Akçaabat) gibi yerlerden destek alınabilmişti. Öte yandan, Karadeniz kıyılarında Rus donanmasıyla baş edebilecek uzun menzilli topların azlığı da Rusların işini kolaylaştırdı ve Karadeniz sahillerini Rus donanmasının taarruzlarına daha da açık hale getirdi.

b) Trabzon'un Rus Donanmasınca Bombardımanı

Ruslara ait Sivastopol (Rusların Karadeniz'deki başlıca deniz üssü) ve Batum liman kentlerinin Osmanlı gemilerince bombardımanından sonra, Rus donanma komutanlığı ilk önce Türk ordusunun ikmal limanı olan Trabzon'a karşı bir harekat planladı. Bu maksatla Rus Amiral Eberhard, 15 Kasım 1914 tarihinde bütün donanmasıyla denize çıkarak Trabzon'a yöneldi. Rus donanma komutanı bölgeye geldiği zaman altı muhrip ile Rostislav'ı donanmadan ayırarak, liman tesisatını ve askeri tesisleri bombardıman etmek üzere bunlara emir verdi[8]. 17 Kasım 1914 sabahı; 5 zırhlı, 2 kruvazör, 6 destroyer ve 6 torpidodan oluşan 19 parçalık Rus filosu, beraberinde birkaç nakliye ve torpil gemisi bulunduğu halde saat sekizde Trabzon önlerine geldi ve Trabzon'u bombardımana başladı. Bir buçuk saat süren donanma ateşinden sonra Rus donanması şehrin batı tarafına doğru gitti. Trabzon'un bu ilk bombardımanında; üç resmi, 18 özel bina harap oldu, üç ölü ve 20'ye yakın yaralı verildi[9]. Bombardımanı bizzat yaşayanlardan Muzaffer Lermioğlu'na göre ise, bombardımanın sık-

[8] A.**g.e**., s. 17.
[9] Sebahattin Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara 1991, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

let merkezini Rumlarla meskun kısım teşkil etti ve bir kiliseye tam bir isabet vuku bulduğu cihetle, ölülerin fazlası Rum olmak üzere bu bombardımanda 48 sivil öldü ve on ağır yaralı hastaneye kaldırıldı[10].

Rus donanmasının Trabzon kıyılarına bu ilk gelişi ilginç, ilginç olduğu kadar düşündürücü sahnelerin yaşanmasına da yol açmıştır. Bu bombardıman, bizzat o sahneleri yaşayanların anılarında ve anlatımlarında detaylarıyla verilmiştir. Trabzon gazetecilerinden Cevdet Alap hatıralarında, Rus filosunun Trabzon'a ilk gelişi sırasında yaşananlarla ilgili dikkat çekici şu bilgileri aktarmıştır: "Uzunsokak'ta Lütfü Humsi'nin atölyesi olan mağazada Kuyumcu Nergis'e, güftesini yazdığım bir şarkıyı besteletiyordum. Gayet güzel ud çalan, usta denecek kadar bestekar, iyi bir kuyumcu olduğu kadar dehşetli bir komitacı da olan bu Ermeni arkadaşla saz söz alemi yaparken, Vali Cemal Azmi ve Hükümet erkanının Uzunsokak'tan acele acele geçtikleri dikkatimizi çekti. Dışarı çıktık, sorup öğrendik ki, Türk donanması Batum'u, Poti'yi bombardıman etmiş ve limanımızı selamlamaya geliyor. Vali de onları motorla karşılamaya gidiyormuş. Hemen dükkanı kapayan Nergis'le Kemerkaya yalısına doğru koşar adım inmeye başladık. Dükkanları yarıya kadar kapalı esnaf da deniz kenarına doğru koşmaya başladı. Öyle ki, bütün halk bir an içinde sahillere dökülmüştü. Batum yönünden Trabzon'a doğru gelen gemileri seyredenler onları Yavuz'a, Midilli'ye, Mesudiye'ye, Mecidiye'ye, Hamidiye'ye benzetenler, bu manzarayı öylesine seyrediyorlardı ki, kimse 'bunlar Rus gemisidir' diye aklının ucundan geçirmiyordu. Kalede topçular, gelenleri selamlamak için hazır duruma geçmiş, Vali de motorla iskeleden donanmaya doğru ilerliyordu. Vali'nin karşılamaya gidişi de herkeste güven duygusunu uyandırmıştı. Gemiler üç sıra ile şehrin tam önüne gelip savaş durumu alınca, herkeste yavaş yavaş bir heyecan ve endişe uyandırmaya, Valiyi götüren motorun yavaşlayıp, biraz bocalaması ise şüpheleri artırmaya başlamıştı. İzleyenleri şaşkına döndüren bir anda, bordodan yaylım

[10] Lermioğlu, **a.g.e.**, s. 196.

Levent Şahverdi Arşivi

ateş başlayınca herkeste ürperme ile karışık bir alkış koptu. Türk donanması, şehrin ve valinin karşılayışını selamlıyor zannı veren bu salvo sonucunda ilk mermi Cihan Oteli'ne isabet etti. Sonradan öğrendik ki, meğer aynı gün Türk donanması Batum ve Poti'yi aynı akıbete uğratmış, aynı yaylım ateşine tutmuştu"[11]. Trabzonlu eğitimci ve eski milletvekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, bu bombardımanla ilgili olarak verdiği bilgilerde; "Trabzon'da Murathanoğlu Hasan Bey'in, Çulhaoğlu Hacı Kadir Efendi'nin konakları yıkılıp yandı. Şehrin Kemerkaya ve Meydan mahallelerinde evler yıkıldı, yangınlar çıktı. Şirin Hatun Mahallesi'nin sıbyan mektebi öğretmeni Halim Efendi ile hanımı, ikindi namazlarını kılarken evlerine düşen bir Rus mermisi ile şehit oldular" demektedir[12]. Bombardıman sırasında Zeytinlik Nümune Mektebi (Sonradan Cudibey İlkokulu) öğretmeni olarak görev yapan M. Salih Gürses de, bombardıman sırasında okulda olduğunu, bombardımanın etkisiyle öğrencilerin bir çil yavrusu gibi etrafa dağıldığını anlatmış, okuldan ayrılıp Kız Enstitüsü'ne doğru giderken düşen bir bomba sonucu yaralandığından ve öğretmen arkadaşı Ömer Hafız'ın gözü önünde şehid düşmesinden bahsetmiştir[13]. O günleri bizzat yaşayan bir diğer tanık Akçaabatlı Dava Vekili Muzaffer Lermioğlu ise, bu bombardımanın etkisine dair daha değişik bilgiler vermiş ve: "Şehir her türlü müdafaa vasıtasından mahrum ve açıktı. Bu ilk bombardıman daha ziyade bir gösteri mahiyetinde yapılmış, ateş en ziyade resmi binalara tevcih edilmişti. Deniz fenerine atılan mermiler hedefe isabet etmemiş, Güzelhisar'daki bazı mağazalara tesadüfle onları tahrip etmişti. İlk mermi, Tuzgümrük binasına isabetle bu binayı içindeki tuzlarla ihrak etmişti. Çömlekçi Mahallesi'nde bir kısım evlerle, eski Postane binası ve Cihan Oteli cüz'i zarara uğramış, diğer mevkilerde bazı evler yanmış ve yıkılmış-

---

[11] **Bir Ömür Bir Şehir, Trabzonlu Gazeteci Cevdet Alap'ın Anıları**, (Hazırlayan: Hikmet Aksoy), Trabzon 2008, s. 30, 31. Aynı olay için bknz. Mediha Kayra, **Hoşça Kal Trabzon**, (Çeviren: Cahit Kayra), İstanbul 2005, s. 17, 18.

[12] Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon 1986, s. 4, 5.

[13] M. Salih Gürses, "**Rus Filosunun Trabzon'u İlk Bombardımanından Bir Hatıra**", Yeniyol Gazetesi, 2-3 Mart 1948.

Levent Şahverdi Arşivi

tı. Trabzon deniz fenerine birçok mermi attığı halde, bir türlü yıkmaya muvaffak olamayan Rus deniz topçuları kafi derecede mahir olmadıklarını ispat etmişlerdi" diyecektir[14].

Trabzon'u bombardıman etmekle kalmayan Amiral Eberhard komutasındaki Rus donanması, 18 Kasım 1914 günü; Osmanlı donanmasının yegane ikmal limanlarından olan Pulathane, Trabzon ve Samsun limanlarının önüne mayın döktü[15]. Dökülen Rus mayınları nedeniyle 18 Kasım sabahı bir yelkenli, Trabzon limanında torpile çarparak battı. Buna karşılık olarak limana giriş çıkışlar iptal edildi ve mayınların temizlenmesine başlandı[16]. Trabzon'un bombardımanından sonra aynı Rus donanması, Trabzon'un doğu tarafında bulunan Araklı'yı 20 Kasım 1914 tarihinde bombardıman etti[17]. Araklı çarşısı ve çarşıdaki cami isabet aldı. Bununla yetinmeyen Ruslar, Araklı'yı Bayburt'a bağlayan Karadere yolunun önemi nedeniyle Araklı'ya çıkarma yapmaya kalkıştılar. Fakat siviller ellerindeki aynalı, dumanlı, dokuzlu denilen eski tüfeklerle, sahile çıkmaya çalışan Rus askerlerine ateş açarak çıkarmayı engellediler. Sahile çıkamayan Rus askerleri bunun üzerine, Araklı limanındaki (Konakönü) demirlemiş olan çift direkli 48 kayık ve kotrayı yağlı paçavra ile tutuşturarak yaktılar[18]. Bombardımanı sürdüren Rus donanmasına ait başka bir filo ise 28 Kasım 1914'te Trabzon'u yeniden bombaladı[19].

Trabzon'daki bombardımanlara ve dökülen mayınlara rağmen, Trabzonlular askeri birliklerin talepleri doğrultusunda denizdeki Rus mayınlarını (o günkü halkın tabiriyle, paslı teneke) toplamaya da başladı. Çünkü bu Rus mayınlarına, Çanakkale ve İstanbul boğazlarında ihtiyaç vardı. Bu amaçla 4 Aralık 1914 tarihinde Trabzon-Akçaabat

---

[14] Muzaffer Lermioğlu, **Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları**, İstanbul 1949, s. 196.

[15] Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Ankara 1997, s. 76.

[16] Şahin, **a.g.m**., s. 120.

[17] **Her Yönüyle Araklı**, (Hazırlayanlar: Sinan Durmuş, Hasan Suiçmez, Zeki Dilek), Trabzon 1996, s. 29.

[18] Mehmet Bilgin-Ömer Demir, **Sürmene**, İstanbul 1990, s. 356, 357.

[19] Arı, **a.g.e.**, s. 80.

Levent Şahverdi Arşivi

arasında mayın arama tarama işleri için iki subayla Giresun'a kadar olan iskelelerdeki elverişli tekneler Trabzon'a gönderildi. Bu çabalar sürerken, 10 Aralık 1914 tarihinde bir Rus filosu Trabzon'u tekrar bombardıman etti[20]. Bombardımana rağmen, 23 Aralık'ta Trabzon'da ilk mayınlar çıkarıldı ve İstanbul'a yollandı[21]. Fakat, mayınların sivil halk tarafından balık ağlarıyla denizden çıkarılması sırasında büyük facialar da meydana geldi. Nitekim 10 Ocak 1915 tarihinde Akçaabat, 82 kişinin öldüğü büyük bir torpil kazasıyla sarsıldı. O günleri yaşamış dava vekili Muzaffer Lermioğlu, torpillerin Akçaabat'ta toplanması ve 10 Ocak tarihinde meydana gelen bir Rus torpilinin infilak etmesi neticesinde ortaya çıkan manzaraya dair hatıralarında sarsıcı ifadelerde bulunmuştur: "Birçok torpiller denizden çıkarılarak sahile çekildi. Bir miktarı da Pulathane motörüne küp gibi yığın ve istif edilerek Çanakkale müdafaasında kullanılmak üzere İstanbul Bahriye Komutanlığı emrine sevk edildi. Erkeklerin işi çok olduğu için torpil çekilmesi ve toplanması işi sonraları tamamen kadınlarla çocuklara bırakıldı. Bu suretle torpil toplanması aylarla devam etti. 10 Ocak 1915 Pazartesi günü yine sahile çekilen bir torpil, torpil memuru tarafından yapılan kızağa bindirilmekte iken müthiş bir gürültü ve sarsıntı ile sahilin kumluğu üzerinde infilak etti. Bu infilak kasabayı ve etrafını sarstı. Bir kısım evlerin camları sarsıntının ihtizazıyla kırıldı. Olay yerinden bir kara duman yükselmişti. Mutlak bir facia vardı. Kaza yerine koşuştuk. Oraya vardığımızda müthiş ve tasavvuru bile tüyleri ürpertecek feci manzaralarla karşılaştık. Kalbimiz kan ağladı. Bir yığın yanmış, kömürleşmiş, paramparça olmuş insan cesedi yerlere serilmiş, yanan elbiselerin dumanı yine yanan cesetlerin kokularıyla karışmış, tahammül edilir, görülür gibi değil. Yerlere basamıyorduk. Kol, bacak, ciğer, parmak, baş parçaları dağınık bir halde idi. Zavallı torpil memurundan eser bile kalmamıştı... Burada, Dürbinar Mahallesi'yle Kalanima Köyü'nden ekserisi kadın

[20] **A.g.e.**, s. 84.
[21] Özel, **a.g.e**., s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

ve çocuk olmak üzere 82 vatandaşımız yurt hizmetinde can vermişti. Şunu da kaydedelim ki, bu faciadan sonra yine torpil çekilmeğe devam edilmiş ve ancak çocuklar iştirak ettirilmemişti. Kadınlarımız her an ölüm tehlikesi arz eden bu hizmeti görmeğe yine devam etmişti. İstanbul'dan getirilen bir mütehassıs bahriye zabiti bu işe memur edilmişti"[22].

Ruslar, bombardıman sırasında Trabzon'daki Müslüman ahalinin kutsal saydığı günleri de dikkate almamışlardı. Öyleki, 25 Ocak 1915 tarihinde, Mevlüd-i Nebevi'ye (Peygamberin Doğum Günü) tesadüf eden ve şehrin baştanbaşa bayraklarla, defne dallarıyla donatıldığı bir günde ve saat sekizde Trabzon'a gelen bir Rus torpidosu şehre ateş açtı. Değirmendere civarındaki Sülüklü tabyasından yapılan atışlarla zor durumda kalan Rus torpidosu yapay sis yaparak uzaklaştı[23]. Rus bombardımanı 1915 yılının Ocak ayından sonra da hız kesmeden sürdü. 30-31 Ocak 1915 tarihli Rus tebliğinden anlaşıldığına göre, Rus deniz filosu 31 Ocak 1915 tarihinde Trabzon'u tekrar bombardıman etti[24].

Bombardıman karşısında güçlü bir direnişle karşılaşmayan Rus savaş gemileri, bu durumun etkisiyle Doğu Karadeniz kıyılarında daha sık ve biraz da pervasızca boy göstermeye başladılar. Öyle ki, kimi gelişlerinde yalnızca gözdağı vererek geri dönüyor, kimisinde kıyılardaki limanlara, koylara çekilen yelkenlileri, kayıkları, mavnaları ateşe veriyorlar; kimisinde de Trabzon ve kıyı boyunca uzanan yolun köprülerini top ateşine tutuyor, açıkta yakaladıkları gemileri ya batırıyor ya da yedeğe alıp götürüyorlardı. Böylelikle halkın moral gücünü bozuyor, Karadeniz limanları arasındaki deniz taşımacılığını engelliyor, hem de iç ve dış yardım yollarını kesiyorlardı. Rusların Trabzon'a yönelik yoğun bombardımanı, bir taraftan da Erzurum cephesine gidecek yardımları engellemeye yönelikti. Rus donanma-

[22] Lermioğlu, **a.g.e.**, s. 202.
[23] **A.g.e**., s. 203.
[24] Şahin, **a.g.m.,** s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

sının sık sık Trabzon önlerinde boy göstermesi, kıyılarda devriye gezmesi, kıyıları mayınlaması, öncelikle bu yardımın önünü kesme amacıyla gelişti[25].

Ruslar, Erzurum merkezli III. Osmanlı Ordusu'nun Trabzon üzerinden ikmalini engelleme yanında, bir taraftan da Trabzon ve kazalarına soluk aldırmama amacındaydılar. Bu amaçla 8 Şubat 1915 Pazar günü Akçaabat açıklarında görülen Rus gemileri, Kavaklı Köyü'nden Akçaabat'a doğru giden çiftedirek bir yelkenliyi top ateşine tutarak batırdı. Bununla birlikte, gün boyu liman önünde dolaşan düşman gemileri, Akçaabat halkına büyük korkular yaşattı. Ertesi gün Rus donanması, Yıldızlı Köyü önünde bir yelkenliyi batırdıktan sonra Akçaabat limanına girdi. Limanda barınan 13 parça yelkenli ile bütün kayıkları, sandalları ve mavnaları yaktı[26].

Rus donanması 8 Şubat'ta Akçaabat'a yönelik bombardımandan sonra Trabzon'u da ağır bir bombardımana tabi tuttu. Öğle vaktinde Trabzon'a gelen iki Rus torpidosu, şehri bombardımana başladı. Türk topçusunun karşılık ateşi başladıysa da, topların menzili gemilere yetmemişti. Rus gemileri, çok ciddi bir direniş görmeden Trabzon Akçaabat arasındaki yerleşim yerlerine ve deniz araçlarına atış talimi yapar gibi bomba yağdırdı. Aynı gün Yoroz'dan (Çarşıbaşı ilçesindeki burun) geri dönen Rus gemileri Trabzon'u tekrar top ateşine tuttular. Bu sırada Trabzon limanındaki Amerikan bandıralı bir gemiyi de batırdılar. Ruslara ait gemiler Batum istikametine giderken aynı gün Yoroz'da görülen iki Rus kruvazörü, Trabzon'un Ayasofya (Şimdiki Trabzon Ayasofya Müzesi) hizasına geldiklerinde tüm toplarıyla hiçbir ayrım yapmadan şehre yangın bombaları ile ateş açtılar. Trabzon, bu ağır bombardıman altında duman ve ateş bulutları içerisinde görünmez bir hal aldı. İki saat süren bu ağır bombardıman akşam ezanına doğru durdu. Çıkan yangınlar şehrin üzerinde kalın duman tabakaları oluşturdu. Halk, sabah namazından itiba-

[25] Haydar Gedikoğlu, **Akçaabat**, Trabzon 1996, s. 95.
[26] **A.g.e.**, s. 96.

Levent Şahverdi Arşivi

ren şehri terk etti. Kesin bir rakam olmamakla beraber bu bombardımanda bin kişi öldü, üç yüz kişi yaralandı[27]. Bu harekat, Rusların Trabzon'a yönelik en ağır deniz harekatı oldu. Lermioğlu, yaşanan bombardıman sırasında Trabzonluların yaşadıkları acılara dair dair şu detayları vermektedir: "Yoroz sularında görülen 'Kağul' ve 'Marguzya' adlı kruvazörlerin kaçar gibi doğuya doğru süratle hareketleri bize ait olduğu zehabı uyandırdığından halk, köprülere vesair yüksek yerlere kümelenip, tereddütle gelen gemilerin seyrini takip ediyordu. Gemilerin henüz limana gelmeden Ayasofya açıklarından ani ateş açmaları, mermileri gelişigüzel şehrin üzerine yağdırmaları manzarayı anında değiştirdi. Sokaklar yarı şaşkın kaçan, bağıran halkla, feryad eden çocuklarla doldu. Bir kısım halk ise, evinin bodrum katına kapanmış, akıbetini korku ile intizara koyulmuştu. Mermiler ilk önce İçkule ve İmaret mahallesine yağmağa başladı. Koca şehir top gümbürtüleri, inhidam gürültüleriyle sarsılmağa başladı. İsabet almadan pencere camları parçalanıp yollara dökülüyordu. Bir müddet sonra yalnız topların uğultuları, patlayan şarapnellerin ıslıkları bütün diğer gürültüleri bastırarak dakika be dakika şehri cehenneme çeviriyordu. İsabet alan bir ev çöküyor, bir duvar devriliyor, yanı başında bir ev tutuşarak yangının sirayeti etrafa dehşet salıyor, caddelerde patlayan şarapneller yol üstünde ölü adedini çoğaltıyordu" [28]. Nitekim, Petrograd vasıtasıyla yayınlanan 8 Şubat 1915 tarihli Rus tebliğinde; Yalta bombardımanının karşılığı olmak üzere 9 Şubat 1915 tarihinde öğleden sonra Trabzon'un bombardıman edildiği, Trabzon'un batısındaki Yoroz Burnu'ndaki bazı Türk gemilerinin batırıldığı belirtildi[29]. Yine Rusların 10 Şubat 1915'te yaptıkları resmi açıklamada, Rus filosunun Trabzon bataryalarını bombardıman ettiği, Akçaabat mıntıkasındaki iki köprüyü tahrip ettikleri, Trabzon'da 3, Akçaabat'ta 50'den fazla Türk yelkenlisinin batırıldığı iddia edildi[30].

[27] Lermioğlu, **a.g.e**., s. 204-207.
[28] **A.g.e**., s. 206, 207.
[29] Şahin, **a.g.m.,** s. 121.
[30] **A.g.m.,** s. 202.

Levent Şahverdi Arşivi

Bombardımanlardan sadece Müslümanlar değil, Trabzon'daki gayrimüslimler de nasibini almıştı. Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey imzasıyla 9 Şubat 1915 tarihinde İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'ne gönderilen bir yazıda; Rus torpidolarının şehri aynı gün içinde öğle vaktinde ve öğleden sonra olmak üzere iki defa bombardıman ettiği, şehrin dahilinde ve başlıca Aya Gorgor ve Aya Marina mahallelerinde büyük zararlar meydan geldiği, Rum Metropolithanesi'nin bir odasının, mağazasının ve mutfağının tamamen tahrip olduğu, Rum jimnazyumunun (lisesinin) 300 öğrencisinin zamanında binanın alt katına indirilmesiyle kurtarıldığı belirtildi[31]. Bahsedilen Rus torpidoları, Polathane'yi de bombardıman ederek Yoros'a doğru hareketlerini sürdürdü[32]. Rus savaş gemileri, Trabzon'un büyük bombardımanından sonra gözdağı vermek amacıyla 10 Şubat 1915'te tekrar Trabzon açıklarında görüldü. Aynı gün bir Rus savaş uçağı ilk defa Trabzon üzerinde uçtu ve Trabzon'a bomba attı. Yine Rus gemileri Akçaabat limanını bombalamak için Akçaabat limanına geldiyse de, limanın boş olduğunu görünce geri döndüler[33]. Fakat, Rus donanması 21 Şubat 1915'te Trabzon'u yine bombaladı[34]. Trabzon'un şehir merkezine 28 Şubat 1915'de yapılan bombardımanda ise; bir kadınla bir erkek öldü, iki erkek yaralandı ve bir erzak ambarı ile iki kahvehane ve bir dükkan ufak hasar aldı[35]. 17 Mart 1915'te Of bombalandı[36].

Rus torpidoları 8 Temmuz 1915 tarihinde Ramazan ayının ilk günü sabah saatlerinde ise Polathane'ye saldırdı. Akçaabat limanındaki demirli birkaç kotra ile sahile çekilmiş kayık ve sandalları topa tuttular. Bombardımanda limandaki dokuz kotra ve dört kayık parçalandı. Akçaabat Belediye Oteli'nin bir köşesi ile telefon ve telgraf di-

---

[31] Trabzon Vilayeti Mektubi Kalemi'nden İstanbul Rum Patrikhanesi'ne gönderilen 9 Şubat 1915 tarihli yazı; **BOA DH EUM 3. Şube**, nr. 81/23.

[32] Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Şubat 1915 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 2. Şube**, nr. 4/50.

[33] Gedikoğlu, **a.g.e.**, s. 96.

[34] Arı, **a.g.e.**, s. 108.

[35] Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti Celilesi'ne gönderilen 19 Nisan 1915 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 5. Şube**, nr. 22/5.

[36] Arı, **a.g.e.**, s. 118.

Levent Şahverdi Arşivi

reklerinden ikisi yıkıldı. Buradaki bombardımanı bitiren Rus torpidoları, Trabzon istikametine doğru limandan ayrıldılar. 26 Ağustos 1915'te Rus gemileri, tekrar Akçaabat ilçesine bağlı Akçakale, Mersin koylarındaki birçok balıkçı kayığını, sahillere çekili kayıkları ve şosa üzerindeki köprüleri bombardıman etti[37]. 2 Ekim 1915'te, nakliye açısından büyük önem taşıyan Pulathane Motoru, Ahanda (Kavaklı Köyü) sahilinde Rusların eline geçti. Ruslar, motoru ele geçirmek için karaya çıkmak istedikleri sırada etrafta bulunan mısır tarlalarını da mitralyöz ateşiyle biçti ve bir değirmeni bombaladı[38]. Rus torpidoları Trabzon'un merkezinde sonra aralıklarla şehrin doğusundaki kasabaları da bombardıman ettiler. Nitekim, 30 Aralık 1915 tarihinde sabah saatlerinde bir Rus torpidosu Of ve Sürmene kasabalarını bombardıman ederek buralardaki pek çok kayığı batırdı[39].

Aralıklarla da olsa Rus donanmasının Trabzon'un batısına yönelik bombardımanı devam etti. 9 Şubat 1916 tarihinde Vakfıkebir'e gelen iki Rus savaş torpidosu buraya kırk kadar mermi attı. Bombardımanda bir kahvehane ve bir mağaza tahrip olurken, mültecilerden (Batıya doğru göç eden Müslüman muhacirler) bir kadın şehid oldu, bir erkekle altı çocuk yaralandı[40]. Bu olaylarla Rus donanmaları pervasız bir hal almıştır. 1 Mart 1916 tarihinde sabah saat 10.00'da bir grup Rus savaş gemisi Trabzon'a yanaştı ve şehre rastgele ateş açtı. Boztepe'deki Türk topçu bataryalarının karşılık vermesiyle Ruslar Trabzon'dan ayrıldı[41]. Rus bombardımanı, Müslüman halkın 15/16 Nisan 1916'da Trabzon'u terk etmesi sıralarında dahi devam etti. Trabzon'un Ruslarca işgal tarihi olan 18 Nisan 1916'dan üç gün önce 18 parça Rus donanması Trabzon'a geldi. Bunlardan birkaçı, Türk topçu bataryalarına ve en ziyade resmi binalara ateş ettiler. Bu bom-

---

[37] Lermioğlu, **a.g.e**., s. 212.

[38] **A.g.e**., s. 214.

[39] Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Aralık 1915 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 5. Şube**, nr. 17/29.

[40] Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi'ne gönderilen 9 Şubat 1915 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 5. Şube**, nr. 81/23.

[41] Lermioğlu, **a.g.e**., s. 222.

Levent Şahverdi Arşivi

bardımanla şehirde oldukça büyük hasar meydana geldi[42]. 18 Nisan'da Rus torpidoları yine Pulathane'yi ağır bombardımana uğrattı[43] ve Rus donanması Akçakale (Akçaabat ilçesinin Akçakale Beldesi) ve civarını da şiddetle bombardıman etti[44]. Aynı gün, Vakfıkebir'deki bombardımanda dört kişi öldü, bir kadın yaralandı, diğer bir kadın korkusundan öldü ve dört hane harap oldu[45]. Trabzon'un boşaltılmasına rağmen Rus denizciler, boşaltılmış şehre birçok defa ateş açtılar. Bombardıman, Rum Jimnazyumu'na, Rus Konsolosluğu'na ve birçok özel binaya zarar verdi[46]. Rus deniz harekatı, Rusları destekleyen Trabzon'daki pek çok azınlığı da tehlikelere sürüklemişti. Bu sebeple 18 Nisan'da Trabzon Rumları, Rus İşgal Kuvvetleri Komutanı General Liahoff'a bir delege göndererek, Trabzon'un Türkler tarafından boşaltıldığını belirtip, fazla tahribat olmaması için Rus ordusunun kenti topa tutmamasını rica ettiler[47].

Trabzon'un işgaline rağmen, bombardıman devam etti. 19 Nisan'da sabah saat 06.30'da Vakfıkebir önlerine gelen iki Rus torpidosu, kasabanın muhtelif yönlerine elli kadar mermi attı. Mermilerin isabeti neticesinde bir askeri depo hasar gördü, üç mülteci vefat etti. Aynı gemiler Şarli (şimdiki Beşikdüzü ilçesi) sahilini de bombaladı[48]. 19 Nisan 1916 günü batıya doğru göç eden Müslüman muhacirler, Vakfıkebir'in batı sınırında büyük bir faciayla karşılaştı. Rus deniz topçusunun bir muhacir kafilesine ateş açması üzerine kafile içinde bulunan kadın, çocuk, yaşlı 182 kişi bombardıman vahşetine

---

[42] **A.g.e**., s. 241.

[43] Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Nisan 1916 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 2. Şube**, nr. 4/50.

[44] Vakfıkebir Kazasından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Nisan 1916 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 5. Şube**, nr. 81/23.

[45] Vakfıkebir Kazasından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Nisan 1916 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 2. Şube**, nr. 20/27.

[46] Enver Uzun, **Rus İşgal Komutanı S.P. Mintslov'un Trabzon Günlüğü**, Trabzon 2008, s. 16.

[47] Monastarev, **a.g.e.**, s. 42.

[48] Vakfıkebir Kazasından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Nisan 1916 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 5. Şube**, nr. 81/23.

Levent Şahverdi Arşivi

uğradı. Bununla yetinmeyen Ruslar aynı gün, Vakfıkebir ve Şarli taraflarını şiddetli bombardıman ettiler[49].

Trabzon'u terk eden Osmanlı yönetimi, bu sıralarda Ordu kazasında yönetim merkezini kurmuş olsa da, Trabzon'la ilişkisini yine de sürdürmüştü. Trabzon ve kazalarına yönelik Rus harekatı buradan takip edilmişti. Gelen haberler, Trabzon'un terk edilmesinden önceki olumsuz durumu aratmamıştı. Nitekim, 14 Mayıs 1916 tarihinde İskefiye (şimdiki Çarşıbaşı ilçesi) cihetinden Vakfıkebir'e yanaşan dört Rus torpidosu burayı dört saatlik bombardımana tabi tuttu, İskefiye iskelesine onbeş mermi attı[50]. 4 Haziran 1916 sabahı bir düşman torpidosu Şarli sahillerindeki kayıkları bombardıman ederek, on kayık, bir ahır ve kahvehaneyi tahrip etti[51]. 15 Temmuz 1916 sabahı Vakfıkebir'e giden Rus torpidosu buraya kırk kadar mermi attıktan sonra, bir kayıkhane, bir mağazayı tahrip ettiği gibi, mültecilerden bir kadını şehid etti ve bir erkekle altı çocuğu yaraladı[52]. 11 Ağustos 1916'da Yoroz Burnu'na gelen iki Rus torpidosu ise buraya otuz kadar mermi atarken diğer torpido da Yoroz'un batı taraflarına sekiz on top mermisi attı[53].

Trabzon'un Ruslarca ciddi şekilde bombardıman edilmesinde, Trabzon'un özellikle iç kesimlerle ikmal ve sevkiyat açılarından taşıdığı önem çok etkili olacaktır. Gerçekten de, Anadolu'nun içlerini İstanbul'a bağlayan demiryolları olmadığından Trabzon, özellikle Erzurum merkezli III. Osmanlı Ordusu açısından büyük önem taşımaktaydı. Zira, İstanbul ile Erzurum arasındaki en kısa yolun üzerinde bulunması sebebiyle, İstanbul ile olan deniz ulaşımı Trabzon üze-

---

[49] Lermioğlu, **a.g.e**., s. 212.

[50] Ordu Kazasından Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi'ne gönderilen 15 Temmuz 1916 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 5. Şube**, nr. 81/23.

[51] Vakfıkebir Kazasından Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi'ne gönderilen 4 Haziran 1916 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 5. Şube**, nr. 81/23.

[52] Vakfıkebir Kazasından Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi'ne gönderilen 4 Haziran 1916 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 5. Şube**, nr. 81/23.

[53] Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dahiliye Nezareti Celilesi'ne gönderilen 11 Ağustos 1916 tarihli telgraf; **BOA DH EUM 5. Şube**, nr. 21/44.

Levent Şahverdi Arşivi

rinden sağlanmaktaydı[54]. Trabzon üzerinden yapılan bu sevkiyat, Trabzon'un bombardımanının sebeplerinden biriydi. Ama, bombardımana rağmen Trabzon üzerinden sevkiyat devam ettirilecektir.

Osmanlı Harbiye Nezareti, seferberliğin başında Rus donanmasının Karadeniz kıyılarını topa tutabileceği ihtimaline karşı Trabzon Vilayeti dahilinde bulunan erzak ve eşyanın öncelikle top menzili dışına çıkarılmasını istemişti. Bir müddet sonra 3. Ordu iaşe bölgesini oluşturan diğer vilayetlerden yapılan sevkiyatın yetersizliği yüzünden ordunun aç kalmaması için Trabzon'daki erzakın Erzurum'a kadar taşınması emredildi[55]. Ancak, Kafkas cephesine gönderilmek üzere İstanbul'dan yük veya savaş gemileri ile Trabzon limanına gelmiş olan türlü savaş eşya ve araçlarını vakit geçirmeksizin çarçabuk gemilerden iskeleye çıkarmak ve oradan da Erzurum'a gönderilmeleri için iskele üzerinde uzun boylu alıkoymayıp Maçka'ya doğru şehirden uzaklaştırılmaları gerekmişti. Zira, Trabzon'a yaklaşan herhangi bir Rus denizaltısının Trabzon limanına sokularak Türk savaş gemilerini torpillemeleri veya Rus savaş gemilerinin iskeleye yığılmış savaş malzemelerini top ateşine tutarak yok etme ihtimalleri vardı. İşte bu nedenlerden dolayı, boşaltma ve kaldırma hazır kuvveti olarak "Hamal Taburu" adı altında bir tabur meydana getirilmişti. Bu tabura, denizcilikte ve hamallıkta yetişmiş olan genç askerler alınmakla beraber, aralarına boyunbağlı tüccar çocukları da sıkıştırılmıştı. Gemilerden cephane sandıkları iskeleye çıkarılıp yığılınca, bunların bir an önce arabalara yükletilmesi için yalnız hamal taburunun erleri değil, başta Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey olmak üzere sivil halkın da sandıkları omuzlayıp taşıdıkları görülmüştür[56]. Yapılan bu teşkilât sayesinde, Trabzon limanına giren Yavuz ve Midilli savaş gemilerinin kısa zamanda boşaltılarak limanı terk etmeleri sağlan-

[54] Özel, **a.g.e.**, s. 1.
[55] Tuncay Öğün, **Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği**, Ankara 1999, s. 181.
[56] Tarakçıoğlu, **a.g.e.**, s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

dı[57]. Nitekim, 1915 Ekim'inde Türk ordusunun yiyecek ve donatım eşyasındaki sıkıntısı son dereceye varınca, buna çare bulmak için Elazığ, Bitlis, Trabzon valileri 14 Ekim 1915 tarihinde Erzurum'da bir araya gelmiş ve sadece Trabzon ilinin her gün 50 ton yiyeceği Erzurum'a göndermek üzere Bayburt'a yollamasına karar verilmişti[58]. Sadece 1914 Aralık ayında menzil hizmetinde bulunan yük hayvanları ve otomobiller dışında yalnız halka ait sınırlı sayıdaki taşıma araçları ve daha çok insanların sırtlarıyla her gün Trabzon'dan Hamsiköy'e kadar ortalama olarak 100 ton yiyecek taşımıştı[59]. Ocak 1916'da Yavuz savaş gemisiyle Trabzon'a getirilen 32 ağır makineli tüfek, bir batarya dağ topu ve bazı donatım eşyası ile Kafkas cephesinde kullanılmak üzere gelen iki uçak, Vali Cemal Azmi Bey'in olağanüstü bir çabaları ile süratle içerilere nakledildi[60]. Yine, Midilli savaş gemisi 3 Nisan 1916'da İstanbul'dan yüklediği 2 subay, 1616 er, 794 sandık cephane, 500 tüfek ve 5 makineli tüfeği Trabzon'a boşalttı[61]. Gerçekten Trabzon Vilâyeti halkı bombardımanlara karşı, aşılması mümkün görünmeyen büyük engelleri aşmış ve kendisinden bekleneni fazlası ile yerine getirmişti. Vali Cemal Azmi Bey de Trabzon Vilâyeti halkının, ordu ve vatan adına her türlü fedakârlığı yaptığını, denizden kayıklarla, karadan karlarla kaplı 35 saatlik yolda yaya olarak sırtlarında erzak taşıdıklarını vurgulamıştır[62].

---

[57] İsmail Hacıfettahoğlu, "**Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Bir Siması: Trabzon Valisi Şehit Cemal Azmi Bey**", http://ismailhacifettahoglu.blogspot.com/2009/11/birinci-dunya-harbi-doneminin-az.html, Erişim Tarihi: 20 Ekim 2010. 1916 Nisan ayında bir gün Midilli Trabzon'a geldi. Trabzon Valisi ve Liman Reisi Midilli'ye yanaştı. Midilli'nin getirdiği sandıkları karaya çıkarmak için her türlü hazırlık yapılmıştı. Düzinelerce taka, Midilli'nin etrafını sardı. Midilli demirledikten sonra halatlar atıldı ve takalar gemiye bağlandı. Geminin serbest olan her noktasından birden sandıkların takalara verilmesi işine girişildi. Bu işin bir an evvel bitmesi için acele ediliyordu. Midilli birbuçuk saat içinde Trabzon'dan ayrıldı. Kraus-Dönitz, **a.g.e.**, s. 232.

[58] Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi/Fetihten Kurtuluşa Kadar**, Trabzon 2000, s. 171.

[59] Öğün, **a.g.e.**, s. 183.

[60] **A.g.e.**, s. 172.

[61] Bal, **a.g.e.**, s. 115.

[62] Süleyman Beyoğlu, "**Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1919)**", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon 1999, s. 484.

Levent Şahverdi Arşivi

Trabzon'dan Erzurum'a yapılan askeri malzemenin ve yiyecek maddelerinin savaş gemilerince taşınması yanında, Türk Sahil Tümeni'nin yiyecekleri ile her türlü cephanesinin beylik kayıklarla İstanbul ve Samsun taraflarından taşınması da Rus bombardımanına yol açmıştı. Ruslar, bu şekildeki taşıt işlerini durdurup, askeri ve halkı yiyecek ve cephanesizlikten bunaltıp, karşı koyma güçlerini tamamı ile kırmaya karar vermişlerdi. Rus torpidoları bu uğurda o derece gayrete geçmişlerdi ki, otuz karışlık bir Türk yelkenlisini kırıp batırabilmek için gerekirse 500 top mermisi savurmaktan çekinmemişlerdi. Fakat, Türk tarafının karayolu ve taşıt araçları olmadığından, her türlü tehlikeyi göze alarak yelkenlilerle iş görme zorunluluğu vardı. Yelkenliler için, burun başlarına sahil koruma askerleri ve gözcüleri konmuştu. Bu gözcüler, Rus torpidolarını görünce yelkenlilere işaret verirlerdi. İşareti alan yelkenliler kıyılara süzülürler, yüklerini indirdikten sonra kuma oturur oturmaz, kayığın arka tarafında bulunan kapakları açarak kayığı deniz suyu ile doldurur ve kayığı su ile bir hale getirirlerdi. Böylece Rus gemileri Türk kayıklarını göremezlerdi[63]. Fakat Rus donanması, Karadeniz'de 1500 civarındaki Türk yelkenlisini yine de batırmıştır[64]. Bununla kalmayan Ruslar, sevkiyatlar dolayısıyla Trabzon ve civarına yönelik büyük deniz harekatına girişerek, denizden donanmalarını son haddine kadar kullanarak Trabzonluları canından bezdirecek bombardımanlar yaptılar. Ama bu yoğun Rus bombardımanına rağmen Trabzonlular, sevkiyat işini işgale kadar sürdürecektir.

c) Bombardımanın Trabzon'a Etkisi

Rusların Trabzon ve civarına yönelik kara harekatları, denizden Trabzon topraklarına yapılan Rus bombardımanının tesiriyle gelişti. Eğer Rus donanmasının sahillere yoğun taarruzları olmasaydı veya Osmanlı donanması yeterli olup Rus donanmasını engelleyebilseydi, Trabzon'a yönelik Rus ilerleyişi hiçte kolay olmayabilirdi. Hareka-

[63] Tarakçıoğlu, **a.g.e.**, s. 17.
[64] Goloğlu, **a.g.e.**, s. 175.

Levent Şahverdi Arşivi

tın seyri incelendiğinde, Rus kara birliklerinin Trabzon'a doğru kolayca ilerleyişinin baş etkeninin Rus donanması olduğu rahatlıkla görülebilir. Osmanlı donanmasının zayıf oluşu ve sahillerde Rus gemilerini uzaklaştıracak uzun menzilli Osmanlı topçu bataryalarının olmayışı, Osmanlı askerlerini hem Rus kara birlikleri karşısında hem de denizden yapılan ve Rus topçusunun cehennemi andıran bombardımanı karşısında sürekli geri çekilmek zorunda bırakmıştır.

Trabzon civarında, Osmanlı kara birlikleri ile Rus kara birlikleri arasındaki en kanlı kara mücadelelerin ilki, Of kazasının Solaklı ve Baltacı vadileriyle ve etraftaki vadilerde oldu. Rus ilerleyişine karşı hem askeri kuvvetler hem de Trabzon bölgesinden gelen gönüllü sivil çeteler mücadele verdi. Rize'nin 8 Mart 1916'da Rusların eline geçmesinden sonra, Türk birlikleri 10 Mart 1916 tarihinden itibaren Of civarında yeni bir savunma hattı oluşturmaya başladı. Of Baltacı Deresi boyunca Ruslarla Osmanlı kuvvetleri arasında yaşanan çatışmalar, İyidere'nin denize döküldüğü yerin batısında, Of ilçesinin Kelali tepelerindeki Türk ileri karakollarının Ruslara taarruzu ve onları oyalama çatışmaları şeklinde gerçekleşti. Fakat Rus donanmasının bu bölgeyi denizden bombalaması üzerine buradaki kuvvetler, Baltacı Deresi boyunca uzanan ana savunma mevzilerine çekildi. Baltacı Deresi boyunca uzanan Türk savunma merkezini Of'taki Cos Dağı teşkil etti[65]. Düşman, karadan Türk askerine karşı aciz kalınca, kendi deniz kuvvetlerine başvurarak, karadan ve denizden Türk kuvvetlerini iki ateş arasına almaya başladı ve bu şekilde Türk kumandanlığının bütün tasavvurlarını suya düşürdü[66]. Rus donanmasının özellikle İmperatrista Maria (Kraliçe Maria) adlı savaş gemisi, Türklere yönelik Rus kara hücumunu kolaylaştıracak atışlar yaptı ve dağlara kadar uzanan sahayı toplarıyla dövdü. Rus taarruzu en fazla Kelali, Kuriç, Haksa istikametlerine yönelmişti. Of muharebelerinin bitiminden 3-4 gün evvel Kraliçe Mariya zırhlısı Eskipazar önlerine

[65] Mehmet Bilgin, **Rus İşgalinde Trabzon Direnişi**, Trabzon 2008, s. 37.
[66] Hasan Umur, **Of ve Of Muharebeleri**, İstanbul 1949, s. 56.

Levent Şahverdi Arşivi

demirledi, bütün topları ile cepheyi top yağmuruna tuttu. Top mermileri Cos Dağı'na kadar gidiyordu. Kahır düşman kuvvetleri, bol malzemesi ile karadan yaptıkları taarruzu destekleyen donanmasının yaptığı atışlar neticesidir ki, bütün cepheyi aynı zamanda sökmeye muvaffak oldu[67].

Türk kuvvetleri karada Ruslara karşı sert direniş gösterse de, Rus donanmasının denizden yaptığı yoğun bombardıman, savaş oyununu Türkler aleyhine bozmuştu[68]. Bu sebeple Türk kuvvetleri 28 Mart 1916'da Sürmene'nin Manahos Deresi'ne doğru çekilmeye başladı. Çekilen Türk kuvvetlerinin mevzileri, ardarda Rusların eline geçti. Of ve civarının bombardımanında Rusların İmperatrista Maria adlı dretnot savaş gemisinin o kadar büyük etkisi oldu ki, Oflular ve Sür-

---

[67] Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki muharebelerle ilgili çalışmalar yapan Altay Yiğit, bu bölgedeki bombardımanla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "Birliklerimiz Of'tan Sürmene'ye doğru ricat ederken halk ta bunlara karışmıştı. Asker, sivil, kadın, çocuk… Bu ne kıyamet günü Yar Rab! Düşman donanması, geri çekilen, evini yurdunu bırakan bu insan kütlesi üzerine aralıksız top yağmuru yağdırıyordu. Her top mermisinde sayısı şehid ile acı feryatlar. Bu insan kümesi, Beka Köyü yamaçlarından geçip İvyan Köyü'nü aşacağı zaman, düşman donanmasının attığı mermilerden bir tanesi, genç bir kadının hemen yanına düşmüş ve kadını 8-10 metre havaya kaldırarak parça parça etmiş olduğunu, başörtüsünün bir paraşüt gibi dalgalana dalgalana yere indiğini o günü yaşayanlar yana yakıla anlattılar". Altay Yiğit, **Birinci Cihan Savaşında Doğu Karadeniz Muharebeleri**, Trabzon 1950, s. 112, 113. Rus gemilerinin bombardımanı ile ilgili olarak bombardımanı bizzat yaşayan Hasan Umur'un verdiği detaylar da önemlidir: "Bir gün Kelali tepelerinde müthiş bir tüfek muharebesi olurken, biz Aslan'ın evinde bir odada zabit arkadaşlarla konuşuyoruz. Birden bire yakınımızda bir top sesi işitildi. Bizim topumuzun ateşe başladığını sanarak hep birden dışarı fırladık. Bir düşman gemisi tam Baltacı deresinin önünde, Kelali bayırlarında harp eden askerlerimize karşı top ateşine başlamıştı. Az zaman sonra bu havalideki evlerden bazıları yanmaya başladı. Evvela evden duman çıkıyor, biraz sonra alev görülüyordu. Böylece az zaman içinde müteaddit evler yanmaya başladı. Harp eden askerlerimizin arkasında yapılan bu harekete karşı askerlerimizin silah sesleri seyrekleşmeye başladı. Düşmanın top atan gemisi bir aralık, toplarını bizim tarafa çevirdi. Tepe bize siper vazifesi görüyor idiyse de, patlayan şarapneller aksi tarafa doğru geliyor ve civarımıza düşüyordu. Yakınımızda bulunan istihkam erleri, duvarların altlarına sinerek neticeyi bekliyorlardı". Umur, **a.g.e.**, s. 53.

[68] 26 Mart 1916 tarihindeki Rus bombardımanını bizzat yaşayan ve bu sırada muhacir kafilesi içinde yer alan Hasan Umur, bombardımanın etkisine dair şu tasviri yapmaktadır: "Denizden atılan topların -şarkımızdaki dağlarda- patlayan şarapnellerinden çıkan ateşleri görüyoruz. Top seslerinden dağlar inliyor. 13 Mart 1916'da bütün cephemizin bozulduğunu zabit arkadaşlarımızdan tesadüfen öğreniyoruz ki, son harp çok müthiş olmuştur. Karadan, denizden istihkamlarımız şiddetle bombardıman edilmiş, bilhassa denizden büyük toplarla yapılan bombardımanın neticesinde sol cenahımız yıkılabilmiştir". Umur, **a.g.e.**, s. 64.

Levent Şahverdi Arşivi

meneliler bu gemiye Karakoncolos[69] adını verdiler[70]. Sürmene üzerinden de oyalama taktikleriyle çekilen Türk kuvvetleri, esas savunma yapacakları Araklı ilçesinin Karadere vadisine yerleşti.

Rus savaş gemilerinin baskın bombardımanına rağmen zaman zaman Osmanlı kuvvetleri tarafından da harekata girişilmiştir. Nitekim, Trabzon limanındaki U-33 Alman denizaltısı, Sürmene Yeniay açıklarında yakaladığı Portugal isimli Rus gemisini torpilleyerek batırmıştır[71]. 1 Nisan 1916'da Trabzon'a malzeme getiren Midilli gemisi[72], 3 Nisan'da Trabzon'a yükünü boşalttıktan sonra Sürmene önlerine geldi, Sürmene'ye bağlı Aşağı Çavuşlu'daki Rus karargahını ve Rusların depo olarak kullandıkları birkaç binayı bombardıman edip, Küçükdere nahiyesinde bulunan Rus mevzilerine birkaç top attıktan ve Rus I. Kaban Plaston Taburu'na ağır zayiat verdirdikten sonra Rus donanmasının geldiğini haber alarak bölgeden uzaklaştı[73].

---

[69] Karakoncolos: Halk inanışına göre denizden gelip çocukları kaçıran canavar.

[70] Gerçekten de, "İmperatrista Maria, bir yıldan fazla süren Karadeniz macerasında yaklaşık 300 gemi yada gambotu batırmış ve 3000'in üzerinde Türk ve Alman denizcisinin hayatını kaybetmesine yol açmıştı. Hiçbir Türk gemisinin zarar veremediği bu Karakoncolos, Zonguldak ve İstanbul arasındaki kömür nakliyesini durma noktasına getirmiş, Midilli'yi boğazdan çıkarmamış, Yavuz'u mucizevi şekilde elinden kaçırmış, Of-Sürmene savunmasını kırmış, Trabzon'u düşürmüş, muhacirlerin yollarını topa tutmuş ve Trabzonluların belleğinde unutulmaz izler bırakmıştır. Kraliçe Maria gemisi daha sonra, Trabzonlulara yaşattığı acıların benzerini içindeki personelle birlikte yaşayacak bir kaza ile karşı karşıya kalacaktır. 20 Ekim 1916 tarihinde elektrikle çalışan torpidolarının akülerini şarj etmek için, imal edildiği tersane olan Sivastopol limanına gitmiş, tersanenin 1.5 mil açığında sebebi belli olmayan bir patlama yaşamış, içindeki 238 personel olay yerinde, 100 personeli ise aldıkları yaralar sonucu ölmüşlerdir". Erkan Yazıcı, "**İmperatrista Maria, Bir Savaş Gemisinin Kaderi Bir Halkın Bedduası**" adlı makaleden nakleden; Haşim Albayrak, **Of Direnişi**, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 2010, s. 338, 339, 341.

[71] Mehmet Akif Bal, **Trabzon Kronolojisi / Kuruluşundan Bugüne Trabzon Tarihi**, İstanbul 2009, s. 114.

[72] Midilli gemisi, malzeme taşıma yanında İstanbul'dan Trabzon'a ve diğer Doğu Karadeniz limanlarına asker, yiyecek, cephane v.s. götüren gemilere muhafızlık ta etmekteydi. Kraus-Dönitz, **a.g.e.**, s. 130.

[73] Bilgin, **a.g.e.**, s. 39. Karadeniz'de Rus donanmasına karşı faaliyette bulunan Alman Amiral Dönitz, hatıralarında Midilli'nin Trabzon'a gelişi ve bu bombardımanı ile ilgili olarak şu detaylara yer vermiştir: "Midilli Trabzon'a yanaştı, şehir daha da büyüdü. Bir motorbot, gemiye doğru yöneldi. Vali ve Liman Reisi gemiye geliyordu. Getirdiğimiz şeyleri teslim almak için her şeyi hazırlamışlardı. Mavna filoları etrafta kürek çekip dolaşıyorlardı. Midilli stop etti ve demirledi. Mavnalar aborda oldular. Halatlar atıldı. Her taraftan bordamızın serbest olan her yerinden hummalı bir aceleyle malzemenin boşaltılması başladı. Bu,

Levent Şahverdi Arşivi

Midilli'nin bombardımanı üzerine akşamüstü bir Rus zırhlısı karşılık olarak Küçükdere'deki[74] Türk mevzilerini topa tuttu[75]. Bu bölgedeki çatışmalarda Ruslar sadece mevcut Türk mevzilerine yönelik bombardıman yapmadı. Üç Rus torpidosu, 4 Nisan 1916'da Araklı Karadere'de[76] yeni Türk savunma hattının oluşmasını engellemek için de bombardıman yaptı. Aynı maksatla 5 Nisan'da bir Rus torpidosunun bombardımanı daha gerçekleşti. 6 Nisan'da ise bir Rus muhribi Karadere hattının sol kanadını bombardıman etti[77]. Karadere hattında öncelikle, kendilerine yönelik bir savunma hattı oluşmaması ve daha önce oluşmuş savunma hattının etkisiz kalması için Karadere vadisine denizden ağır bombardıman yapan Rus donanmasına ait harp gemileri, 14 Nisan 1916 sabahı saat 07.00'de Araklı açıklarına geldi. Saat 08.00'den itibaren Rus harp gemileri Türk mevzilerini şiddetli ateş altına alırken, doğudan Rus kara taarruzu başladı[78].

Rus Rostislav ve Panteleymon savaş gemilerinden 6 inçlik (152 mm) toplarla açılan ateş, sahildeki Türk mevzilerini dövdü. O gün (14 Nisan) zarfında Türk mevzileri üzerine 1220 top mermisi atıldı. Topların tahribatı o kadar büyük oldu ki; Türk müstahkem mevkileri tahrip edildi, top yuvaları yerle bir oldu ve kıtalar batıya doğru çe-

---

seferimizin ilk bölümüydü. Bir buçuk saat sonra demir kaldırdık. Gündoğusu rotasıyla kıyı boyunca Rus sınırına doğru yol almaya başladık. Rusların kara mevzilerini bir kere daha bombardıman ederek onlara bütün o kuvvetli donanmalarının dahi denizin sağ kanadını korumaya yetmeyeceğini göstermek istiyorduk. Rus mevzileri görünmeye başladı. Kıyıda büyük bir çadırlı ordugah, atlar, cephane sandıkları ve asker yığınları vardı. Hiçbiri, tehlikeyi fark etmemiş gibiydi. Bizi Rus kruvazörü mü sanmışlardı ne? Öyle ya, Midilli buralara nasıl gelebilirdi? O sırada birden, direğimize Türk bayrağı toka ettik ve arkasından salvo ateş başladı. Bütün gemi bünyesi sarsıldı. Mezzeborda ateşimiz, düşmanın ordugahının üzerinde patladı. Midilli'nin topları durmadan şimşekler çakıyordu. Bu desteği sonuna kadar götürmek için Türkler de karadan harekete geçtiler. Şiddetli tüfek ve makineli tüfek ateşleri çarpışmalaraın başladığını gösteriyordu. Kara tarafında bir Rus nakliye gemisi keşfettik ve birkaç mermi isabetiyle gemiyi yaktık". **Amiral Dönitz'in Hatıraları**: **6**, (Çeviren: Mete Canıtez), Hayat Tarih Mecmuası, Temmuz 1966, S. 6, s. 84-90.

[74] Araklı ilçesinin doğusundaki dere.

[75] Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, Ankara 2005, s. 173.

[76] Araklı ilçesinin tam ortasından geçen büyük dere.

[77] Çakmak, **a.g.e.**, s. 173.

[78] **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekatı**, C. II, Ankara 1993, s. 197.

Levent Şahverdi Arşivi

kilmeye başladı. Aynı gün saat 14.00'e kadar Türkler sahil kısmını tamamen boşalttı ve Sürmene'den Trabzon'a doğru çekilmeye başladı. Rusların sağ tarafı ise, denizden yapılan bombardımanın neticelerini beklemek durumunda kaldı. Fakat, denizden atılan topların hedefinin dışında kalan her yerde Türkler, kahramanca mukavemet etti. Sadece Karadere cephesindeki Aho Dağı'nın alınmaya çalışılmasının Ruslara ödettiği bedel, 1000 ölü ve yaralıydı. 15 Nisan'da Türk kuvvetleri, sahildeki sayısız ırmakların arasında mevzilenmiş bulunan ufak artçı müfrezelerin desteğiyle Trabzon'a doğdu çekildi. Rus gemilerinden atılan birkaç mermi, bu oyalama hareketi yapmakta olan bu müfrezeleri de yerlerinden söküp çıkardı[79]. Monastarev, Rus gemilerinin Karadere cephesini bombardımanının detaylarına yönelik olarak şu ifadelerde bulunmuştur: "Rostislav, Panteleimon zırhlıları ile; Givio, Giorki, Stropi ve Stremitelni torpidoları 14 Nisan sabahı şafakla beraber Humurgan (Sürmene Çarşısı) önünde gözüktüler. Evvela sahilden topçu atış tarassutu ve irtibatı tesis etmek üzere gemilere kara subayları alındı ve Karadere'den itibaren münferit bir şekilde müdafaa eden Türk siperlerine 1500 metreye kadar sokularak ateşe başlandı. 15.2'liklerle yapılan kesif ateş karşısında saat 14.00'ten itibaren Türkler çekilmeye başladı. Gemilerden kara muharebeleri gözle bile takip ediliyordu. Böylelikle gemi atışları zaman zaman değişik hedefler üzerine çevrilerek azami neticeler alındı. Bu ateş himayesi altında Rus kuvvetleri akşama doğru 10 kilometre ilerlediler. Türkler Trabzon'a doğru çekilmeye devam ediyorlardı. O gün zırhlılar, 15.2'likten 15000 mermi sarfettiler[80]."

Ağır donanma topları ateşi altında geri çekilen Türk kuvvetleri karşısında Rus kuvvetleri Karadere'yi geçti ve Araklı'nın batısındaki Yanboludere'ye ilerledi[81]. Düşman donanmasının dövdüğü Aho Dağı'ndaki Türk mevzilerinin sol tarafında bulunan Türk Sahil Müfre-

[79] Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 354, 355.
[80] Monastarev, **a.g.e**., s. 41.
[81] Çakmak, **a.g.e.**, s. 149.

Levent Şahverdi Arşivi

zesi, Kalafka Deresi'ne çekildi[82]. Türk birliklerinin bu çekilmelerine rağmen, 15 Nisan'da Rus gemileri tekrar sahile yanaşarak Yanboludere[83] sırtlarındaki Türk siperlerini bombardıman etmeğe başladı. Rus gemilerine, Rus kara kuvvetlerinin taarruza başlayacakları bildirildiğinden, ateş akşama kadar devam etti. Rus donanmasının bombardımanına paralel olarak Trabzon üzerine yürüyen Rus ordusu, bombardımanlarla Trabzon'a 18 kilometre kadar yaklaştı[84]. Trabzon'un yoğun bombardımanına katılan Rus donanmasının faaliyetlerinden sonra Rus kara kuvvetleri Yomra'ya kadar ilerledi ve Rus karargahı burada kuruldu[85]. Trabzon'un 18 Nisan'da işgali ve sonrasındaki süreç bu karargahtan yönetilecektir.

Rus bombardımanı askeri hedefli olarak sürerken, savaş boyunca bu bombardımanı yaşayan sivil kesimin karşı karşıya kaldığı durumlar da önem taşımıştır. Aslında, 1914-1916 yılları arasında Rize-Trabzon-Giresun'dan İstanbul Boğazı'na kadar bütün sahil toplulukları, Rus savaş gemilerinin bombardımanı altında kalmışlardı. Ancak, Trabzon'un bombardımanı Ruslar için özellikle ikmal açısından daha başka bir anlam taşımıştı. İlk başlarda büyük korku uyandıran bu bombardıman, ilerleyen günlerde halkta bir alışkanlık ve bir umursamazlık hali oluşturdu. Göçe (muhacerete) kadar devam eden bombardımanlar, göçe yakın zamanlarda daha da sıklaşmaya başlamıştı. Rus donanması bazen kafile halinde, bazen iki üçü bir arada Trabzon limanında boy göstererek şehri, köyleri, kasabaları, motorları, kayıkları sık sık top ateşine tutmaktaydı[86]. Rus gemilerinin bombardımanı sırasında şehrin çeşitli yerlerinde yangınlar çıkmakta, çok sayıda bina

---

[82] **A.g.e.**, s. 175.

[83] Bugünkü Araklı ve Arsin ilçelerini ayıran dere.

[84] Monastarev, **a.g.e.**, s. 42.

[85] Rusların savaş sonrasında Petersburg'a geçtikleri ve 18 Nisan 1916 tarihli Newyork Times Gazetesi'nde yayınlanan bir rapora göre; Ruslar Of ve Karadere'deki Türk savunmalarının çözülmesinde -biraz abartılı olsa da- Kraliçe Maria gemisinin faaliyetlerini göstermişlerdir. Erkan Yazıcı, "**İmperatrista Maria, Bir Savaş Gemisinin Kaderi Bir Halkın Bedduası**" adlı makaleden nakleden; Haşim Albayrak, **Of Direnişi**, s. 338.

[86] **Bir Ömür Bir Şehir,** s. 31.

Levent Şahverdi Arşivi

yıkılmaktaydı. Şehir o derece harap edilmişti ki; Tabakhane Köprüsü'nden Yenicuma, Tavanlı, Tekke, Boztepe ve Hacıkasım mahallelerine bakıldığında, işgal öncesi sapasağlam duran çok sayıdaki Trabzon evi, korkunç birer iskelete dönüşmüştü.[87] Fakat, Trabzon'daki binaların çoğunu oturulamaz hale getiren bir diğer sebep ise, bazı Rumların ve Trabzon'da kalan bazı Müslümanların yağmacılıklarıydı.

17 Kasım 1914'teki ani Rus baskınından ders alan Trabzonlular, Rus gemilerine karşı daha dikkatli davrandılar. Kıyılardaki gözcüler, Rus savaş gemilerinin nerelerde görülmüş olduklarını ve nereye doğru yol almakta olduklarını telefonlarla Trabzon Vilayeti'ne bildirir, Hükümet, düşman gemilerinin şehre gelmekte olduğunu halka duyurur, halk dükkanını tezgahını bırakır, okullar, evler boşalır; ahali Değirmendere, Kuzgundere ve İmaret deresi vadilerine; Ayasofya, Tekfurçayır (Trabzon Merkez Erdoğdu Mahallesi), Kindinar (Trabzon Merkez Bahçecik Mahallesi), Soğuksu kırlarına çekilirdi. Rus gemileri Trabzon karasularına girdikten sonra kayıkları topa tutar, eğer Rus gemileri Türk topçusunun Mantili denilen kısa mesafeli toplarının menzil sahasına düşerse Türk topçusunun karşı taarruzuna uğrar ve böylece bir top düellosu olur, akşama doğru Rus gemileri çekilince halk, evlerine dönerdi. Bu durumlar tekrarlana tekrarlana halkta bir alışkanlık meydana getirmişti. Rus donanmasının geldiğinin duyulmasıyla şehir halkı kırlara boşalınca; simitçiler, kebapçılar, şerbetçi vesaire satıcılar halkın toplandığı yerlere koşarlar, oralarda ufak tefek pazarlar kurulur, alışveriş yapılırdı. Öğretmenler de, öğrencilerini buralarda başlarına toplar, o günkü derslerini öğretmeye çalışırlardı[88]. Trabzon halkı, Rus gemilerini haber alınca Soğuksu gibi Trabzon'un yükseklerine çekilirdi ancak bazen Rus bombardımanı bu köylere kadar ulaşırdı[89].

---

[87] Tarakçıoğlu, **a.g.e.,** s. 23, 24.

[88] Tarakçıoğlu, **a.g.e.**, s. 7.

[89] Bu bombardımanı çocuk yaşta yaşayan Mediha Kayra, bombardıman başladığında Soğuksu tarafına çıkarak rahatladıklarını, ancak bir süre sonra Rus top mermilerinin Soğuksu'ya kadar da tesir ettiğini anlatmıştır. Kayra, **a.g.e.**, s. 21, 22.

Levent Şahverdi Arşivi

Trabzon halkı, Rus bombardımanını, sıklıklarından dolayı gündelik hayatın bir parçası gibi algılasa da aslında bu bombardımanlardan çok da çekmiştir. Ruslar, bombardımanlar sırasında Trabzon'daki Müslüman ahalinin kutsal saydığı günleri de dikkate almamışlardı. Öyleki, 25 Ocak 1915 tarihinde, Mevlüd-i Nebevi'ye (Peygamberin Doğum Günü'ne) tesadüf eden ve şehrin baştanbaşa bayraklarla, defne dallarıyla donatıldığı bir günde ve saat sekizde Trabzon'a gelen bir Rus torpidosu şehre ateş açmıştır[90]. Toplumsal hassasiyetleri de gözetmeyen Rus bombardımanı, dramatik yönleriyle Trabzon halk şiirlerine bile konu olmuştur[91]:

Urus'un gemileri
Bir ileri bir geri
Urus dökti denize
Paslı tenekeleri

E Yavuz kara Yavuz
Yok mi sende kılağuz
Mariya'nın istine
Nasil gittin yalağız

E Midilli Midilli
Çabuk tüttur dumani
Urus'un gemileri
Hep yıkayi limani

Trabizan kızlari
Ne dillidir ne dilli
Kalduk duman içinde
Yetişsana Midilli

[90] Lermioğlu, **a.g.e**., s. 203.
[91] Mehmet Akif Bal, **Bir Şiirdir Trabzon/Trabzon Şiir Antolojisi**, Ankara 2009, s. 435-437.

Levent Şahverdi Arşivi

E Midilli kalksana
Işıkları yaksana
Düşman basti burayi
Toplari donatsana

Ey gidi Cos'un dağı
Gelduk karşi karşiya
Bok yiyenun Mariya'si
Top atayi çarşiya

Yavuz geliyi Yavuz
Dört bir yanı kılavuz
Yedi tene gemiyi
Kovalati yalağuz

Urus'un gemileri
Siyah bayrak açayi
Midilli'yi görünce
Bulut altı kaçayi

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Trabzon ve civarına yönelik Rus harekatı ve bölgedeki Türk-Rus savaşlarıyla ilgili olarak, genellikle kara birliklerinin etkili olduğu bir savaş kanaati yaygındır. Bu, bölgenin iç kesimlerdeki askeri çarpışmalar için doğru bir durumdur. Fakat bu kanaatin, sahil bölgesindeki Rus askeri harekatını, Osmanlı-Rus savaşlarını ve savaş atmosferini açıklamak için yeterli olmadığı, Rus donanmasına ait savaş gemilerinin yaptığı bombardıman ve manevralar ile bunların sonuçları incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Rus deniz kuvvetleri, yaptıkları bombardımanla çoğu zaman; Rus kara birliklerinin önünü açmış, pek çok zaman Rus kara birliklerinin zahmetli harekatlara girişmesine gerek bırakmamıştır. Rus donanması, Osmanlı deniz gücünün zayıflığı ve sahil topçu bataryalarının menzillerinin kısalığından da istifade etmiştir. Rus donanması, Osmanlı tarafının Trabzon üzerinden Erzurum'daki III. Ordu'ya yöne-

Levent Şahverdi Arşivi

lik nakliye faaliyetlerini ciddi şekilde engellemiş, Trabzon'a kadar olduğu gibi Trabzon civarındaki Müslüman ahalinin de buraları hızla terk etmesine yol açmıştır. Siyasi tarih eksenli çalışmaların pek fazla bahsetmediği ancak hatırat türü eserlerle arşiv belgelerinden sağlanan veriler, bombardımana ait hiç bilinmeyen özellikle toplumsal detayları ve bildiklerimiz dışında yaşananları ortaya çıkarmaktadır. Bu kaynaklardaki, Trabzon'a yönelik Rus kara birliklerinin sahil bölgelerindeki harekatı incelendiğinde, Rus deniz kuvvetlerinin harekatının Rus kara birliklerinin harekatıyla paralel geliştiği hatta özellikle deniz harekatından sonra başladığı pekçok ifadede görülmektedir. Bombardımanın, askeri literatürü açıklama dışında, ciddi toplumsal ve ekonomik travmalara yol açtığı da ortadadır. Gerçekten de Rus deniz harekatının engellenememesi; hem sivillerin, hem Trabzon ve civarındaki hakimiyetin, hem askeri birliklerin ağır zararlara uğramasına ve Trabzon'un şehir olarak ağır bedel ödemesine yol açmıştır. 1914-1916 arasındaki bombardımanda, en başta şehrin mimari dokusunda büyük zararlar meydana gelmiştir. Müslümanlar yanında gayrimüslimlere ait binalar da bundan nasiplenmiştir. Şehir içindeki bombardımanlarla oluşan yıkımların etkisiyle acı ölümler yaşanmıştır. Fakat, şehrin bombardımanı ve Rus donanmasının bölgedeki ablukası, sadece bina tahribatına yol açmamıştır. Trabzon tüccarının yaptığı ticari faaliyetler, bombardımanın etkisiyle çok yavaşlayacaktır. Trabzon üzerinden özellikle Rusya'ya yapılan ihracat ve Rusya'dan yapılan ithalat bitme noktasına gelecektir. Nitekim, bombardıman sonucunda Avrupa ile yapılan ticaret de durmuş, bu durum Trabzon ticaret hacmini ciddi şekilde daraltmıştır. Pek çok Müslüman tüccar, ellerinde kalan mallar veya sattıkları ihraç ürünlerinin paralarını alamama nedenleriyle iflas edecektir. Limanın ticaret dışı kalması, Trabzon'da tüccara çalışan diğer üretim alanlarına da büyük zararlar verecektir. Fakat bombardımanın ve peşinden gelen işgalin yıkıcı özelliği, Trabzonlunun kara talihi olan muhacirlikte kendisini en fazla gösterecektir. Muhacirlik, bölge ve Trabzon için büyük bir nüfus kaybı demektir. Giden nüfusun çok önemli bir kısmı geri dön-

Levent Şahverdi Arşivi

meyecek veya dönemeyecektir. Bununla birlikte, şehrin önemli ölçüde boşaltılması arkadaki yağmaya da fırsat hazırlayacaktır. Bir kısım Rus askeri, bir kısım Rum yağmacılar ve daha acısı birtakım Müslüman yağmacıların Trabzon'un yağmalamaları, bombardımanın etkisiyle de başlayan muhacirlikten sonra gerçekleşecektir. Bombardımanla tahrip edilen ve boşalan bir şehir, yağma ile adeta kurutulacaktır. İşte, tahrip edilen ve yağmalanan bir Trabzon, bu şekliyle Cumhuriyet dönemine intikal edecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA DH EUM 3. Şube, nr. 81/23.

BOA DH EUM 5. Şube, nr. 81/23.

BOA DH EUM 2. Şube, nr. 4/50.

BOA DH EUM 5. Şube, nr. 22/5.

BOA DH EUM 5. Şube, nr. 17/29.

BOA DH EUM 5. Şube, nr. 81/23.

BOA DH EUM 2. Şube, nr. 4/50.

BOA DH EUM 5. Şube, nr. 81/23.

BOA DH EUM 2. Şube, nr. 20/27.

BOA DH EUM 5. Şube, nr. 81/23.

BOA DH EUM 5. Şube, nr. 81/23.

BOA DH EUM 5. Şube, nr. 81/23.

BOA DH EUM 5. Şube, nr. 21/44.

Kitaplar ve Makaleler

Altay Yiğit, **Birinci Cihan Savaşında Doğu Karadeniz Muharebeleri**, Trabzon 1950.

Amiral Dönitz'in Hatıraları: 6, (Çeviren: Mete Canıtez), Hayat Tarih Mecmuası, Temmuz 1966, S. 6, s. 84-90.

Bir Ömür Bir Şehir, Trabzonlu Gazeteci Cevdet Alap'ın Anıları, (Hazırlayan: Hikmet Aksoy), Trabzon 2008

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekatı, C. I-II, Ankara 1993.

Enis Şahin, "**İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali**", Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Güz 2009, S. 7, s. 117-141.

Enver Uzun, **Rus İşgal Komutanı S.P. Mintslov'un Trabzon Günlüğü**, Trabzon 2008.

Erkan Yazıcı, "**İmperatrista Maria, Bir Savaş Gemisinin Kaderi Bir Halkın Bedduası**" adlı makaleden nakleden; Haşim Albayrak, **Of Direnişi**, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 2010.

Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, Ankara 2005.

Hasan Umur, **Of ve Of Muharebeleri**, İstanbul 1949.

Haydar Gedikoğlu, **Akçaabat**, Trabzon 1996.

Her Yönüyle Araklı, (Hazırlayanlar: Sinan Durmuş, Hasan Suiçmez, Zeki Dilek), Trabzon 1996.

İsmail Hacıfettahoğlu, **"Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Bir Siması: Trabzon Valisi Şehit Cemal Azmi Bey",** http://ismailhacifettahoglu.blogspot.com/2009/11/birinci-dunya-harbi-doneminin-az.html, Erişim Tarihi: 20 Ekim 2010.

Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Ankara 1997.

M. Salih Gürses, "**Rus Filosunun Trabzon'u İlk Bombardımanından Bir Hatıra**", Yeniyol Gazetesi, 2-3 Mart 1948.

Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi/Fetihten Kurtuluşa Kadar**, Trabzon 2000.

Mediha Kayra, **Hoşça Kal Trabzon**, (Çeviren: Cahit Kayra), İstanbul 2005.

Mehmet Akif Bal, **Bir Şiirdir Trabzon/Trabzon Şiir Antolojisi**, Ankara 2009.

_____, **Trabzon Kronolojisi / Kuruluşundan Bugüne Trabzon Tarihi**, İstanbul 2009.

Mehmet Bilgin, **Rus İşgalinde Trabzon Direnişi**, Trabzon 2008.

Mehmet Bilgin-Ömer Demir, **Sürmene**, İstanbul 1990.

Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon 1986.

Levent Şahverdi Arşivi

Muzaffer Lermioğlu, **Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları**, İstanbul 1949.

N. Monastarev, **Birinci Dünya Harbinde Karadeniz Cephesi**, (Çeviren: Afif Ertuğrul), Ankara 1948.

Sebahattin Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara 1991.

Süleyman Beyoğlu, "**Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1919)**", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon 1999.

Th. Kraus-Karl Dönitz, **Şanlı Yavuz ve Midilli**, İstanbul 1974.

Tuncay Öğün, **Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği**, Ankara 1999.

W.E.D. Allen-Paul Muratoff, **Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966.

Levent Şahverdi Arşivi

ALİ FETHİ (OKYAR) BEY'İN BULGARİSTAN SEFİRLİĞİ DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ (Ekim 1913-Aralık 1917)

Fatih Mehmet SANCAKTAR*

ÖZET

Bu çalışma, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Genel Sekreteri olarak güçlü bir konuma sahip iken Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan/Sofya sefaretine atanan Ali Fethi Bey (Okyar)'in sefirlik faaliyetlerine ilişkindir. Balkan Savaşı'ndan hemen sonra başladığı görevini I. Dünya Savaşı boyunca (Aralık 1917'ye kadar) sürdüren Ali Fethi Bey, Osmanlı Devleti için çok kritik bir dönemde Sofya sefirliğini üstlenmiştir. Bu yüzden onun Osmanlı-Bulgaristan ilişkilerine dair faaliyetleri Osmanlı merkezindeki politika yapıcılar için çok önem taşıyordu. Bu noktada bu çalışmanın temel sorusu Ali Fethi Bey'in Bulgaristan'da nasıl bir sefirlik icra ettiğidir. Böylece çalışmada bir yandan Ali Fethi Bey'in sefirliği diğer yandan I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Bulgaristan- Osmanlı ilişkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Fethi Bey, Osmanlı-Bulgar İlişkileri, I Dünya Savaşı, Elçilik

ALİ FETHİ (OKYAR) BEY'S ACTIVITIES AS THE OTTOMAN EMBASSY IN BULGARIA (October 1913-December 1917)

ABSTRACT

This work concerns the activities of Ali Fethi Bey's (Okyar) embassy in Bulgaria. He was the General Secretary of Union and Progress Party (İttihat ve Terakki Fırkası). After a while, he was appointed as Ottoman State Bulgaria Embassy. It was critical the time for the Ottoman State that he served in Bulgaria (October 1913-December 1917 between the period). For this reason, his activities were very important for policy makers in the Ottoman Center. At this po-

* Yrd. Doç. Dr, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

int, the basic question of this is how an embassy was conducted by Ali Fethi Bey. In this way, this study tried to explain the embassy's activities of Ali Fethi Bey and Ottoman-Bulgarian relations before and during World War I.

Key Words: Ali Fethi Bey, Ottoman-Bulgarian Relations, World War I, Embassy

Giriş

Ali Fethi Bey, İttihat ve Terakki'nin Genel Sekreteri iken önemli bir dönemde Osmanlı Sofya sefirliği görevinde bulunmuştur. Bu önem aşağıda üzerinde durulacağı üzere Balkan Savaşı sonrası dünyada ve Balkanlardaki gelişmeler ile paralellik arz ediyordu. Özellikle Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti için önemi Ali Fethi Bey'in Sofya'daki sefirliğinin konumuyla doğru orantılı idi.

Bu durum dikkate alındığında bu çalışmanın doğrudan amacı Ali Fethi Bey'in Sofya'daki faaliyetlerinin ele alınmasıdır. Yani çalışmada merkezi konum Ali Fethi Bey'dir. Dolayısıyla doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin nihai karar verici yapılarının tavırları değildir. Bu yüzden olayların sonu veya Osmanlı bürokratik mekanizmasının ortaya çıkardığı sonuç üzerinde detaylı durulmayacaktır. Daha net bir şekilde ifade edilirse, bu çalışmada daha çok Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'in Bulgaristan'da takip etmiş olduğu stratejiler ve sebepleri izah edilmeye çalışacaktır. Temel sorumuz, Acaba Ali Fethi Bey Bulgaristan'da nasıl bir sefirlik icra etmişti? Ancak aşağıda görüleceği üzere kaynakların incelenmesiyle şekillenen bu çalışmada, onun sefirliği esnasında Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin ne şekilde olduğu da doğal olarak ortaya çıkacaktır.

Onun bu dönemdeki faaliyetlerine dair çalışma ortaya konulurken incelememiz[1] sırasında karşılaştığımız hususlar birbirine bağlı iki temel sorunun çözümlenmesini gerektirmektedir. Bunlardan birinci-

[1] Kullandığımız belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşiv fonlarında hâlen var olanlardır. Sofya Sefaretine ait arşivin henüz tasnif edilmediği dikkate alınmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

si, çalışmanın çerçevesinin çizilebilmesi veya sağlıklı bir manaya oturtulabilmesi için bazı soruların cevaplanması zorunluluğudur. Bunlar; sefirin ve sefaretin görevleri nelerdir? Ne iş yapar? ve sefir ile sefaretlik yazışmaları veya anlayışı aynı çatı altında toplanabilir mi? Sefirin görevde olmadığı dönemdeki yazışmalar nasıl değerlendirilmelidir? sorularıdır[2]. Bu soruların cevabı Osmanlı bürokrasisi ve dış işleri yapısı içinde aranabilir. Bu noktada sefir ile sefaret arasında bir birlikteliğin olduğu söylenebilir.

İkincisi Ali Fethi Bey'in imzasının[3] bulunmadığı belge nasıl değerlendirilmelidir? Bir başka ifadeyle sadece Ali Fethi Bey'in imzasının bulunduğu belgeler mi dikkate alınmalıdır? Bunun cevabı da yukarıdaki gibi her ikisinin dikkate alınması şeklinde olmalıdır. Üstelik Ali Fethi Bey'in imzası bulunan belgelerdeki konuların ele alınışı, yansıtılması imzası bulunmayan veya adı geçmeyen diğer belgelerdeki gibidir. Sefaretin ilgilendiği konuların devamı şeklindedir.

A. Ali Fethi Bey'in Sofya Sefirliğine Atanması

Balkan Savaşları sonunda Bulgaristan ile diplomatik ve daha da ötesi stratejik ilişkileri kurmak isteyen Osmanlı Devleti, Sofya Sefaretine bir an önce sefir atama çabası içine girmişti. Bunda İstanbul Anlaşması ile sonuçlanacak olumlu sürecin etkisi olduğu gibi, Bulgar Devleti ile Osmanlı Devleti arasında savaştan kalan sınır, göçmen, vatandaşlık, esir, ticari ilişkiler benzeri hususlarla birlikte stratejik ilişkilerin kurulması ihtiyacı etkili idi[4]. Nitekim bu ihtiyacı Bul-

---

[2] Örneğin, 1917 Temmuz-Ağustos aylarında Sofya Sefaretine Cevad Bey vekâlet etmiş ve İstanbul'la yazışmaları gerçekleştirmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi **(BOA)**, HR SYS, 2251/30, 25. 7. 1917, Hariciye Nezareti'nden Sofya Sefir Vekili Cevad Bey'e 6 Ağustos 1332 (19 Ağustos 1916) tarihli yazı.

[3] Ali Fethi Bey, yazışmalarda imzasını Ali Fethi şeklinde atmasına rağmen kendisine belgelerde Fethi Bey/Efendi şeklinde hitap edilmektedir.

[4] İki ülke arasındaki bu dönemdeki yakınlaşma Atina, Bükreş, Belgrat ve Petersburg'da yankı bulmuştur. Bulgar ve Osmanlı Devletlerinin gizli bir anlaşma imzalayarak özellikle Yunanistan'a karşı ittifak içerisine girdiği iddiaları başkentlerde dillendirilmiştir. Hatta var olduğu iddia edilen gizli anlaşmanın maddeleri gazete sütunlarına girmiştir. Bu yüzden Bulgar tarafı bu tür anlaşmanın olmadığını sürekli ilan etmek zorunda kalmıştır. "Türkiye-Bulgaristan", **Tanin,** 17 Ekim 1913, n.1731, s.1; "İttifak-ı Hafi Rivayetleri", **Tanin,** 24 Ekim 1913, n.1738, s.1; "Türkiye-Bulgaristan", **İkdam,** 4 Kasım 1913, n.6000, s.2; "Osmanlı-Bulgar Mukavele-i Askeriyesi", **İkdam,** 24 Kasım 1913, n.6017, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

garlar da hissetmişti ve İstanbul'a sefir atamak için girişime geçmişlerdi[5]. Sefir atama konusu ortaya çıktıktan ve gelişen süreçte atamanın gerçekleşeceğinin netleşmesinden sonra Sofya Sefaretine kimin atanacağı hususu Osmanlı siyasi çevrelerinde görüşülmeye, dillendirilmeye başlanmıştır. Basın da bu konu üzerinde dikkatlice durmuştur. Başlangıçta kesin olmamakla birlikte Sofya sefareti için Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Müdürü Salih Bey'in[6] ve Atina eski sefiri Muhtar Bey'in adı gazetelere yansımıştır[7]. Basındaki bu haberler sırasında Ali Fethi Bey'in isminin geçmediği görülmektedir. Sofya sefaretine atanacak kişi hakkında rivayet ve neşriyat farklılığı ile birlikte tayin olunacak kişinin Meclis-i Vükela'nın 8 Ekim 1913'deki toplantısında kararlaştırılacağı duyurulmuştur[8]. Bu arada Ali Fethi Bey'in 9 Ekim'de Dâhiliye Nazırı Talat Bey[9] ve daha sonra 11 Ekim'de Sadrazam Said Halim Paşa ile görüştüğü basına yansımıştır. Bu görüşmeler Ali Fethi Bey'in sefirliği ve Osmanlı-Bulgar ilişkileri üzerine olmuştur[10].

Bu gelişmelerden sonra Ali Fethi Bey, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşanın 11 Ekim 1913 tarihli teklifi ve 13 Ekim tarihli padişahın iradesiyle Sofya Sefaretine resmen atanmıştır[11]. Ali Fethi Bey'in sefirliğine dair bir mektup da Padişah Mehmed Reşad tarafından Bulgar Kralına hitaben yazılmıştır[12]. Atama işlemi esnasında her iki ülkede tayin ettikleri elçilerin isimlerini önceden birbir-

---

[5] "Osmanlı-Bulgar Münasebatı", **İkdam,** 8 Ekim 1913, n.5973, , s.2.

[6] İkdam, bu isim konusunda Jöntürk gazetesini kaynak gösteriyor. "Yeni Sofya Sefiri", **İkdam**, 25 Eylül 1913, n.5960, s.2; İkdam, bu haberi Neologos gazetesine dayandırmıştır. "Osmanlı ve Bulgar Sefirleri", **İkdam**, 29 Eylül 1913, n.5964, s.2.

[7] "Sofya Sefareti Osmaniyesi", **İkdam**, 2 Ekim 1913, n.5967, s.2.

[8] "Sofya Sefareti Osmaniyesi", **İkdam,** 8 Ekim 1913, n.5973, s.3.

[9] "Fethi Bey", **Tanin**, 10 Ekim 1913, n. 1724, s.3.

[10] "Fethi Bey", **Tanin**, 12 Ekim 1913, n. 1726, s.2; Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam,** Hazırlayan Cemal Kutay, Tercüman Y., İstanbul, 1980, s.205.

[11] **BOA**, İ. HR., 12 Za 1331, İrade No.13, Hariciye Nazırının sadarete teklifi 10 Zilkada 1331(28 Eylül 1329), 12 Zilkada 1331(30 Eylül 1329) Hariciye Nazırı ve Sadrazam Said Halim Paşa, Padişah'ın iradesine sunmuştur.

[12] **BOA**, 4224/305428 (316610) 19. Za 1331/7 T.evvel 1329 (20 Ekim 1913)

Levent Şahverdi Arşivi

lerine iletmiş ve karşılıklı onaylar almışlardır[13]. Ali Fethi Bey, sefarette çalışma hususunda yabancı biri değildir ve tecrübe sahibidir. 1910–11 yıllarında Erkan-ı Harb Binbaşısı unvanıyla Paris Ateşemiliterliği görevinde de bulunmuştur[14].

Mevcut siyasi şartlar içinde Sofya sefaretine atanacak kişinin isminin Bulgar kamuoyu ve yetkilileri için önemli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ali Fethi Bey'in sefarete atanması 15 ve 16 Ekim tarihli Bulgar gazetelerinde memnuniyetle karşılanmıştır. Övgü dolu sözlerle Bulgar gazetelerinde anılan Ali Fethi Bey, Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin takviye ve devamı hususunda isabetli bir seçim ve dostane bir ilişkinin oluşmasına iyi bir zemin olarak görülmüştür. Aynı basına göre Bulgar muhalefeti ve siyasi çevreleri de bu atamayı hoş karşılamıştır[15]. Aslında Osmanlı Devleti'nin Bulgar kamuoyu, siyasi ve askeri kesiminde tanınan birisini bu göreve atayarak, yeni dönemde Osmanlı-Bulgar ilişkilerine ne kadar önem verdiğini göstermiştir.

Ali Fethi Bey sefarete yeni bir ekiple beraber atanmıştır. Zira Balkan Savaşları ile birlikte bozulan ilişkiler diğer Balkan ülkeleriyle olduğu gibi 1913'un ikinci yarısından itibaren yeniden başlatılmıştır[16]. Diğer taraftan basına 15 Kasım 1913'de Sofya'ya doğru hareket

---

[13] "Sofya Sefareti", **Tanin,** 8 T.evvel 1913, n.1722, s.4; "Sofya Osmanlı Sefareti", **İkdam**, 9 Ekim 1913, n. 5974, s.2-3. Bulgar Devleti Osmanlı-Bulgar görüşmelerinde delegesi olan Taşof Efendi'yi atamıştır. "Mösyö Taşof", **Tanin**, 8 Ekim 1913, n.1722, s.2; "İtimadname Takdimi", **İkdam**, 16 Kasım 1913, n.6009, s.3.

[14] **Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı (1320-1902**), IV, İstanbul, 2003, s.497, 517, 537. Bu görevi sırasında Fransa Devletince 4. Rütbe Sorbonne Donar nişanı ile ödüllendirilmiştir. **BOA**, 3819/286398 3 Za 1328.

[15] "Fethi Beyin Sefareti", **İkdam,** 17 Ekim 1913, n.5892, s.2; "Fethi Bey", **Tanin,** 17 Ekim 1913, n.1731, s.2. Eku de Bulgar adlı gazete, her iki ülke arasında bir anlaşmanın olacağı kanaati kesinleştiğinden Fethi Bey'in atandığını ve Osmanlı ve Bulgar devletleri arasında daima ve dostane ilişki kurulması için Bulgaristan'da uygun bir zeminin bulunduğunu ifade etmiştir. "Osmanlı Bulgaristan Münasebeti", **İkdam**, 18 Ekim 1913, n.5983, s.2; "Fethi Bey", **Tanin,** 18 Ekim 1913, n.1732, s.2.

[16] Ali Fethi Bey ile beraber Başkatipliğe Celaleddin Bey, ikinci Katipliğe Haydar Bey, üçüncü Katipliğe Rüşdi Bey atanmıştır. Ali Fethi Bey, bu görevde bir Mecidi Nişanı ve Altın İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiştir**. Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı (1320-1902),** IV, İstanbul, 2003, s.560; "Fethi Bey", **İkdam**, 20 Ekim 1913, n.5985, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

edeceği şeklinde yansımış,[17] ancak Ali Fethi Bey'in bir an önce Sofya'da bulunması Balkanlardaki gelişmeler karşısında önemli görüldüğü için bu gidiş hazırlıkları daha hızlı bir şekilde gelişmiştir[18]. Yola çıkmadan önce de iktidardan düşürülen II. Abdülhamit[19] ve 16 Ekim'de tekrar Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile özel görüşme gerçekleştirmiştir[20]. Daha sonra Talat Bey, eski Maliye Nazırı Cavit Bey, İstanbul Muhafızı Cemal Bey, daha birçok bürokrat ve Bulgaristan elçisi Taşof'un uğurlamasıyla trenle 23 Ekim'de yola çıkan Ali Fethi Bey,[21] 24 Ekim'de Sofya'ya varmıştır[22]. Sofya'da ilk işi bir elçilik binası almak olmuştur[23]. Ayrıca, Bulgaristan'daki Müslümanların sorunları ile ilgilenmiş, Bulgaristan Türkleri, özellikle Bulgar meclisindeki Türk mebuslarla dostane ilişkiler kurmuş ve bu amaçla Müslümanların Bulgaristan'daki en üst temsilcisi haline gelen Baş Müftü ile görüşerek destek olma çabası içine girmiştir[24].

Ali Fethi Bey'in Sofya sefaretine atanması birbirinden farklı bazı yorumlara neden olmuştur. Sofya sefaretine atanması, Onun İttihat ve Terakki içinde güçlü olmasını istemeyen kişilerle ve fırkanın Genel Sekreterliği sırasında tavırlarından ve "geçimsizliğinden" doğan rahatsızlıkla ilişkilendirilmiş ve atama güçlü bir şahsiyetin uzaklaştırılması olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Fethi Bey'in güçlenmesinden rahatsızlık duyan kişinin asker kökenli İttihatçıların kuvvetini kırmak isteyen Talat Paşa olduğu ifade edilmiştir. Hatta Enver ve Cemal Paşaların Meclis-i Vükelaya dâhil olmadan iki ay önce bu

---

[17] "Fethi Bey", **İkdam**, 12 Ekim 1913, n.5978, s.2.

[18] La Türki gazetesi kaynaklı haber. "Fethi Beyin Azimeti", **İkdam**,17 Ekim 1913, n.5982, s.2.

[19] Fethi Okyar, **a.g.e.**, s.207-208.

[20] "Fethi Bey", **Tanin,** 17 Ekim 1913, n.1731, s.2; Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.210.

[21] "Fethi Beyin Azimeti", **İkdam**, 24 Ekim 1913, n.5989, s.2; "Fethi Bey", **Tanin,** 24 Ekim 1913, n.1738, s.2.

[22] "Fethi Bey", **İkdam**, 26 Ekim 1913, n.5991, s.2; "Fethi Bey'in Muvasalatı", **Tanin,** 26 Ekim 1913, n.1740, s.1.

[23] Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.214.

[24] "Sefir Fethi Bey ve Baş Müftü", **İkdam,** 6 Kasım 1913, n.6002, s.3; Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.214-215, 221.

Levent Şahverdi Arşivi

atamanın kararlaştırıldığı ileri sürülmüştür[25]. Bununla birlikte Osmanlı Arşivlerindeki inceleme sırasında Talat Paşa ile Ali Fethi Bey'in doğrudan doğruya birbirleriyle telgraflaştıkları ve fikir teatisi yaptıkları görülmektedir[26]. Ayrıca Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti için çok önemli konuma sahip olduğu o günlerde bilinen bir gerçektir. Bulgaristan'ın hem coğrafi konumu hem de siyasi tavrı Osmanlı Devleti'nin siyasetinin belirlenmesinde ve başarıya ulaşmasında mihenk bir yerdedir. Dolayısıyla Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti için konumu Sofya Sefaretinin önemini artırmakta olup, Sofya Sefaretine de güvenilen ve başarılı bir kişinin atanması gerekmekteydi[27]. Ali Fethi Bey'in İttihat ve Terakki'nin Genel Sekreteri olması bu açıdan değerlendirilmelidir.

Bahsedildiği üzere onun Sofya sefirliği Osmanlı ve Bulgar siyasi ve basın çevrelerinde olumlu akis bulmuştur. Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde gösterileceği üzere Bulgarlarla yeniden ilişki kurma, Bulgaristan'da yaşanan iç çekişmeler ekseninde Bulgarların dünya dengesinde hangi blok yanında yer alacağı, hatta Osmanlı Devleti'nin yanına çekme, Yunan, Sırp, Romen, Rus ilişkilerinde Bulgarların tavırları gibi konular çokça takip edilmiştir. Ayrıca, Bulgarların Balkan Savaşları sırasında gösterdikleri güç de dikkate alınmıştır.

---

[25] Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Fethi Okyar'ın Anıları,** 3. Baskı, İş Bankası Y., İstanbul, 2006,14-15; M. Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?,** İstanbul, 1975, s.194-197, 209-210; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** Betaş, s.70; İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943),** TTK, Ankara 2005, s.56-58.Fethi Bey'in ayrılış gerekçesine dair ortaya konulanlar kendi hatırası tarafından da doğrulanmaktadır. Bununla birlikte sefirliği ve özellikle Sofya Sefirliği tercihini kendisinin kararlaştırdığını ifade etmektedir. Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.202-203.

[26] **BOA,** HR SYS 2284/4, 3. 8.1914, Sofya Sefiri Fethi Bey Dahiliye Nazırı Talat Bey'e "gayet mahremane" ibareli 3 Ağustos 1914 tarihli telgrafı. Ayrıca, hatıratında Ali Fethi Bey, Talat Paşa ile özel yazışmalar gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.215.

[27] **Talat Paşa'nın Anıları,** Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, 2000, s.35; M. Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?,** İstanbul, 1975, s.210; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** s.70. Ali Fethi Bey Sofya'ya hareket etmeden önce Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile Osmanlı-Bulgar ilişkilerine dair fikir alış-verişinde bulunmuştur. Her iki nazır da Ali Fethi Bey'in bu ilişkiler konusunda en iyi tercih olduklarını düşünmektedir. Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.204.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bunlar Ali Fethi Bey'in sefirliğinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Oradan gelen raporlara göre Osmanlı makamları dış politikayı oluşturmaya çalışacaktır. Bu önemli devrede dört yılı aşkın bir süre Sofya Sefirliği görevini yürüten Ali Fethi Bey, Osmanlı merkezine bilgi aktararak destek sağlamış olup, savaşın gidişatının İttifak Devletleri, özellikle Bulgaristan aleyhine döndüğü bir anda 21 Aralık 1917'de İstanbul'a dönmüş ve yerini Sefa Bey'e bırakmıştır[28].

B. Ali Fethi Bey'in Sofya Sefareti Günleri

Balkan Savaşı'ndan hemen sonra Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan politikası Bulgarları kazanma temeline dayanmaktadır. Bu yüzden I. Dünya Savaşı öncesinde ve Savaş başladığında Osmanlı politikacılarının ilk siyaseti savaşa dâhil olmayan Bulgaristan'ı kendi saflarına katılmaya ikna etmeye çalışmaktı. Daha sonraki süreçte de İttifak bloğunda yer alan Bulgaristan'ı kaybetmeme üzerine bir siyaset takip edilmiştir. Aşağıda ortaya konacak hususlar Ali Fethi Bey'in yazışmaları ışığında bu gerçeği net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ali Fethi Bey, Osmanlı-Bulgar ittifakını sağlamak amacıyla Bulgaristan'daki Sofya Sefareti ve Şehbenderliklerin yürüttüğü faaliyetleri ve gelişmeleri Osmanlı Devleti'nin çeşitli birimlerine aktararak haberdar etmiş, bilgilendirmiştir. Örneğin, yerli Bulgarlarla temas kurarak İstanbul'daki resmi makamlarla irtibat ve onlara maddi imkânların sunulmasını sağlamak[29] Avusturyalılar tarafından esir edilerek Bulgaristan'a gönderilen Makedonyalı Bulgarlar arasında öldürücü bulaşıcı hastalıkların bulunduğunu iletmek[30] kaçakçılığı takip etmek[31] ve I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti için Bulgaris-

---

[28] **BOA,** HR SYS, 2330/6, 21. 06. 1918; Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.229.

[29] **BOA**, DH EUM EMN, 28/11, 17. Ş 1331, Ali Fetih Bey'in Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderdiği 9 Temmuz 1332 (1 Temmuz 1916) tarihli yazısı.

[30] **BOA**, HR SYS, 2406/12, 4. 2. 1915. Ali Fethi Bey'in Hariciye Nezaretine gönderdiği 4 Şubat 1915 tarihli telgraf.

[31] **BOA**, HR SYS, 2409/61, 5. 5. 1915. Ali Fethi Bey'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya 5 Mayıs 1915 tarihli gönderdiği yazı.

Levent Şahverdi Arşivi

tan'da toplanan ianeleri İstanbul'a göndermek gibi mutat görevlerde bulunmuştur[32].

Sofya Sefareti Balkanlarda irtibat kurma, oluşturma görevlerini de yerine getirmiştir. Adeta bir aracı kurum gibi hareket eden sefaret, Balkan Savaşları sonrası bozulan bölgedeki ilişkileri düzenlemeye, yeni bir sistem kazandırmaya çalışmıştır. Bu anlamda Atina ile ulaşımın zorluğu nedeniyle evrakın Sofya aracılığıyla gönderilmesini[33] Osmanlı Devleti'nin sınır vilayeti Edirne ile Osmanlı Devleti'nin Dedeağaç Şehbenderliği arasında haberleşmenin oluşmasını[34] sağlamaya çalışmıştır. Yine I. Dünya Savaşı esnasında esir düşen Osmanlı askerlerinden salıverilenlerin Osmanlı coğrafyasına[35] ve sivil Osmanlı esirlerinin yazmış olduğu mektupların alıcılarına ulaşmasına çabalamıştır[36].

Bunun yanı sıra Bulgar iç politikasında ciddi şekilde varlık gösteren sosyalistlerin faaliyetleri Osmanlı merkezine aktarılmıştır[37]. Ay-

---

[32] **BOA**, HR SYS, 2175/3 lef. 1. Hariciye Nezaretinden Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'e gönderilen 3 K.sani 1331(16 Ocak 1916) tarihli yazı ve **BOA**, HR SYS, 2172/11 lef.32 Ali Fethi Bey'in Hariciye Nazırı Halil Bey'e gönderdiği 18 K.sani 1916 tarihli yazısı.

[33] **BOA**, HR SYS, 2184/36, 6.1.1916, Hariciye Nezareti'nin 29 K. Evvel 1331(11 Ocak 1916) tarihli yazısına Ali Fethi Bey'in Hariciye Nazırı Halil Bey'e 6. K.sani 1916 tarihli cevabı. Ancak Ali Fethi Bey, Sofya ile Atina arasında yolun açık olmadığından dolayı bunun mümkün olamayacağını ve gönderilmiş olan evrakın kendi bünyelerinde tutulacağını iletmiştir.

[34] **BOA**, HR SYS, 2185/27, 24.08.1914.

[35] **BOA**, HR SYS, 2220/35, 17.01.1917, Hariciye Nazırı Halil Bey'in Ali Fethi Bey'e 7 K.sani 1331(20 Ocak 1916) tarihli yazısı.

[36] **BOA**, HR SYS, 2251/30, 7. 07. 1917, Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezaretine 6 Ağustos 1333(6 Ağustos 1917) tarihli Fransa'da tutuklu bulunan "sivil" Osmanlı esirlerinin yazmış olduğu mektupların alıcılarının Makedonya'da bulunması nedeniyle Sofya sefareti vasıtasıyla ulaştırılması talebi.

[37] **BOA**, DH EUM. 5. Şb., 21-37, 4 R. 1334. Ali Fethi Bey'in Dahiliye Nezaretine 27 K.sani 1915 tarihli raporu; **BOA**, HR SYS, 2406/13, 4. 2 1915 Ali Fethi Bey'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderdiği 4 Şubat 1915 tarihli raporu; **BOA**, HR SYS 2405/45, 9. 1.1915, Ali Fethi Bey'den Hariciye ve Sadrazam Said Halim Paşaya gönderilen 9 K.sani 1915 tarihli rapor. Ayrıca Ali Fethi Bey uzun bir zamandır Türkiye'de bulunan sosyalist Parvus Efendi'nin Bulgaristan'daki faaliyetlerini de takip etmiştir. **BOA,** DH EUM 5. Şb., 11/27, 27. Ca. 1333, Sofya sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen yazı; **BOA,** HR SYS, 2329/28, 18.10.1917, Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen 18. T.evvel 1917 tarihli yazı**.** Parvus Efendi için bkz. Engin Deniz, ***Alexander Israel Helphand (Parvus Efendi) 1867-1924, Hayatı ve Fikirleri*****,** İ.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul, 2011.

Levent Şahverdi Arşivi

rıca Osmanlı Devleti, Bulgaristan'da kendi varlığı aleyhine faaliyet yürüten Ermeni komitelerini Ali Fethi Bey'in raporları vasıtasıyla izlemeye çalışmıştır[38].

Diğer taraftan Bulgaristan'ın etrafında olup bitenler de Sefaretçe merkeze iletilmektedir. Bulgaristan'ın kazanmış olduğu toprakları II. Balkan Savaşı'nda vermek zorunda kaldığı ülkelerle ilişkiler de takip edilmiştir. Bu bilgiler, Bulgaristan'ın komşularıyla ilişkileri ve Bulgarların politikalarını etkileyecek türdendir. Özellikle gelecek bir savaşta Bulgarların ne tarafa doğru meyledeceklerini gösteren bilgiler, Osmanlı Devleti için önemlidir. Örneğin, Sırpların askeri bir hareketle işgal etmek istedikleri Makedonya'da ihtilal çıkarmak için gönüllü toplaması ve çeteler oluşturması[39] veya Sırların kontrolündeki Makedonya'daki Bulgarlara zulüm yapıldığına dair haberlere Bulgarların tepkisi gibi[40] birçok bilginin Osmanlı Devleti'ne ulaştığı görülmektedir. Sadece Sırplarla gelişen olumsuz olaylar değil, Sırp-Bulgar ittifak teşebbüsleri de takip edilmekteydi. Ali Fethi Bey, İngiltere ve Rusya'nın Bulgarlara Makedonya'yı vererek kendi tarafına çekmeye çalıştıkları uyarısını yaparak, Balkanlarda öncelikli olarak Sırbistan'ın ortadan kaldırılması gerektiği ileri sürmüştür. Ayrıca, Viyana ve Berlin'in bu tehlikeyi görememelerini şaşırtıcı bulduğu gibi bu türden gelişmelerin Türkiye için telafisi güç kayıplara neden olacağı üzerinde durmuştur[41]. Ali Fetih Bey bu ifadeleri, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak şu ifade edilmelidir ki; Alman, Avusturya ve Osmanlı devletleri bu nazik durumun farkındadırlar ve bunun için gerekli teşebbüsleri yapmaktadırlar. Nitekim Sırbistan'daki Bulgar se-

---

[38] Bülent Yıldırım, ***Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri 1890-1918*****,** İ.Ü. Sosyal bilimler Enst. Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul, 2010, s.178-180.

[39] **BOA**, HR SYS, 2328/1 lef. 1-2. 29 Temmuz 1914 tarihli Ali Fethi Bey'in Hariciye Nezaretine gönderdiği telgrafı.

[40] **BOA**, HR SYS, 2406/51, 14. 2. 1915, Ali Fethi Bey'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderdiği 14 Şubat 1915 tarihli raporu.

[41] **BOA**, HR SYS, 2105/16, 16.03.1915, Ali Fethi Bey'in Said Halim Paşa'ya 16 Mayıs 1915 tarihli arzı.

Levent Şahverdi Arşivi

firinin Rusya'nın tasarladığı Sırp-Bulgar yakınlaşması projesi kapsamında Sofya'ya hareket ettiği hakkındaki Sırbistan Osmanlı sefirinin uyarısının takipçisi olunması, Osmanlı merkezi tarafından Ali Fethi Bey'den istenmiştir[42].

Yine Bulgaristan ile Romanya arasında oluşan gelişmeler de önemle takip edilmektedir. Bulgarların Romanya sınırında küçük çapta da olsa bazı askeri tedbirlere başvurması[43] ve 17 Ocak 1915'de Romanya sefiri ile Bulgar Başbakanı Radoslavof arasında meydana gelen görüşme ve sonucu[44], Bulgarlarla Romenlerin aralarında yaptıkları ticari anlaşmalar ayrıntılı olarak İstanbul'a iletilmiştir[45]. Zira Romanya'nın ve Bulgaristan'ın kimin yanında savaşa girecekleri çok önemli olduğu gibi, aralarındaki ilişkiler iki ülkenin kendi pozisyonlarının yanı sıra üçüncü ülkeleri de etkileyecektir. Bu yüzden bu iki ülke ilişkisi özel olarak takip edilmiştir.

Bu takibatta Yunanistan da vardır. Venizelos yönetiminin kontrolündeki Selanik bölgesine İngiliz ve Fransızlar asker çıkarmış ve bir kısmını Bulgar sınırına yönlendirecekleri tahmin edilmektedir. Osmanlı yetkililerince bu olay takip edilmiş ve Bulgar yöneticilerin tepkisinin öğrenilmesi için Ali Fethi Bey uyarılmıştır. Ali Fethi Bey Bulgarların bir protestoya gerek görmediklerini merkeze iletmiştir[46]. Yunanlıların Bulgarlarla uyuşmak amacında olduklarına dair Osmanlı merkezine ulaşan haberleri araştıran Ali Fethi Bey, böyle bir anlaşmaya ait hiçbir emarenin Sofya'da olmadığının da altını çizmiştir[47].

---

[42] **BOA**, HR SYS, 2401/38, 3.8.1914, Sadrazam Said Halim Paşa'dan Ali Fethi Bey'e çekilen 3 Ağustos 1914 tarihli telgraf.

[43] **BOA**, HR SYS, 2328/1 lef. 1-2, 29 Temmuz 1914 Tarihli Ali Fethi Bey'in Hariciye Nezaretine gönderdiği telgrafı,

[44] **BOA**, DH EUM, 5. Şb., 9/49-A, 19 Ra 1333, Ali Fethi Bey'in yazısı üzerine Hariciye Nezaret'inden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 19 Ra 1333-22 Ksani 1330 (4 Şubat 1915) tarihli yazı.

[45] **BOA**, HR SYS, 2406/13, 4. 2 1915, Ali Fethi Bey'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderdiği 4 Şubat 1915 tarihli raporu

[46] **BOA**, DH EUM 5. Şb., 18/18, 16 Z. 1333(25 Eylül 1915), Ali Fethi Bey'in ifadeleriyle Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine yazı.

[47] **BOA**, HR SYS, 2390/51, 4.11.1917, lef.2, Ali Fethi Bey'in Hariciye Nezaretine 28 T.evvel 1917 tarihli cevabi telgrafı. Hariciye Nezareti bu cevabi telgrafı Başkomutanlık Vekâletine 1 T.sani 1333 (1 Kasım 1917) tarihli yazı ile bildirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı yetkilileri ve Ali Fethi Bey'in en çok üzerinde durdukları ve takip ettikleri ülkelerden biri de Rusya olmuştur. Bunun en önemli sebebi Bulgar halkında ve Bulgar siyasetçilerinde var olan Rusofil eğilimdir. Bu sebeple de Rusya ile herhangi bir ülkenin mücadelesi veya savaşı Bulgar kamuoyu tarafından "fevkalade" bir şekilde izlenmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş açması karşısında Bulgar kamuoyunu bilgilendirmek isteyen Ali Fethi Bey, askeri harekete dair bilgilerin mümkün mertebe hızlıca ve mümkünse açık telgrafla kendisini bildirilmesini ve "sefaret-i seniyyenin zulmet içinde bırakılmamasını menafi-i millîye namına" istemesinin nedeni, Bulgar kamuoyu karşısında zor duruma düşmemektir[48]. Osmanlı-Bulgar ilişkilerinde Osmanlı siyasetçilerinin dikkate almak zorunda kaldıkları Bulgaristan'daki bu Rusofil akım, sürekli olarak Osmanlı hükümetlerini uyanık tutmuştur. Bulgaristan'ın İttifak kuvvetlerine kesin olarak yaklaştığı ve Osmanlı Devleti'nin toprak tavizi verdiği 1915 Eylül'üne[49] kadar bu husus gözden ırak tutulmamıştır. Buna rağmen Osmanlı idarecileri daha sonrasında da Rusofil akımın güçlü olduğunun farkında olarak hareket etmişlerdir.

Osmanlı Sefaretinin üzerinde durduğu önemli bir alan da Bulgaristan içindeki gelişmeler ve Bulgar iç politikasıdır. Nitekim Osmanlı siyasetçileri Bulgaristan'ın önemine binaen kendi saflarında savaşa girmesi için Alman ve Avusturya ile birlikte büyük mücadele vermişler, Bulgarların savaşa katılmadığı hatta İttifak devletleriyle birlikte anılmak istemediği dönemde dahi Bulgaristan üzerine baskı yapmaya çalışmışlardır. İttifak güçlerinin Bulgaristan politikası, Bulgarların çekindiği Romanya'yı kendi saflarına çekmek veya Bulgaristan üzerinde bir harekete girişmemesi hususunda güvence alma

---

[48] **BOA,** HR SYS, 2103/2, 5. 11. 1914, Sofya Sefaretinin Hariciye Nezaretine 31 T.evvel 1914 tarihli gönderdiği telgraf. Hariciye Nezareti sefirlerin buna benzer taleplerini Başkomutanlık Vekâletine iletmiştir. Bkz. **aynı belge** lef.1, 5-6.

[49] Fahir H. Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960),** Ankara, 1973, s.432. Ali Fethi Bey, bu Rus sempatisin Bulgarlarda çok yüksek olduğunu, savaş sırasında da sürdüğünü ifade etmektedir. Hatta Bulgar kamuoyunda bağımsızlığı kazanmalarında en etkili olan Ruslara karşı duyulan bu sempati, rakip olmalarına rağmen I. Dünya Savaşı'nda savaşı Rusların kazanacağı noktasında idi. Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.227.

Levent Şahverdi Arşivi

temeline dayanmaktadır. Bu politikanın gerçekleşmesi durumunda Bulgaristan'ı kendi saflarında mücadeleye çekebileceklerini düşünmektedirler. Ancak bu yüzden, Romanya ile birçok kereler irtibata geçilmişse de, Romanya'yı kendi taraflarına çekememişlerdir. Bununla birlikte görüşmeler sonunda Romanya'nın Bulgaristan'a saldırmayacağı konusunda emin olmuşlardır. Aslında Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı yanına çekmek istemesinin temel amacı, Bulgarların Romanya politikası gibi, bir savaş halinde Bulgaristan'dan emin olmaktır[50]. Osmanlı Devleti neden Bulgaristan'a bu kadar önem vermiştir? Bunun cevabını Osmanlı belgelerinde görmek mümkündür. Osmanlı Devleti iki büyük müttefiki Almanya ve Avusturya ile irtibatını ancak Bulgaristan üzerinden sağlıklı bir şekilde yapabilecektir. Özellikle savaşta ihtiyaç duyduğu birçok malzeme vardır ve bunları başta Almanya olmak üzere müttefikleri sağlayabilecekti. Nitekim aşağıda ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı üzere, Bulgaristan'ın savaşa girmesinden sonra Osmanlı Devleti, Bulgarların tahsis etmiş olduğu Tuna nehrindeki iskeleler sayesinde savaş gereksinimlerini alabilmiştir[51]. Özetle Bulgaristan Osmanlı Devleti için vazgeçilmez bir köprü vazifesi görecektir.

Bulgaristan'ı kazanma politikasının farklı bir yansıması, Bulgarları gücendirmeme veya zorluk çıkarmama şeklinde olmuştur. Örneğin, Bulgaristan'ın elinde bulunan Dedeağaç limanından Bulgar toprakları içerisine taşınacak askeri malzemenin Edirne-Mustafa Kemal Paşa hattı boyunca taşınmasına müsaade edilmiştir[52]. Bu politikaya

---

[50] **Talat Paşa'nın Anıları,** s.35.

[51] **BOA**, HR SYS, 2440/17, lef. 1-2. Sofya Sefir Vekili Cevad Bey'den Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey'e 29 Ağustos 1917 tarihli yazısı ve Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey'den Ali Fethi Bey'e 27 Eylül 1333(27 Eylül 1917) tarihli yazı. Bu dönemde Osmanlı Devleti gıda, ülke ekonomisi için zaruri ihtiyaç maddeleri ve diplomatik ilişkinin sağlam olmadığı Romanya'dan petrol alımını büyük oranda Bulgaristan üzerinden sağlamaktaydı. Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.214-218.

[52] **BOA**, HR SYS, 2402/15, 14.8.1914, Sadaretten Hariciye Nezaretine ve Sadrazam Said Halim Paşa'dan Ali Fethi Bey'e 14 Ağustos 1914 tarihle telgraf. Dedeağaç ile Bulgaristan-İstanbul ile Sofya arasındaki ulaşımın tesisi için askeri komiserliğe Başkomutanlık Vekilliğince emir verildiği, Bulgaristan'ın Krup fabrikasına sipariş verdiği barutların Dedeağaç-Edirne-Mustafa Kemal Paşa hattından geçmesine sadaretçe müsaade edildiğine dair Sofya sefaretine yazı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fethi Bey de özen göstermiştir. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında posta işleminin kesilmemesi ve özen gösterilmesi hususunda uyarıda bulunmuştur[53]. Diğer taraftan Bulgar makamlarının Osmanlı ordusunun Bulgar sınırına yakın bir mesafede atış yapmasının Bulgar halkı üzerinde endişe ve telaşa neden olacağına dair ikazı Sofya sefaretince İstanbul'a iletilmiştir[54]. Sefaretin bu uyarısı Osmanlı Başkomutanlığınca dikkate alınarak, sınırda atış işleminin yapılmaması için gerekli yerlere talimatlar verilmiştir[55].

Ali Fethi Bey, Bulgaristan'ın desteğine fazlasıyla önem verdiği için Bulgaristan politikacıları üzerinde baskı kurma, Bulgaristan kamuoyunu kendi saflarına çekme amacıyla Osmanlı ve Bulgar çıkarları için çalışmak ve kamuoyunu buna hazırlamak gayesiyle Bulgar basınında "şöhret sahibi" Nikolof vasıtasıyla İstanbul, Viyana ve Sofya'da Balkanik adıyla bir ajans kurma fikrine destek çıkmıştır. Bu hedef için Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'dan "faidesi aşikar olan" bu girişime ve bu şahsa maddi destek vermesini ve kolaylık sağlanmasını istemiştir[56].

Ali Fethi Bey, sefaretteki görevi süresince Bulgaristan içinde gelişen bütün olayları takip etmeye çalışmıştır. Hem gönderdiği yazılar,

---

[53] **BOA**, HR SYS, 2402/3, 10.8.1914, Sofya Sefaretinin 7 Ağustos 1914 tarihli telgrafı ve Said Halim Paşa'nın Ali Fethi Bey'e 10 Ağustos 1914 tarihli telgrafı.

[54] **BOA**, HR SYS, 2402/73, 3.9.1914, Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine 23 Ağustos 1330(5 Eylül 1914) tarihli tezkire ve Ali Fethi Bey'den Said Halim Paşa'ya 4 Eylül 1914 tarihli telgraf.

[55] **BOA**, HR SYS, 2402/80, 6.9.1914, Başkomutanlık Vekâletinden Enver Paşa imzalı Hariciye Nezaretine 24 Ağustos 1330(6 Eylül 1914) tarihli müstacel cevabi yazı.

[56] **BOA,** DH KMS, 30/3 27 M 1333, lef 2, Ali Fethi Bey'den Dâhiliye Nezaretine 30 T.Sani 1914 tarihli yazı. Bunun karşılığında Dâhiliye Nazırı adı geçen şahsın ne tür bir menfaat sağlayacağının kesin olarak anlaşılmadıkça parasal yardımın yapılmasını uygun bulmamıştır. Eğer ajansı ile Osmanlı lehine yarar sağladığı görülürse gereği kadar yardım sağlanacağının Nikolof'a "tefhim" edilmesini uygun görülmüştür. Ayrıca Sofya Sefirinin tahriratlarında bu şahsın gayesi ve kimliğine dair bilgi bulunmadığı gibi, hangi fırkaya yakın ve ne kadar nüfuz sahibi olduğu, şimdiye kadar ne tür işlerle meşgul olduğunun araştırmaya gerek duyulduğu ifade edilmiştir. Eğer sahsına güven duyulur ve bu işi iyi niyetli bir şekilde becerebileceği anlaşılırsa ne kadar bir ücret talep edeceğinin bildirilmesi de istenmiştir. **BOA,** DH KMS, 30/3, 27 M 1333, lef 1, Dâhiliye Nezareti'nden Ali Fethi Bey'e 2 K.evvel 1330 (19 Aralık 1914) tarihli yazı

Levent Şahverdi Arşivi

telgraflar hem de düzenli raporları ile Osmanlı idarecilerinin bilgilendirmiş, politik adımlarına esaslı zemin oluşturmaya çalışmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasını müteakiben Bulgarların savaşa girdiği ana kadar Ali Fethi Bey, Bulgaristan'la ilgili Osmanlı politikasının uygulanabilmesi için Bulgar Başbakanı ve siyasetçilerle bir araya gelerek neler düşündüklerini öğrenmeye çalışmıştır. Başlangıçta edindiği bilgiler İtalya savaşa girse dahi, Bulgaristan'ın mevcut siyasetinde sebat edeceği şeklindedir[57]. Yine Bulgaristan'ın dış politikasında daha çok sözü geçen Kral Ferdinand'ın söylemleri de takip edilmiştir. Özellikle Bulgar meclisinin açılış merasimi vesilesiyle Kral ve Parlamenterler arasında yaşanan gelişmeler bu takip için iyi fırsat vermektedir. Bu gelişmeler öylesine ayrıntılı bir şekilde verilmektedir ki, Bulgar iç politikasında yaşanan çalkantılara ışık tutacak niteliktedir. Kralla görüşen Demokrat Fırkası Başkanı Malinof, eski Dış İşleri Bakanı Genadiyef ve Bulgar Meclis Başkanı gibi kişiler ve düşünceleri ayrıntılı olarak raporlandırılmaktadır[58].

Savaşa girip-girmeme veya hangi blokta yer alma konusunda farklı fikirler taşıyan siyasi partiler arasında yaşanan gelişmeler Ali Fethi Bey tarafından düzenli bir şekilde İstanbul'a aktarılmıştır. Özellikle 1914'den itibaren iktidarı elinde bulunduran Radoslavof hükümetinin yaşadıkları dikkatle takip edilmiştir. Bunlar arasında sosyalistler tarafından hükümete sunulan istizah,[59] İstanbulist partisiyle Başbakan Radoslavof arasında yaşanan gerilimler ve Radoslavof'un hükümeti ayakta tutabilmek için koalisyon partileri ve muhalefet ile işbirliğine gitme mecburiyetinde kalışı ayrıntılı olarak aktarılmıştır[60].

---

[57] **BOA,** HR SYS, 2409/61 22. 5. 1915. Ali Fethi Bey'in Hariciye Nezaretine gönderdiği 22 Mayıs 1915 tarihli telgrafı.

[58] **BOA**, HR SYS, 2328/25, 12.12.1914. Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'den Hariciye Nazırı Halil Bey'e 12 K.evvel 1914 tarihli arz; **BOA**, DH EUM, 5. Şb., 6/46 2. S. 1333, Ali Fethi Bey'den gelen 12 K.evvel 1914 tarihli yazının sureti.

[59] **BOA,** DH EUM 5. Şb., 11/27, 27. Ca. 1333, Bulgar sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen yazı üzerine Dâhiliye Nezareti'nin 30 Mart 1331(12 Nisan 1915) tarihli yazısı

[60] **BOA,** HR SYS, 2408/61, 25.4.1915, Ali Fethi Bey'in Hariciye Nezaretine gönderdiği 23 Nisan 1915 tarihli telgrafı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bulgaristan'ın savaşa girmesi şartıyla Türkiye veya Romanya'nın tavizde bulunacağı ile ilgili siyasiler arasında yaşananlar da takip edilmiştir. Bunlar arasında en önemlilerinden biri de şudur: Bulgar siyasetinin önemli şahsiyetlerinden olan Genadiyef'in Romanya'nın Bulgaristan'a taviz verip vermediğine dair Bulgar Başbakanına soru yöneltmesi konusudur. Bulgar Başbakanı, Romanya'nın Bükreş sefiri tarafından Bulgar Demokrat Fırkası'nın başkanı Malinof'a böyle bir konunun iletildiğine dair duyumlar aldığını ifade etmiştir. Bu duyuma göre Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile savaşa girmesi ve Midye-Maydos(Enez) hattına kadar ilerlemesi halinde, Romanya Dobruca'nın bir kısmını Bulgaristan'a terk edecek ve Avusturya'ya savaş açacaktır. Böyle bir siyasetin gerçekleşmesi için ise mevcut Bulgar kabinesinin değişmesi şartı da Romanya yetkilileri tarafından öne sürülmüştür[61]. Bu duyumlar Bulgar makamlarınca Romanya Başbakanına sorulmuştur. Bu türden haberleri reddeden Romanya Başbakanı, taviz temeline dayalı bir teklifin, ancak ilk olarak Bulgaristan'ın Sırbistan ile uzlaşmasına bağlı olduğu cevabını vermiştir.

Ali Fethi Bey'e göre Bulgar Başbakanının bu konuya dair bilgileri kamuoyu ile paylaşmasındaki amaç, Romanya'nın Bulgaristan'a taviz teklifinde bulunduğu halde Bulgarların müzakereye yanaşmadığına dair iç ve dış siyasi çevrelerde oluşan tepkileri önlemektir. Çünkü Romanya'nın İtilaf devletleri tarafında savaşa girmemesinin ve hareketsiz kalmasının nedeni olarak İtilaf devletleri sefirleri ve Radoslavof hükümetine muhalif Bulgar partileri mevcut Bulgar hükümetinin Romanya'ya kötü niyet beslemesini öne sürmüşlerdir. Böylece Başbakan Radoslavof, bu konuyu bu şekilde ortaya koyarak, kendi hükümetine karşı yapılan hücumları önlemeye çalışmıştır[62].

Ali Fethi Bey, Bulgar partileri arasında yaşanan gelişmelerden de Osmanlı merkezini haberdar etmiştir. Örneğin İstanbulist partisi

---

[61] **BOA**, DH EUM, 5. Şb., 11/8, 15 Ca 1333, Ali Fethi Bey'in Hariciye Nezaretine gönderdiği 23 Mart 1915 tarihli yazısının sureti.

[62] **BOA**, HR SYS, 2407/12, 23. 3.1915. Ali Fethi Bey'den Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderilen 23 Mart 1915 tarihli yazı.

Levent Şahverdi Arşivi

başkanı ve Nafia Nazırı olan Petkof'a göre Genadiyef, İstanbulist partisinin kurucusu İstanbulof'un prensiplerine aykırı olarak Rusofillik politikasını takip etmektedir. İstanbulist partisi içinde mücadeleyi ateşleyecek bu gelişme, Ali Fethi Bey'e göre İstanbulist partisi mensupları üzerinde Genadiyef'in aleyhine bir tesir oluşturacaktı[63].

Bulgaristan'ın Osmanlı ve Almanya ile ittifak yapmasından[64] sonra da Ali Fethi Bey Bulgaristan'ı kaybetmeme politikasına yardımcı olması için Bulgar Kralı, hükümet ve siyasi partiler arasında geçenleri aynı şekilde raporlamaya devam etmiştir. Kral, meclis ve siyasi partilerle ilişkileri ortaya koyan Bulgar meclisinin açılışında yaşanan ve daha sonra Kralla milletvekillerinin bir araya geldiği saraydaki toplantılar tekrar aktarılmıştır. Özellikle 1916 baharındaki siyasetçilerle Kralın bir araya geldiği toplantı Osmanlı merkezi için daha dikkat çekici idi. Zira Bulgaristan, Kral ve Başbakan Radoslavof'un politikalarıyla İttifak güçlerinin yanında savaşa girmeyi tercih etmişti. Bu ise savaş aleyhtarı muhalefetin tepkisini çekmiş, Kral ile muhalefet arasında sert tartışmalar meydana getirmişti. Hatta muhalefetin önemli şahsiyetlerinden bir olan İstanbuliysky tutuklanmıştı[65]. Bu gergin ortam, bu dönemde meclisin açılışı vesilesiyle bir araya gelen Kral ve siyasetçiler toplantısına sirayet etmiştir. Ali Fetih Bey, bu mutat toplantıya bazı mebusların, muhalefetin katılmadığını ifade ederek Bulgar siyasetinde yaşanan bu önemli sıkıntıyı merkeze ak-

---

[63] **BOA**, HR SYS, 2409/66, 25.5.1915. Ali Fethi Bey'in Hariciye Nezaretine gönderdiği 25 Mayıs 1915 tarihli telgrafı.

[64] Ali Fethi Bey'e göre, Bulgaristan, I. Dünya savaşı başladığında savaşa girmeyerek gelişmeler çerçevesinde net tavrını ortaya koymak istemiş ve bu arada II. Balkan Savaşı'nda Romanya, Sırbistan, Yunanistan ve Osmanlı Devleti'ne bırakmak zorunda kaldığı yerleri tavizler elde ederek geri almayı hedeflemiştir. Ali Fethi Bey Sofya Sefiri olduktan sonra Osmanlı toprağı olan Karaağaç ve istasyonun dâhil bu tür talepleri Bulgar Başbakanı Radoslovof'tan doğrudan doğruya dinlemiştir. Ona göre bu tavır "kaypak ve ikiyüzlü" Rus politikasının taklidi idi ve Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin başarı göstermesi üzerine İttifak Güçleri saflarına geçerek kısmen terk edilmişti. Zira savaş öncesi isteklerinden resmen vazgeçmemişlerdi. Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.216, 218, 221.

[65] R.J. Crampton, **Bulgaristan Tarihi,** İstanbul, 2007, s.127; Nikolay Todorov, **Bulgaristan Tarihi,** Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitapevi, İstanbul, 1979, s.97.

Levent Şahverdi Arşivi

tarmıştır. Bulgaristan'dan beklentiler dikkate alındığında yaşanan bu problem Osmanlı devleti için hayati idi[66].

Buna benzer iktidar partisini zor durumu da bırakan iki problem de İstanbul'a iletilmiştir. Bunlardan birincisi I. Dünya Savaşı öncesinde Bulgarların Alman bankalarından yüklü miktarda borç alması ve karşılığında teminat olarak Pernik kömür madenlerini göstermesidir. Bu gelişme Bulgar siyasetinde ve iktidarında bir krizin habercisi olmuştur. Zira savaş öncesinde böyle bir kredi alımı Bulgaristan'ı Almanya'ya bağımlı bir hale getirecektir[67]. Bu konu, I. Dünya savaşı sırasında da gündeme gelmiş, iktidar muhalefetin büyük bir eleştirisi ile karşı karşıya kaldığı gibi, kendi taraftarları ve hatta "Makedonya komitesinin sevk ve teşvikiyle" kabine üyelerinden birinin itirazına kadar uzanmıştır. Ali Fethi Bey'e göre bu sorun dolayısıyla bir "buhranın" ortaya çıkması mümkündür. Hatta Bulgar meclisinde muhalifler bir gensoru vererek kabinenin tavrını öğrenmeye çalışacaklardır[68].

Bulgar Başbakanı Radoslavof önderliğinde liberallerin ortaklığındaki iktidar birçok kereler değişikliklere uğramasına rağmen başlangıçtan itibaren muhalefetin çok sert eleştirilerini karşılamaya çalışmış ve bunun yanı sıra arka arkaya gelen savaşların getirmiş olduğu krizlerle mücadele etmiştir. Bu krizlerden biri de, 1917 sonlarında mecliste "müfrit sosyalistler" dışında bütün muhalif grupların hükümete "iaşe, sulh ve sansür"[69] konularında sundukları gensorudur. Daha meclisteki ilk oturumda sıkışan kabinenin oturumu ertelemesi büyük bir kriz olarak Ali Fetih Bey tarafından Osmanlı merkezine aktarılmıştır. Müttefikinin bu zor durumda kalışı elbette Osmanlı siyasetçilerini rahatsız edecektir. Öyle ki, iktidardaki Radolavof hükü-

---

[66] **BOA,** HR SYS, 2328/39, 28.2.1916. Sofya Sefiri AF Bey'den Hariciye Nazırı Halil Bey'e 29 Mart 1916 tarihli arzı. Heyette bulunan bir Müslüman mebusla Bulgar Kralın görüşmesi ve Kralın Müslüman ahali hakkındaki düşünceleri de aktarılmıştır.

[67] R.J. Crampton, **a.g.e.,** s.122.

[68] **BOA**, HR SYS 2328/39 lef. 39. Ali Fethi Bey'in Hariciye Nezaretine gönderilen 13 K. Evvel 1916 tarihli telgrafı.

[69] Ayrıca bkz. R.J. Crampton, **a.g.e.,** s.126-128.

Levent Şahverdi Arşivi

meti şimdiye kadar Bulgar Narodnistler[70] dâhil olmak üzere meclis-te ancak on beş-on altı fazla çoğunluğa dayanmaktadır. Muhalefet gruplarının birleşmesi durumunda iktidarın çoğunluğu kaybetmesi mümkündür[71].

Ali Fethi Bey'in Bulgaristan'da takip ettiği önemli bir kesim de Bulgar kamuoyunu etkileyen basındır. Bulgar basınının en çok neler-le ilgilendiğine dair raporlar ve gazete ekleri düzenli bir şekilde İs-tanbul'a gönderilmektedir[72]. Bu takip de Bulgaristan'ın savaşa iştirakine kadar hangi blok yanında hareket edeceğini öğrenme şeklinde iken, savaş esnasında müttefikinin iç siyasal gelişmeleri üzerine kuruludur. Bu minvalde Bulgar basınının ne ile ilgilendiği ve ne yönde yayın takip ettiği dikkatlice takip edilmektedir. Bulgarların savaşa girmesinden önce Romen-Bulgar ilişkilerindeki gelişmeler gazetelerce nasıl takip edilmiş, Romanya-Bulgaristan transit taşımacılığı üzerinden yaşanan iyi ilişkileri Bulgar gazeteleri nasıl yorumlanmış vb. gibi konular İstanbul'a rapor edilmiştir. Örneğin, transit taşımacılık hususu bir gazete dışında Bulgar gazeteleri tarafından 'kemal-i sükûnetle" karşılanmıştır. Bu husus üzerinde yorum yapan gazete ise bu tür ilişkilerin Bulgarların menfaatine olduğunu dile getirmiştir[73]. Yine Bulgar basınında Makedonya üzerinde yaşanan Sırp-Bulgar çekişmesi de takip edilmiştir. Özellikle Bulgarların İttifak güçlerinin yanında yer almasına neden olan Sırpların Makedonya'dan taviz vermez tutumuna ve Makedonya'daki Bulgarlara zulüm yapıldığına dair haberler Bulgar basınının Sırplara karşı rengini net olarak vermekte idi. Bunun yanı sıra Sırbistan'a benzer bir tavır sergileyen Yunanistan'a dair haberler, Bulgar basınının düşüncesini incelemek için

---

[70] Bulgaristan'daki Narodnisler için bkz. Cezmi Eraslan, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk,** Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003, s.39.

[71] **BOA,** HR SYS, 2329/28, 18.10.1917, Sofya Sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen 18. T.evvel 1917 tarihli yazı.

[72] **BOA**, HR SYS, 2406/51, 14. 2. 1914. Ali Fethi Bey'den Sadrazam Said Halim Paşa'ya 14 Şubat 1915 tarihli arz.

[73] **BOA**, HR SYS, 2406/13, 4.2.1915. Ali Fethi Bey'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderdiği 4 Şubat 1915 tarihli raporu.

Levent Şahverdi Arşivi

güzel bir örnekti. Yunanistan ile ilgili haberler için bütün Bulgar gazeteleri, özellikle yarı resmi ve mevcut Bulgar hükümetine yakın gazeteler takip edilmiştir. Bu minvalde Bulgaristan'ın savaşa girmesinden önce Yunan gazeteleriyle yaşanan şiddetli tartışma üzerinden, Bulgar politikasının ne türlü gelişeceğini tahmin etmek mümkündür. Nitekim Bulgar gazetelerinde "tehditkarane ve intikamcûyane" bir yayın ve "sırası geldiği zaman Bulgaristan'ın kendisi kudret-i askeriyesini de Yunan'a da" göstereceği, Bulgaristan'ın komşuları arasında Yunanlılar gibi "müfrit taassub-ı milli esiri milletler bulundukça Balkanlara sükûn gelmeyeceği" şeklinde sert değerlendirmeler görülmüştür[74].

Sofya Sefaretinin yazışmalarına yansıyan önemli bir husus da İttifak güçleri yanında savaşa giren Bulgarlarla birlikte yaşama zorluğudur. İttifak güçleri yanında savaşa girmek için Makedonya, Dobruca gibi bölgelerde Almanya, Avusturya'dan taviz sözü alan, hatta müttefiki olan Osmanlı Devlet'inden Dimetoka'yı alarak topraklarına katan Bulgarların, bir müttefik gibi davranmadıkları zamanlar da olmuştur. Bu durum şu şekilde değerlendirilebilir: Aslında Osmanlı Devleti, kısa bir süre önce, Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'la bir savaş yaşamıştı ve topraklarının önemli bir kısmını Bulgarlara terk etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca Balkan Savaşı öncesi ve sonrası Bulgaristan coğrafyasında yaşayan Türk, Müslüman bir kesimin sıkıntıları bilinmektedir. Balkan savaşı ve sonrasında Müslümanlar için Bulgar idaresi altında yaşamak hoş tecrübeler kazandırmamıştı. Gelinen dönemde ise Osmanlı Devleti, eski düşmanı ile işbirliği içine girmişti. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndaki bu ittifaka rağmen geçmişte yaşananların getirdiği problemler kendisini göstermiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda Sırpların elinden Makedonya'yı alan Bulgarlar, kendi asker ve jandarmalarıyla Müslümanlara zulüm yapmaktan geri durmamışlardır. Bulgar askerleri "son derece zalimane" davra-

[74] **BOA**, HR SYS, 2406/51, 14.2.1915. Ali Fethi Bey'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderdiği 14 Şubat 1915 raporu.

Levent Şahverdi Arşivi

narak, Üsküp'te ikisi dışında bütün camileri işgal etmişlerdir. Gostivar ve Kalkandelen'de Bulgar askerleri cami ve tekkelere hayvanlarını bağlayarak, Müslümanlara karşı yıldırma politikası uygulamışlardır. Bulgarların amacı bölgede oldukça kalabalık bir nüfusa sahip Müslümanları Trakya'ya göç ettirmekti.

Makedonya'da yaşanan diğer bir sorun, Bulgarların bölgede yaşayan ve Sırp ordusundan kaçan Müslüman gençleri kendi ordularında askere almalarıdır. Hâlbuki Müslüman gençler Bulgar ordusunda değil, Osmanlı ordusunda savaşmak istemektedirler[75]. Bölgedeki Müslümanların acıklı durumunu ortaya koyan bu gelişmeler daha sonraki yıllarda müttefik iki ülke arasında yaşanabilecek probleme zemin hazırlayabilecek güçte olup, Osmanlı Devleti'nin azınlık politikasından şikâyet edenlerin daha kötü bir azınlık politikası takip ettiğini göstermektedir.

Müttefikliğe yakışmayacak bir başka gelişme de, Osmanlı Devleti'nin beklediği lojistik destek hat olma arzusunun tam aksine, Bulgaristan'ın hareket etmesidir. Savaşın başından beri Bulgar hükümeti özellikle askeriyeye ait gıda ve mühimmat gibi önemli Osmanlı mallarının Türkiye'ye nakli için Tuna üzerindeki Rusçuk ve Jiştovi iskelelerini tahsis etmişti. Ancak Osmanlı ülkesi ve halkı için elzem olan 650 vagon dolusu ve çoğunluğu Osmanlı tüccarına ait mal iki seneye yakın bir süredir, havanın tesiri altında açık alanda bekletildiği gibi, gümrük ve mahalli yetkililerin çeşitli uygulamaları yüzünden taşınamaz hale gelmişti. Bulgar makamları bunun sebebi olarak malların taşınacağı tren hattının askeriye tahsis edilmesi yüzünden vagon yokluğun olarak göstermiş ve dönüşümlü olarak Osmanlı

---

[75] **BOA**, HR SYS 2418/23 lef. 1-2. Ali Fethi Bey, bu bilgileri Makedonya'da bulanan bir Osmanlı Binbaşı'sının gönderdiği rapora dayandırıyordu. Ali Fethi Bey'in 25 Şubat 1916 tarihli Hariciye Nezaretine gönderdiği yazı. Hariciye Nezareti bu konuya dair Bulgar ve Avusturya-Macaristan yetkilileriyle görüşmüş ve bölgedeki Türk Şehbenderliklerine bu konuda daha fazla görev düştüğü uyarısında bulunmuştur. **Aynı belge,** lef.3. Osmanlı Ordusu saflarında mücadele isteyen Türk gençleri arzularına ulaşamadıkları gibi Bulgar ordusunun amele taburlarında yol, köprü, kanal yapımında çalıştırılmışlardır. Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.221-222.

Levent Şahverdi Arşivi

mallarının taşınmasına izin vermiştir. Buna rağmen Bulgarların daha da farklı uygulamalarıyla karşılaşılmıştır. Tahsis edilen vagonlar, nakledilecek eşyanın türüne göre "bin beş yüz Franktan beş bin Franka kadar taviz" karşılığında ve bu parayı ancak verebilen tüccara tahsis edilmekteydi. Yine malların zorunlu sebeplere binaen gümrükte kalmaları dikkate alınmayarak uzun süredir bekletilen Osmanlı eşyası Bulgar kanunları gereğince farklı vergiye tabi tutulmuştur. Ayrıca 6 aydan fazla kalan Osmanlı mallarının Bulgaristan dâhilinde satılmasını zorlamayı düşünmüşlerdir. Ancak yetkililer Bulgar kanunlarına göre bu hakka sahip iseler de vagon yokluğundan kaynaklanan durumu dikkate almamışlardır[76].

Sonuç

Ali Fethi Bey'in Sofya Sefareti günleri Osmanlı Devleti için hayati döneme denk gelmiştir. Zira bir yandan Balkan Savaşları sonrasında Balkanlarda yeni düzen arayışları ve ilişkiler kendini gösterirken diğer yandan da I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında bütün Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı coğrafyası ve sınırlarında hızlı değişimler ve karışıklıklar yaşanmaya başlamıştır.

İşte bu dönemde Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yakınlaşma içerisine giren Osmanlı Devleti için müttefikleriyle her anlamda irtibat sağlayacak veya kopukluğu önleyecek bir ortamın hazırlanması ve fiziksel irtibatın kurulması elzemdir. Bu irtibatı sağlayacak ülke olarak, birçok Osmanlı siyasetçisi tarafından Bulgaristan görülmüştür. Çünkü Bulgaristan, öncelikli olarak Osmanlı Devleti ile müttefikleri arasında doğrudan kara bağlantısı yapacak konuma sahiptir. Bu yüzden Sofya'ya atanacak Osmanlı büyükelçisine büyük görevler düşecektir. Bu noktada, İttihat ve Terakki'nin Genel Sekre-

[76] **BOA**, HR SYS, 2440/17, lef. 1-2. Sofya Sefir Vekili Cevad Bey'den Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey'e 29 Ağustos 1917 tarihli yazısı ve Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey'den Ali Fethi Bey'e gönderilen 27 Eylül 1333 (27 Eylül 1917) tarihli yazı. Bulgarların bu politikasını A. Fethi Bey Avrupa'ya ziyarete çıkarken Sofya'dan geçen Veliaht Vahdettin'e ve Bab-ı Ali'ye uygun bir dille söylemiştir. Fethi Okyar, **a.g.e.,** s.223.

Levent Şahverdi Arşivi

teri ve Bulgar siyasi çevrelerinde, Makedon kimlikli askerlerince tanınan bir olarak Ali Fethi Bey'in atanması Osmanlı Hükümeti açısından isabetli bir seçim olmuştur. Nitekim Ali Fethi Bey'in Sofya'ya Osmanlı sefiri olarak atanması Bulgaristan'da da gayet olumlu karşılanmıştır. Bu olumlu hava Bulgarların İttifak Güçleri safında savaşa katılmasına zemin teşkil edecektir.

Bu dönemde Ali Fethi Bey'in yazı ve raporlarından anlaşıldığı kadar, Osmanlı Devleti Bulgarları kendi yanına çekebilmek için yoğun çaba göstermiştir. Bu çabanın birinci aşaması, I. Dünya Savaşı öncesinde Bulgaristan'ı küstürmemek, kazanmak şeklinde olmuştur. Bu amaçla, yukarıda temas edildiği üzere Bulgaristan'dan gelecek siyasi, askeri, dostluk anlamındaki talepler ve temenniler yerine getirilmeye çalışılmıştır. İkinci aşama ise, İttifak Güçleri safına dâhil olan Bulgaristan'ı kaybetmeme politikası şeklinde gelişmiştir. Bu çerçevede özellikle Bulgar Kralı, Hükümeti, basını, kamuoyu takip edilerek, Bulgar siyasetinin ne şekilde geliştiği gözlenmeye çalışılmıştır. Zira Bulgaristan'ın kaybedilmesine neden olacak bir gelişme en çok Osmanlı Devletini etkileyecektir.

Bunlar dikkate alındığında Ali Fethi Bey'in Bulgaristan sefirliği sırasında oldukça riskli bir görev üstlenmiş olduğu görülecektir. Bir sefir veya sefaret bulunduğu ülkede, temsil ettiği devletin çıkarlarını korumakla görevli olup, merkezine haber mahiyetinde birçok belge göndererek ve kendi değerlendirme, uyarı, tekliflerini sunarak hükümetinin veya ilgili konu üzerinde yetkili en üst merciin doğru politika belirlemesine ve üretmesine yardımcı olmak mecburiyetindedir. Bu tanımlamadan yola çıkarsak Ali Fethi Bey ve Sofya sefaretinin bu görevleri layıkıyla yerine getirdiği söylenebilir. Kendisi bilgi verici, bilgilendirici/aktarıcı belgeler gönderdiği gibi daha çok raporlarda gözüktüğü üzere Osmanlı Devleti'nin genelde Balkanlar, özelde Bulgaristan siyaseti için politika üretmesine ciddi katkılar sağlamıştır. İsabetli önerilerde bulunarak bu bölgedeki Osmanlı politikasının şekil alışına yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu çalışmada ortaya konulduğu üzere, Ali Fethi Bey'in bu hususta Osmanlı Devleti'ne

Levent Şahverdi Arşivi

faydalı bir sefir olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonuçtan hareketle, uluslararası ilişkilerde sefirlerin ve sefaretlerin stratejik hususlarda son derece önemli görevler üstlenen kişi ve kurumlar olduklarını söylemek mümkündür. Bu sebeple bu görevlere gönderilecek kişiler dikkatle seçilmesi sayesinde bölgenin coğrafyasını, kültürünü, dilini, sosyolojisini bilen sefirler ülkeleri için çok daha faydalı olabileceklerdir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Ali Fethi Bey'in bu başarısı altında, Balkan coğrafyasını ve sosyolojisini çok iyi bilmesi yatmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH EUM)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi (DH EUM EMN)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH KMS)

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR SYS)

İrade-i Hariciye (İ HR)

İkdam Gazetesi

Tanin Gazetesi

Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı (1320-1902), IV, İstanbul, 2003,

Armaoğlu, Fahir H., **Siyasi Tarih (1789-1960),** Ankara, 1973.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya,** Betaş Yay.,

Balkaya, İhsan Sabri, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943),** TTK, Ankara 2005.

Crampton, R.J., **Bulgaristan Tarihi,** İstanbul, 2007.

Deniz, Engin, **Alexander Israel Helphand (Parvus Efendi) 1867-1924, Hayatı ve Fikirleri,** İ.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

Eraslan, Cezmi, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk,** Kum Saati yayınları, İstanbul, 2003.

Esatlı, M. Ragıp, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?,** İstanbul, 1975.

Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam,** Hazırlayan Cemal Kutay, Tercüman Y., İstanbul, 1980.

Okyar, Osman - Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Fethi Okyar'ın Anıları,** 3. Baskı, İş Bankası Y., İstanbul, 2006.

Talat Paşa'nın Anıları, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, 2000.

Todorov, Nikolay, **Bulgaristan Tarihi,** Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitapevi, İstanbul, 1979.

Levent Şahverdi Arşivi

Yıldırım, Bülent, **Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri 1890-1918,** İ.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul, 2010.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TÜRK BAHRİYESİNİN DURUMU VE FAALİYETLERİ

Umut C. KARADOĞAN*

ÖZET

Dünya tarihine bakıldığında görülecektir ki; denizlere hakim olan dünyaya da egemen olmuştur. Bu nedenle denizler hak ve çıkarların yoğun olarak tartışıldığı ve çatıştığı uluslararası bir politik arena özelliğine de sahiptir. Türklerin denizcilik tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri irdelenecek olur ise; 1914'de başlayıp 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması ile son bulan Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Donanması'nın gerçek durumunu göstermesi açısından oldukça yararlı olmuştur. Hali hazırda silahları ve cephaneleri alınmış, orduları terhis, donanması enterne edilmiş bir devletin mücadele gücü de bu sayede elinden alınmıştır.

Milli Mücadele başladığında Anadolu ordusunun silah, cephane, mühimmat eksiği hangi yolla giderilecekti? Anadolu'da mücadelenin başında tüm ulaşım araçları İtilaf güçlerinin elindeydi veya yabancı şirketlerin himayesinde bulunuyordu. Bu durumda ulaşım için tek yol olarak denizler kalıyordu. Milli Mücadele kara cephelerinde yapılacaktı fakat bu cepheler denizlerden taşınacak savaş araçlarıyla desteklenebilirdi. İlk önceleri sivil denizcilerle yapılan taşımacılık, denizcilerin İstanbul'dan kaçarak Anadolu'ya geçmesiyle daha kuvvetlenmiş ve örgütlü taşımacılığa dönüştürülmüştür.

Milli Mücadele boyunca, Anadolu donanması Karadeniz'de faaliyet göstererek, Sovyet limanlarından ve düşman tarafından el konulan İstanbul'daki liman ve depolardan her çeşit savaş aracını ve malzemesini Anadolu'ya taşımışlar, cephenin silah gereksinimini karşılamışlardır. Ayrıca Karadeniz kıyısındaki Pontusçu Rum çeteleri ile karada, İtilaf devriye gemileri ile denizde mücadele vermişler, hatta başarılar da sağlamışlardır.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu çalışma aynı zaman da, Milli Mücadele sırasında Türk denizcilerinin çabalarını ve Karadeniz'de kurdukları "taşıma filosu" nun bölge denizindeki faaliyetlerini, Türk kıyılarının İtilaf devleti destekli Yunan Deniz Kuvvetleri tarafından nasıl bombardımana tutulduğunu anlatmaktadır. Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen kurulan taşıma filosuna sonradan dahil olan "Preveze" ve "Aydınreis" gambotunun Ankara Hükümeti'nin emrine girişleri, Anadolu deniz gücünün ilk gemileri oluşları, ardından Sovyetlerden satın alınan ve yine Türk karasularında enterne edilen "Batum" gibi gemilerle adı geçen bu deniz gücüne bunların yaptıkları katkıları anlatmaya çalıştım.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Deniz, Taşıma filosu, Mondros Ateşkes Antlaşması, Milli Mücadele, Anadolu Deniz gücü, Karadeniz

THE SITUATION AND ACTIVITIES OF TURKISH NAVY IN THE YEARS OF NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

In the history of the world, it is shown that if you dominated the sea, you also dominated the world. For this reason, seas have international political arena features in which the rights and interests are extensively discussed and conflict. It is widely necessary to examine the last era which was started in 1914 and ended in 1918 by the Mondros Cease Fire Agreement of the Ottoman Government to show the real situation of Ottoman Navy. The weapons and ammunitions were deprived, the armies were demobilized, the navy was interned already and finally the struggle force of the Government was deprived of its hand.

How would weapon and ammunition deficiency of Anatolian army be supplied when the national struggle began? At the beginning of national struggle all the means of transportation were in the hands of entente forces or in the keep of foreign companies. In this situation the only way for transportation was the sea. National

Levent Şahverdi Arşivi

struggle would materialized from the land fronts but these fronts could be supported by the weapons transported from the seas. In the beginning marine (sea) transportation was done by civil sailors but then it became stronger and converted to organized transportation by the sailors who escaped from Istanbul to Anatolia.

During the national struggle, Anatolian army by showing activity in the Black sea, transported every kind of war equipments and materials which sequestered by the Soviet harbors and enemies from the stores and harbors of İstanbul, and they supplied weapon necessity of front. Besides, they fought with Pontus Rum (North Anatolian Greeks) gangs in the land and with entente forces in the sea and also they succeed.

This study also includes the efforts of the Turkish sailors during national struggle and the activities of the ''shipping fleet'' that was organized by them in the Black Sea.

Key words: Anatolia, Sea, Shipping Fleet, Mondros Cease Fire Agreement, National Struggle, Anatolian Sea Force, Black sea

A. MİLLİ MÜCADELENİN BAŞINDA DONANMANIN DURUMU

Türk Millî Mücadelesi herkesin bildiği gibi Samsun iskelesinde başlamış ve İzmir Limanı'nda bitmişti. Netice itibariyle Anadolu'nun istiklâl fitilini ateşleyen, mücadele ruhunu besleyen ve muvaffakiyete götüren yolların tamamı denizlerden geçmişti. Bunun farkında olan ve bu yolda gerekli gayretleri gösteren Anadolu insanı hürriyetin denizlerden geleceğinin bilinciyle özellikle Karadeniz'i bir istiklâl sahili hâline getirebilmek için gerek bireysel, gerekse vasıtalarıyla mücadeleye dâhil olmuştu. Çünkü Anadolu mücadelesinin iğneden ipliğe her şeye ihtiyacı vardı. Türkleri istiklâle götürecek olan gemiler ise en fazla ihtiyacı duyulan vasıtaların başında gelmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin sahibi olduğu hemen her gemi; dört yıl müddetince devam eden harpte oldukça yıpranmıştı. Mütareke gereği as-

Levent Şahverdi Arşivi

kerlerin terhis edilmeleri sebebiyle gemilerde yeterli bakım yapılamadığı gibi mürettebat dahi bulunmuyordu. Türklerin gemilerinin tamamı ise, enterne edilmiş vaziyetteydi. Anadolu bahriyesi ile düşman arasındaki nispet 1/30, tüm işgal donanmasını esas alacak olunursa da 1/60 oranındaydı[1].

Her şeye rağmen Anadolu'nun coğrafî konumu itibariyle herhangi bir savaş durumunda ikmâli için deniz yollarının kullanılması birinci şarttı. Yavuz zırhlısı ile Zuhaf gambotu İzmit'te; Turgut Reis zırhlısı ile Hamidiye, Mecidiye kruvazörü, Berk-î Satvet, Peyk-î Şevket isimli iki torpido kruvazörü, Taşoz sınıfı üç muhrip, Muavenet sınıfı iki muhrip, Berk-i Efşan torpidobotu ile iki adet Sultanhisar sınıfı torpidobot, Preveze, Hızır Reis ve Malatya sınıfı iki gambot, sekiz motor gambot, Müstecip Onbaşı denizaltısı, İntibah mayın dökme gemisi, Galata, Ertuğrul, Söğütlü yatları, Muinizafer, İclaliye, Nemci Şevket korvetleri, Giresun ve Reşit Paşa yardımcı gemileri Haliç'te, Nusrat mayın gemisi İzmir Limanı'nda enterne edilmişti. Draç, Akhisar torpidobotları Marmara'da, Preveze (Sinop) ve Aydın Reis (Trabzon) gambotları Karadeniz'de, Hızır Reis ve Yunus ise İzmir'de karakol vazifelerini icra ediyorlarken, Bezm-i Âlem yardımcı vapuru Seyr-i Sefain İdaresine devredilmişti[2]. Bu gelişmeleri mü-

---

[1] Nahit Çapaner; **İstiklâl Savaşında Deniz Kahramanları**, İstanbul, 1943, s.8

[2] **ATASE Arşivi, K: 28, G:11, B:11 (11;1)**; Türk İstiklal Harbi, **Batı Cephesi**, C. II, ksm. I, Ankara, 1999, s.27-28; Millî Mücadele başlarken elde mevcut olan ve savaşın devamında ve neticelenmesinin ardından Türk Deniz Kuvvetlerine dâhil olan tekneler; Aydın, Preveze, Burak Reis, Hızır Reis, Kemal Reis, İsa Reis,1.no ve 2. No'lu Rus yardımı gambotlar, Taşoz, Basra, Samsun, Sultanhisar, Sivrihisar, Yunus, Akhisar, Draç, Berk-i Efşan, Musul torpidoları, Sakız, Zuhaf korvetleri, İntibah (Uyanık), Nusrat, Tir-i Müjgan, 9 mayın toplayıcı motor, Samsun (Uranya), Trabzon (Enosis), Şahin, Batum vapurları, Alemdar, Gazal, Tecrübe römorkörü, 4.No'lu Rüsumat, Mebruke, Ayyıldız, Amasra, İnönü, Arslan, Sinop, İkdam, Hüdaverdi, Derya, Fulya, Ereğli, Turgut, Zonguldak motorları, Dana, Şile, Kahraman yelkenlileri, Muin-i Zafer, İclaliye, Necmi Şevket kurs gemileri, Ertuğrul ve Söğütlü Yatları Bkz. Raşit Metel; **Atatürk ve Donanma**, İstanbul 1966, s.33; Anadolu bahriyesine hizmeti geçen diğer gemilere bakıldığında; Yavuz, Karakuş, İrfan, Ceylan-ı Bahri isimli tekneler ilk öne çıkanlardır. Hatta Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin dağılmasıyla kurulan Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin bir temsilcisi olarak Anadolu'ya Temsil Heyetiyle görüşmeye gönderilen Salih Paşa Amasya'ya 24.10.1919'da Altay vapuruyla gelmişti. Zeki Sarıhan; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.II, Ankara, 1994, s. 189

Levent Şahverdi Arşivi

teakip imza edilen Sevr Antlaşması da Türklerin ellerini bağlayan bir diğer unsurdu[3].

Fakat tüm bu müşkülata karşın Türklerin yine de mücadeleyi sürdürme kararını almalarının ardından[4] Yunanlıların Anadolu'ya baskısı daha da artmıştı. 7 Ağustos'ta Rize'deki Hamidiye İskelesi'ni bombalayan Yunan gemileri, Giresun vapurunu denetledikten sonra Gazal römorkörü başçarkçısı Kıbrıslı Sudi ile Samsun Bahriye Müfrezesine mensup iki er ve bir sivili esir etmişlerdi. Bu süreçte denizde hiçbir netice alamayan Yunan kuvvetleri Rize'yi yeniden bombardıman ettikten sonra "Vona" önünde üç kayığı, Sinop'ta da bir yelkenliyi batırdı[5]. Ama bu sırada Rusların Batum Limanı'nı Türklere açması, talihin kendileri için döndüğünü gösteren en önemli adımdı.

Millî Mücadele döneminde üs ve limandan yoksun olmanın dışında, politik gelişmeler de Türk donanmasının tam anlamıyla Anadolu'ya kaçıp çalışmasına mani olunmuştu. Bu hususta Türk denizcilerinin ısrar etmesine rağmen Anadolu Hükûmeti tarafından mücadele hareketine yarardan ziyade zararı olur düşüncesiyle pek fazla denizci subayın katılması fikri benimsenmemişti. Fakat yine de Millî Mü-

---

[3] Madde 181: Aydın Reis, Burakreis, Sakız, Preveze, Hızır, Kemal, İsa Reis gambotları ile Sivrihisar, Sultanhisar, Draç, Musul, Akhisar, Yunus torpidobotları sadece 7,7 cm'lik top taşıyabilecek, torpil kovanları sökülecektir. Bu gemiler yirmi yılın sonunda değiştirilebilecektir. Reşit Paşa, Tirimüjgan, Giresun, Millet, Akdeniz vapurları ticaret gemisi olarak kullanılacaktır. Subay ve askerlerin sayısını komisyon belirlerken, bahriyenin komisyonun belirlediği silâh ve mühimmatın dışında bir askerî malzeme kullanmaması temin edilecektir. Türk Bahriyesi gönüllülük esasına dayandırılacaktır. Türkiye'nin hiçbir askerî, bahri ve hava kuvvetlerinde kullanılan uçak, balon ve benzeri taşıtı olmayacaktır. Denetim komisyonunun masraflarını Türk Hükûmeti üstlenecektir. Türkler yabancı memleketlere hiçbir askerî komisyon gönderemeyecektir.

[4] Anadolu hareketini durdurabilmek için yalnızca müttefikler değil, İstanbul Hükûmeti de elinden geleni yapmıştır. Bunun için İtilâf Devletleriyle işbirliği yaparak, Anadolu'da isyanlar tertiplemişler ve Kuva-yi Millîye birliklerini dağıtmak için Anadolu'nun içlerine ellerinde kalan orduları sevk etmişlerdir. İşte 7 Haziran 1336 tarihinde Gülnihâl vapuruyla ve dört mavnanın eşliğinde Büyükçekmece sahillerine mevcudu 32 amir, zabit ve 100 askerden oluşan bir Kuva-yi İnzibatiye Ordusu çıkarılmıştı. **ATASE Arşivi, K:781 G:59 B:59 (1:2)**; Aynı kıtaata mensup 500 Kuva-yi İnzibatiye askerînin 200'ü Haydarpaşa ve Gülcemal vapurlarından firar etmiştir. Bu kıtaattan arta kalan 300 askerde "Amerkoyer" gemisiyle İzmit'e sevk edilmiştir. **ATASE Arşivi, K:1008 G:31 B:31 (1:2)**

[5] Mithat Işın; **İstiklal Harbi Deniz Cephesi**, İstanbul 1946, s. 66

Levent Şahverdi Arşivi

cadelede Türk cephesinin deniz yolu ile takviye edilmesine büyük ihtiyaç vardı[6]. Osmanlı Deniz Kuvvetleri, Mondros Mütarekesi'nin 6. maddesi uyarınca enterne edilince, Ankara'daki Milli Hükümet, çareyi eldeki sivil deniz ulaşım araçlarına el koymakta ve İstanbul'dan Osmanlı donanmasına ait gambotları kaçırmakta bulmuştu. İlerleyen dönemlerde el konulan birkaç parça yabancı tekne ile de küçük çaplı bir Anadolu deniz kuvveti oluşturulmuş oldu.

Ayrıca İstanbul limanları, Karadeniz Boğazı ve sahilleri Yunanlılarla İtilâf devletlerinin sürekli denetimi altında bulunuyordu. Bir ara Yunanlıların bu denetim işini mübalâğa etmesi üzerine devrin Dışişleri Vekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), Millî Müdafaa Heyeti'ni 13 Ağustos 1921 tarihinde gönderdiği bir şifreyle Yunanlıların Karadeniz üzerinde seyir eden Türk gemilerini zorla durdurmak suretiyle denetime tabii tuttuklarının, ardından gemilerdeki malları yağmaladıklarının tespit edildiğini belirtmiş ve Yunan Hükûmeti'ne protestoda bulunulmasını istemiş; fakat bunun olumlu bir netice vermeyeceğinin bilinmesi sebebiyle, gerek duyulursa vakit kaybedilmeksizin Karadeniz'in güney kıyı şeridinin torpilleneceği tehdidini ortaya atmanın daha doğru olacağı şeklindeki görüşünü beyan etmişti[7].

Karadeniz sahillerinde kaçakçılık, eşkıyalık, nizama aykırı seyr-ü seferlere mani olabilmek maksadıyla 1919 senesinde mütareke şartlarına uygun olarak büyük topları çıkarılan Aydın ve Preveze gambotları Karadeniz'e gönderilmişti[8]. Bu gambotlar, Samsun'da bulunan Samsun Merkez Liman Reisliğine bağlı olarak vazife yapacaklardı. Preveze'nin hareket merkezi Sinop Limanıyken, Aydın Reis'in hare-

---

[6] Afif Büyüktuğrul, **"İstiklâl Savaşı'nda Türk Sularında Yabancı Devlet Donanma Harekâtı"**, *Belleten*, C.69, S. 153, Ankara, 1975, s. 62

[7] **ATASE Arşivi, Klasör: 1038, Dosya: 10-4/117, Arşiv: 1/4283 (eski düzenlemeye göre arşiv belgesi)**

[8] Işın; **a.g.e.**, s.24; Preveze gambotu 4 Temmuz 1919'da Rusya'dan gelerek Çarşamba sahillerinde Rum çetelerini sahile çıkaran bir motoru yakalamış ve Samsun'a getirmişti. Bkz. Emrullah Nutku; ***"Deniz Cephesi"**, Yakın Tarih Dergisi*, C.I, S.2, 1962, s. 55 vd.; İstanbul Hükûmeti 1 Kasım'da Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'na Karadeniz'deki soygun, talan hadiselerinin sona erdirilebilmesi için deniz aracı istemişti. Bkz. Sarıhan; **a.g.e.**, C.II, s.206

Levent Şahverdi Arşivi

ket noktası Trabzon'du. Bu iki gambotun vazifelerini yerine getirebilmeleri için yeterli oranda kömürün bulunmaması sebebiyle yakıt sıkıntısı gündeme gelmiş ve bu sorun 8 Eylül ve 20 Ocak 1919'da Şam ve Giresun vapurlarıyla getirilen kömürlerle çözüme kavuşmuştu. Aydın ve Preveze üzerinde gerek Yunanlılar gerekse İtilâf devletlerinin deniz güçleri bir baskı unsuru oluşturmuşlar ve gambotların Anadolu'daki mücadeleye destek verdiğini ileri sürerek 1920 Nisanı'nda İstanbul'a çekilmesi için Alemdar tahlisiye römorkörüyle hazırlıklara başlamışlardı ki; Eylül 1920'de BMM silâhlı kuvvetleri gemilere el koyarak derhâl gemilerin ve personelinin Rus limanı Novrosiski'ye hareket etmesi ve orada emniyete alınmasını emrini vermişti. Tüm bu gelişmeler olurken, bilinmeyen bir şey vardı. Türk Bahriye Nezareti'ne bağlı Seyr-i Sefain şirketinin malı olan "Alemdar" tahlisiye gemisinin, BMM Hükûmeti'nin kullanımına sunulmak üzere 1921'in Ocak ayında Anadolu sahillerine kaçırılması kararlaştırılmıştı. Ancak Fransız denizcilik makamlarının gemiyi İstanbul'a götürmek için tekrar ele geçirmeye çalışmaları üzerine çıkan çatışmada iki tarafta kayıplar vermiş ve gemi Fransızlara teslim edilmeyerek Ereğli'ye güç de olsa ulaştırılmıştı.

2 Şubat'ta Zonguldak Valisi Nusret Bey ile Amiral Dumesinil'in bu olayla ilgili görüşmesi sonrasında tarafların söz konusu gemiyi şimdilik hazır konumunda bırakmaları ve hükûmetlerini konuyla ilgili olarak ikna etmeleri öngörülmüş ve bu üstü örtülü mutabakata iki tarafta bugüne kadar riayet etmişti. Bu mülahazayla Alemdar'ın İstanbul'a götürülmesi için getirilen tekliflere BMM Hükûmeti olumlu cevap vermeyerek reddetmişti. Londra Konferansı evveli yeni tatsızlıklara yol açmaması arzusuyla yapılan "Modus Vivendi" (Mutabakat) BMM tarafından da benimsenmişti. Öte yandan, Anadolu sahillerinde kurtarma gemisi olarak önemli hizmetlerde bulunacak olan geminin denizden tahrip edilmemesini temin etmek maksadıyla Müdafaa-i Millîye'nin bahriye birimi tarafından Alemdar'ın güvenliğe kavuşturulması ve gerekli önlemlerin alınması talimatı verilmişti. BMM Hükûmeti, bu kararı almak zorunda kalınmasının neden-

Levent Şahverdi Arşivi

lerini, Fransız Hükûmeti'nin takdir edileceğini ummaktaydı[9]. Fakat Aydın Reis, Sovyet kıyılarına yaklaşmaya başladığında 1500 metre mesafeden topçu ateşine maruz kaldı. Bu ateşi atlatmasının ardından 10 Eylül'de Novrosiski Limanı'na girince Sovyet yetkililer tarafından gambota el konularak tamamen soyulup, tahrip edildikten sonra kızıl bayrak çekildi. Birkaç gün sonra Aydın Reis'in[10] başına gelen Preveze'nin de başına gelmiş ve 1000 kişinin hazır bulunduğu bir askerî törenle bu gambotta Sovyet Rusya'nın malı ilân edilmişti. Ankara Hükûmeti ise, hadisenin vukuu bulmasının hemen ardından diplomatik yollardan gemileri almak için harekete geçmiş, Dersaadet-i Muavenet-i Bahriye Heyeti'nden konuyla ilgili olarak Müdafaa-i Millîye Vekâleti 21 Mart 1337 (1921) tarihinde yardım talebinde bulunmuş[11] ve 10 Mayıs 1921 senesinde varılan antlaşma neticesinde mezkûr gambotlar ile Şahin vapurunun Ruslardan teslimi karargir olmuş, ardından bu gemileri almak için vazifelendirilecek zabitlerin, neferlerin tahsisatı gemilere ait levazımların masrafları da dâhil olmak üzere 5.000 liranın iki ay içerisinde Trabzon Nakliye Kumandanlığı emrine verilmesi karalaştırılmıştı[12]. Personel bölgeye Gazal refakatinde yedeğinde Dana yelkenlisi olduğu hâlde gitmişti[13].

---

[9] **B.C.A. 18/181/2/1921 (belgenin orijinali Fransızcadır.)**; Işın, **a.g.e.**, s.30 vd; Sarıhan; **a.g.e.**, C. III, s.213; Aydınreis daha sonra Üsteğmen Mithat'ın komutasında 15 Eylül tarihinde Trabzon'a yola çıkmış ve yolda Türk Donanmasına "Ayyıldız" ismiyle nakliyat işlerinde ve daha sonraları mayın dökme gemisi olarak kullanılacak motorlu ve çift direkli 120 tonluk bir yelkenli tekneyi kazandırmıştı. Ayyıldız'ın 26 Mayıs'ta Bahr-i Cedid'in yedeğinde yaptığı 2420 adetlik tüfek, 2593 sandıklık fişek, 24 adetlik makinalı tüfek sevkiyatı oldukça önemlidir. Mithat Işın; **İstiklâl Harbinde Deniz Cephesi** isimli eserindeki istatiksel tablolardan istifade edilmiştir.

[10] Aydın Reis, 29 Mayıs 1921 günü Ümit vapuruyla birlikte İnebolu'ya 4840 tüfek, 2614 sandık mermi, 45 makineli tüfek. getirirken, 25 Temmuz'da Tuapse'den 96 sandık fişek, 1287 sandık top mermisi, 5 Ağustos'ta 1244 sandık fişek, 3028 sandık top mermisi, 27 Kasım'da 489 tüfek, 298 sandık tüfek mermisi, 411 sandık top mermisi, Şubat ve Mart 1922'de muhtelif çap ve markada top, tüfek ve cephaneleri, 2 Nisan'da 20 ton eyer takımı, 127 ton top cephanesini Karadeniz limanlarına sevk etmiştir. Bkz. Mithat Işın; **İstiklâl Harbi'nin Deniz Cephesi** isimli eserinin muhtelif tablolarından derlenmiştir.

[11] **ATASE Arşivi, Kls.1038, D.10-A/117, F. 4 (eski düzenlemeye göre arşiv belgesi**), **B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararı, 18/64/1/1921**

[12] **B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararı, 18/64/1/1921, Ek no: 64/1**

[13] Afif Büyüktuğrul; **Osmanlı Deniz Harp Tarihi**, C.IV., İstanbul, 1943, s.490-491

Levent Şahverdi Arşivi

16 Mayıs 1920 tarihinden sonra Rusya ile varılan anlaşmalar neticesinde Anadolu'ya lojistik askeri nakliyatı gerçekleştirebilmek üzere Batum'da bir deniz komutanlığı kurulmuş, bu komutanlık bünyesinde faaliyet göstermek suretiyle Novrosiski'de Kıdemli Deniz Subaylığı, Tuapse'de de Esliha Komisyonu Sevkiyat Subaylığı gibi isimlerle vazifeler ihdas etmişti. Ankara, TBMM'nin faaliyete geçmesinin ardından Erkan-ı Harbiye'yi kurmuşsa da denizlerdeki askeri ve sivil hareketliliğinde takip edilmesi durumu ortaya çıkınca, Erkan-ı Harbiye bünyesinde 10 Temmuz 1920'de Umur-u Bahriye Müdürlüğü ihdas edildi. 1921 tarihine gelindiğinde müdürlüğün işleri artınca yeterli olmayan kurumun genişletilmesine ve adının Bahriye Dairesi olmasına karar verildi[14].

Tuapse'deki ilk Türk temsilcisi Lazistan vekili Osman Bey'di. İşte tam kadrolu iki alay donatacak kadar yüklü olan bu ilk motor nakliyatı 22 Eylül-4 Ekim 1920 tarihlerinde Tuapse ile Trabzon arasında sivil motorlar vasıtasıyla Maçka'ya yapılmış ve getirilen esliha da buradaki mevcut ambarlara yerleştirilmişti. 13-14 Ekim 1920'de Kâzım Karabekir'in imzasıyla Maçka ambarlarındaki mühimmat, Trabzon'daki 3. Kafkas Tümeni'nin idaresinde ve sivil motorlar vasıtasıyla ordunun karargâhına getirilmişti. 3. Kafkas Tümeni'ni de taşıyan motor, daha sonra Tuapse'ye uğrayarak Alman cephanesi yükleyip İnebolu'ya getirme vazifesini de üstlenmişti[15]. Askerî nakliyat yapan gemilere verilen emir; azamî yükle doldurulmaları, dönüş seyirlerini Trabzon'a gece dönüş saatlerinde varacak şekilde yapmaları ve yükleme-boşaltma kurallarına riayet etmeleri yönündeydi. Rusya'dan ilk defa yük getiren Türk gemisi Yüzbaşı Adil Bey komutasındaki Rüsumat 4 no'lu motordu[16]. Aydın Reis gambotu, 16

---

[14] Erol Mütercimler; **Bu Vatan Nasıl Kurtuldu**, İstanbul, 2005, s. 293

[15] İlk sefer sonucunda Osman Bey, 4 büyük ve 4 küçük İngiliz topu, 25 mitralyöz, 600 tüfek ve bir miktar para getirmiştir. Bkz. Süleyman Yaşar; **"İlk Deniz Nakliyatı",** *Yakın Tarih Dergisi*, C.II, S.19, İstanbul 1962, s.186-188; TİH, "**Türk Kültürü",** V. Cilt, S: 129, Temmuz 1973, s.730

[16] Rüsumatın ardından Eylül-Aralık 1920 ayları arasında Gazal römorkörü ile 4 motor Tuapse limanına 7 sefer yapmıştı. Bkz. Büyüktuğrul; **Osmanlı…**, C.IV., s.482-484

Levent Şahverdi Arşivi

Eylül 1920 tarihinde saat 15.00'de Sohum yönünden gelen bir barko'yu[17] fark etti. Ancak gemi mürettebatının hiçbirisinin aklından bu yelkenlinin Yunan bandıralı olacağı geçmemişti. Yunan bandıralı yelkenli hiçbir direniş sergilemeden derhal teslim oldu. Motor yelkenlerini söndürdü, makinelerini durdurdu. Bir subay ve iki silahlı er tekneye atlayarak Yunan bayrağını gizden arya (indirmek) edip, Türk bayrağını toka (çekmek) ettiler. Anadolu donanması üçüncü bir tekne kazanmış oldu. Akşam saatlerinde (20.30) İngiliz muhribine görünmeden Rize sahillerine yakın seyrederek Batum açıklarına kadar ulaşıldı. Burada Yunanlılara ait 120 tonluk yelkenli müsadere edilerek ismi "Ayyıldız" olarak değiştirildi[18].

24 Nisan Pazar günü güvenliğinin temini için Novrosiski Limanında bulunan Şahin gemisi 20 top ve 405 sandık piyade fişeğiyle beraber 4 Mayıs'ta Trabzon'a dönmüştü[19]. Motor, 24 Mayıs Salı günü İnebolu ve Akçaşehir'e çıkarmak için 3. Kafkas Tümeni'nin ağırlıkları olan 42.225 tüfek, 1339 sandık cephane, 50 mayın ve benzin varilini güvertesine yüklemişti[20]. Eylül-Aralık 1920 tarihleri arasında gerçekleştirilen ilk seferlerde taşınan malzeme[21]:

---

[17] **Barko**: Üç direkli yelkenli gemi. (Pruva ve gramoli direkleri, kabasorta ve mizana direği, subye donanımı mevcuttur.)

[18] Zeki Sarıhan Ayyıldızı'ın bir Yunan teknesi olduğunu söylemiştir. Bkz. Sarıhan; **a.g.e.**, C. III, s.213; Ayyıldız yelkenlisi Milli Mücadele'nin sonuna kadar Türk bayrağı altında vazifesini ifa etmiştir. Hatta bir ara teknenin içerisine ray döşenmek suretiyle mayın dökme gemisi olarak dahi kullanılmış, savaş sonunda satılmıştır. Emrullah Nutku; ***"İlk Ganimet"***, *Yakın Tarih Dergisi*, C. I, S. 13, 1962, s. 132-133; Büyüktuğrul; **"Osmanlı…**, C.IV., s. 490 isimli eserinde "Ayyıldız" motorunun Wrangel ordusuna ait olduğunu iddia ediyor.

[19] Sarıhan; **a.g.e.**, C.III, s. 508; Büyüktuğrul; **Osmanlı**…, C.IV., s.522; Şahin vapuru Yunan ablukasının en şiddetli olduğu dönemlerde bile Trabzon'dan Novrosiski'ye gidip 5 adet 15cm.lik top 200 adet mayın yükleyerek bunu Trabzon'a getirmiştir. Bkz. Büyüktuğrul; **Osmanlı**…,C:IV., s.528

[20] Sarıhan; **a.g.e.**, C.III, s.543, Büyüktuğrul eserinde Şahin motorunun taşıdığı yüklerin rakamlarını 4000 tüfek, 1500 sandık piyade mermisi şeklinde vermektedir. Motor, dönüşünde Trabzon, Zonguldak ve Kilimli'den 800 ton kömürde yüklemiştir. Bkz. **a.g.e.**, s.522

[21] İnebolu'ya Rus yardımını ilk getiren Türk motoru Mebruke'dir. Bunun ardından Şahin-i Bahri, Mu zaffer,İhsan-ı Hüda sevkiyat yapmıştır. Bkz. Nurettin Peker; **1918-1923 İstiklâl Savaşı'nın İnebolu ve Kastamonu Havalisi,** İstanbul 1955, .s.244; Tablo 1, Mithat Işın; ***İstiklâl Harbi'nin Deniz Cephesi*** isimli eserinden alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 1

Tüfek	Kasatura	Sandık	Makineli Tüfek	Nakliye Vasıtası
184	315	422	– – –	Rusya'dan ilk motorla
315	315	299	– – –	Hayrettin motoru (Salih Kaptan)
191	191	59	– – –	Şükran Motoru
205	205	30	2	Yıldız Motoru (Harun Kaptan)
858	1108	727	– – –	Mebruke Motoru (Nazım Kaptan)
564	586	494	– – –	Gazal Römorkörü
632	615	1180	– – –	4No:Rüsümat Vapuru
438	378	412	– – –	4No:Rüsümat Vapuru

Trabzon'a getirilen bu silâhların ve cephanenin büyük kısmı yine motorlar vasıtasıyla Samsun'a taşınmıştı, bu silâhlarla ve mühimmatla Samsun Bahriye Müfrezesi teçhiz edilmişti. Bu sırada Rum Pontusçular bölgede yıkıcı faâliyetlerini artırarak sürdürmeye devam ediyorlardı. Trabzon'dan Samsun ve İnebolu'ya kaçak savaş malzemesi gönderebilmek için özel araçlardan da istifade ediliyor; fakat motorların emniyeti açısından yanlarına bir subay ve silâhlı asker de veriliyordu. Bunlardan biri de Rizeli Ahmet Efendi'ye ait Turgut motoruydu ki bu motorla 42.740 kilo piyade cephanesi, 18.000 kilo sahra topu, 4.632 kilo kurşun malzeme taşınmıştı[22]. Hemen hemen aynı tarihlerde Turgut motoru gibi Hopa'dan çıkan Kırım vapuru; ilk olarak Trabzon'a, oradan Gülcemal vapuruyla İnebolu'ya gelen 11. Alay ve mühimmatlarını, 15 ton cephanelerini İnebolu'dan yükleyerek Ereğli'ye çıkmış ve bu sevkiyat iki Rum'un ihbarıyla Yunan filosunun Ereğli'yi bombalamasına dahi sebep olmuştu.

[22] Büyüktuğrul; **"Osmanlı…"**, C.IV, s.485-486

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bunlar yaşanırken Kastamonu ahâlisi de teşkil ettirdikleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vasıtasıyla ordunun giyim ve donanımı için gerekli olan para ve eşya bağışlarının sağlanmasına çalışmış, İstanbul'dan deniz yoluyla İnebolu'ya Millî Mücadele'ye katılmak maksadıyla gelen subay ve sivillerin yanı sıra cephe hattına gönderilen pek çok mühimmat da bu yolla taşınmıştır. Bunlardan biri Penay vapuru ile muhafızı Fransız "T.R." markalı torpidonun 29 Mayıs 1921'de vapurdaki tüm askerî malzemeyi İnebolu'ya çıkartarak İstanbul'a dönmesidir. 1 Haziran'a gelindiğindeyse bu nakliyat işi devam etmiş ve Bahr-i Cedid ile Ümit vapurları İnebolu iskelesine çeşitli askerî malzeme getirmişlerdi[23].

Türk vapurları ile yolculuk ve nakliyat yapmanın oldukça güçleştiği 1921 yılında, yabancı bandıralı gemilerin kullanımı oldukça yaygınlaşmıştı. İstanbul'da TBMM adına faaliyet gösteren Muavenet-i Bahriye grubu, La Frances ve Pake şirketlerinin Dana, Anadolu, Ararat, Lodvil, Langer, Mecda, Vesta, Vestalya vapurlarıyla, İtalyan Loit Trestino şirketlerinin Dukovina, Kampidiglio, Kastinia, Cleopatra, Marne, Megri, Minerva, Oratina yolcu vapurları ile Anadolu'daki Batı cephesine büyük oranda savaş malzemesi taşıdılar. Bu gemilerin ana personelleri ayrıca Türk mürettebatında yetiştirilmesi görevini gönüllü olarak üstlenerek, Milli Mücadele'ye dışarıdan destek de olmuşlardır[24].

İnönü Savaşlarının beklenmedik şekilde Türklerin başarısıyla sonuçlanması İngiliz ve Yunan güçlerini tedirgin ettiği gibi Türklerin kaçak askerî sevkiyatına karşı tedbirlerinin daha sert ve şiddetli olmasına da sebep olmuştu. Bunun üzerine Türkler de üzerlerindeki baskıyı azaltabilmenin yollarını aramaya başladılar ve 16-18 Ağustos

---

[23] Peker; **a.g.e.**, s.326-327; Bahr-i Cedid vapurunun İnebolu'ya getirdiği askerî malzeme 2260 tüfek, 2593 cephane sandığı, 24 makineli tüfek, Ümit vapurunun getirdikleri ise, 4840 tüfek, 2614 cephane sandığı, 45 makineli tüfekti. Peker; **a.g.e.**,s.328

[24] Emrullah Nutku, ***"Anadolu'ya Sevkiyat"***, *Yakın Tarihimiz*, C. II, S:26, İstanbul 1962, s. 411; Emrullah Nutku, ***"Ümit Vapuru Yolcuları"***, *Yakın Tarihimiz*, C. II, S: 23, İstanbul 1962, s. 316

Levent Şahverdi Arşivi

1921 tarihlerinde Trabzon'daki 13. Tümen Karargâhında Tuapse temsilcisi Osman Bey ile Rusların Karadeniz Donanması Komutanının katıldığı toplantıda Türk tarafı Karadeniz'deki nakliyatlarını sekteye uğratmamak maksadıyla Ruslardan denizaltı, mayın dökücü gemiler, deniz uçakları, 400 kadar da mayın istediği hâlde Ruslar bu taleplere karşılık kendilerine 400 mayınla birlikte mayın dökücü gemiyi hemen verebileceklerini diğer istenen gemilerinse Batlık Denizi'nden geleceğinden ötürü tesliminin uzun zaman alacağını belirtmişlerdi. Fakat Türkler gemilerin hemen teslim edilmesini şart koşuyorlardı. Çünkü her geçen gün İngiliz ve Yunan baskısı artmaktaydı. Bunun üzerine Ruslar, Tuapse Limanının da bulunan, Türkler tarafından daha sonra 1 ve 2 No'lu motorbot olarak anılacak (Jivoi, Jourky) tekneleri vermeyi teklif edince Türkler bunu derhâl kabul ederek mezkûr tekneleri 9 Ekim 1921 tarihinde teslim aldılar. Tabii, Ruslar bu motorların torpido düzeneklerini denize düşürüp, makinelerini arızaya geçirmiş olduklarından tekneler hemen Novrosiski Limanında onarıma alınmış, arızaları ve eksiklikleri giderildikten sonra 6 Aralık 1921'de Türk kıyılarına doğru hareket ettirilmişlerdi[25].

Ankara sevkiyatlarla ve Yunan işgaliyle meşgulken, Sovyet yönetimi de rejimini halkına ve bünyesinde barındırdığı milletlere kabul ettirmeye çabalıyordu. Çarlık Rusya'daki halk bu uygulamaya sert tepki gösterince, Rusya'da bir iç savaş patlak vermişti. Savaşın neticesinde mağlup olan Beyaz Rus General Wrangel, elinde kalan ordusunun bir kısmı ve 1200 tonluk gambotuyla yine mağlup bir devletin başkentine gelmişti. İstanbul'a ulaşmadan evvel gambottaki motor arızası sebebiyle 21 Kasım tarihinde Ereğli Limanına zorunlu sığınan Wrangel, o dönemde elde edilebilecek her türden silâha ihtiyacı olan Anadolu hareketinin bölgedeki komuta seviyesinin dikkatini çekmişti. Gambotu, içerisindeki askerî mühimmatla birlikte yakalanabilmesi için bu komutanlar tarafından planlar dahi yapılmıştı. Lakin gambotun açıkta demirlemiş olması ve Ereğli'deki Türk bah-

[25] Büyüktuğrul; **Osmanlı…**, C.IV, s.518

Levent Şahverdi Arşivi

riyesinin elinde gemiye ulaşmayı sağlayacak herhangi bir vasıtanın bulunmaması, Wrangel ordusunu Anadolu hareketinin düzenleyeceği bir baskından kurtarmıştı[26].

Bunun dışında 1 ve 2 no'lu tekneler Gürcülerin, Türk sınırlarını tehdit ettiği dönemlerde 7. Piyade Alayı'nı Rize'den Batum'a naklet-mişti[27]. 26 Haziran 1922'ye gelindiğindeyse satın alınan 29 Alman uçağının nakli için Şahin vapuru görevlendirildi ve verilen görevi yerine getirebilmek adına Novrosiski'ye hareket etti. Bu uçaklar 21 Temmuz'da Trabzon'a getirilir getirilmez Kâzım Karabekir'in emriyle Batı Cephesine nakledildi[28].

Millî Mücadele'de birçok deniz subayı teknik işlerde de vazifelendirilmişti. Geyve Köprüsü ile İzmit-Adapazarı arasındaki Karaçam Köprüsü'nün onarımı, Duba ve küçük botların tamir edilmesi, Sakarya Nehri ile Eğridir Gölü'nde nakliyatın tesis edilebilmesi için dubalar inşa edilmesi, Van Gölü'nde Ernis Tersanesi'nin inşası gibi sorumluluklar alan Türk denizciler yalnız denizlerde değil, karada da etkili olabileceklerini göstermişlerdi[29].

Tüm bu yaşananların yanında Anadolu'nun denizcilik faâliyetlerinin bir teşkilât yapısına da kavuşturulması gerekiyordu. Bu maksatla 10 Temmuz 1336 (1920) tarihlerinde Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlı olarak Umur-u Bahriye Müdüriyeti, üç subayla birlikte

---

[26] General Wrangel'in gambotunda 300 subay, 700 er, 80 ağır makineli mevcuttu. Bkz. Büyüktuğrul; **Osmanlı**…, C.IV, **a.g.e.**, s.513; Milli kuvvetler, Wrangel ordusu artıkları için Reşit Paşa ve Kızılırmak vapurlarını hastane gemisine çevirerek hizmetlerine sunmuştu. Bkz. "Gülcemal Vapurunun Başına Gelenler" **Açıksöz Gazetesi**, 20 Kanun-u Evvel 1336 (20.11.1920)

[27] Işın; **a.g.e.**, s.45; II. İnönü ve Aslıhanlar muharebeleri sırasında Batı Cephesini takviye etmek amacıyla 3. Kafkas Tümeni Trabzon'dan, Akçaşehir'e nakledilmiştir. Bkz. Ali Sarıkoyuncu; **"Zonguldak ve Havalisi'nin Milli Mücadele'de Ekonomik ve Stratejik Bakımdan Önemi**, Atatürk Yolu, C.II, Ankara, 1997, s.684

[28] Sarıhan; **a.g.e.**, C.IV, s.496,539; Nuri (Conker) ve Saffet (Arıkan) Beylerin Almanya'dan gizlice aldıkları bu uçakların çeşitli sebeplerle fazlaca yıpranmış oldukları, bunlardan ancak ikisinin cepheye uçarak gidebilecek durumda olduğunu Yzb. Sabahattin komutasındaki 4 pilot ve birkaç makinist ile teknisyenden oluşan heyet bildirmişti. Sarıhan; **a.g.e.**, C.IV, s.554; Bunun dışında Novrosiski'den getirilen uçakların niceliği ve niteliği hakkında farklı ifadelerde tetkik eserlerde göze çarpmaktadır.

[29] Metel; **a.g.e.**, s.32

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Mekteb-i Sultanisi'nin üst katında tahta ranzalar üzerinde faâliyete geçirildi. Kısa bir zaman dilimi içerisinde Ocak 1337 (1921) tarihinde de riyaset seviyesine yükselmiş ve beş ayrı şubede icraatlarını sürdürmüştü. I. Şube; Personel İşleri, II. Şube: Deniz Harekât Dairesi, III. İkmâl ve Levazım, IV. Şube: Limanlar ve Deniz Ticareti, V. Şube: Bütçe[30]. Elbette Anadolu'daki Hükûmet kendi Bahriye Müdüriyetini tesis eder etmez İstanbul'daki Bahriye Nezaretiyle tüm irtibatlarını koparmalarını istemiş, böylece Kefken'den Hopa'ya, Antalya kıyılarından Küllük sahillerine kadar tüm limanlarda BMM otoritesi tesis edilmişti[31]. Ayrıca birbirinden bağımsız hareket eden sair tüm liman reisliklerinin de koordineli hareket etmesi temin edilmiş oluyordu. Bu suretle, Umur-u Bahriye'nin ilk yürürlüğe koyduğu işi, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı'na, Rusya'dan yürüttüğü nakliyat işlerine ek olarak, cepheye gitmek üzere sahil boyunca İnebolu, Akçaşehir, Ereğli istikametinde deniz taşımacılığında görev icra etmesini sağlamaktı[32].

Ancak İnönü zaferinin kazanılmasının ardından Karadeniz'deki denetimlerini şiddetlendiren Yunanlılar, 26 Mart 1921 tarihinde de Türk sahillerinde resmen abluka ilân etmişler ve bu abluka vasıtasıyla da fırsat buldukça Karadeniz sahil şehirlerini denizden topa tutmuşlardı. 2 Haziran ve 27 Ağustos 1921 tarihlerinde iki defa bir Yunan muhribi Ereğli Limanını topa tutmak istemişse de alınan tedbirler sayesinde muvaffak olamamıştı[33]. Ayrıca İngiliz donanması da sık sık yöre sahillerinde devriye görevi görmüş, hatta zaman zaman Yu-

---

[30] Işın; **a.g.e.**, s.12

[31] **a.g.e.,** s.20, Trabzon'da; Bahriye Müfrezesi, Trabzon Nakliye İnspektörlüğü, İrkap ve İhraç Komutanlığı, Atölye ve Mayın Memurlukları, Samsun'da Bahriye Müfrezesi, Deniz Harp Okulu, Ganaimi Bahriye Mahkemesi, Bahriye Divan-ı Harp Mahkemesi, İnebolu'da; İrkap ve İhraç Komutanlığı, Amasra'da; bahriye bataryası, Bahriye Uçak İstasyonu, Mayın Memurluğu, Batum'da Teşkiatı Bahriye Komutanlığı, Novrosiski'de Kıdemli Deniz Zabitliği, Tuapse de Esliha Komisyonu, Van Gölü'nde Ernis Tersane Komutanlığı, Eğridir Gölü'nde Bahriye Müfrezesi, Ereğli'de; Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı, Kocaeli Bahriye Komutanlığı (6 Temmuz 1921'den itibaren), İzmir'de Bahriye Müfrezesi Komutanlığı, Fethiye'de İhtiyat Bahriye Grubu, İzmit Deniz Tayyare İstasyonu (2 Aralık 1922'den itibaren), İstanbul'da Felah Grubu Bkz. Metel; **a.g.e.**, s. 30-31

[32] Işın; **a.g.e.**,s.40

[33] Sarıkoyuncu; **"Zonguldak…",** s.691

Levent Şahverdi Arşivi

nanlıların bölgedeki donanmasına Türklerin faaliyetleri hakkında telsizle malumat da vermekten geri durmamıştı[34].

BMM Hükûmeti de Anadolu sahillerinde yaşanan bu gelişmeler karşısında sahip olduğu Umur-u Bahriye'yi aciz duruma düşürmemek ve mukavemetini artırabilmek adına; 28 Şubat, 6 Mayıs ve 3 Temmuz 1922 tarihinde denizcilik, savunma ve askerî fabrikalar için kabul ettiği 34 milyon liralık bütçeye ilk etapta 13 milyon, sair resmî daireler içinde 7 milyon ve nihayet 21 Ağustos 1922'de de 8 milyon lira daha ek bütçe ayırmaya karar vermişti[35].

Türk bahriyesinin Millî Mücadele süresince üzerine düşen görevi yerine getirirken gösterdiği çabayı TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihinde Meclisin 4. Toplantı Yılını açarken yaptığı konuşmasında şu cümlelerle takdir ettiğini vurgulamıştı: "…düşmanın her türlü ablukasına, gelişmiş askerî mühimmatlarına, modern donanmalarına rağmen Türk Bahriyesi'nin birkaç köhne tekne ile Millî Mücadele döneminde ordunun ihtiyacı olan her malzemeyi zayi etmeksizin yerine zamanında ulaştırmayı başardığı için bu millet askerlerine minnettardır[36]."

Karadeniz'deki deniz taşımacılığı ve ulaşımı Ankara'da Bahriye Müdürlüğü İle Karadeniz Nakliyat-ı Bahriye Müdürlüğü kurulmadan evvelde yapılmaktaydı. Salih Kaptanın " *Hayrettin"* motoru, "Şükran" isimli motorlu takası, Ahmet Reis'in "*Turgut*" motorlu takası, Nazım Kaptan'ın "Mebruke" motoru İstanbul ve çevresindeki tüm ambarlardan çalınıp gönderilen araç ve gereçler, günden güne büyüyen Anadolu ordusunu donatmaya yetmiyordu. Türkler savaş sonuna kadar 26 parçalık bir filo oluşturmuşlardı[37].

---

[34] **a.g.m.**,s. 692

[35] **B.C.A. Kanun Lahiyası, 030/18/01/-/05/23/19** ve **B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararı, 030/18/01/-/05728/20**

[36] Metel; **a.g.e.** s.30

[37] Türk İstiklal Harbi, **İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, C.V, Ankara, 1963, s. 29; Aydın Reis, Preveze gambotları, Alemdar gemisi, *Amasra, Arslan, Ayyıldız , Ereğli, Filya, İnönü, Rüsumat 4 No, Zonguldak, İkdam, Sinop, Sakarya, Keşşaf, 1ve 2 no'lu* motorbotları, *Kahraman ve Küllük* yelkenli mavnaları, *Tecrübe ve Dana* yelkenlileri, *Gazal, Batum* römorkörü, *Bartın, Samsun, Şahin* (şilep), *Trabzon* motorlu gemileri, *Mebruke* motorlu mavnası Anadolu bahriyesinin temel gücünü teşkil ediyordu. Bkz: Celalettin Orhan, **Askerlik Hatıraları**, İstanbul, 1984, s. 126

Levent Şahverdi Arşivi

A.1. Rüsumat 4 No'lu Motorun Faaliyetleri ve Batırılması

Rüsumat No:4, savaşın başında Ereğli'de gümrük idaresi mevkiindeyken, Eylül 1920 tarihinde milis güçler tarafından el konularak Anadolu'daki mücadele için kullanılmaya başlanmıştı. Rüsumat'ın ilk taşıma görevi Rusya limanlarından 4 Kasım 1920'de yüklediği askerî malzemeyi Karadeniz sahillerine getirmesiyle gerçekleşti[38]. Bu yüklemeler, boşaltmalar ve yolculuklar esnasında pek çok hadiseyle karşılaşan 50 yaşındaki Rüsumat 4 No'lu motor, Anadolu mücadelesinin belki de en talihsiz teknesiydi. Bu küçük teknenin personeli, Rüsumat'ı İtilâf kuvvetlerinin eline teslim etmemek adına her defasında batırarak gemiyi ister istemez hasara uğratmıştı. İşte bu batıp-yüzdürme hadiselerinin birinde de gemi bir daha yüzdürülememişti.

Rüsumat No:4, 15. Kolordu'nun Ermenilerden ele geçirdiği silâh ve mühimmatı zaman kaybetmeksizin Batı Cephesi'ne nakletmek maksadıyla 15 Ağustos'ta Batum mendireğine yanaştı. Ama bu sırada Karadeniz'deki Yunan karakolu sıklaştığından gemi geceyi Batum mendireğinde geçirmiş, ardından 16-17 Ağustos gecesi limandan gizlice hareket etmişti. Gemi, 17 Ağustos'ta Ordu Limanına ulaştı. Kalecik Burnu'nda kıyıya baştankara etti. Burada panther sınıfı Yunan muhribiyle yardımcı kruvazörü görünce gemi personeli komutanlığın emri gereği, yakalanmamak uğruna ellerindeki tüm haritaları, araç-gereci ve hususi eşyalarını var güçleriyle kıyıya taşmış ve gemiyi sığlığa doğru sürerek, kinistin valfi açıp, gemiyi batırmışlardı. Motorun gövdesi, makine dairesi, kömürlüğü, ambarı suyla dolup, kuma batarken, Paskal Mahmut (Gökbora) kaptan köşkünün birkaç camını kırdırdı, diğer kamaraların camlarını yanık yağla kirletip, kararttı. Ön güverte denizle bir hizadaydı. Fakat bununla yetin-

---

[38] Bu seferlerden Mayıs ayının ortalarında yapılanında 1671 sandık fişek getirilirken, 1 Haziran 1921 tarihli sevkıyatta Trabzon'a 2115 sandık fişek nakledilmişti. 30 Haziran'da 4 adet top, 1144 sandık top mermisi Trabzon'a getirilirken daha sonra verilen emir gereğince Rüsumat No:4'ün getirdiği askerî mühimmat Gazal ve yedeğindeki vasıtayla Samsun'a götürülmüştü. 10 Eylül'de Rüsumat, 2081 sandık fişeği Karadeniz sahillerine getirirken yavaş yavaş sonuna doğru da yaklaşıyordu. Mithat Işın; **İstiklâl Harbinde Deniz Cephesi** isimli eserindeki istatistiksel tablolardan istifade edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

meyen gemi komutanı Pascal Mahmut, Yunanlıları inandırabilmek için güverteye birde gaz döktürerek yaktırdı. Bu sırada geminin baş üstünde bulunan piyade mermileri de patlamaya başlayınca Yunanlılar gemiye yanaşamadı. Ama yanaşamamalarına rağmen Türklerin faâl bir nakliye gemisini kendi elleriyle yakarak tahrip ettiğini düşünmenin verdiği rahatlıkla kıyıyı terk ettiler. O gün İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliğinden bir görevli, Rum gazetelerine şu haberi geçmelerini söyledi: "Rüsumat No: 4 adlı kaçakçı Türk gemisi, Ordu Limanında batırılarak yakılmıştır." Benzer haber iki gün sonra Batum'daki gazetelerin manşetlerinde yerini alacaktı. Geminin personeli daha sonra batan gemiyi kurtarmak için hızla çalışmalarına başladı. Kinistin valfi yeniden açıldı ve su tersi işlemle tahliye edilmeye çalışıldı. Bunun için İtalyan Lloyt Tirestino şirketinin "Remo" isimli vapurundan tulumba dahi alındı. Motor kuma battığı için su tamamen boşaltılsa dahi yüzdürülemiyordu. Yapılacak tek şey vardı; makinelere var güçle yüklenmek. Bunun için belediyenin yolladığı çuvallar dolusu fındık, motorun kazanına doldurularak makineler fındık yağı ile temizlendi. Neticede 20 Ağustos 1921'de Rüsumat No:4 tekrar yüzdürüldü. Ertesi günü Yunan "Panther" muhribi ile "Dafny" kruvazörü yeniden limana uğradıklarında gemiyi yerinde bulamadı. Bunun üzerine Çatlı Burnu'na inen muhrip ve kruvazör burada üç kotrayı top ateşiyle batırdı. 20-21 Eylül'de Ordu civarında gözüken, kömür alan Yunan muhribi ve kruvazörü, Rize civarındaki Arakli İskelesi'ni bombardıman etmesinin ardından Samsun'a yöneldi. Rüsumat No:4 ise, tamir edilmek üzere aynı gün Batum'a yola çıktı. Geminin tamiri Eylül sonuna kadar devam etti. Sakarya Savaşı'nın bittiği günlerde 88 m/m'lik 3 adet 75 mm'lik Fransız, 4 adet 105 mm'lik ve yine 4 adet 159 mm lik Rus top bataryası ile telsiz teçhizatı gibi askerî mühimmat yeniden Batum, Ararat vapurları ile Hayrettin ve Rüsumat motorlarına yüklenerek 25-26 Eylül gece yarısı Batum'dan Trabzon'a gönderildi. Bu teknelerin arasından Rüsumat, yükünü Trabzon'dan Samsun'a nakletti. Tekne, 29 Eylül sabahı Tirebolu'yu geçip, Trabzon'a yaklaşırken, Üsteğmen Reşat (Talayer) bir Yunan muhribinin yaklaşmakta olduğu haberini kaptana ulaştır-

Levent Şahverdi Arşivi

mış, geminin kaçmasının mümkün olmadığı anlaşılınca kaptanı yine gemiyi kurtarabilmek için kinistin valfini açarak gemiyi terk emri vermişti. Fakat bu sırada Yunan ateşi başladığından sandalın yanına düşen bir top mermisinin etkisiyle denize düşen personel yüzerek karaya çıkmak zorunda kalmıştı. Rüsumat'a ve sahile atılan kırk merminin beşi de gemiye isabet etmişti. Elbette geminin bu tehlikeyi de atlatmasının ardından komutanı Önyüzbaşı Mahmut, Görele'den Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanı Fahri Bey'e çektiği telgraf neticesinde geminin kurtarılmasını istemiş, bunun üzerine Fahri Bey Tecrübe römorkörüyle gerekli malzemeyi bölgeye sevk etmişti. Tecrübe personeli 30 Eylül'de hızla kurtarma işlemlerini başlattı; ama 10 Ekim 1921'de Yunan muhribinin yeniden bölgedeki hareketliliği öğrenerek baskın bir saldırıyla tüm tesisi tahrip etmesi ve gemiye yeniden üç mermi isabet ettirmesi sonucunda yapılan çalışmaların tamamı boşa gitmiş oldu. Bu arada Rüsumat'ın bölgedeki görevini üstlenen Şahin vapuru ise, 1 Ocak 1922 günü 3 adet 150/45 mm'lik gemi topu 200 tane mayını ve biraz da cephaneyi Trabzon'a getirmişti[39]. Rüsumat No:4, batırılıncaya kadar on sefer yaparak taşıdığı yükle Anadolu mücadelesine önemli bir hizmette bulundu[40].

A.2. Anadolu Bahriyesinin Kaçak Gemisi Alemdar'ın Millî Mücadeleye Etkisi

Alemdar, Danimarka ticaret filosuna mensup bir kurtarma teknesiydi. 1898 yılında galvanizli çelikten inşa edilmiş, 750 beygir gü-

---

[39] Şemsettin Bargut; **Birinci Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Harbinde Türk Deniz Harekatı**, Ankara 2000, s.116-117; Nurullah Utku; ***"Rüsumat 4'ün Serencamı"**, Yakın Tarih Dergisi* C.3, S:38, 1962, s. 378-380; Işın; **a.g.e.**, s.78-82; Cevat Ülmen; **İstiklâl Savaşında Karadeniz**, İstanbul 1943, s.9-11, Cemaleddin Saraçoğlu; **Gazi Gemilerimiz**, İstanbul 1953, s.62-66; TİH; **İstiklâl Harbi Deniz…**, C.V, s.45-46

[40] Rüsumatın on sefer sonunda taşıdığı yük yekunu 1070 tüfek, 7459 sandık fişek, 993 kasatura, 8 top ve 2244 sandık top mermisidir. Bkz. Emrullah Nutku; ***"Millî Mücadele Ruhu"**, Yakın Tarih Dergisi*, C.3, S.37, 1962, s.348; Sarıhan; **a.g.e.**, C.IV, s.8; İkinci kaptan Reşat (Talayer), Baş Makinist Önyzb. Arif, İkinci makinist Yusuf, Güverte Tğm.Fahrettin (Akyollu), Makine Tğm. Cevat (Talu); Afif Büyüktuğrul; **Çanakkale Olayı (İstiklâl Harbinde Deniz Cephesi)**, İstanbul, 1969, s.24; Büyüktuğrul; **Osmanlı…**,C.IV, s.521-522; Işın; **a.g.e.**,s.72-76

Levent Şahverdi Arşivi

cünde bir motoru olan, çift kazanlı, 12 mil yapabilen bir vapurdu. Kapitülasyonlar sebebiyle tekne Marmara Denizi'nde kendi hesabına çalışmaktaydı. 1914 yılında da savaş çıkınca ülkesine dönemeyerek Çanakkale Boğazı'nda kalmıştı. Osmanlı Hükûmeti de bunun üzerine tekneye ambargo koymuş, tekneyi "Alemdar" ismiyle İstanbul'dan Çanakkale'ye cephane taşımayla görevlendirilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın Türklerin de mensubu olduğu İttifak kuvvetleri tarafından kaybedilmesi neticesinde Alemdar da diğer gemilerin akıbetine uğrayarak Haliç'e demirlenmişti. Ancak Yunanistan'ın Rusya'dan yaptığı sevkiyatı önleyecek ve Karadeniz'den Anadolu hareketi için silâh ve cephane nakledecek böyle bir tekneye de Anadolu hareketinin ihtiyacı vardı. Alemdar'ın Haliç'te demirli olduğu günlerde geminin başçarkçısı Üsküdarlı Osman Efendi, Anadolu hareketini destekliyordu. Tirimüjgan'ın Bafra'da karaya oturması sebebiyle açıldıkları Karadeniz'den gemiyi zorla oturduğu yerden söküp Kuruçeşme önlerine geldiler. Burada başçarkçı Osman Efendi vapura Anadolu hareketinin ihtiyacı olduğunu, istiklâl mücadelesine kendilerinin de vapurla katılabileceği kaptana söylediğinde, gemi kaptanı Üsküdarlı Osman kendisini yaşlı olduğu için bu işi yapamayacağını; ancak oğlunun yapabileceğini ifade ederek, geminin Anadolu'ya kaçırılmasına müsaade edeceğini söyledi[41]. Bu gelişme üzerine 23 Ocak 1921 tarihinde gemi yola çıktı. Süvari Hikmet Bey'in rotası Ereğli Limanıydı. Boğaz'da karakol bekleyen İngiliz gemilerine "Karadeniz'de batmak üzere olan bir gemiyi kurtarmaya gittiklerini" söyleyerek İngilizleri atlattılar ve Ereğli'ye ulaştılar. Ereğli'ye gelmelerinin ardından gemiyi ve personelini Ereğli Liman Reisi Nazmi Bey karşıladı. Nazmi Bey 25 Ocak 1921 tarihinde Ankara'ya çektiği telgrafta, "Alemdar gemisi dün gece (24 Ocak) Kuruçeşme'den üçüncü çarkçısı ve 8 mürettebatıyla birlikte kaçırılarak Kuvayi Millîye'ye iltihak etmek üzere limanımıza iltica etmişlerdir." di-

[41] Erol Mütercimler; **Millî Mücadele'nin Kahraman Gemisi Alemdar**, İstanbul 1989, s.26-28

Levent Şahverdi Arşivi

yerek Alemdar'ın Anadolu hareketine katılışını ilânen duyurdu. Bu sırada Ereğli Liman Reisi Nazmi Bey, Ankara'dan geminin eksiksiz Trabzon'a gönderilmesi emrini almıştı. Bunun üzerine gemiyi Trabzon'a götürecek personelin seçimini de kendisi yaptı. Birinci kaptanlığa İsmail Hakkı Bey, ikinci kaptanlığa Rizeli Ali Bey, Beykozlu Adil Bey; ikinci çarkçılığa ve makine lostromoluğuna Hikmet Efendi (Üsküdarlı Osman Bey'in oğlu), serdümenliğe Recep Kâhya ve Rıfat Reis; ateşçiliğe Göreli Yusuf; güverte lostromosu Ali Reis; kamarot Erzincanlı Salih ve Yahudi Avram (daha sonra Hidayet adını alacak) tayin edildi. Gemi personeline 13 kişinin daha katılmasıyla Alemdar'ın mürettebat sayısı 21'e yükseltildi[42].

Karadeniz'de başlayan halkın isyan hareketlerini, kaçakçılığı ve deniz korsanlığını önleyebilmek maksadıyla görevlendirilen Fransızların C-27 botu, kısa bir zaman diliminden sonra yeni görevini almıştı: "Alemdar'ı bulmak ve yakalamak". Bu sırada Alemdar maceralı bir yolculuktan sonra Ereğli Limanı'na ulaşmıştı. Ancak, Fransızlar, teknenin Trabzon'a gideceğini düşündüklerinden Ereğli Limanı'na bakmayı akıl edemediler. Ama her şeye rağmen kurtarma gemisi, 27 Ocak'ta Sinop'a doğru ilerlerken Fransız C-27 gambotuna yakalandı. Bu durumda kaçmayı başaramayan Alemdar, Fransızların direktifine uyarak durdu. Yüzbaşı "Tilli" ve yanındaki 4 Fransız askerî tarafından İstanbul'a götürülmek için teslim alındı. Alemdar, C-27'nin yedeğinde İstanbul'a doğru ilerlerken Serdümen Recep, tekneyi C-27'den uzaklaştırmaya muvaffak oldu. Aslında geminin gambotla arasının açılmasında tabiat şartları da etkili olmuş ve çıkan fırtına Türkleri cesaretlendirerek sessiz bekleyişi eyleme dönüştürmüştü[43]. Bu Türk mürettebat için bir işaretti. Derhâl harekete geçen Türk personel, kısa bir arbedenin sonunda geminin yönetimini C-27'ye hissettirmeden ele geçirdi. Gemi komutanı dümeni tekrar ele alınca, ya-

[42] **a.g.e.**; s.29-37; lostromo: ticaret gemilerinde tayfaların başı
[43] Büyüktuğrul; **Çanakkale Olayı**…,s.30

Levent Şahverdi Arşivi

kıt ikmâli yapmak için esirleriyle birlikte yeniden Ereğli Limanı'na dönmüş, ancak tekne karaya oturunca Fransızlarla tekrar çatışmaya girmek zorunda kalınmıştı[44]. Türkler, Alemdar'ın İtilâf güçlerinin eline geçmemesi için batırılması kararını aldı. Tam da bu sırada Ereğli tabyalarından gelen bir top mermisiyle isabet alan C-27, limanı terk ederek Zonguldak'a döndü[45]. Fakat 28 Ocak günü yanında iki torpidobotu ve "Valdek Rousso" vapuru olduğu hâlde Ereğli Limanı önüne gelen Fransız amirali üç maddelik bir ültimatomu Türk Hükûmeti yetkililerine verdi. Ültimatomda Fransız esirlerin salıverilmesi ön şart olmakla birlikte, Alemdar personelinin ve teknenin ait olduğu İstanbul Hükûmet'ine iadesi talep edilmekteydi. Çobançeşmesi önünde yatan gemiyi ve personelinin verilmesinin mümkün olmadığını söyleyen Bölge Komutanı Muhittin Paşa[46], durumu derhâl Ankara Hükûmetine bildirdi. Yunanlılar, 26 Martta denizden abluka ilân etti. Ereğli'de yatan ve Fransızlarla yapılan antlaşma gereğince Türk İstiklâl Savaşı'nın sonuna kadar burada demirli tutulması kararı alınan gemi 24/25 Eylül gecesi demirlerini kesmek suretiyle Trabzon'a, oradan da birkaç gün sonra Novrosisiki Limanına cephane almaya gitti[47]. Buradan getirilen cephane II. İnönü Savaşı'na yetiştirilirken, 7 Haziran 1922 günü güvertesinde 2 bin ton cephane yüklü olmasına rağmen Averoff zırhlısını peşine takarak ilerleyip, Şahin motorbotunun taşıdığı 21 uçağın Büyük Taarruza yetiştirilmesini de bu sayede temin etmiş oluyordu. Bu gelişmeye müteakip Fransızlarla 20 Ekim 1921 tarihinden (Ankara Antlaşması) itibaren varılan ant-

---

[44] Ereğli Limanına gelen Alemdar karaya oturunca Fransızlarla girilen çatışmada 3 mecruh (yaralı) ve 1 şehit verirken, Fransızların 3 yaralısı, 2 ölüsü vardır. **ATASE Arşivi, K: 701, G:23, B: 23-1**; **ATASE Arşivi, K: 699, G: 62, B: 62-1**

[45] Büyüktuğrul; **Çanakkale Olayı**…, s.31

[46] Fransız esirlerin iadesine hazır olduklarını bildiren Muhittin Paşa, kahramanlarınsa asla verilemeyeceğini Fransız subayına söyler. Bu hadisenin ardından tehditler gevşer. Fransızlar esirlerini almaya razı olduklarını ima eden son tehditlerini de savurarak bölgeyi terk ederler. Bkz. Nurullah Nutku; ***"Kahramanlar Verilmez"***, *Yakın Tarih Dergisi*, C.I, S.10, 1968, s.314

[47] Geminin limandan serbestçe ayrılmasında Fransız Amiralinin Alemdar'a dokunulmayacağına söz vermesi önemli bir etken olmuştur. **ATASE Arşivi, K: 699, G: 62, B: 62-1**

Levent Şahverdi Arşivi

laşma uyarınca Alemdar vapurunun serbestçe kullanılması mevzu görüşülerek karara bağlanmış ve Dışişleri Bakanlığı'nca durumun General Pelle'ye bildirilmesi için Hamit Bey görevlendirilmişti[48]. Bunun üzerine Alemdar, yeni görevler için 5 Şubat 1921'de Ereğli Limanından ayrıldı[49]. Bundan sonra Alemdar'ı zor görevler bekliyordu. Çünkü Anadolu'da özellikle Karadeniz yöresi ve çevresinde Rum çeteleri Türklere karşı tethiş ve yıldırma politikalarını sürdürmekteydi. İşte bu sebeple bölgedeki mevcut Rum çetelerini takip, baskı ve yakalama görevi Alemdar ve personeline verildi. Alemdar'da görevin icrası maksadıyla Trabzon'a doğru yol aldığı sırada, yolda Teğmen Celal (Orhan) gördüğü şüpheli bir motoru kaptanı Binbaşı Mustafa (Civelek) Bey'e iletti. Gemi bu sırada Sinop'a yaklaşmaktaydı ve içi insanla doluydu. Binbaşı, derhâl gemiye yaklaşma kararını verdi ve teğmene bu görevi tevciî etti. Bu emir üzerine teğmen iki tüfek ve bir erle gemiyi teslim almak üzere harekete geçti[50]. Elbette bu işin silâhla hâl edilmesine imkân yoktu. Çünkü karşısındakiler sayıca üstün ve Karadeniz sahillerini yıldıran Abacı Yanko çetesinden başkası değildi. Bu sebeple genç teğmen politik bir manevrayla teknenin sahibi Sandıkçı Şükrü ve makinisti Ali ile konuşmaya başladı. Bu yolla geminin hükûmetin müsaadesiyle Kızılırmak kıyılarından yüklendiğini ve İstanbul'a gittiğini öğrendi. Geminin Samsun veya Karadeniz'deki limanların herhangi birinden de vizesi mevcut değildi. Çete mensupları Alemdar'daki topun varlığın-

---

[48] **B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararı; 030/18/01/01/3/33/18**

[49] Bkz. **B.C.A. 18/181/2/1921**; Mütercimler; **Millî Mücadele'nin…** s.24-80; Tevfik İnci;***"Alemdar Gemisinin Millî Mücadelede Karadeniz'e Kaçırılışı ve İlk Savaşı"****, Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt:IV, S.43, İstanbul 1953, s.2450-2452; Alemdar'ı İstanbul'a kaçırılan mürettebat; Komutan: Adil Bey, İkinci çarkçı: Osman, Üçüncü çarkçı: Trabzonlu Hikmet, Güverte lostromosu: Üsküdarlı Ali, Serdümen: Trabzonlu Rıfat, Serdümen: Recep kahya, Ateşçi: Göreli Yusuf, Kamarot: Erzincanlı Salih, İstanbullu Avram (Gemide Kemal olarak anılırdı. Kendisi sonra Hidayet ismini aldı.) Büyüktuğrul; **Çanakkale Olayı**…,s.27-29; Ülmen; **a.g.e.**, s.5-8; Mütercimler; **Destanlaşan…**, s.202-242; Emrullah Nutku; ***"Alemdar"***, *Yakın Tarih Dergisi*, C.I, S.8, 1968, s.217 vd.

[50] Gemide biri Yüzbaşı Ruhi'de diğeri Teğmen Celal'de olmak üzere 2 tüfek ve 150 mermi bulunmaktadır. Bkz. Mütercimler; **Millî Mücadele'nin…**, s. 65

Levent Şahverdi Arşivi

dan haberdar olunca teğmene dokunmayı göze alamamışlardı. Teğmen de konuşmalar neticesinde vizeleri olmadığını anlamış ve vize vermek bahanesiyle makinisti Alemdar'a çağırmıştı. Maksat gemiyi hareketsiz bırakarak, baskınla çeteyi çökertmekti. Bu yolla Abacı Yanko ve çetesi ele geçirilmiş oldu[51].

Bu muvaffakiyetin ardından Alemdar, 12 Mayıs 1923'te başka bir Pontus çetesinin peşine düştü[52]. Gemi, Yanko'nun çetesinden ele geçirilen silâhlarla ve komutanlık tarafından yapılan 8 Jandarma personeli takviyesiyle kuvvetlendirilmişti. Gelişmeyi müteakip gemi, Trabzon'dan Rize'ye kaçmakta olan bir teknenin ihbarını da alır almaz harekete geçti. Bu Hacı Yanni'nin çetesinden başkası değildi. Binbaşı Mustafa, Rize'ye yaklaşırken gördüğü Yanni'nin teknesinin üzerine Alemdar'ı sürünce Yanni ve çeteninin diğer mensupları taşıyabildikleri ne varsa (mücevherat, para…) alarak denize atlamaya başladılar. Binbaşı Mustafa, teknedekileri ikna edip, teknelerinin güvertesine çıkmaya razı edince, fırsattan istifade eden diğer çete mensupları da Alemdar'a ateş etmeye başladı. Bunun üzerine Binbaşı tekneyi mahmuzlamak[53] için ileriye atıldı ve kısa sürede Hacı Yanni ve çetesini ele geçirdi. 130 kişilik çetenin 90 mensubu öldürülmüştü. Tekne ele geçtikten sonra yapılan muayenesinde, teknede kullanılan silâhların tamamının Rus yapımı olduğu ortaya çıktı[54].

Alemdar'ın Millî Mücadele süresince getirdiği malzemenin önemli bir kısmı Samsun–Ankara, zaman zamanda İnebolu yolunu kullanmak suretiyle evvela denizden ardından kara yoluyla cephelere taşınmıştır. 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'un başarıyla neticelenmesinde deniz-kara koordinasyonunun fonksiyonu büyük olmuştur.

---

[51] **a.g.e.**, s.62 vd. ; Büyüktuğrul; **Çanankkale Olayı…**, s.31-32

[52] Büyüktuğrul; **a.g.e.** , s.33-35

[53] Eski tür savaş gemilerinde su kesimi altında, ileriye doğru uzanan, karşısındaki gemiyi devirebilen uzantı.

[54] Mütercimler; **Milli Mücadele'nin…,** s.76-81; Işın; **a.g.e.**, s, 134-135, Büyüktuğrul; **Çanakkale Olayı…**, s.33-35

Levent Şahverdi Arşivi

A.3. Şahin Vapurunun Millî Mücadele'ye Katkısı

1920 yılının sonlarına doğru, bir görevle Ereğli Limanı'na uğrayan Rus "Abronosyan" Şirketi'ne ait 1250 tonluk bu gemiye, vasıta yokluğu içinde çırpınan Ankara Hükûmeti, kıyıdaki silâhlı kuvvetleri nakliye ve sevkiyatta kullanabilmek maksadıyla el koymuştu[55]. Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı emrine verilen vapur 25 yaşındaydı, Rusya'da pek çok sefer tamir görmüş olmasına rağmen fazlaca hizmet verdiğinden yıpranmıştı. Şahin'in komutanlığına deneyimli bir denizci olan Cevat Bey getirildi ve ilk görev olarak 4 Mayıs'ta 3. Kafkas Tümeninin 8. Alayının 1000 kadar askerîni, top, cephane ve 200 tona yakın sair ağırlığını İnebolu ve Amasra'ya çıkarma işi verildi. Bu birlik ve mühimmat II. İnönü Savaşı'na yetiştirilecekti[56]. Hemen bu sevkiyatın ardından 13. Fırkanın tüm ağırlıklarıyla 1921 yılının Mayıs ayının 21. günü Trabzon'dan hareket etti. Gemide, Kafkas Fırkası Karargâhının dışında 4.000'den fazla tüfek, 1500 sandık fişek ve diğer askerî teçhizat bulunuyordu. Şahin bu yüklerini Akçaşehir'e bıraktıktan sonra tüm gemilerin yaptığı gibi dönüşünde Ereğli ve Kilimli'ye uğrayarak 800 ton kömür alacaktı. 22 Mayıs'ta, devriyenin en fazla olduğu bir zamanda Giresun Lima-

---

[55] İslamiyeti sonradan kabul eden "Abronosyan" Şirketinin kurucusu Ahmet Sırrı Efendi'ye ait olan ve 1920 yılında Ereğli'de müsadere edilen "Turan" ve "Şahin" vapurları yalnız Ahmet Bey'in malı olmayıp, aile şirketi olan Abronos Şirketi'nin ortak malı olduğu tetkikler neticesinde tespit edilmiştir. Bu suretle gemiler üzerinde pek çok müslümanın hakkı olduğu iddia edilmiştir. Hak sahipleri gemilerden Turan için Ankara Hükûmeti'nden zaralarının ve kayıplarının karşılanmasını talep etmiştir. Ayrıca Ahmet Efendi'nin şirketteki 50 adet hisse senedini de devlete bağışlamış olmasına rağmen mezkur hisselerin kar payları üzerinden adaletli olarak dağılımının sağlanması, ayrıca Şahin vapurunun kiraya verilmesi karşılığında Turan vapuru şirkete geri verilmiştir. Fakat 2,5 yılın ardından batan Şahin vapurunun kira bedeli hakkında Hükûmetin verdiği kararı hak sahipleri beğenmediğinden gemi devlete kalmıştır. 11 Haziran 1920'de 150.000 lira bedel ile Ahmet Sırrı Efendi tarafından satın alınan ve iki ay sonra Hükûmet tarafından el konulan geminin %90 ının Türk halkına ait olması sebebiyle gemiye Hazinenin sahip çıkması hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle Hükûmetin batan vapur için 2,5 senelik kirasını satış bedeli üzerinden ödemesine ve Hazinede bulunan mezkur hisse senetlerinin üzerine düşen kar paylarının hak sahiplerine veya şirketin hesabına ödenmesi Ankara Hükûmeti tarafından kararlaştırılmıştır. **B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararı, 030/18/017/-/013/18/11**

[56] Saraçoğlu; **a.g.e.**, s.32

Levent Şahverdi Arşivi

nı'na sığındı. 25 Mayıs'a kadar yol aldı ve bir Fransız vapuruyla onu muhafaza eden bir torpidoya rastlayınca yükünü tehlikeye atmamak için Sinop'ta demirledi. Ertesi günü Akçaşehir'e ulaştığında gemi 2 saatte boşaltıldı[57].

Ereğli'nin Fransızlar tarafından bombalandığı günlerde Şahin, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı'ndan bir emir aldı. Bu emirde, Zonguldak'ta konuşlu deniz erlerinin Samsun'a nakli isteniyordu. Ama Fransızlar limanın girişindeydiler ve devamlı surette bu çevrede (Cide, Ereğli, Bartın, İnebolu) karakol görevini irca ediyorlardı. Durumu fark eden Şahin mürettebatı, derhâl İstanbul'a dümen kırdı. Maksat, Fransızları yanıltmaktı. Bu girişimi muvaffakiyetle neticelendirdiğini anlayınca tekrardan yönünü Ereğli'ye çevirdi ve askerleri Samsun'a ulaştırdı[58].

Tüm bu yaşananların sonunda Şahin'i ve personelini daha ağır bir sorumluluk bekliyordu. Almanya'dan Rusya'ya gönderilen, oradan tren yoluyla Novrosiski'ye nakledilen ve buradan da Anadolu'ya naklolacak 21 adet uçağın taşınması.

Bu uçakları Rus Limanlarından Anadolu sahillerine taşımaya "Enosis" nam-ı diğer Trabzon'da memur edilmişti. Şahin yola çıkar-

---

[57] Çapaner; **a.g.e.**,s.31-32; Işın; **a.g.e.**,s.49-52; Saraçoğlu; **a.g.e.**,s.29-47; Şahin 4 Mayıs 1921 senesinde 550 sandık fişek, 25 sandık top mermisi, 3.Kafkas tümeni 8. Alaydan 960 asker, 200 ton sair malzemeyi İnebolu ve Amasra'ya çıkarmıştır. 19 Mayıs'ta 4225 tüfek, 1389 sandık fişek, 150 mekkari, 3 tümen karargâhını, 50 mayını,litrelerce benzini İnebolu ve Akçaşehir'e götürmüştür. 25 Haziran'da 2920 adet tüfek, 746 sandık fişek, 22 adet top, 1526 sandık top mermisi, 89 mak. Tüf., kasatura ve sair askerî malzeme, 20 Ağustos'ta 2873 adet tüfek, 992 sandık fişek, 799 sandık top mermisi, 98 makineli tüfek, litrelerce gaz ve gaz yağı, 26 Ekim'de 2 adet top, 5189 sandık top mermisi, tüfek aksamı ve teferruatı, Ocak 1922'de Novrosiski ve Tuapse'den ayrı ayrı 288 tüfek, 479 sandık fişek, 4 adet 15 sn/40 gemi topu, 1571 atım 10,5 lik, 58 sandık 7,5 lik, 194 sandık 10,5 lik top mermisi, Nisan ayında Batum ve Novrosiski'den 62 sandık fişek, 1 adet 15/sn, 16 adet 7,5 s/n 250 ton top, 195 sandık15 cm.lik top cephanesi, 150 rakkaslı mayın, 10.000 adet telörgü makası ve 94 piyade kalkanı, dürbün, mesafe ölçerler, 3 Haziran'da Batum'dan 2858 adet tüfek, 3766 sandık fişek, 2 adet 21 s/n 8 ton obüs, 1930 sandık top mermisi, 23 mak. Tüf. 1722 sandık mak.tüf. cephanesi, roket sehpaları, süngü Samsun'a çıkarılmıştır. Bkz. Saraçoğlu, **a.g.e.** s.46-47; Mithat Işın; **İstiklâl Harbi Deniz Cephesi**, İstanbul 1946 isimli eserinin statiksel tablolarından istifade edilmiştir.

[58] Saraçoğlu; **a.g.e.**, s.34

Levent Şahverdi Arşivi

ken görevin gizliliği personel tarafından biliniyordu. Vapur, Novrosiski'de bir çimento fabrikasının önüne doğru yanaştığında akşam ortaya çıkacak sorunun kimse farkında değildi. Akşam saatlerinde mahsus yük vapura alınacağı sırada bir Yunan şilebi Şahin'in önüne demirleyince tüm planlar alt üst oldu. Durumun nazikleşmesi üzerine Şahin'in personeli sorunu kendi çözümlemek üzere harekete geçti ve rıhtımda bağlı duran şilebin hâlâtlarını kesmek suretiyle sürüklenmesini temin etti. Bunun yapılmasının en önemli sebebi Yunanlıların sevkiyatı öğrenmesinin hemen ardından, bunu yakındaki İtilâf kuvvetlerine ve Yunan donanmasının bölgede karakol vazifesini irca etmekte olan gemilerine duyuracağının biliniyor olmasıydı. Bu sorun aşılmıştı aşılmasına, ama Karadeniz'in hırçın fırtınası ile yüz yüze kalınmıştı. Ancak her şeye rağmen fırtına güçlükle aşılarak yük Trabzon'a, hemen ertesi gün de Samsun'a ulaştırılmıştı[59].

A.4. Batum Vapurunun Türk Donanmasına Yaptığı Katkı

Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketinin her alanda olduğu gibi denizlerden gelecek yardıma belki karadan gelecek destekten daha fazla ihtiyacı vardı. İşte millî donanmanın denizden beklediği bu destek, 17 Mart 1921 tarihinde geldi.

Trabzon'un Değirmendere mevkiinde demirli bir Türk muhafaza motorunun dışında Anadolu donanmasının tamamı bu dönemde cepheye silâh, mühimmat ve erzak taşıyordu. Tam bu sırada Kaleburun noktasında beliren bir gemi karartısının haber alınması üzerine, yetkili subay yanında bir manga silâhlı er olduğu hâlde, derhâl hareket geçerek muhafaza motoruyla karartının olduğu noktaya doğru motorun ilerlemesini emretti. Karartının olduğu noktaya geldiklerinde oldukça köhne, 100 tonluk, yandan çarklı, ırmak römorkörü tipinde bir tekneyle karşı karşıya kaldı. Geminin kaptanı bir Bulgar vatandaşı olmasına rağmen, köhne gemi Yunan bandırası taşıyordu.

[59] **a.g.e.**, s.35-40

Levent Şahverdi Arşivi

Gemiye el koymayı planlayan Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığının nöbetçi subayı, derhâl harekete geçerek komutanlık adına tekneye el koyduklarını gemideki Selanikli bir Rum vasıtasıyla anlattı. Buna göre tekne mürettebatı karaya çıkacak, mürettebatın içinden isteyen Batum'a, isteyen İstanbul'a gönderilecek ve tekneye Türk bayrağı çekilecekti.

Bu sırada kıyı komutanlığına durumu bildiren nöbetçi üsteğmen hızla teknenin boşaltılmasını istedi. Mürettebata misafirleri olduklarını, kendilerinin en kısa zaman dilimi içerisinde ilk deniz aracıyla tercih edecekleri mezkur iki limana gönderileceklerini beyan etti. Ardından kıyı komutanlığından muhafaza motoru vasıtasıyla gelen konuyla ilgili yazıda müsadere edilen geminin adının "Batum", kaptanının ise Kıdemli Yüzbaşı Münir Bey olduğu, teknenin Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı'na bağlandığı üsteğmene ve geminin yeni ve eski mürettebatına duyuruldu.

Batum adı verilen Millî Mücadelenin bu yeni teknesinin üzerinde çimento ve çaputla yapılmış pek çok yama ilk etapta göze çarpıyordu. Ama her ne olursa olsun vatanın bağımsızlığı için ordunun her şeye ihtiyacı vardı. Tekne düzenlediği her seferinde batacak kadar yük alırdı; ancak bu yükün bir kısmı da çimento ve çaput olurdu. Çünkü teknenin yamalarının ne zaman ve ne şekilde patlayacağı belli olmazdı. Hatta Amerika Birleşik Devletleri'nin Samsun-Trabzon kıyı şeridinde karakol görevi yapan 211 numaralı destroyerinin kaptanı ve personeli teknenin ağzına kadar cephane, silâh, erzak yüklü olduğunu bilmelerine rağmen tekneye müdahâle etmeyerek, yanlarından geçip gitmesine ses çıkarmadıkları gibi bu insanüstü gayreti her defasında takdir ettiklerini gösterebilmek adına tüm mürettebat geminin bordasına çıkarak, destroyerlerinin ihtişamına inatla, Karadeniz sularını yara yara ilerleyen bu küçük, köhne Türk teknesini selamlamaktan geri durmazlardı[60].

[60] TİH; ***Deniz…***, C.V, s.50, Emrullah Nutku;***"Bir Deniz Subayının İstiklâl Savaşı Hatıraları I"***, Yakın Tarihimiz, C.I, ,S.!2, İstanbul, 1962, s.24-25

Levent Şahverdi Arşivi

B. Yunanlıların Anadolu Nakliyatının Koordinasyon Merkezi Olan Trabzon'u Bombardımanı

Trabzon şehri Türklerin nakliyat işlerini yürüttüğü önemli merkezlerinden biriydi. Anadolu'nun iç kesimlerine silâh ve cephane sevkiyatı yapan bu liman ve şehri, Yunanlılar da denetimleri altına almayı amaçlıyordu. Fakat İtilâf devletlerinin özellikle bu konuda Yunanlıların beklentilerine tam olarak yanıt vermemeleri sebebiyle bölgede yaşayan kendi soydaşları Pontus Rumlarını devreye sokarak Türk ahâliyi yıldırabilmek adına Karadeniz'in tüm şehirlerindeki Pontus çetelerini gerek siyasî, iktisadî gerekse askerî olarak destekliyor ve ayrıca bölgenin şehir ve sahillerini devamlı surette abluka altında tutuyordu. Yunanlılar gemileri vasıtasıyla I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Türk kıyılarına, devamlı çetelere verilmek üzere silâh ve cephanenin yanı sıra sivil kıyafetli subaylar da çıkararak mevcut çetecileri beslemiş, bunların hatta eğitimini de üstlenmişti. Böylece Türk köylerinin basılması, yağmalanması ve halkın öldürülmesiyle Türkler yıldırılmaya çalışılıyordu[61].

26 Mart'ta ablukanın da devreye girmesiyle Yunanlılar, Türk sahillerine karşı başlattıkları saldırı faâliyetlerini güçlendirdiler. 6 Temmuz'da iki gemiden oluşan Yunan filosu, Trabzon'daki karakol görevini bahane ederek limana uğrayan veya transit geçen her kayık, tekne, gemi, motor ve vapuru aramaya başladı. Böylece bundan sonra gelecek tüm yardımları önleyerek Batı Cephesi'ndeki Türk ordularını kırmayı amaçlıyordu. 18 Temmuz'da olduğu gibi 20 Temmuz 1921 tarihinde Rusya'dan gelecek bir yardımın şehre ulaşmasını önleyebilmek için harekete geçen Yunanlılar bir muhrip ve bir kruvazör desteğiyle Trabzon'u bombardıman ettiler. Bunun üzerine şehrin sırtlarına yerleştirilen top tabyaları da karşı ateşe başlayınca Yunan muhribi yara aldı ve torpidosunun yedeğinde savaş alanını terk etti. Bombardımanın ardından bu kruvazörün Kılkış olduğu anlaşıldı[62].

---

[61] Erol Mütercimler**; Destanlaşan Gemiler**, İstanbul 1987, s.24

[62] Mesut Çapa; ***"Karadeniz'de Yunan Gemilerinin Faâliyetleri ve Trabzon Üzerindeki Etkileri"****, Askerî Tarih Bülteni, S*.42, Ankara 1997 ,s.83

Levent Şahverdi Arşivi

Tüm bu tedbirlere rağmen 18 Ağustos 1921'de bir Yunan muhribi yine Trabzon'u bombardıman etmişti[63].

C. Yunanlıların Samsun Şehrini Bombardımanı

Sakarya Savaşı'nın Türkler açısından başarıyla bitirilmesinin ardından Anadolu'da tutunma ümidini yitiren ve Eskişehir-Afyon hattına çekilen Yunan Kuvvetleri, taarruz inisiyatifini Türklere kaptırmamak maksadıyla harekete geçme kararı almıştı. Yunanlılar bu gelişme üzerine harekâtı denizden yapmayı planladılar. Böylece "Enosis" vapurunun da intikamı alınmış olacaktı. Bunun için Samsun şehri seçildi. Çünkü Türklerin mühimmat, malzeme, teçhizat ve gıda depoları buradaydı. Ayrıca Samsun, Yunanlıların Pontus hayallerinin ve Anadolu'daki Türk İstiklâl hareketinin manevî merkezi konumundaydı. Planın temel fikri; Türk ordusunu beklenmedik bir durumda yakalamak, hayati önem taşıyan bölgeyi savunmak için asker sevk etmelerini ve bölgedeki kuvvetlerini bölerek maneviyatlarını kırmak, Rum çetelerine de moral vermek olarak belirlenmişti. Filo 7 Haziran sabahı harekete geçer geçmez İstanbul'daki haber alma teşkilâtı durumu derhâl Ankara'ya bildirdi. Yunanlıların rotası Samsun şehrine doğruydu. Filo'da Kılkış zırhlısı, Averoff zırhlı kruvazörü, Panter sınıfı iki muhrip, iki yardımcı kruvazör ile dört mayın tarayıcı gemi bulunuyordu. Samsun'da bu dönemde 15. Tümen ve Bahriye Müfrezesi mevcuttu. Türkler, savunma planları gereğince kıtalarını kıyı boyunca mevzilendirdiler. Şehirde sıkıyönetim uygulamasına geçildi. İskele ve kıyıdaki askerî malzeme ve cephanenin sahil gerisine taşınması sağlanırken, ağzına kadar cephane yüklü olan ve denize karşı açık bir mevkiîî de bulunan büyük kilisenin boşaltılmasına ise imkân yoktu. Yunanlılar, 10.30'da Averoff'tan bir motor indirerek, 248 No'lu istasyoner olarak bulunan ABD muhribine bir ültimatom gönderdi. Ültimatomda Samsun şehrinin uluslararası hukuk gereğince açık bir şehir olmadığı, askerî bir üs olarak kullanıldığı, şehirdeki si-

[63] Bargut; **a.g.e.**, s.114

Levent Şahverdi Arşivi

lâh, cephane ile askerî malzemenin derhâl İtilâf kuvvetlerinin personeline teslim edilmesini ve ültimatoma 12.00'a kadar cevap verilmezse, şehrin bombardıman edileceği bildirildi. Bunun üzerine harekete geçen Samsun mahâlli yönetimi Ankara'dan aldığı talimat doğrultusunda Samsun'un uluslararası hukuka göre açık bir şehir olduğunu, bombalanamayacağını, askerî bir üs olmadığını, halkın yaşadığı yerlerin ve sivillerin öldürülmesi hâlinde aynı şekilde karşılık verileceğinin bilinmesi gerektiğini ifade etti. Buradan da istediği sonucu çıkaramayacağını anlayan Yunanlılar, 14.30'da bombardımana başladılar. Yunanlıların hedefleri belliydi: Hükûmet Konağı, kıyıdaki askerî depolar (Bunların birinde mayınlar mevcuttu.), ambarların önündeki tekneler, tütün depoları (ABD güçlerinin ve Hollandalıların mallarıydı.), şehrin batısındaki petrol tankları (Bunlar da Sovyet Rusya'ya aitti.) ki bunlar bombardımanda ilk hasar alan yerlerdi. Petrol tankları ve depoların tamamı tutuşmuştu. Sovyet Rusya, kendisine ait petrol tanklarının yanması üzerine Rus limanlarındaki tüm Yunan gemilerine el koydu. Bu denli büyük bombardımana rağmen hasar beklenen kadar olmamıştı[64].

D. Yunanlıların Millî Mücadele'nin Sevkiyat Merkezi İnebolu'yu Bombardımanı

Üç yıldan fazla süren Türk İstiklâl Savaşı'nın başarılı olmasında temel unsurlardan biri "lojistik desteğin" kuvvetli olmasıydı. Savaş müddetince yapılan tüm personel, silâh, malzeme sevkiyatının %55'i İnebolu üzerinden gerçekleşmişti[65]. İstanbul'dan ve Rusya'dan getirtilen askerî malzemenin İnebolu Limanından iç bölgelere sevk edilmesinde ilk aşamada Askerlik Şube Başkanlığı ile o dönemde emekli olan Bnb. Zeki Bey görev almışlardı. Bu tarihte İnebolu'dan gelen askerî malzemeler için iki müessese tesis edilmişti. Bunlardan biri Silâh ve Cephane Komisyonu, diğeri Menzil Nokta Komutanlı-

---

[64] **a.g.e.**, s.126-129

[65] Mustafa Hergüner; ***"İnebolu Bombardımanı"***, *Askerî Tarih Bülteni*, S.49, Ankara 2000, s.167

Levent Şahverdi Arşivi

ğıydı. Ayrıca 10 Haziran 1921'de Umur-u Bahriye Müdüriyeti, Karadeniz'deki bazı sahillerde (İnebolu, Trabzon, Ereğli…) irkap-ihraç komutanlıkları tesis etmişti[66]. Bunda maksat Anadolu'ya yapılacak hemen tüm sevkiyatın bir bölgeden ve merkezden yönlendirilmesini temin etmekti. Mevcut komutanlıkların dışında İnebolu'da bir de Kıyı Muhafaza Komutanlığı, Ulaştırma Kolu, Liman Başkanlığı, Teçhizat-Ambar Nokta Komutanlığı, Telsiz istasyonu, Depo Komutanlığı benzeri askerî birimler de devreye sokuldu. İnebolu'ya gelen mallar, Yükleme-Boşaltma Komutanlığı tarafından görevlendirilen mavnacıların reisi Mustafa Kaptan'ın gözetiminde kayıkçılar loncası tarafından taşınıyordu[67]. İnebolu'da halk topyekûn bir seferberlik hâlindeydi. Bu seferberlikte yalnız Müslüman Türk ahâli değil, aynı zamanda bölgede yaşayan gayr-i müslim ahali de ulusal mücadeleye maddi ve manevî katkıda bulunmaya başlamıştı[68].

I.İnönü Savaşı'nın Türkler tarafından kazanılmasıyla toplanan Londra Konferansı'ndan da beklenen neticenin alınamamış olmasıyla Yunanlılar harekete geçmiş ve bilindiği gibi 26 Mart 1921 tarihinden itibaren Türk kıyılarında abluka ilân etmişti. 2 Haziran günü de Yunan muhribi "Leon"un, İnebolu açıklarında kayıkları aramaya başlamasıyla İnebolu'ya yönelik tehdidin artacağı Türkler tarafından anlaşılmıştı. 9 Haziran 1921'de de Kılkış muhribi İnebolu'yu topa tuttu. Fakat Türklerin direnişi karşısında kıyılarda umduğunu bulamayan Yunanlılar, bir müddet sonra saldırılarına eşkıyalığı da ekleyerek deniz korsanlığına yeltendiler. Bu sırada Karadeniz'e sefer düzenleyen Ümit vapurunu içerisinde subay ve askerî eşya bulundurduğu gerekçesiyle İnebolu yakınlarında durdurarak aradılar. Giresun

---

[66] Işın; **a.g.e.**, s.15 vd.

[67] Hergüner; **"İnebolu…"**, s.170

[68] İlyas Simyonoğlu, Danil Kürkçüoğlu, Fadyos Papazoğlu, Kuyumcu Ehliye Zevcesi, Maslakçıoğlu Nikolaki, Çaroğlu Yuvanaki, kuyumcu Arakli, Bülbüloğlu Vasil, Hokradis Elmasoğlu, Hindibatoğlu Aleksi, Simyanoğlu Yasof, Maslakçıoğlu Yuvan, Mayasoğlu Bedos, Çopuroğlu Andon, Liberoğlu Sokradis, Yordanoğlu Lazaris, Liberoğlu Vasil, Tuhafiyecioğlu Vasil, Hacı Hristooğlu Klima, Kuyumcu Sinoplu Yanko. Kastamonu yöresinin gayri Müslim halkının verdiği nakti destek ilk aşamada 4.000 Osmanlı lirasıydı. Bkz. Peker; **a.g.e.**, s.228

Levent Şahverdi Arşivi

vapuru da aynı sebeple durdurularak içindeki 1 sandık konserve, 50 çuval kahve, 5 sandık kibrit, 327 çuval un, 18 sandık çay, 2 sandık manifatura, 1 sandık boya Yunanlılar tarafından gasp edildi. Bu saldırıların bir benzerini İstanbul'dan Trabzon'a yük taşıyan Gülnihâl vapuruna da düzenleyen Yunan donanması, 200 sandık şekeri çalmaktan geri durmamıştı. Bitmek bilmeyen Yunan saldırıları, Karadeniz üzerindeki Türk sevkiyatını önlemekte etkisiz kaldıkça şiddetini artırıyordu.

Karadeniz'deki bu gelişmeleri müteakip Tuapse Limanı'ndan yüklediği askerî mühimmatı Trabzon'a getiren Preveze gambotunun ağırlıklarını İnebolu'ya indireceğinden haberdar olan Yunan güçler, mevcut yükü Anadolu'ya sevk edilmeden durdurabilmek için hazırlıklara başlarlar. 6 Haziran'da Akdeniz vapuruna yüklenen askerî mühimmat İnebolu'ya getirildiğinde İtalyan bandıralı "Mertikos" ile Türk bandıralı Yeni Dünya da 400 kişilik bir askerî personeli aynı günlerde mezkûr limana getirir. Böylece Yunan donanması duruma derhâl müdahâle edebilmek maksadıyla harekete geçer. 9 Haziran 1921, tarihinde Kurban Bayramında saat 6.40'da "Kılkış" kruvazörü ve "Panther" zırhlısı İnebolu önüne gelerek demirler[69]. Panther'den inen bir yüzbaşı ve altı er kıyıya çıkarak Yunan komutanın talimatlarını yöre kaymakamına bildirir. Akabinde verilen yanıtta Kastamonu valisi ve bölgenin kuvvet komutanları bir araya gelerek istenilenlerin yapılabilmesinin mümkün olmayacağını ifade edince, Kılkış ile Panther derhâl kıyı şeridine doğru bombardımana başlar. Bombardımanda Mehmet Bey'in kereste fabrikası, Behçet, Salih Efendi ve Katip Ahmet Bey'in evleri hasar görür. Kel Seymen tepesinden 8,7 cm menzilli toplarla gemilere karşılık verilince gemiler Kilimli istikametine çekilmek zorunda kalır. Fakat dört saat sonra yine geri dönerler[70]. BMM'de Yunanlıların yeniden bir saldırı ihtimaline karşın 16 Haziran 1921 tarihinde Karadeniz sahillerini "harp bölgesi" ilân

[69] *TİH,* "**İdari Faaliyetler"**, C.VII, Ankara 1975, s.135; Çapa; **a.g.m.**, s.84-85
[70] Işın; **a.g.e.**, s.57

Levent Şahverdi Arşivi

eder. Yunanlılar bunun üzerine 30 Temmuz günü Kılkış zırhlısının yanında iki torpido olduğu hâlde yeniden bölgeye gelerek, deniz nakliyatını önleyebilmek maksadıyla bir müddet bombardıman yaparak batıya yönelirler. Kılkış bu hadisenin ardından bir daha İnebolu yöresine ve çevresine gelmez[71].

E. 1920 ve Sonraki Yıllarda Anadolu Sahillerine Karşı Düzenlenen Sair Bombardımanlar

Yunanlılar, Gümrü Antlaşması'nın (2-3 Aralık 1920) ve Moskova Antlaşması'nın (16 Mart 1921) imzalanmasının ardından Ankara Hükûmeti'nin askerlerini Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne doğru aktaracağını ve Sovyet Ruslarla imzalanan Moskova Antlaşması'nın neticesinde de Rus yardımlarının Batum ve Tuapse'den direkt veya Trabzon aracılığıyla İnebolu, Samsun, Akçaşehir'e taşınacağını ve bu yolla batıya ulaştırılacağını düşündüklerinden baskılarını ve ablukalarını Doğu Karadeniz üzerine yoğunlaştırdılar[72].

Yunanlılar, II. İnönü Savaşı öncesinde Türklerin nakliyat faâliyetlerinin önüne geçebilmek için ilk atılımlarını yaparak Kaptanı Celaleddin (Orhan) olan on tonluk Sinop motoruna el koymak istediler. Yunan torpidobotu liman ağzına demirlerken, denize indirdiği içerisinde 4-5 silâhlı askerîn bulunduğu bir motoru da Sinop motorunun üzerine doğru gönderdi. Bu sırada Sinop motoru önde, Yunan motoru arkada hızla limana giren Celaleddin Kaptan, Yunanlılardan kurtulmak için limanda demirli Fransız muhribine doğru yanaştı; ancak Fransızlar durumdan rahatsız olunca Sinop'un kaptanıyla temasa geçtiler. Celaleddin kaptan, motorun cephane yüklü olduğunu, yakalanması hâlinde kendini imha etme emrini aldığını, zararın sadece kendisine değil, tüm limana dokunacağını Fransız komutana açıkladı. Genç Fransız komutan devreye girerek, Yunan motorunu gemisine göndermeyi başardı ve böylece Yunanlılar daha ilk raunddan mü-

[71] Peker; **a.g.e.**, 356
[72] Işın; **a.g.e.**, s.66

Levent Şahverdi Arşivi

cadeleyi kaybetmiş oldular. Elbette Fransızların bu hususla ilgili olarak yardımcı olmalarında Alemdar hadisesinde anlaşmaya varılması ve İtilâf devletlerinin aralarında ortaya çıkan anlaşmazlıkların neticesinde Fransızların Millî Mücadele'ye daha yumuşak bakmaları büyük etkendir[73].

Kütahya-Eskişehir Savaşı'nın başlayacağı dönemde de Yunanlılar tekrardan tedhiş faâliyetlerine hız vermişlerdi. 2 Temmuz'da bir Yunan kruvazörü ve torpidosu Değirmendere bölgesine 40 dakika boyunca ateş açmış, üç eve hasar vermiş, 6 Temmuz'da ise Türklere yardım götürdüğünden şüphelendikleri "Marianna" isimli İtalyan bandıralı bir şilebi durdurarak, arama yapmış; ancak bir şey ele geçiremeyince Batum'daki Türk gemileri hakkında İtalyan kaptandan bilgi almaya çalışmışlardı.

Tabiidir ki Yunanlılar yıldırma, baskı ve taarruz faâliyetlerinden böyle münferit olaylarla vazgeçmeyeceklerdi. Bunun da ilk adımını 2 Nisan'da Sinop'ta yelkenlileri arayarak attılar, ardından "Tela" muhribi Küllük, Gökabat çevresinde yıldırma politikasına devam etti. Mayıs ayında bir Yunan muhribi Ereğli Limanı'na girmek istedi; fakat sahil bataryalarının ateşiyle dönmek zorunda kaldı[74].

Tüm bunların ardından Trabzon'da 50-60 kişinin bulunduğu üç motordan, Görele ile Vakfıkebir arasındaki kıyı ateşe tutuldu. Bölgede asayişi sağlamayla görevli jandarma birlikleri karşılık vererek, motordaki Rum ve Ermeni göçmenlerin olduğu sanılan grubun karaya çıkmasını önledi[75]. 10 Haziran 1920'de Fransızlar, Türk direniş gruplarının 8 Haziran'da ağır makineli ve iki topla beraber Ereğli'ye çıkarılan Senegal birliklerine saldıracağını haber aldıkları için bir kruvazör ve gambot eşliğinde Ereğli'yi bombaladılar[76]. 26 Mayıs'ta yine Yunanlılar, İzmit Körfezi kıyı kesiminde Tavşancıl ve Hereke'yi

---

[73] Rahmi Doğanay; **Milli Mücadele'de Karadeniz**, Ankara, 1999, s.134-135
[74] **a.g.e.**, s.55
[75] Sarıhan; **a.g.e.**,C.I, s.5
[76] Büyüktuğrul; **Osmanlı Deniz** …, C.IV, s.496

Levent Şahverdi Arşivi

bombalarken[77], 2 Haziran 1921 tarihinde Karadeniz Ereğli'sine gelen Yunanlılar, kıyıda seyir hâlindeyken Türk bataryalarının ateşiyle karşılaşınca bölgeyi terk ederek Ereğli Limanı'nın dışına çıktı. Limanın dışına çıkarken de mayın dökmeyi ihmâl etmedi[78]. Bu gelişmeyi müteakip ilk olarak İnebolu'ya 40-50 mermi atan Yunanlılar[79], 20 Temmuz 1921'de Sinop Limanı'na yönelmiş, 22 Temmuz'da Sinop'u ardından Trabzon'u, 26 Temmuz'da yeniden Sinop'u, 30 Temmuz'da tekrar İnebolu'yu ve yine aynı günlerde Trabzon'u tekrar bombalamışlardı. 22 Temmuz'da Yunan silâhlı nakliye gemisi ve torpidosu Sinop'ta gözetleme istasyonunu bombaladıktan sonra Samsun önlerinde Kırım vapurunu aramış; fakat Samsun'u bombardıman etmelerine bölgede karakol vazifesi gören Amerikan destroyeri mani olmuştu. Kırım vapuru bu aramalar sonucunda ele geçirilmiş ve "Taksoz Baraksi" isimli geminin yedeğinde İğne Ada'ya götürülmüştü. Teknenin kaptanı İbrahim tutuklanırken, teknesindeki mallara el konulmuştu. Ayrıca tek başına 30 Temmuz'da Sinop şehri önlerine gelen Kılkış zırhlısı şehre 3 mermi atmış, tüm bu sıkı bombardımanlara rağmen, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanı, 13. Tümene ait Karakuş motorunu bölgedeki Yunan gemilerini gözetlemesi maksadıyla Hopa'ya, karakola gönderebilmişti. Yine bir başka Yunan muhribinin 7 Ağustos'ta Rize'deki Hamidiye İskelesi'ne 4 mermi,16 Ağustos 1921'de 21 mermi[80], 17 Ağustos günü de Vona ve Gerze'ye 6 mermi atması, 18 Ağustos'ta Trabzon Limanı'ndaki gemileri bombalaması, Anadolu'da ardı ardına alınan yenilgilerin acısını Türk halkından çıkarmaktan başka bir şey değildi[81]. 1 Eylül 1921

---

[77] Sarıhan; **a.g.e.**, C.IV, s.448

[78] Büyüktuğrul; **Osmanlı Deniz**…, C.IV, s.496; Yunanlıların limanın dışına mayın döktüğünü haber verense bir İtalyan ticaret gemisiydi. Bkz.**a.g.e.**, s.526-527

[79] İnebolu'nun bombalanmasının ardından limana giren Yunanlılar Zarbana İskelesinde bulunan Ahmet Reis'e ait kereste yüklü bir tekne de arama yapmışlar, gemide bulunan bir kalpak yüzünden reisi ve mürettebatı "Kemalistlikle" suçlayarak tüm kumanyalarına el koymuşlar, gemiyi yakmışlar, mürettebatı serbest bırakmışlardır. Peker; **a.g.e.**, s.349

[80] **ATASE Arşivi; K: 1291, D: 2, F: 14 (eski arşiv düzenlemesine göre)**

[81] Büyüktuğrul; **Osmanlı Deniz** …, C.IV, s.527; Doğanay; **a.g.e.**, s.138-141

Levent Şahverdi Arşivi

tarihinde bu sefer 2 zırhlı, 1 yardımcı kruvazör ve 2 muhripten oluşan filolarıyla Terme'yi 40 dakika süreyle bombardıman etmiş, üç kotrayı batırmışlardı. Yunan gemileri İzmit Körfezi'nde (Dilburnu) sıkı bir karakolun ardından 5 Ekim'de Çatalburnu'na 8 mermi atarak şehri bombardıman etmişti[82]. 17-18-19 Eylül günleri, Akçaşehir-Ereğli hattını kontrol eden Yunan filosundan bir torpido Ereğli Limanı'na sokulmuş; ancak kıyıdan hafif silâhlarla karşılık verilince, Bababurun'a 4 mermi atarak çekilmişti[83]. Yunanlıların Ağustos ayı müddetince Karadeniz'e uyguladıkları abluka ve çıkarma propogandası Türklerin bölgedeki askerlerini Sakarya'ya götürmelerini kısmen de olsa engellemişti. Tüm bunların yanında Sakarya Savaşı sırasında Eylül ayının ilk günlerinde Yunan donanmasına ait gemiler Türk kıyılarına uyguladıkları ablukayı açık denizlere de yaymak istemiş, Tuapse yolunu kesmek için keşif hareketlerine başlamışlardı[84].

Yunan donanmasının sürdürdüğü bu faaliyetlere Türkler de zaman zaman karşılık veriyorlardı. Özellikle kötü iklim koşulları sebebiyle Türk limanlarına sığınmak zorunda kalan veya açık denizlerde Türk denizcileri tarafından sıkıştırılan Yunan gemilerine ve mallarına el konuluyor, çoğu zaman mürettebatı esir ediliyordu. Bu gelişmeler üzerine de Yunanlılar şiddete başvuruyor ve liman şehirlerini bombalıyorlardı.

F. Fransa'nın, İngiltere'nin, Amerika Birleşik Devletleri'nin, İtalya'nın Türk Karasularındaki Bazı Faaliyetleri

Fransızlar, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanır imzalanmaz 13 Kasım'da 22 İngiliz, 17 İtalyan, 4 Yunan savaş gemisiyle birlikte, Marmara'dan içeri girerek Dolmabahçe Sarayı önlerine demirlemişti. Böylece Marmara Denizini, Karadeniz'de gösterecekleri faâliyetler sırasında kendilerine üs bölgesi durumuna getirmiş oldular.

---

[82] Işın; **a.g.e.**,s.70
[83] Doğanay; **a.g.e.**, s.139-142; Büyüktuğrul; **Osmanlı Deniz** …, C.IV,s.528
[84] Doğanay; **a.g.e.**, s.142-143

Levent Şahverdi Arşivi

1918 ile 1919 yıllarına gelindiğinde Fransa, Güney Rusya'da ve Çukurova'da çıkarlarını korumayla uğraşıyordu. 1919 yılı sonunda ise, Güney Rusya'da başarısız olunca Anadolu kıyıları ile ekonomik bağı bulunan Zonguldak ve Ereğli çevresi önemli bir konuma yükselmişti. Bunun için Fransa, 8 Mart 1919 tarihinde bir tabur askerini Zonguldak'a çıkardı. Böylelikle bütün kömür kaynaklarını elde ettiği gibi, Karadeniz'deki ulaşımı da kontrol edebilecek bir duruma geldi. 19 Şubat 1920'de Fransız bandıralı Bulgar vapuruyla bir subay, 8 top; 20 Şubat 1920'de de Yunan bandıralı Venizelos vapuruyla 5 subay, 253 Cezayirli piyade 32. Alay'ın boşalttığı Zonguldak'taki binaya yerleştirilmişti. Bu sayede Fransız donanmasının ve İstanbul'un kömür ihtiyacı karşılanmış olacaktı. İstiklâl Savaşı sırasında Batı Cephesi'ne asker, mühimmat ve kömür taşımasında kullanılan İstanbul-Ereğli-Akçakoca yolu kapanmış, İnebolu'ya kadar tüm yollar Fransız denetimine girmişti. Fransızlar fiili olarak işgalleri altında olan Zonguldak'ın yanı sıra Ereğli'yi de işgal bölgelerine katarak 8 Haziran 1920 tarihinde asker yüklü bir nakliye gemisiyle bir deniz subayını karaya çıkarırken, 4 Temmuz 1920'de Yunan bandıralı Venizelos vapuru ile Zonguldak'a 200 Fransız askeri, silâh ve cephane; 11 Temmuz'da da 1040 Fransız askeri, 30 sandık cephane, 35.000 tüfek, 45 atlı nakliye aracını bu sefer İngiliz bandıralı bir gemiyle Zonguldak'a çıkarmıştı. Bu zaman süreci içerisinde Zonguldak'taki Fransız mevcudiyeti 1.800 kişilik bir piyade taburu, 17,5'luk Cebel Bataryası, bir Huchins Bataryası, on adet hafif makineli tüfeği bulunan geniş bir bölüğe kadar ulaşmıştı. 19 Aralık 1920 tarihinde Kozlu'dan kömür yükleyerek İstanbul'a yol alırken Ereğli'ye ulaşan Yunan bandıralı "Hamal" isimli motor da Millî Kuvvetler tarafından Anadolu donanmasına katılmıştı[85]. Şubat ayına ulaşıldığında Batı Karadeniz'de yoğun bir faâliyetle karşılaşılmıştı. Bunun yegâne sebebiyse Alemdar kurtarma gemisinin İstanbul'dan kaçırılmasıydı. 5 Şubat'ta İstanbul'dan kaçan Alemdar'ı yakalamak amacıyla İngiliz ve

[85] Doğanay; **a.g.e.**, s.299

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız gemileri Karadeniz'de etkin bir denetim ağı kurarak tüm limanları ve kıyıları kontrolden geçirerek Ereğli'de ikmâl yapıp, Trabzon'a gitmek için yola çıkarken vapuru yakalamayı başarmıştı. Nisan ayına gelindiğindeyse, Fransız gemileri Anadolu limanlarına nezaket ziyaretleri yapar bir görünüm içerisindeydi. Temmuz 1921 tarihinde Fransız gemileri Karadeniz kıyılarında pek az görülürken, genelde Samsun ve Sinop limanlarına kötü hava şartları sebebiyle geldikleri bilinmekteydi. Fransızların 1920-1921 tarihleri arasında Türklere yönelik Ereğli ve Zonguldak'ın işgalinden başka bir etkinliği bulunmazken, karakol faâliyetleriyle Wrangel ordusuna yardım hususunda bir takım girişimlerine de rastlanmıyor değildi. Fransızlarla Türkler arasındaki ilişkiler ilerleyen dönemlerde diplomatik dengelerde göz ardı edilmeden giderek askerî, mali, ekonomik desteğe kadar uzanan bir boyut kazanarak gelişmiş, bu gelişim Fransızlara olduğu kadar menfaatleri örtüşen İtalya, Sovyet Rusya ve az da olsa A.B.D'yi de etkilemiş, böylelikle İngiliz, Yunan ittifakını karşılarına almaktan çekinmemişlerdi. Durumun bu seviyeye gelmesinde İngilizlerin bölgede yegâne kuvvet olmak için başlattığı mücadelenin de etkisi olmuştu.

Birinci Dünya Savaşı sonunda, yenilen Osmanlı ile Bolşevik İhtilâli neticesinde Rusya'dan boşalan Karadeniz kıyıları ve Kafkaslardan istediğini alabilmek için İngiltere de Fransa gibi harekete geçerek Kazak bölgesi, Ermenistan, Gürcistan ve Doğu Anadolu yöresini birer birer işgale başlamıştı. İngiltere, Bolşevik devriminin ardından hızla Çar yanlılarına yardıma başlamış ve ilk aşamada yüz milyon dolar maddi destekte bulunmuştu. Yaşanan mevcut gelişmelerin yanı sıra 17 Aralık 1918'de İngiliz destekli Yunan ve Fransız birlikleri Odessa ile Kırım bölgesine çıkarma yapmaya başlamışlardı. 1919 yılında İngiltere'nin Anadolu'ya olan ilgisi, bölgedeki Ermeni ve Rumları korumaya yönelik bir düzenlemeyle ortaya çıkmıştı. 9 Mart tarihinde Samsun'a iki yüz kişilik bir kuvvet gönderildi. 30 Mart'ta Merzifon işgal edildi. İngilizler Mayıs ayına gelindiğindeyse Samsun'a yüz kadar asker çıkarmışlardı. 1920 senesi Mart ayı bo-

Levent Şahverdi Arşivi

yunca da Rusya'dan göçmen taşınması, Anadolu kıyılarının ve Türk gemilerinin denetimlerinin yapılması uygulaması devam etmişti. İngiltere, Fransa'nın Ereğli'yi işgalinin ardından Karadeniz'deki filosuna E 22 ve T 24 numaralı muhripleriyle denizaltı tuzak gemilerini de dâhil etmişti. Haziran ayında ise, F 5 ve F 35 numaralı torpidolarla Denikin yenilgisinin ardından Rusya içlerine göç eden muhacirlerle ilgilenmeye başlamışlardı. İngiliz gemileri Türk limanlarına gelen yabancı bandıralı gemileri de zaman zaman denetimden geçiriyordu. 2 Aralık'ta Fransız bandıralı "Maisan" vapuru aranmak suretiyle yolcu almaktan men edilmeye çalışılmış; fakat başarılı olunamamıştı. 6 Ocak 1921 tarihindeyse Rumların ihbarı üzerine durdurulan "Emir" isimli vapur, aramalar neticesinde boş çıkınca İngilizler emekli asker Hayri ve İsmail Hakkı beyleri esir almışlardı. İngilizler bu bölgede denizden yapılan nakliyatı önlemek, Ankara'nın Batı Cephesiyle olan bağlarını koparmak amacıyla sürekli, savaş gemilerinden uçak kaldırıyorlardı. Aralık 1921 tarihinden itibaren Türk gemilerinin dışında Fransız ve İtalyan gemileri de aranmaya başlandı. Bu çerçevede İtalyan Loit Triesteno'nun denetlenmesi, 22 Aralık'ta Fransız Vera'nın Anadolu'ya gönderilmek üzere yola çıkarılmış cephanelerinin fark edilmesi üzerine malzemelerini denize dökmesi yaşananlardan yalnızca bazılarıydı[86].

Karadeniz'de sadece İngiliz ve Fransızlar değil, Amerikalılar da menfaat arayışı içerisindeydi. 1830 yılında Amerikan gemilerine Karadeniz'e çıkış hakkı tanınması, 5 Ekim 1831 tarihinde imza edilen ticaret antlaşması bu gelişmelerin birer parçasıydı. 1917 yılında

[86] Bölgenin egemenliğinin Fransızlar, İngilizler, Amerikalılar ve nihayet İtalyan tarafından paylaşılma gayretlerinden rahatsız olan Sovyet Ruslar, 21 Kasım 1336 (1920) tarihinde Ereğli Limanına 300 zabit ve 700 asker olduğu hâlde General "Riklov" komutasında, "Çakt" namındaki üzerinde iki top, iki makineli tüfek olan bir gambotla Zonguldak sahillerine gelmişlerdi. Bu haraket muhtemel bir güç gösterisinden "Bende varım"çabasından başka bir şey değildi. **ATASE Arşivi, K: 717 G:106 G:106-1** ABD bölgede "Scorpion", "Namla", "Noma" isimli üç yat ve 82, 128,129, 215 numaralı denizaltı savunma botlarıyla güvenlik ve karakol hizmeti veriyordu. Bu gemilerin dışında İstanbul'da "Arizona" muharebe gemisi, "Dryer", "Gregory", "Luce"," Manley" muhripleri de bulunuyordu. Bkz. Büyüktuğrul**; "İstiklâl Savaşında …",** s.92

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika savaşa girmesine rağmen, iki ülke birbirlerine savaş ilân etmemişti. Millî Mücadele yıllarında ise, Türk-Amerikan ilişkileri değerlendirildiğinde ülkedeki Ermeni ve Rumların kışkırtması ve Amerikan misyonerlerinin yoğun gayretleri sonucunda Amerikan kamuoyunda oluşturulan bir soykırım iddiası mevcuttu ki Amerika bunun için Karadeniz'e savaş gemisi dahi göndermişti. Mütarekenin imzalanmasının ardından ABD, Yakındoğu ve Güney Rusya ile ilgilenmeye başladı. Bu ilgi çerçevesinde 1918 yılında Büyükelçi sıfatıyla Mr. Lewis Heck'i İstanbul'a yerleştirdi. Amerikan Yakındoğu Bölgesi Donanma Komutanlığına da Amiral Bristol'u tayin etti. 1919 yılının başında Amerikalı işadamlarıyla birlikte donanması da (Noma, Nahama, Scorpion ve 82,128,129,215 borda numaralı savunma botları) Türkiye'ye geldi. Donanmanın amacı taşıma ve bilgi toplamak değil, Amerikan sermayesinin muhafaza edilmesini sağlamaktı. Bu birliklere Mayıs ayının sonlarına doğru dört muhrip daha eklendi. 1919-1921 yıllarında görülen faâliyetlerin neticesinde Amerikan petrolü Anadolu pazarında yegâne satıcı konumuna gelmişti. Bolşevik devrimi Amerika'nın bölgeyle ilgilenmesinin bir diğer sebebiydi. Amerika, Karadeniz ve Kafkaslar üzerindeki etkinliğini misyoner kuruluşları ve istihbarat kadrosuyla sağlıyor, donanmayı da bunlara lojistik sağlamada kullanıyordu. 24 Şubat 1919 tarihinde Amerikan Kongresinde, Hristiyanlara 100 milyon dolarlık bir yardımın yapılması öngörülürken İzmir, İstanbul, Derince ve Köstence'de birer liman komutanlığının kurulması karara bağlanıyordu. Fakat Amerika Nisan 1921 tarihinden itibaren, az da olsa, Türklere bir yardımda bulundu. Yunanlıların 1921 yılının Mart ayında Türk kıyılarında abluka uygulamaya başlamasıyla birlikte Amerika bu ablukayı tanımayacağını bildirdi. Takvimler 12 Temmuz'u gösterdiğindeyse hiç beklenmedik bir gelişme oldu ve Yunan savaş gemilerinin Samsun'u bombalayacakları ihbarı geldi. İhbar üzerine harekete geçen Amerikalılar, limanda bulunan destroyerleri vasıtasıyla saldırının önüne geçmeyi başardı. Son olarak Amerikalıların Karadeniz sahillerinde faâliyet gösterdiği tarih kayıtlara 6 Ocak 1923 olarak geçti. ABD bu

Levent Şahverdi Arşivi

tarihte Yunan ve Ermeni göçmenlerini Amerika'ya götürmek için bir gemi göndermişti.

İtalyanlar ise kendilerine ağırlık merkezi olarak Akdeniz'i (Adalar Denizini) seçtikleri için bölgeyle fazla ilgilenmemişler; fakat Zonguldak-Ereğli kömür ocakları hususunda Fransızlarla rekabetten de kaçınmamışlardı. 1920 yılında İngiltere, Karadeniz'i tamamen boşaltmazdan evvel Kafkas seddi projesini Amerika ve İtalya'ya teklif etmiş, böylece İtalyanların bölgeye olan ilgisinin artmasına sebebiyet vermiştir. Aynı dönemde İtalya, Sevr Antlaşması uyarınca Karadeniz kıyılarında bazı ekonomik rant bölgeleri talep etmesine rağmen Fransa'nın karşı duruşları sebebiyle bu menfaatleri temine muvaffak olamamıştı. Ama İtalya'nın başlattığı Anadolu işgalleri karşısında telâşa kapılan Fransa, İtalya'ya ilerleyen zaman içerisinde bölgedeki kömür madeni ocaklarından (Almanların açtığı) verebileceğini bildirmesi, İtalyanları bölgeye çeken bir diğer unsur olarak belirmişti. Bu gelişmelerin neticesinde İtalyan savaş gemileri Zonguldak ve Ereğli limanlarına uğramaya başladılar. Fransız-İtalyan rekabeti, neticede Fransa'nın Ereğli'yi işgaline sebep oldu. Böylece bölgeden istediğini bir türlü alamayan İtalya, tamamen yalnızlığa itildi. Böylece İtalyanlar, Türklere desteklerini artırmaya başladılar. İtalya daha evvelki yıllarda da Karadeniz'e fiili saldırıda bulunmamış, yumuşak başlı bir politikayı tercih etmişti [87].

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türk donanmasının kaybı oldukça fazlaydı. Bu kayıpların belirli bir kısmı İngiliz gemi uzmanlarınca ve Bahriye Nazırlığına getirilen Kraliyet donanması subaylarının art niyetli yaklaşımları sonucunda, bilinçli olarak hasarlı tutulduğu, parçaların bozulduğu, yedeklemelerinin yapılmadığı ya da gemilerin hiçbir şeye ihtiyacı yokmuş gibi bir tutum sergilenerek, özellikle de bir kısmının da savaşta batırılarak yok edildiği de hatırdan çıkarılmamalıdır.

[87] Doğanay; **a.g.e.**, s.154 vd.; Büyüktuğrul; **Osmanlı Harp…**, C.IV, s.592-597

Levent Şahverdi Arşivi

İstiklal mücadelesinde kullanılan gambotlar, istimbotlar, torpidolar, römorkörler Osmanlı Deniz Kuvvetlerinin envanterindeki gemilerdi ve denizci personelin tamamı yine Osmanlı bünyesindeki askeri okullarda eğitim almış subaylardan mürekkepti.

Milli Mücadele de kara savaşlarında kati neticeyi alacak olan Kara Kuvvetlerinin yeniden örgütlenerek, Yunan kara kuvvetlerini yenebilecek seviyeye ulaştırılması, ancak bu kuvvetlerin lojistik imkânlarının sağlam olmasından geçmekteydi. Bu şartlarda İstanbul, Amasra, İnebolu, Samsun, Trabzon'daki Anadolu bahriyesine ait limanlarla Sovyet Rusya'nın Novrosiski, Tuapse Limanları ile Batum arasında haberleşme ağının ve işbirliğinin sıkı olması gerekiyordu. Osmanlı Devletinin savaş malzemelerini başta İstanbul olmak üzere Marmara Bölgesindeki cephaneliklere yığması, Milli Mücadelenin silah ve cephane ihtiyacı açısından olumsuz bir durum yaratmıştı. Fakat devreye deniz taşıma vasıtaları girince, İnebolu üzerinden silah ve cephane kaçırma faaliyetleri başladı. Bunun yanı sıra düşmanın hareket sahasına göre Türk motorbotları, gambotları, tekneleri özellikle Karadeniz kıyı şeridinde seferlere çıkarıldı, karakollar ve gözetleme istasyonları tesis edildi. Hatta Türk denizcileri bulundukları hal düşünülecek olursa kendilerinden beklenmeyecek derece de cesur ve arzulu davranarak Karadeniz'de düşman gemilerine karşı mücadele vererek bazı gemileri ele geçirmeyi bile başarmışlardı.

Anadolu'nun Doğu Akdeniz ve Adalar Denizi Limanları kısmi olarak Yunan, İngiliz, Fransız işgali altındaydı. Karadeniz Limanları ise sıkı sıkıya işgaline gerek duyulmayan bir bölgeydi çünkü arada Boğazlar bölgesi mevcuttu ve itilaf devletleri güney limanlarından Anadolu'daki Yunan birliklerini destekliyordu. Ayrıca İngilizler, Türklerin Osmanlı Donanmasına mensup gemilerinin Karadeniz'e kaçırılabileceğini düşünüp, Boğazlardaki tedbirlerini artırmışlardı. Boğazların savunmasına Fransa ve İtalya katılmayınca, menfaatleri doğrultusunda İngiltere, Yugoslavya ve Romanya gibi ülkeleri boğaz savunmasına dâhil etmek zorunda kaldı. Çünkü savaşın sonunda beklentileri doğrultusunda boğazların statüsünü belirlemek istiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Mücadele süresince deniz kuvvetlerinin sınırlı imkânlarla da olsa Karadeniz-Marmara hattında kendisine tevdii edilen tüm görevleri başarı ile yerine getirmiş olması ve Mudanya Ateşkes Antlaşması'na gelinceye kadar geçen süreçte de denizlerde yapılan tüm faaliyetlerde başarılı olmaları üzerinde durulması gereken bir hususdu.

Denizlerde savaş sevk ve idaresi için esas olan unsur deniz yollarına hâkim olmaktan geçmekteydi. Bu sadece savaş alanlarındaki kati zaferle değil, aynı zamanda ulaştırmanın emniyeti, bayrağın dalgalandırılması, seyir ve gemi serbestîsi ile sağlanabilirdi.

Deniz hâkimiyetinin elde edilmesi bazen siyasi manevralarla da mümkün olabilmektedir. O zaman devlet politikasının icapları deniz hâkimiyetini temin edebilecek surette sevk ve idare edilmelidir. Emperyalizmin temsilcileri Türkiye üzerinde Lozan Antlaşması ile bekledikleri statükoyu kuramamış olsalar da, belirli bir ölçüde bölge üzerinde söz sahibi olabildiler. Türkiye'nin egemenliğini ve güvenliğini tehdit eden bu durum, 1936 yılında en son yapılan Montreux Antlaşması ile ortadan kalkacaktı. Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan statüko, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin lehinde sonuca bağlanmış oldu.

KAYNAKÇA

TETKİK ESERLER

Afif Büyüktuğrul; ***Çanakkale Olayı (İstiklâl Harbinde Deniz Cephesi)***, İstanbul, 1969; ————————————————; **Osmanlı Deniz Harp Tarihi**, C.IV., İstanbul, 1943

Cemaleddin Saraçoğlu; ***Gazi Gemilerimiz***, İstanbul 1953

Cevat Ülmen; ***İstiklâl Savaşında Karadeniz,*** İstanbul 1943

Celalettin Orhan, ***Askerlik Hatıraları***, İstanbul, 1984

Erol Mütercimler**;** ***Destanlaşan Gemiler,*** İstanbul 1987

————————————-; ***Millî Mücadele'nin Kahraman Gemisi Alemdar***, İstanbul 1989

————————————-; ***Bu Vatan Nasıl Kurtuldu***, İstanbul, 2005

Levent Şahverdi Arşivi

Gotthard Jaeschke; **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,** Ankara 1991

Hüsnü Merdanoğlu, **Ulusal Kurtuluş Süreci ve Kuva-yi Milliye**, Ankara, 2006

Hüsrev Gerede, **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Haz: Sami Önal, İstanbul 2002

Mithat Işın; **İstiklal Harbi Deniz Cephesi**, İstanbul 1946

Nahit Çapaner; **İstiklâl Savaşında Deniz Kahramanları**, İstanbul,1943

Nurettin Peker; **1918-1923 İstiklâl Savaşı'nın İnebolu ve Kastamonu Havalisi,** İstanbul 1955

Rahmi Doğanay; **Milli Mücadele'de Karadeniz**, Ankara, 1999

Raşit Metel; **Atatürk ve Donanma**, İstanbul 1966

Şemsettin Bargut; **Birinci Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Harbinde Türk Deniz Harekatı**, Ankara 2000

Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1914-1919)**, Cilt: I, İstanbul 1994

Türk İstiklal Harbi, "**İdari Faaliyetler"**, C.VII, Ankara 1975

Türk İstiklal Harbi, "**Türk Kültürü",** Cilt V., S: 129, Ankara 1973

Türk İstiklal Harbi, "**Batı Cephesi"**, C. II, Kısım I, Ankara, 1999

Zeki Sarıhan; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.II, Ankara, 1994

SÜRELİ YAYINLAR

Afif Büyüktuğrul, **"İstiklâl Savaşı'nda Türk Sularında Yabancı Devlet Donanma Harekâtı"**, *Belleten*, C.69, S. 153, Ankara, 1975

Ali Sarıkoyuncu; **"Zonguldak ve Havalisi'nin Milli Mücadele'de Ekonomik ve Stratejik Bakımdan Önemi**, *Atatürk Yolu*, C.II, Ankara, 1997

Emrullah Nutku; **"Deniz Cephesi**", *Yakın Tarih Dergisi*, C.I, S.2, 1962

———————————-; **"İlk Ganimet"**, *Yakın Tarih Dergisi*, C. I, S. 13, 1962

———————————-; **"Millî Mücadele Ruhu"**, *Yakın Tarih Dergisi*, C.3, S.37, 1962

———————————-; **"Alemdar"**, *Yakın Tarih Dergisi*, C.I, S.8, 1968

Levent Şahverdi Arşivi

———————————-; **"Bir Deniz Subayının İstiklâl Savaşı Hatıraları I",** *Yakın Tarihimiz*, C.I, S.12, İstanbul, 1962

———————————-; "Anadolu'ya Sevkiyat", *Yakın Tarihimiz*, C. II, S: 26, İstanbul 1962

———————————-; **" Ümit Vapuru Yolcuları"**, *Yakın Tarihimiz*, C. II, S: 23, İstanbul 1962

Mesut Çapa; **"Karadeniz'de Yunan Gemilerinin Faâliyetleri ve Trabzon Üzerindeki Etkileri"**, *Askerî Tarih Bülteni*, S.42, Ankara 1997

Mustafa Hergüner; **"İnebolu Bombardımanı"**, *Askerî Tarih Bülteni*, S.49, Ankara 2000

Nurullah Nutku; **"Rüsumat 4'ün Serencamı"**, *Yakın Tarih Dergisi* C.3, S:38, 1962

———————————-; **"Kahramanlar Verilmez"**, *Yakın Tarih Dergisi*, C.I, S.10, 1968

Süleyman Yaşar; **"İlk Deniz Nakliyatı",** *Yakın Tarih Dergisi*, C.II, S.19, İstanbul 1962

Tevfik İnci;**"Alemdar Gemisinin Millî Mücadelede Karadeniz'e Kaçırılışı ve İlk Savaşı"**, *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt:IV, S.43, İstanbul 1953

GAZETELER:

"Gülcemal Vapurunun Başına Gelenler" **Açıksöz Gazetesi**, 20 Kanunu Evvel 1336 (20.11. 1920)

BASILI BELGELER:

ATASE Başkanlığı, **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981

ARŞİV BELGELERİ

ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT DAİRE BAŞKANLIĞI:

ATASE Arşivi, K: 28 G: 11 B:11 (11;1)

ATASE Arşivi, K: 29 G:132 B: 132-1

ATASE Arşivi, K:189 G:181 B:181-1

ATASE Arşivi, K: 699 G: 62 B: 62-1

ATASE Arşivi, K: 701, G:23, B: 23-1

Levent Şahverdi Arşivi

ATASE Arşivi, K: 717 G:106 G:106-1

ATASE Arşivi, K: 781 G: 59 B:59 (1:2)

ATASE Arşivi, K:1008, G:31, B:31 (1:2)

ATASE Arşivi, K: 1038, D: 10-4/117, A: 1/4283 (eski düzenlemeye göre arşiv belgesi)

ATASE Arşivi, K.1038, D.10-A/117, F. 4 (eski düzenlemeye göre arşiv belgesi)

ATASE Arşivi; K: 1291, D: 2, F: 14 (eski düzenlemeye göre arşiv belgesi)

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararı, 18/64/1/1921, Ek no: 64/1

B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararı, 18/64/1/1921

B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararı, 030/18/01/-/05728/20

B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararı, 18/181/2/1921 (belgenin orijinali Fransızcadır.)

B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararı; 030/18/01/01/3/33/18

B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararı, 030/18/017/-/013/18/11

B.C.A. Kanun Lahiyası, 030/18/01/-/05/23/19

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRAKYA'DA ÖRNEK BİR SAĞLIK KAMPI UYGULAMASI: AZAT OBALARI

Murat BURGAÇ*

ÖZET

Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasından ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra pek çok alanda olduğu gibi sağlık alanında da önemli atılımlar gerçekleştirildi. Nitekim Cumhuriyetin ilanından itibaren geçen 10 yıl içinde; sağlık hizmetlerinin genelleştirilmesi ve yaygınlaştırılması, sağlık personeli sayısının arttırılması, bulaşıcı hastalıklarla etkin bir şekilde mücadele edilmesi gibi pek çok başarı kazanıldı. Bu dönemde sağlık alanında yapılan çalışmalar içinde, çocuk sağlığına yönelik atılımlar özel bir öneme sahipti. Bebek, çocuk ölümlerinin ve hastalıklarının önüne geçmek, onların sağlıklı bir şekilde yetişmelerini sağlamak, Cumhuriyet dönemi sağlık politikasının temel prensiplerinden biriydi. Cumhuriyet hükümetleri bu düşünceden hareketle yurdun çeşitli yerlerinde çocuklara yönelik sağlık kurumları ve bakım evleri açtı.

Cumhuriyet döneminde, çocuk sağlığını korumak ve daha sağlıklı bir kuşak yetiştirmek amacıyla uygulamaya konulan önemli projelerden biri de Trakya'daki "Azat Obaları"ydı. Azat Obaları; okulların "azat" yani tatil döneminde açılan bir çeşit sağlık kampıydı. Trakya'da Azat Obaları uygulamasının fikir babası ve uygulayıcısı, Cumhuriyet döneminin başarılı idarecilerinden biri olan, dönemin Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik Paşa'ydı. Bölgedeki hastalıklı ve cılız köy çocuklarının seçilerek alındığı bu kamplarda; düzenli ve dengeli bir beslenme programı uygulanıyor ve böylece bu çocukları sağlıklarına kavuşturmak daha gürbüz hale gelmelerini sağlamak amaçlanıyordu. Bu çalışmada; Trakya'da 1936–1938 yılları arasında açılan ve "Azat Obaları" adı verilen bu sağlık kampları ele alınmış ve irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Sağlık, Sağlık Kampları, Azat Obaları, Kazım Dirik.

* Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

A GOOD MODEL OF HEALTH CAMP PRACTICE IN THRACE DURING THE REPUBLIC PERIOD: "AZAT OBALARI"

ABSTRACT

After the success of Independence war and foundation of Turkish Republic, numerous important reforms were also introduced in the healthcare system as well as in many social systems. As a matter of fact, many useful practices such as extending and spreading the healthcare services, increasing the number of healthcare personnel, struggling with contagious diseases were carried out in the first ten year period of the Turkish Republic. The practices on child welfare were of specific interest among the general healthcare practices during this period. To avoid infant and child mortality and diseases and to ensure the infant and children's growing up healthily are among the essential principles of republic's healthcare policies. Therefore, healthcare institutions and nursing homes for children were established by the Turkish Republic governments in various regions of the country.

In Republic period, one of the important projects which were implemented for saving child welfare and raising healthier generations was the "Azat Obaları" in Thrace. These were kinds of health camps which were open during school holidays. Kazım Dirik Pasha, who was the Thrace Public Inspector in this period, undertook the role of being the prime mover and leader of this project. A regular and balanced diet was carried out in these camps which sheltered the elected ill and scrawny children from villages of the region and thus it was intended to treat these children and make them healthier and sturdier. In this study, these health camps "Azat Obaları", which were established in Thrace between the years 1936 and 1938, were investigated and discussed.

Key words: Republic period, Health, Health camps, Azat Obaları, Kazım Dirik

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRAKYA'DA ÖRNEK BİR SAĞLIK KAMPI UYGULAMASI: AZAT OBALARI

Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi'nin başarıya ulaşmasından ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra, yeni devletin kurucuları, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki sorunlarına titizlikle eğilmeye başladı. Bu dönemde önemle ele alınan sorunlardan biri de sağlık sorunuydu. Daha Milli Mücadele döneminde ülkede bir sağlık bakanlığı[1] kurarak bu konudaki hassasiyetlerini açıkça ortaya koyan cumhuriyet kadrosu; sağlık işini devletin temel görevlerinden biri olarak değerlendirmekteydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922'de, Meclisin üçüncü toplanma yılının açılışında yaptığı konuşmada; *"Efendiler! Milletimizi asayiş-i tam halinde yaşatmak nuhbe-i âmâlımız olduğu gibi, onun sıhhatine itina etmek ve vesaiti mevcudemiz nispetinde âlâm-ı içtimaiyesine çaresâz olmak da hükümetimizin cümle-i vezaifindendir[2]."* sözleriyle, bu düşünceyi açıkça dile getirmişti.

Cumhuriyeti kuran kadronun sağlık konusundaki bu hassasiyeti, 1930 yılında çıkarılan "Umumi Hıfzısıhha Kanunu"nun 1. maddesinde; *"Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve memleketin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar ve sair muzır âmillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi devlet hizmetlerindendir[3]."* hükmü ile yasal ifadesine kavuşturuldu. Bu anlayış, yeni devletin dayandığı en temel ilkelerden olan "halkçılık" ve "devletçilik" ilkelerine de uygun hatta bu ilkelerin gereklerindendi.

---

[1] Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından hemen sonra, 1 Mayıs 1920'de, Meclise sunulan, "Heyet-i İcraîyenin Suret-i Teşekkülü" hakkındaki kanun tasarısında, kurulacak bakanlıklar arasında, "Sıhhiye ve Muâvenat-ı İçtimaîye Vekâleti"ne yer verilmiş ve tasarının kabulüyle ülkede ilk defa bir sağlık bakanlığı kurulmuştur. Konu hakkında söz alan vekillerden hepsi böyle bir bakanlığın kurulmasındaki önemi belirten konuşmalar yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)** Devre(D).1 Cilt(C).1, Ankara: TBMM Matbaası, 1940, sayfa (s).163-167 .

[2] **TBMMZC,** D.1 C.18, Ankara: TBMM Matbaası, 1959, s. 3.

[3] **"**Umumî Hıfzısıhha Kanunu", Madde: 1, **Düstur,** Üçüncü Tertip, C.11, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1930, s. 324.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu düşünceden hareket eden Cumhuriyet hükümetleri; Cumhuriyetin ilk 10 yılı içinde, ülkedeki sağlık kuruluşları ve sağlık personeli sayısını arttırdı. Vilayet idareleri tarafından finanse edilen hastanelere rehberlik etmek amacıyla; Ankara, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır'da "Numune Hastaneleri" açtı. Her yıl binlerce vatandaşın ölümüne neden olan sıtma, verem, frengi, trahom gibi salgın hastalıklara karşı "mücadele teşkilatları" kurdu ve bu hastalıklara karşı amansız bir mücadele yürüttü. Böylece, ülkedeki sağlık sorununun çözümünde önemli başarılar elde edildi[4].

Cumhuriyet hükümetlerinin özenle üzerine eğildikleri alanlardan biri de çocuk sağlığıydı. Bebek, çocuk ölümlerinin ve hastalıklarının önüne geçmek, onların sağlıklı bir şekilde yetişmelerini sağlamak, Cumhuriyet dönemi sağlık politikasının temel prensiplerinden biriydi. Bu alanda yapılan çalışmalar; yeni devletin temel ilkelerine hizmet edeceği gibi, Cumhuriyetin emanet edileceği neslin daha sağlıklı ve gürbüz bir hale gelmesi, ayrıca ülkede hedeflenen nüfus artışının gerçekleştirilebilmesi için de son derece önemliydi. 1925 yılında Ankara ve Konya'da "Doğum ve Çocuk Bakım Evleri" adıyla 20'şer yataklı sağlık kurumları açılarak bu konuda büyük bir adım atıldı. İlerleyen yıllarda; Malatya'da, Kars'ta, Erzurum'da, Adana'da, Çorum'da, Balıkesir'de ve Van'da da "Doğum ve Çocuk Bakım Evleri" açılarak toplam sayı dokuza çıkarıldı. Ayrıca "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" hükümleri gereğince, nüfusu yoğun olan illerde, Belediyelere, "süt çocuğu ve mektep çocukları muayene ve müşavere evi" açma yükümlülüğü getirildi. 1930–1933 yılları arasında; üçü İstanbul'da, biri Aydın'da ve biri de Balıkesir'de olmak üzere

---

[4] 1923–1933 yılları arasında sağlık alanında başarılan işler hakkında ayrıntılı bilgi ve sayısal veriler için bakınız; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, **Sağlık Çalışmalarında Kırk Yıl (1922–1962),** Hazırlayan: Yusuf Tunca, Ankara: Kardeşler Matbaası, 1964, s. 17–22, 61–62, 78–80; Gencay Gürsoy, "Sağlık", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 1720–1722; **Hakimiyet-i Milliye,** 29 Birinciteşrin (Ekim) 1933, S. 4441, s. 61–65; **Akşam,** 29 Teşrin-i evvel (Ekim) 1933, S. 5408, s. 24; **Milliyet,** 29 Teşrin-i evvel (Ekim) 1933, S. 2773, s. 37–38; **Son Posta,** 29 Birinciteşrin (Ekim) 1933, S. 1173, s. 14–15.

Levent Şahverdi Arşivi

toplam beş "süt çocuğu ve mektep çocukları muayene ve müşavere evi" açıldı[5].

Cumhuriyet döneminde, çocuk sağlığını korumak ve daha sağlıklı bir kuşak yetiştirmek amacıyla uygulamaya konulan önemli projelerden biri de Trakya'daki "Azat Obaları"ydı. Azat Obaları, okulların "azat" yani tatil döneminde; açık, temiz havalı yerlerde açılan, bir çeşit sağlık kampıydı. Trakya'da Azat Obaları uygulamasının fikir babası ve uygulayıcısı, dönemin Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik Paşa'ydı[6]. Kazım Dirik; bu uygulamanın Avrupa ülkelerinde başarıyla yürütüldüğünü görmüş ve ilk kez 1935 yılında, İzmir Valiliği döneminde, "Çocuk Yurtları" adıyla bu uygulamayı başlatmıştı[7]. İzmir'de başarıyla yürüttüğü bu girişimi, Trakya çocukları için de uygulamaya koymak isteyen Dirik, Trakya Umumi Müfettişliği'ne atandıktan hemen sonra bu konuda ilk çalışmaları başlattı. Nitekim Onun, 9 Ağustos 1935'de umumi müfettişliğe atanmasından[8] kısa bir süre sonra, yerel gazetelere; 1936 yazında bölgede Azat Obaları uygulamasına başlanacağı ve bu kapsamda Trakya'nın en güzel tatil alanlarında, yaylalarında ve plajlarında toplam 20 Azat Obası açılacağı haberleri yansıdı. Obalara; bölgedeki hastalıklı ve cılız çocuklar

---

[5] Cumhuriyetin 10. yılına kadar geçen süre içinde; Doğum ve Çocuk Bakım Evlerinde 931'i yatırılmak suretiyle, 88.002'si ise ayakta olmak üzere yaklaşık 90 bin; süt çocuğu ve mektep çocukları muayene ve müşavere evlerinde ise 41.239 çocuk tedavi edilmişti. Ayrıca süt çocuğu ve mektep çocukları muayene ve müşavere evlerinde görevli sağlık personeli tarafından 23.266 ev ziyareti yapılmış ve 30.305 anneye çocuk bakımı hakkında bilgiler verilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz., **Son Posta,** 29 Birinciteşrin (Ekim) 1933, S. 1173, s. 14; **Hakimiyet-i Milliye,** 29 Birinciteşrin (Ekim) 1933, s. 62.

[6] Kazım Dirik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., K. Doğan Dirik, **Atatürk'ün İzinde Vali Paşa: Kazım Dirik,** İstanbul: Gürer Yayınları, 2008; Reşit Soyer, **General Kazım Dirik,** İzmir: Yeniyol Matbaası, 1946; **Meşhur Valiler,** Haz: Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakul, Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları, 1970; Mehmet Aldan, **İz Bırakan Mülki İdare Amirleri,** Ankara: Sevinç Matbaası, 1990; İsmail Gün-Mahmut Ankara, **Kazım Dirik,** İzmir: İstiklal Matbaası, 1971.

[7] Kazım Dirik, "Hakiki Halkçılığa Doğru Çocuk Kampları", **Kültür,** Yıl: 1, S. 23, 1 Birinciteşrin 1934, s. 11. İzmir'deki Çocuk Kampları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Günver Güneş, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Halkçılığa Doğru İzmir'de Çocuk Yurtları" **Bilgi ve Bellek,** Yıl: 1, S. 1, Kış 2004, s. 180-184.

[8] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu,** Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 57.64.1,Tarih: 09.08.1935.

Levent Şahverdi Arşivi

alınacak ve bunlar iki ay süresince programlı bir şekilde kamp yaparak sağlıklarına kavuşturulacaktı. "Temiz hava, iyi su, bol gıda ve eğlence, programın anahatları" olacaktı[9].

Azat Obaları, Umumi Müfettişlikçe hazırlanan "Trakya'nın 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı"na da girdi ve 1936 yılından itibaren Trakya'nın dört vilayetinde Azat Obaları açılması programa bağlandı. Bu iş, Umumi Müfettişlikten verilen emirlere göre Haziran ve Temmuz aylarında yapılacaktı ve 5 yıllık program doğrultusunda her yıl aynı tarihlerde bölgenin değişik yerlerinde obalar açılmaya devam edilecekti[10].

Azat Obaları; bir yandan bölge çocuklarını hastalıktan, muhtemel bir ölümden kurtaracak ve bölge nüfusunun artmasına yardımcı olacak bir uygulama, diğer yandan da Cumhuriyet rejiminin köye ve köylüye yönelik bir hizmeti olarak değerlendirilmekteydi. Nitekim Trakya Umumi Müfettişliği, niçin Azat Obaları açmak istediklerini şu sözlerle açıklıyordu:

"Trakya bölgesi köy çocuklarından, okulda bulunan ve bakımsızlık yüzünden zayıf, kansız ve yorgun olan yoksul yavruları kuvvetlendirmek, onları vücutça sağlam bir hale getirmek, en önemli işlerimizden biridir. Büyük Türk Rejimine candan bağlı bulunan Türk köylüsünün kıymetli yavrularını kurtarmak Cumhurluk hükümetinin güttüğü siyasanın ana hatlarındandır. Bu erge iledir ki bu yıl içinde Trakya'nın dört vilayetinde Azat Obaları adını verdiğimiz, çocuk bakma ve kuvvetlendirme yurtları açılacaktır[11]."

Umumi Müfettişlik, açılacak Azat Obalarının çeşitli giderleri için her vilayet bütçesine 500'er lira ödenek konulmasını ayrıca köy bütçelerinde de Azat Obaları için gider kalemi ayrılmasını sağladı. Böylece obalardaki muhtaç çocukların yeme-içme, giyim gibi çeşitli gereksinimleri karşılanabilecekti. Ardından da yayınladığı bir bildirim-

---

[9] **Buç,** 22 Şubat 1936, S. 683, s. 2.

[10] Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, **Trakya'nın 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı,** İstanbul: Devlet Basımevi, 1936, s. 17, 27, 29.

[11] **Trakya Dergisi,** Yıl: 2, S. 11, Haziran 1937, s. 28.

Levent Şahverdi Arşivi

le; Azat Obalarının nerelerde açılacağı, kimlerin obalara kabul edileceği ve obaların ne şekilde işleyeceği gibi hususları ayrıntılı olarak belirledi[12].

Buna göre Azat Obaları; Kuzey rüzgârını almayan, "havası bol, suyu iyi, meyvesi zengin" ve özellikle okulu ve telefonu olan köylerde açılacaktı. Eğer oba deniz kenarında açılacaksa, sert rüzgârlara karşı korunaklı ve plajı olan yerler tercih edilecekti. Obalar çevresinde bataklık, sazlık ve göl bulunmamasına çok dikkat edilecekti. Tüm bu noktaları dikkate alan Trakya Umumi Müfettişliği, Edirne'de Karaağaç; Çanakkale'de Merkez, Gelibolu, Biga, Lapseki ve Bayramiç ilçeleri; Kırklareli'nde Demirköy, Sergen, Hediye, Elmacık ve Hohça köyleri; Tekirdağ'da Sütlüce ve Velimeşe köyleri ile Malkara, Şarköy, Hayrabolu ilçelerini, bölgede açılacak Azat Obaları için en uygun yerler olarak saptadı[13].

Obalara yalnızca, obalardan faydalanması en uygun görülen köy çocukları kabul edilecekti. Bunun için çocuklar, Hükümet veya Belediye doktorları tarafından sıkı bir sağlık kontrolünden geçirilecek, boyun bezlerinde şişkinlik, sıtma gibi hastalıklar sonucu cılız kalmış çocuklar seçilecekti. Ancak seçilenler arasında, bulaşıcı göğüs hastalığı olmamasına dikkat edilecekti. Seçilecek çocukların yaşıt olmasına da özen gösterilecekti. Çocukların seçim işi her yıl 1 Hazirana kadar bitirilecek, seçilen çocukların isimleri kaymakamlıklardan valiliklere bildirilecekti. Bu bilgilerin birer örneği de Umumi Müfettişliğe gönderilecekti[14].

Obalara kabul edilen her çocuğun sabun, diş fırçası, el ve yüz havlusu, tarak, çatal, bıçak, kaşık, tabak, yatak, örtü, yastık ve yedek çamaşırı olacaktı. Bunları kendi olanakları ile temin edemeyen çocukların bu gereksinimleri; köy bütçelerinin gider bölümünün 13.

---

[12] "Umumi Müfettişliğin 4 Numaralı Bildirimi", **Trakya Dergisi,** Yıl: 2, S. 11, Haziran 1937, s. 28.

[13] **A.g.y.**

[14] **A.g.y.**

Levent Şahverdi Arşivi

maddesine konulan paralardan karşılanacak ve ilgili köyün demirbaşına kaydedilmek suretiyle çocuklara verilecekti[15].

Çocuk sayısı 30'a kadar olan obalarda bir, 30'dan fazla olanlarda iki öğretmen görevlendirilecekti. Görevlendirilecek öğretmenlerin seçiminde de zayıf ve yorgun olanlar tercih edilecekti. Böylece obalar, hem öğrenciler hem öğretmenler için yararlı olacaktı[16].

Obaların idaresi; bir komisyon tarafından yürütülecekti. Bu komisyon; Hükümet veya Belediye doktoru; Milli Eğitim Müdürlüğü'nden, Belediye'den ve Halk Partisi'nden seçilmiş birer kişi ve kampın kurulduğu köyün muhtarından oluşacaktı. Komisyonun başkanlığını vilayet merkezlerinde sağlık müdürleri, ilçelerde ise kaymakamlar yapacaklardı. Komisyonun en önemli görevi Azat Obalarının erzak gereksinimini sağlamaktı ve bunun için, özel idareler ve köy bütçelerinde Azat Obalarına ayrılmış paraları kullanabilecekti[17]. Ayrıca obaya bir gramofon ve yeteri kadar hamak sağlamak da komisyonların görevleri arasındaydı[18].

Obalar için gerekli erzaklar tamamlandıktan sonra ilgili obanın bağlı olduğu köydeki "Köy İhtiyar Heyeti", bunları toplayacak; miktar ve cinslerini yazarak Azat Obalarının öğretmenlerine bildirecekti. Bu erzaklar köyde uygun bir odada muhafaza edilecek bu odanın kapısı obadaki öğretmenin mührü ile mühürlenecekti[19].

---

[15] **Ag.y.**

[16] **A.g.y.**

[17] Gerçi Umumi Müfettişlik tarafından yayınlanan bildirimde; Azat Obalarına kabul edilen çocuklardan maddi durumu uygun olanların, obaya, çeşitli gıda maddeleri getirmeleri; eğer bu getirilenler yetmez ise ilgili oba için kurulmuş olan komisyonun, özel idareler ve köy bütçelerinde bu işe ayrılmış paraları kullanarak, eksikleri tamamlamaları hükme bağlanmıştı. Ancak Azat Obalarına kabul edilecek çocuklar; "hasta, cılız ve bakımsız" dolayısıyla da genellikle fakir köylü ailelerin çocukları olduğundan, durumu uygun olan çocukların getirmesi öngörülen erzaklar, fiiliyatta getirilmeyecek; obaların tüm iaşe giderleri, vilayet ve köy bütçelerinden karşılanacak ve bu işle Azat Obası İdare Komisyonları ilgilenecekti. Nitekim Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesinde çıkarılan "Özdilek" isimli gazetedeki habere göre, umumi müfettişliğin verdiği direktifler üzerine 1936 yılı Haziran'ında Kırklareli'nde açılan Azat Obalarındaki çocukların; yatak, çatal, kaşık, tabak ve sair eşyalar, çocukların geldikleri kazanın köy bütçelerinden; iaşeleri ise özel idareler tarafından sağlanmıştı**. Özdilek,** 29 Haziran 1936, S. 77, s. 2.

[18] **Trakya Dergisi,** Yıl: 2, S. 11, Haziran 1937, s. 29.

[19] **Ag.y.**

Levent Şahverdi Arşivi

Azat Obaları açılmasındaki temel hedef; bakımsız, hasta, cılız köy çocuklarını, sağlıklarına kavuşturmak, onları gürbüz hale getirmek olduğundan; çocukların düzenli ve dengeli beslenmelerine büyük önem verilmekteydi. Bu nedenle de haftalık yemek çizelgelerinin yapılması, bu listelerdeki yemek çeşitlerinin bir örnek olmaması ve çocukların aynı yemeklerden bıktırılmamasına dikkat edilmesi kararlaştırılmıştı. Müfettişlik, yayınladığı bildirimde örnek bir yemek çizelgesinin nasıl olması gerektiğini de açıklamıştı. Buna göre;

Sabah Kahvaltısı; a. ekmek, b. bal, pekmez ve reçelden biri c. peynir veya zeytinden oluşacaktı. Süt verildiği günlerde bal ve benzeri verilmeyecekti.

Öğle Yemeği; a. Etli sebze b. Pilav ya da makarna c. Meyve

İkindi Kahvaltısı; ekmek, çay, peynir veya zeytin

Akşam yemeği; etli sebze, soğuk yemekler ve meyveden oluşmaktaydı.

Bu gıda maddelerinin ne miktarda verileceği de belirlenmişti. Buna göre çocuk başına verilecek gıda miktarları öğünlere göre şu şekildeydi[20]:

1. Kahvaltılarda Verilecek Gıda Miktarları

Bal, pekmez	40 gram	Şeker	25 gram
Peynir	35 gram	Çay	2 gram
Zeytin tanesi	80 gram	Şeker	15 gram
Süt	240 gram		

Eğer kahvaltıda çorba verilecekse, çorbanın içinde 30 gram pirinç ve yeterli tuz olacaktı ve çorba, et suyuyla yapılacaktı.

2. Öğle ve Akşam Yemekleri

Etli Sebzeler (öğle ve akşam iki kez)		*Zeytinyağlı Yemekler*	
Et	250 gram	Zeytinyağı	40 gram
Yaş sebze	350 gram	Yaş sebze	350 gram

[20] **A.g.y.,** s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuru sebze 150 gram Kuru sebze 150 gram

Pilav: pirinç veya bulgur 100 gram, sadeyağ 50 gram.

Tuz ve soğan 20'şer gramdır ve o günkü yemeklerin hepsi içindir.

Taze meyve: 350 gram

Hoşaflık: Kuru meyve 50 gram, yaş meyve 150 gram, şeker 60 gram

Ekmek: Kahvaltılarda 100'er gram, yemeklerde 200'er gram.

Yemek işinin organize edilmesinden öğretmen sorumluydu. Obalardaki öğretmenler her gün sabah saat dokuza kadar, obadaki çocuk sayısını ve o gün pişirilecek yemeği göz önünde bulundurarak, ne kadar erzak gerektiğini hesaplayacak ve kendi sorumluluğunda bulunan "erzak odası"ndan bunları sağlayarak aşçılara verecekti.

Obalardaki çocukların bol gıdayla beslenmelerine ve kilo almasına çok önem verildiğinden, çocukların her 15 günde bir tartılması, tartım sonuçlarının da bir çizelge haline getirilerek, il sağlık müdürlüklerine ve oradan da Valiliklere gönderilmesi emredilmişti. Obalardaki çocukların düzenli olarak sağlık kontrolünden geçirilmesi işi de organize edilmişti. Nitekim her oba için bir "hükümet doktoru" belirlenmiş ve bu doktorların haftada en az bir kez obaları ziyaret ederek çocukları kontrolden geçirmesi kararlaştırılmıştı. Bunun dışında, çocuklardan birisi hastalandığında özellikle de ateşli bir hastalığa yakalandığında veya bir kaza sonucu yaralanma sakatlanma gibi bir durum söz konusu olduğunda telefonla hükümet doktoru çağrılacaktı. Hükümet doktoru böyle bir çağrı karşısında derhal obaya giderek gereken tedbirleri almakla yükümlüydü[21].

Obalardaki *"yemek, içmek, gülmek, söylemek ve müzikle eğlenmek, duş ve banyo gibi işler bir programa bağlı(ydı)"* ve bu program şöyleydi[22]:

[21] **A.g.y.**, s. 29.
[22] **A.g.y.,** s. 28, 29.

Levent Şahverdi Arşivi

Saat	
8.00–9.00	Kalkma, tuvalet, kahvaltı
9.00 –11.00	Hafif oyunlar
11.00–13.00	Öğle yemeği
13.00–17.00	Rahatlama, uyku, akşam kahvaltısı
17.00–19.00	Hafif oyunlar, geziler
19.00–20.00	Rahatlama, akşam yemeği
20.00–22.00	Okuma, kısa söylevler, monolog, müzik
22.00	Uyku

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra; 1936 yılının Haziran ayında ilk uygulama başlatıldı ve Trakya'nın dört vilayetinde toplam 16 Azat Obası açıldı. Buralara 500'den fazla, hasta ve bakımsız köy çocuğu alındı[23]. Obaların masrafları vilayet bütçelerine konulan paralardan karşılandı. Ayrıca köy bütçeleri de obaların masraflarına, ürün ve biraz da para ile ortak olmak suretiyle ulusal ve sosyal işe katkı sağladı[24]. Böylece obaların yiyecekleri, giyecekleri, ilaçları, her türlü gereksinimleri sağlandı. Bölgenin en temiz havalı ve en iyi suya sahip yerlerinde açılan bu obalarda çocuklar; bol gıdayla beslendikleri gibi, her on beş günde bir de "onursal doktorları" tarafından muayene edilerek düzenli sağlık taramalarından geçirildi. Obanın sonunda "köy yavruları"; ortalama iki ila altı kilo alarak ailelerinin yanına döndüler[25].

İlk uygulamadan alınan başarılı sonuçlar, Umumi Müfettişlik tarafından çıkarılan "Trakya Dergisi"nde şu sözlerle ifade ediliyordu:

"Bütün Avrupa memleketlerinden tutunuz da Balkanlara varıncaya kadar her memleket cılız, yorgun ve hastalıklı çocuklarını iklim

---

[23] Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, **Trakya'da Köy Çocukları Azat Obaları (Kinderhaymlar),** Ankara: Devlet Matbaası, 1936, s. 1; *"Azat Obası",* **Trakya Dergisi,** Yıl: 1, S. 2, Eylül 1936, s. 22; Maarif Derleme Müdürlüğü, **Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü),** Ankara: y.evi yok, 1936, s. 11.

[24] Maarif Derleme Müdürlüğü, **Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü**), s. 11.

[25] *"Azat Obası",* **Trakya Dergisi,** Yıl: 1, S. 2, Eylül 1936, s. 22; Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, **Trakya'da Köy Çocukları Azat Obaları (Kinderhaymlar),** s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

şartlarına göre muhtelif mevsimlerde deniz boylarına, dağlık yerlere çıkararak bir rejim altında bulundurmakta ve böylelikler ileride yurt ve ulus için her biri ayrı ayrı branşlarda bir varlık olmaya namzet çocuklarını kurtarmak için her türlü vasıtalara başvurmaktadırlar. İzmir'den sonra Trakya'da ilk defa tatbik olunan ve bu yıl Trakya'da beş yüzden fazla köy çocuğunun sıhhatini kurtar(mıştır)[26]*."*

Ertesi yıl Azat Obalarının daha da yaygınlaştırılması ve bu obalardan yararlanan çocuk sayısının arttırılması planlandı. Nitekim Umumi Müfettiş Kazım Dirik, 1937 yılında bölge dahilinde toplam 20 oba açılması için gerekli hazırlıkların yapılmasını Vilayetlere bildirdi[27]. Bu obalara 800 çocuğun alınması öngörülmekteydi[28]. Ancak açılması planlanan 20 obadan ancak 14'ü açılabildi ve bu obalara 463 çocuk alındı[29]. Kampın sonunda, bu çocuklardan *"421'i, 1.25 ile 4.250 kg arasında değişen oranlarda kilo aldı*[30]*"* ve daha gürbüz, daha sağlıklı bir halde yuvalarına döndü.

Azat Obalarında uygulanan program; yalnızca çocuklara temiz hava ve bol gıda sağlayarak onları daha gürbüz hale getirmeyi değil, aynı zamanda bu çocukların ruhunu canlandırmayı da hedeflemekteydi. 1937 yılında açılan bir obanın Umumi Müfettişliğe gönderdiği raporda şöyle denilmekteydi:

"Obanın çocuklara yalnız temiz hava ve bol gıda vermekle kalmayarak, çocuğun bedenine ve ruhuna canlılık, hareket ve neş'e katmak gayesile tanzim edilen program muntazaman tatbik edilmiştir.

Programa göre yapılan günlük işler arasında orman gezintilerine, tabiat tetkiklerine, muhitin iş hayatını tebarüz ettiren çalışma şekillerinin incelenmesine, nebat, çiçek ve haşare koleksiyonları yap-

---

[26] **A.g.y.**

[27] **Edirne Postası,** 19 Haziran 1937, S. 652, s. 1.

[28] **Trakya Dergisi,** Yıl: 2, S. 11, Haziran 1937, s. 23.

[29] Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, **Trakya'da Azad Obaları,** İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1939, s. 1.

[30] Maarif Derleme Müdürlüğü, **İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938),** İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1938, s. 96.

Levent Şahverdi Arşivi

tırılmasına, elişleri faaliyetine, bilhassa örgü işlerine önem verilmiş, çocukların boş zamanları eğlenceli iş çeşitlerile doldurulmuştur. Geceleri; müzik, ront, müsamere, hikaye ve salon oyunları ile geçmiştir. Obanın çocuklardan kurulmuş müsamere ve eğlence kolu hemen her akşam için başka bir programla geceleri neş'e ve haz dolu bir şakraklıkla geçirtmiştir[31]."

1938 yılında Azad Obalarının sayısı arttırılamamakla birlikte obalara alınan çocuk sayısında %50'ye varan bir artış gerçekleştirildi. 1938 yılında açılan obalar ve aldıkları çocuk sayıları şöyleydi[32]:

Sıra	*Obanın Yeri*	*Mevcudu*
1	Edirne Karaağaç	30
2	Edirne Keşan	25
3	Kırklareli Sergen (Vize)	84
4	Çanakkale Çardak (Lapseki)	50
5	Çanakkale Çanpazarı (Biga)	50
6	Çanakkale Geyikli (Ezine)	50
7	Çanakkale Eceabat	50
8	Tekirdağ Velimeşe (Çorlu)	40
9	Tekirdağ Ereğli	40
10	Tekirdağ Barbaros	51
11	Tekirdağ Yaylagüne (Marmaris)	30
12	Tekirdağ Çerkes Müsellim (Hayrabolu)	20
13	Tekirdağ Saray	60
14	Tekirdağ Mürefte (Şarköy)	30
		610

Obalar Temmuz ayının başından Ağustos ayının sonuna kadar iki ay devam etti. Obalara katılan 610 çocuktan 568'i; bir ila sekiz arasında değişen oranlarda olmak üzere kilo aldı. Yaşadıkları vilayetle-

---

[31] *"Kırklareli Sergen Obası Hakkındaki Rapor",* **Trakya Dergisi,** Yıl: 2, S. 12, Temmuz 1937, s. 18.

[32] Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, **Trakya'da Azad Obaları,** s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

rin değişik köylerinden pek çok farklı kişiyle tanışıp yeni arkadaşlıklar kuran bu çocuklar, köylerine; sağlam, kuvvetli ve neşeli olarak döndüler.[33].

Obalardaki temiz hava, bol gıda ve düzenli sağlık kontrolleri sayesinde; "cılız, bakımsız" çocukların kilo almaları sağlandığı gibi, hastalıklı çocukların sağlığına kavuşması da sağlandı. Örneğin 1937 yılında Kırklareli'nde açılan "Sergen Azat Obası"na gelen 86 çocuktan 20'si sıtmalıydı, 4'ünün de başlarında çeşitli yaralar vardı. Obada geçirdikleri 1 aydan sonra ise sıtmadan eser kalmadığı gibi başları yaralı çocuklar da iyileşti[34].

Azat Obalarında; çocuklarda olumlu davranış ve alışkanlıklar kazandırılması da sağlandı. Nitekim Sergen Azat Obası'ndan gönderilen rapora göre obada kaldıkları süre boyunca çocuklara;

A. Kendi işlerini kendileri görmek

B. Sözde, harekette, işte; neş'e ve serbestlik

C. Temizlik ve düzen

D. Çatalla yemek yemek ve bıçak kullanmak, karyolada yatmak, yatak düzeltmek, elbise giymek, elbiselerini çıkarıp asmak, çamaşır derlemek, yırtık sökük dikmek vb.

E. Elbirliği ile iş yapmak, yardımlaşma zevki ve alışkanlığı

F. Arkadaşlık sevgisi

G. Toplu yaşama zevki, toplu eğlence zevki

H. Eğlence icadı,

I. Boş zamanlarını hoş geçirmeye çalışma, gibi davranış ve alışkanlıklar kazandırılmıştı.

1939 yılından itibaren Trakya Umumi Müfettişliği Bölgesi'nde Azat Obası açıl(a)mamıştır. Elimizde somut bir veri bulunmamakla birlikte bu durumun nedeni, İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerin-

[33] **A.g.e.,** s. 1.
[34] **Trakya Dergisi,** Yıl: 2, S. 12, Temmuz 1937, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

deki olumsuz etkisi olsa gerektir. Savaş nedeniyle Azat Obalarına bütçe ayırmanın olanaksız hale gelmiş ve uygulamanın sona ermiş olması kuvvetle muhtemeldir. Benzer bir gelişmenin İzmir'deki "Çocuk Kampları" için de yaşandığını görmek, bu kanıyı güçlendirmektedir[35].

Genel olarak Cumhuriyet yönetiminin, özel olarak ise Trakya Umumi Müfettişliği'nin çocuk sağlığına verdiği önemin bir göstergesi olan Trakya'daki Azat Obaları; Cumhuriyetin emanet edileceği neslin daha sağlıklı bir hale getirilmesi açısından son derece başarılı bir uygulama olmuş ayrıca hasta ve zayıf çocukları muhtemel bir ölümden kurtararak nüfus artışına da katkı sağlamıştır. Bunların yanı sıra; çocukluk yılları boyunca deniz kenarında ya da bir yaylada kamp yapma şansını yakalayamayacak yoksul köy çocuklarını, bu olanağa kavuşturmuştur. Tüm bu yönleriyle Obalar; Cumhuriyet rejiminin fakir Türk köylüsüne verdiği değerli hizmet; yeni devletin en temel ilkelerinden olan halkçılık ve devletçilik ilkeleri doğrultusunda yürütülmüş örnek bir uygulama olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

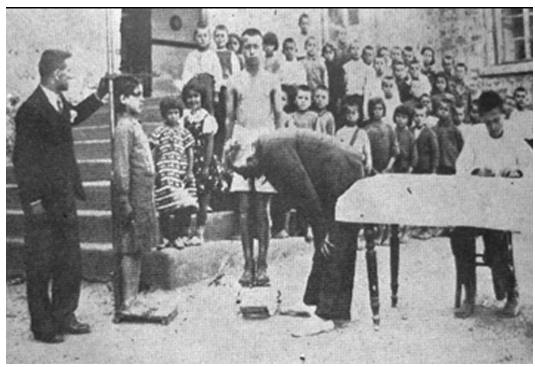
[35] Nitekim İzmir'de de 1939'dan sonra Çocuk Kampı açılamamıştır. Günver Güneş bunun nedenini, savaş koşulları nedeniyle vilayet bütçelerinden kamplara para ayrılmasının mümkün olamaması ile açıklamaktadır. Bkz., Güneş, *"a.g.m."*, s. 192. Azat Obalarının kapanmasının yarattığı boşluk, 1944 yılında Kızılay tarafından, Tekirdağ Barbaros'ta bir "Gençlik ve Sağlık Kampı" açılmasına kadar doldurulamamıştır. Kızılay tarafından başlatılan bu uygulama da tıpkı İzmir'deki Çocuk Kampları ya da Trakya'daki Azat Obaları gibi, fakir, bakımsız ve sağlıksız çocukları iyi beslenme ve düzenli bakım sayesinde sağlıklarına kavuşturmayı, daha gürbüz hale getirmeyi hedefleyen bir uygulamaydı. Bu nedenle dönemin yayın organlarında kamplara "sıhhat kampları" da denilmekteydi. Kızılay tarafından ilk kez Kocaeli-Hereke'de denize kıyısı olan bir tepenin yamacında 1936 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında 160 çocuğun katılımıyla açılmıştı. Kızılay, bu ilk kampın hizmete girmesinden yaklaşık 8 yıl sonra Tekirdağ Barbaros'ta bir kamp açarak Trakya Bölgesi çocuklarının da bu hizmetten yararlanmalarının önünü açmıştır. İlerleyen tarihlerde bu kampların sayıları giderek artırılmıştır; 1946 yılında 11'e, 1949'da 13'e yükseltilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Taner Bulut, "Cumhuriyet'in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936-1950), **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi,** C.6, S.14, (2007/Bahar), s. 103–135.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Karaağaç Azat Obası (Edirne)

Sergen Azat Obası (Kırklareli)

Maydos Azat Obası (Çanakkale)

Kaynak: Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, **Trakya'da Köy Çocukları Azat Obaları (Kinderhaymlar),** Ankara: Devlet Matbaası, 1936.

Levent Şahverdi Arşivi

Saray Azat Obası (Tekirdağ)

Velimeşe Azat Obası (Tekirdağ)

Çavuşköy Azat Obası (Çanakkale-Biga)

Kaynak: Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, **Trakya'da Azad Obaları,** İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Her sayıda bir bildirim

T. C.
TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ
KÖY BÜROSU
Yayım Sayısı
4

Köy Muhtarına ve ihtiyar Kurumuna

1 — Trakya bölgesi köy çocuklarından okulda bulunan ve bakımsızlık yüzünden zayıf, kansız ve yorgun olan yoksul yavrularını kuvvetlendirmek, onları vücutça sağlam bir hale getirmek en önemli işlerimizden biridir. Büyük Türk Rejimine candan bağlı bulunan Türk köylüsünün kıymetli yavrularını kurtarmak Cumhurluk hükûmetinin güttüğü siyasanın ana hatlarındandır. Bu erge iledir ki bu yıl içinde Trakyanın dört vilâyetinde Azat obaları adını verdiğimiz çocuk bakma ve kuvvetlendirme yartları açılacaktır ve her yilâyet bütçesine bu iş için 500 lira gider koymuştur.

Azat obalarının nerede nasıl ve hangi şartlar altında açılacağını ve buradaki çocuklara nasıl bakılacağını gösteren bildirimi her idare buyurmanının, köy muhtarla rının iyi öğrenmesi gerektir.

2 — Obalar Şimal rüzgârlarına karşı olmıyan, havası bol„ suyu iyi, meyvesi zengin ve bilhassa okullu ve telefonlu olan köylerde açılacaktır. Deniz kenarlarında açılması istenilen yerlerde sert rüzgârlara karşı kapalı ve plâjı olması şarttır. Obalar çevresinde bataklık, sazklı ve göl bulunmamasına çok dikkat edilecektir.

3 — Aazat obaları : Edirnede Karaağaç mevkiindeki yatı okulu civarında, Çanakkalede : merkez, Gelibolu, Biga, Lâpseki ve Bayramiç ilçelerinde en uygun yerlerde, Kırklarelinde : Demirköy, Sergen, Hediye, Elmacık ve Hohça köylerinde, Tekirdağda : Sütlüce manastırı, Velimeşe köyü ile Malkara, Hayrabolu ve Şarköy İlçelerinden İlbaylıkça uygun görülecek iki yerde açılacaktır.

4 — Bu yıl obalara seçilecek bütün çocukların tutarı binden fazla 750 den az olmıyacaktır.

5 — Edirne İlinde tek bir oba açılacağına göre bu oba mevcudunun 150 den ağağı olmaması, diğser İllerdeki obaların vilâyet üzerine tutarı da 300 den az olmaması gereklidir.

6 — Obalara ayrılacak çocuklar Hükûmet veya Belediye doktorlarının sıkı muayenesinden geçirilecek, sağlık durumları bakımından obalardan faydalanacak olanlar (Boyun bezlerinde şişkinlik, sıtma gibi kanı eritici hastalıklar neticesi cılız ve kansız kalmışlar) ayrılacak, bunlar arasında göğüs hastalığı olanların bulunmamasına dikkat edilecektir.

Çocuklar arasında yaş beraberliği bulunmasının bakımlarında kolaylığı arttıracağı göz önünde bulundurmalıdır. Çocukların seçim işi bir Hazirana kadar bitmiş ve ayrılan çocukların adları İlçebaylıklardan vilâyete bildirilmiş olmalıdır. Bu bilgilerden birer örnek te Umumi Müfettişliğe gönderilecektir.

Obalarda çocuk sayısı otuza kadar olanlarda birer ve otuzdan fazla olanlarda iki öğretmenin gözeti altında bulunacaktır. Obalara seçilecek öğretmenlerin de zayıf ve yorgun olanları tercih edilmelidir. Her obaya ve öğretmenin emrine bir hasta bakıcı ile bir aşçı verilecektir.

7 — Obalara seçilecek öğretmenlerin adlarını Kültür Direktörleri bir Hazinara kadar İlbaylığa bildirmiş olacak İlbaylık da derhal Umumi Müfettişliğe bildirecektir.

8 — Obalar 15 Haziranda açılarak bir Eylülde kapanacak ve iki buçuk aylık bir devre olacaktır.

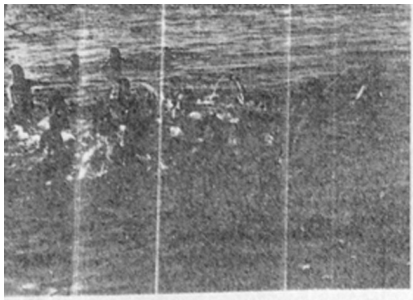
9 — Obaların idaresi : Vilâyet merkezlerinde Sağlık direktörlerinin, İlçelerde İlçebayların başkanlığında Hükûmet Belediye doktorlarile, Maarif, Belediye ve Halk Partisinden seçilmiş birer zat ile kampın kurulduğu köyün muhtarından kurulacak bir komisyon tarafından görülecektir.

10 — Obalardaki (yemek, içmek, gülmek, söylemek ve müzikle eğlenmek, duş ve banyo) gibi işler bir programa bağlıdır. Bu program :

Saat	
8— 9	Kalkma, tuvalet, kahvaltı
9—11	Hafif oyunlar
11—13	Öğle yemeği
13—17	Rahatlaşma, uyku, akşam kahvaltısı

Kaynak: Trakya Dergisi, Yıl: 2, S. 11, Haziran 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

Şen. cıvıltılarile denizi dolduran bir oba..

Azat Obaları

Geçen sene olduğu gibi bu sene de Trakyada köy Çocukları için Kinderbay azat obaları açıldı. Bunlar hakkında izahatlı liste aşağıdadır.

Bu obalarda çocuklara nasıl bakılması lâzım geldiğini anlatan 4 üncü Bildirim 11 inci dergide neşrolunmuştur.

Obalarda nasıl çalışıldığını göstermek üzere buraya Kırklareli Sergen obası hakkındaki raporun örneğini koyduk.

TRAKYA UMUMÎ MÜFETTİŞLİĞİNE

29-7-1937 tarih ve 6188 köy bürosu sayılı tel buyrukları karşılığıdır.

1 — Oba 4-7-1937 de açılmış 10-8-1937 de kapatılmıştır. Oba (150) çocuk hesabile kurulmuş ve buna göre bütün tedbirler alınmış ise de (86) çocuk istekli bulunmuş ve (86) çocukla açılarak yine bu mevcutla kapatılmıştır.

2 — Obanın çocuklara yalnız temiz hava, temiz ve bol gıda vermekle kalmıyarak çocuğun bedenine ve ruhuna canlılık, hareket ve neş'e katmak gayesile tanzim edilen proğram muntazaman tatbik edilmiştir.

Proğrama göre yapılan günlük işler arasında orman gezintilerine, tabiat tetkiklerine, muhitin iş hayatını tebarüz ettiren çalışma şekillerinin incelenmesine, nebat, çiçek, haşere koleksiyonları yaptırılmasına, elişleri faaliyetine, bilhassa örgü işlerine önem verilmiş, çocukların boş zamanları eğlenceli iş çeşitlerile doldurulmuştur. Geceleri, müzik, ront, müsamere, hikâye ve salon oyunları ile geçmiştir.

Obanın çocuklardan kurulmuş müsamere ve eğlence kolu hemen her akşam için başka bir proğramla geceleri neş'e ve haz dolu bir şakraklıkla geçirtmiştir.

3 — Oba bir çocuk sosyetesi olmak değerile obada bulunan çocuklara aşağıda sıralanmış itiyatların kazandırılmasına çalışılmış ve muvaffak olunmuştur.

A — Kendi işlerini kendileri görmek
B — Sözde, harekette, işte neş'e ve serbestlik
C — Mütekabil tesirlerin kazandırdığı bilgi ve görgü genişliği
D — Temizlik ve intizam
E — Çatalla yemek yemek ve bıçak kullanmak, karyolada yatmak, yatak düzeltmek, elbise giymek, elbise çıkarıp asmak, çamaşır derlemek, mendil düzeltmek ve ütülemek, yırtık ve sökük dikmek, ve ilâh..... gibi hünerler.
F — Elbirliği ile iş yapmak, tesanüt ve yardım ve bundan doğan kudret
J — Arkadaşlık ve kardeşlik sevgisi
K — Toplu yaşama zevki, iş görmeden sonra toplu eğlence zevki
L — Eğlence icadı
M — Boş zamanları hoş geçirmeğe çalışma

SAĞLIK DURUMU

4 — Obaya gelen 86 çocuk içinde 20 çocuğun sıtmalı, 4 ünün de başlarında yara olduğu görülmüştür.

Diğerlerinde ise umumiyetle zafiyet ve uyuşukluk olduğu tesbit edilmiştir. Birinci onbeş günlük ihtimamlı bakım neticesinde doktor tarafından yapılan ciddî bir muayenede sıtmalıların sayısı üçe inmiş, yaralıların yaraları verilen

Kaynak: Trakya Dergisi, Yıl: 2, S. 12, Temmuz 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Belgesel Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 57.64.1,Tarih: 09.08.1935.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.11, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1930.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 1, Ankara: TBMM Matbaası, 1940.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 1 Cilt: 18, Ankara: TBMM Matbaası, 1959.

Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu, **Trakya'da Köy Çocukları Azat Obaları (Kinderhaymlar),** Ankara: Devlet Matbaası, 1936.

———-, Trakya'da Azad Obaları, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1939.

———-, Trakya'nın 5 Yıllık Köy Kalkınma Programı, İstanbul: Devlet Basımevi, 1936.

Kitaplar ve Makaleler

Bulut, Taner, "Cumhuriyet'in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936–1950), **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi,** C.6, S.14, (2007/Bahar).

Dirik, Kazım, "Hakiki Halkçılığa Doğru Çocuk Kampları", **Kültür,** Yıl: 1, S. 23, 1 Birinciteşrin 1934.

Güneş, Günver, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Halkçılığa Doğru İzmir'de Çocuk Yurtları" **Bilgi ve Bellek,** Yıl: 1, S. 1, Kış 2004.

Gürsoy, Gencay, "Sağlık", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7,** İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Maarif Derleme Müdürlüğü, **Trakya (Altıncı İzmir Fuarı Trakya Broşürü),** Ankara: yayınevi yok, 1936.

———, **İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya (1938).** İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1938.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, **Sağlık Çalışmalarında Kırk Yıl (1922–1962),** Hazırlayan: Yusuf Tunca, Ankara: Kardeşler Matbaası, 1964.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazete ve Dergiler

Akşam Gazetesi, 29 Teşrin-i evvel (Ekim) 1933, S. 5408.

Buç Gazetesi, 22 Şubat 1936, S. 683.

Edirne Postası Gazetesi, 19 Haziran 1937, S. 652.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 29 Birinciteşrin (Ekim) 1933, S. 4411.

Milliyet Gazetesi, 29 Teşrin-i evvel (Ekim) 1933, S. 2773.

Özdilek Gazetesi, 29 Haziran 1936, S. 77.

Son Posta Gazetesi, 29 Teşrin-i evvel (Ekim) 1933, S. 1173.

Trakya Dergisi, Yıl: 1, S. 2, Eylül 1936.

———-, Yıl: 2, S. 11, Haziran 1937.

———-, Yıl: 2, S. 12, Temmuz 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

VII. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ (17-22 Kasım 2011, Makedonya)

Hüseyin TOSUN*

ÖZET

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunu oluşturan dört kurumdan biri olan Atatürk Araştırma Merkezince; Atatürk'ün ve Onun "En büyük eserimdir" dediği Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün yönleriyle araştırılmasına / incelenmesine, tam ve doğru şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmak, Cumhuriyetin kuruluş ve gelişme sürecindeki olayların bugüne olan etkilerini ve geleceği şekillendirmedeki olası rollerini bilimsel yaklaşımla irdelemek, bunun sonucunda elde edilen yeni bilgi, belge, yorum ve sentezleri Türk ve dünya kamuoylarına sunmak amacıyla, her dört yılda bir olmak üzere *Uluslararası Atatürk Kongresi* düzenlenmektedir. Bu çerçevede ***VII. Uluslararası Atatürk Kongresi,*** Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi işbirliğinde 17-22 Ekim 2011 tarihinde Makedonya (Üsküp ve Manastır)'da gerçekleştirildi. Dört gün süren kongre, beş ayrı salonda yapılan toplam 32 oturum ve sunulan 187 bildiriyle tamamlandı.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Balkanlar, Makedonya, Manastır, Balkan Savaşı, Göç.

7 Th INTERNATIONAL ATATÜRK CONGRESS (17-22 October 2011 Macedonia)

ABSTRACT

The International Atatürk Congress is organized every four years by the Atatürk Research Center, which is one of the four organizations of the Atatürk Supreme Council of Culture, Language and History with the objective of researching all aspects of the life of the great leader Atatürk who has set an example to one and all with his

* Uzman / Atatürk Araştırma Merkezi

Levent Şahverdi Arşivi

ability and qualities as a leader and who has played the leading role in founding the Republic of Turkey and guiding Turkey's progress to her present state through his principles and reforms, as well as studying what He described as to be "My greatest accomplishment," the Republic of Turkey. The Congress will try to fully and accurately clarify the subject, to scientifically explain the possible import of events which transpired during the foundation and the formative years of the Republic in shaping the future, as well as their effects today. Furthermore every information, document, comment and synthesis will -at the end of the Congress- be presented to the Turkish and World public. In this framework, the 7th ***International Atatürk Congress*** will be held in October 2011 in Macedonia (Skopje and Manastır), with the collaboration of our Center and the Macedonian Academy of Sciences. Kongress lasted four days is comple mented with thorty foursessionan dpresented 187 papers wherearranged in five apart auditoriums.

Key Words: Atatürk, Balkans, Macedonian, Manastır, The Balkan Wars, Migration.

GİRİŞ

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunu oluşturan dört kurumdan biri olan Atatürk Araştırma Merkezince; Atatürk'ün ve "en büyük eserimdir" dediği Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün yönleriyle araştırılmasına / incelenmesine, tam ve doğru şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmak, Cumhuriyetin kuruluş ve gelişme sürecindeki olayların bugüne olan etkilerini ve geleceği şekillendirmedeki olası rollerini bilimsel yaklaşımla irdelemek, bunun sonucunda elde edilen yeni bilgi, belge, yorum ve sentezleri Türk ve dünya kamuoylarına sunmak, ülkeler ve insanlar arasındaki kültürel bağların kurulmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, her dört yılda bir olmak üzere *Uluslararası Atatürk Kongresi* düzenlenmektedir. Merkezce bugüne kadar yedi defa Uluslar Arası Atatürk Kongresi düzenlenmiştir. Bunlar;

Levent Şahverdi Arşivi

a-Birinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi, 21-23 Eylül 1987 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır. Üç gün iki seksiyon halinde devam etmiş olan Kongreye 37'si diğer ülkelerinden olmak üzere 100'ü aşkın bilim insanı bildiri ile katılmıştır. Kongre bilim ve siyaset çevreleri ve basın-yayın mensuplarınca ilgiyle izlenmiştir. Kongrede sunulan bildiriler kitap olarak yayımlanıp bilim dünyasına sunulmuştur.

b-İkinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi, 9-11 Eylül 1991 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır. A ve B olmak üzere iki seksiyon halinde üç gün devam etmiş olan kongreye Türkiye dışındaki 30'a yakın ülkeden 50 yabancı olmak üzere toplam 120'yi aşkın bilim insanı bildiri ile katılmıştır. Atatürkçü düşünceyi tüm dünyaya tanıtmak, genç kuşaklara öğretmek ve bu düşüncenin nesilden nesile aktarılmasını sağlamanın temel amaç olarak benimsendiği kongrede Mustafa Kemal Atatürk'ün iç ve dış politikası, kültür ve eğitim anlayışı, ekonomik kalkınma modeli, inkılâpları ve askeri dehası sunulan bildiriler çerçevesinde incelenmiştir. Daha sonra bildiriler kitap olarak yayımlanmıştır.

c-Üçüncü Uluslar Arası Atatürk Kongresi, 3-6 Ekim 1995 tarihleri arasında Doğu Akdeniz Üniversitesinin işbirliğiyle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Gazi Mağusa Şehrinde gerçekleştirilmiştir. Ayrı salonlarda üç seksiyon halinde Üç gün devam etmiş olan kongreye Türkiye'den 47, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinden 5, Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklarından 23 ve diğer devletlerinden 17 olmak üzere toplam 92 bilim insanı bildirileriyle katılmışlardır. Kongre, Kuzey Kıbrıs Türk Halkı, basın-yayın mensupları ve üniversite öğrencileri tarafından ilgiyle izlenmiştir. "21.Yüzyıla Girerken Atatürkçülüğün Yorumu" olarak belirlenen ana tema bütün sempozyum üyeleri tarafından sunulan bildirilerle çeşitli yönlerden ele alınmış ve tartışılmıştır. Kongrenin sonunda hazırlanan Sonuç Bildirisi tüm dünya bilim çevrelerine, uluslar arası kuruluşlara, yerli ve yabancı yetkililere ve basın yayın mensuplarına duyurulmuştur. Bildiriler kitap olarak yayınlanmış ve hedef kitlelere ulaştırılmıştır. Üçün-

Levent Şahverdi Arşivi

cü Uluslararası Atatürk Kongresi'nin ilk defa Türkiye'nin dışında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilmiş olması Kıbrıs Türk halkını, Devlet adamlarını ve Kongre delegelerini olumlu yönde etkilemiştir. Başarılı bir organizasyon ile gerçekleştirilen bu kongre ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanıtımına da katkı yapılmıştır. Burada bilim adamlarının bilimsel açıdan yoğun bir bilgi alışverişinde bulundukları, sosyal açıdan oldukça kaynaştıkları, son gün yapılan Kıbrıs gezisi ile özellikle yabancı bilim insanlarının Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin var oluş nedenlerini gözleriyle gördükleri, Kıbrıs Barış Harekatı'ndan önce cereyan eden insanlık dışı olayları canlı şahitleriyle, müzedeki ve şehitliklerdeki delilleriyle kavradıkları gözlemlenmiştir. Sonuçta bu kongre ile Atatürk'ün düşüncelerinin Türk toplumunu 21.yüzyıla taşıyabilecek akla, bilime, gelişmeye açık ve evrensel güçte olduğu, Türk toplumunu çağdaşlaştıracak, yüceltecek ve hatta bağımsızlığını yeni kazanan devletlere model olabilecek nitelikler taşdığı vurgulanmıştır.

d-Dördüncü Uluslararası Atatürk Kongresi, 25-29 Ekim 1999 tarihleri arasında Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi işbirliğiyle, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Türkistan şehrinde Medeniyet Ortalığı (Kültür Merkezi)'nde gerçekleştirilmiştir. Ayrı salonlarda üç seksiyon halinde Dört gün devam etmiş olan Kongreye 19 devletten 120 bilim insanı ve araştırmacı bildiri ile, Kazakistan ve çevre ülkelerden 45 bilim ve siyaset insanı tartışmacı olarak katılmıştır. "Atatürk'ün yurtta barış dünyada barış ilkesinin 21.yüzyılda evrensel yorumu" ana teması etrafında; Osmanlıdan cumhuriyete geçiş, Atatürk'ün düşüncesi, bağımsızlık mücadelesi, inkılâpların Avrupa'ya, Balkanlar'a, Kafkasya'ya, Ortadoğu'ya, Kuzey Afrika'ya ve Alt Kıta Müslümanları üzerine etkileri ve günümüze yansımaları, Türkiye'nin çeşitli dünya ülkeleri ile ilişkileri ve bu ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar ve çözüm yolları konularında bilimsel bildiriler sunulmuştur. Bildiriler kitaplaştırılarak literatüre kazandırılmıştır. Kongre de sunulan bildiriler, çeşitli uluslardan geniş bir izleyici topluluğu, Türk-kazak Üniversitesi Öğrenci ve Öğretim Üyeleri, bi-

Levent Şahverdi Arşivi

lim ve siyaset çevreleri ve basın-yayın mensupları tarafından ilgiyle izlenmiş ve tartışılmıştır. Kongrenin Kazakistan Cumhuriyeti'nin Türkistan şehrinde düzenlenmiş olması, Türkiye'nin Kazakistan'da yapmış olduğu stratejik değer taşıyan eğitimdeki yatırımının, yabancılara tanıtılması içinde bir fırsat olmakla beraber Türkistan'ın Türkler için önemi de tüm katılımcılara kavratılmıştır. Sonuçta Atatürk'ün evrensel nitelikteki düşüncelerinin ve bunun sonucunda gerçekleşen inkılâpların değişik milletlerden ve inançlardan insanların yaşadığı coğrafyadaki ülkeleri de etkilediği ve halen etkilemeye devam ettiği, evrensel barışı bozabilecek sorunlar karşısında ortak bir bilince ve işbirliğine gereksinim olduğu, bu ortak bilincin ise evrensel çapta kabul gören ve benimsenen bir ilke ile, denenmiş bir anlayış ile mümkün olabileceği, bunun da Mustafa Kemal Atatürk'ün "yurtta barış dünyada barış" ilkesiyle gerçekleşebilir olacağı vurgulanmıştır.

e- 8-12 Aralık 2003 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Birinci gün yapılan açılış oturumundan ayrı A ve B olarak iki seksiyon halinde dört gün devam etmiş olan Kongreye yurt içinden 114, yurt dışından 54 olmak üzere toplam 168 bilim insanı bildiri ile katılmıştır. Cumhuriyetin 80.yılı Kutlama Programına da dahil edilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 80.yılına ithaf olunan kongrede; "Atatürk, Atatürk İlke ve İnkılâpları, Atatürkçü Düşünce", "Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı, Lozan Antlaşması ve Başlangıcından Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin yeni belgelere dayalı olarak yorumlanması", "Atatürk ve Atatürkçü Düşüncenin Evrensel Yönü ve 21.Yüzyıldaki Önemi", vb. konulardan birinde yerli ve yabancı bilim insanları tarafından sunulmuş bildirilerle yeni bakış açıları ve görüşlerin ortaya konulmasına özgür ve bilimsel ortam ve imkân sağlanmıştır. Bu kongre ile de bir çok önemli olay aydınlatılmış, var olan bilgilere yeni boyutlar eklenmiş ve aynı zamanda ülkeler ve insanlar arasında kültürel bağların kurulması ve geliştirilmesine de önemli katkılar sağlanmıştır.

f-Altıncı uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirildi. 63 yurt dışından, 176 yurt

Levent Şahverdi Arşivi

içinden olmak üzere 236 araştırmacının katıldığı kongrede toplam 228 bildiri sunuldu. Sunulan bildiriler çerçevesinde 1918-1938 yılları arasındaki Türkiye'nin sorunları bütün yönleriyle ele alındı. Kongrenin açılışında Atatürk Araştırma Merkezinin amaçları doğrultusunda, Atatürk düşüncesinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yurt içinde ve yurt dışında doğru bilgiler ile tanıtımı konusundaki hizmetlerinden dolayı Utkan Kocatürk, Bilal N. Şimşir, Salahi Ramadan Sonyel ve Adrew Mango'ya *gümüş anılık* verildi.

Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi

Kongreye hazırlık

Geniş katılımlı olarak düzenlenen Uluslararası Atatürk Kongresi'nin yedincisinin hazırlıklarına bir yıl önceden başlandı. Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi yetkililerinin Türkiye'yi ziyaretleri sırasında protokol imzalanmasıyla başlayan kongre hazırlık sürecinde öncelikle Merkezimiz başkanı Prof. Dr. Cezmi Eraslan'ın başkanlığında Düzenleme Kurulu[1] oluşturuldu. Aralık 2010'da toplanan Düzenleme Kurulu *Kongre Programını* ve *katılım için uyulacak ilkeleri* belirleyerek ilan etti. Bundan sonra merkezimize 500'e yakın *bildiri özeti önerisi* başvurusu yapıldı. Tüm bildiri özeti önerileri Düzenleme Kurulu üyelerince titizlikle incelendi. Daha sonra Merkezimizde yapılan panel toplantılarında 200 bildiri özeti, tam metinlerinin de görülmesi kaydıyla kabul edildi. Kabul edilen bildiri özeti önerilerinin tam metinleri Düzenleme Kurulu üyelerince ***özete*** ve ***bilimsel şartlara uygunluk*** açısından incelendi. Bu çalışmalar sonucunda yurt içinden 118, yurt dışından 41 ve Makedonya'dan 27 ol-

[1] Düzenleme Kurulu üyeleri; Başkan: Prof. Dr. Cezmi ERASLAN, Üyeler: Prof. Dr. Vlado KAMBOVSKİ, Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ, Prof. Dr. Luan STAROVA, Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ, Prof. Dr. İvan KATARCİEV, Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Prof. Dr. Arif AGO, Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU, Prof. Dr. Katica KULAVKOVA, Prof. Dr. Mustafa TURAN, Prof. Dr .Mitko MACUNKOV, Prof. Dr. Ali ARSLAN, Prof. Dr. Sevim PİLİÇKOVA, Prof. Dr. Abide DOĞAN, Prof. Dr. Sevim ALİL, Prof. Dr. Neşe ÖZDEN, Prof. Dr. Alemdar YALÇIN, Prof. Dr. Alaeddin ABAZİ, Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN, Prof. Dr. Selma YEL, Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ, Doç. Dr. Fadil HOCA.

Levent Şahverdi Arşivi

mak üzere toplam 187 bildirinin programda yer almasına karar verildi.[2] 2011 yılı Eylül sonunda *Kongre Programı* yapılarak tüm katılımcılara duyuruldu.

Açılış

Kongre 18 Ekim 2011 tarihinde saat 09.30'da Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi Konferans Salonunda Makedonya ve Türkiye Milli Marşlarının okunmasıyla başladı. Arkasından düzenleyici kurumların başkanları ve ilgili ülkelerin temsilcileri birer açılış konuşması yaptı. Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi Başkanı Prof. Dr. Georgi Stardelov, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Türkiye'nin Makedonya Büyükelçisi H. E. Gürol Sökmensüer, Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Sayın Bülent Arınç ve Makedonya Cumhurbaşkanı Sayın H.E. Gjorge Ivanov yaptıkları açılış konuşmalarında Atatürk, Balkanlar ve Makedonya - Türkiye ilişkileri üzerine düşüncelerini aktardılar.

Makedonya Cumhurbaşkanı Gjorge İvanov konuşmasına Makedonya'nın özgür ortamında yetişen Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek aldıklarını belirterek başladı. Kendisinin aslen tarihçi olduğunu, Türkiye gezisi sırasında Anıtkabir'i ziyaret ettiğini ve Atatürk'ün okuduğu kitapları bizzat incelediğini belirtti. Türkiye'nin modernleşmesini ve laiklik serüvenini bir akademisyen gibi doyurucu bir şekilde analiz eden sayın Cumhurbaşkanı, Atatürk'ün Türkiye'de "gericileri tasfiye ettiğini" vurguladı. Atatürk'ün etkilendiği Avrupalı düşünürlerden uzun uzadıya söz ederek konuşmasına devam eden sayın Cumhurbaşkanın Atatürk'ü anlamak için çalışmalar yaptığı anlaşılıyordu. Atatürk'ün Türkiyeli olduğu kadar Makedonyalı da olduğunu vurgulayan Cumhurbaşkanı, Atatürk'ün bir konuşmasında, "Türk devletinin sınırları dışında kalacak olan Makedonya ve Arnavutluk'a

[2] Kongrede sunulmuş olan bildirilerin konularına göre dağılımı ise şöyledir; Balkanlar, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti hakkında 62, Atatürk, Hayatı, Düşüncesi ve Türk İnkılâbı hakkında 32, Türkiye ve komşuları hakkında 30, Türkiye ve Balkanlar arasındaki Dil-Edebiyat, Kültür-Sanat, Eğitim ve Basın konularında 43 ve diğer konularda 20.

Levent Şahverdi Arşivi

ilk önce özerklik, daha sonra tam bağımsızlık verilmelidir" dediğini söyledi.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Sayın Bülent Arınç yaptığı konuşmasında, Geçen yüzyıla damgasını vuran, Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk adına böylesine önemli bir kongreye davet edilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Sayın Arınç, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün bir mesaj göndererek kongreye başarılar dilediğini, ayrıca TBMM'yi temsilen Makedonya Dostluk Grubu Başkanı Bursa Milletvekili Önder Matlı'nın da kongreye katıldığını bildirdi. Arınç, Makedonya halkına TBMM adına da dostluk ve sevgilerini sunduklarını söyledi. "Atatürk gibi muharebe meydanlarında efsanevi bir komutan, modern bir cumhuriyet kurmayı başaran başarılı bir devrimci lidere, dünya siyasetinde kolayca rastlamak mümkün değildir. Zaten tarihçiler de ittifakla Atatürk'ü, geçtiğimiz yüzyıla damgasını vuran önemli liderlerden birisi olarak kabul etmişlerdir" diyen Arınç, "Atatürk'ü kendi çağdaşlarından ayırt eden yanının da değişime ve yeniliklere açık olmasıdır. O düşünceyi ve eylemi kendi kişiliğinde birleştirmeyi başarmış, hem değişim ve dönüşümü öncelikle kendi düşüncelerinde yaşatmış, hem de bunu toplumunda gerçekleştirebilmiştir. Onun mücadeleci kişiliği aynı zamanda, işgal altında yok olmanın eşiğinde gelmiş bir imparatorluktan, sağlam temellere sahip, değişime açık, millet iradesine dayanan, tam bağımsız bir cumhuriyet vizyonuna da sahiptir. O hem geleceği gören, hem mücadeleci hem de devrimci özellikleri ile milleti ve devleti için tarihin akışını değiştirmiştir" diyerek sözlerini sürdürdü.

Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin bugün 88 yaşına geldiğini, ölümünün üzerinden ise tam 73 yıl geçtiğini anımsatan sayın Arınç, "Ancak Atatürk, yalnızca Türkiye Türklerinin değil aynı zamanda barışa, bağımsızlığına düşkün halkların ve devletlerin de ilham kaynağı, umudu ve saygı duyduğu bir lideridir" dedi.

Türk İstiklal Savaşı'nı, "uzun süredir yenilgi yüzü görmeyen, kendine güvenen ve dünyaya efendilik taslayan ittifak halindeki bir-

Levent Şahverdi Arşivi

den çok devlete karşı verilmiş bir bağımsızlık mücadelesi" olarak değerlendiren Sayın Arınç, "Birinci Dünya Savaşı'ndan alınan galibiyetin şımarıklığı ve sınır tanımazlığı ile hareket eden bu güçler, Osmanlı Devletinden arta kalan bir avuç büyüklüğündeki Anadolu topraklarını da işgal etmek istemişler, tüm tarih boyunca özgür ve bağımsız yaşamış bir milletin boynuna esaret zinciri takmaya kalkmışlardır" dedi. Büyük bir millet için umudun bile tükendiği bir dönemde Atatürk'ün, "İnsaf ve merhamet dilenerek bağımsızlık korunamaz" düşüncesiyle ortaya çıktığını, milletini örgütleyerek, büyük bir bağımsızlık mücadelesi verdiğini belirtti. Verilen bağımsızlık mücadelesinin aynı zamanda antiemperyalist bir özelliğe de sahip olduğunu, Atatürk'ün, Türk milletinin içerisindeki bağımsızlık ateşini yaktığını, Çanakkale Savaşı'nın ardından tüm dünyaya bu milletin ayağına pranga, koluna kelepçe, boynuna zincir vurulamayacağını tüm dünyaya nihai olarak ilan ettiğini ifade etti.

Arınç, Atatürk'ün yalnızca savaşçı bir lider olmadığını kaydederek, "O büyük bir savaşın ardından, modern bir Cumhuriyet kurabilmiş reformcu liderlerden birisidir" dedi. Milli Mücadele ve sonrası incelendiğinde bu özelliğinin rahatlıkla görülebileceğini anlatan Arınç, sözlerini şöyle sürdürdü: "O bir taraftan yeni kurulan Cumhuriyet'in sosyal, kültürel, siyasi dönüşümünde tayin edici rol üstlenirken, diğer taraftan da bağımsızlık savaşlarının, milli devlet kurulmasının, bu milli devletin çağdaşlaşması ve her dönemde çağın değerlerini yakalayabilmesinin ilkelerini, uygulama esaslarını da belirtmişti. O çöken bir imparatorluğun ardından ulus bilincine sahip bağımsız bir devlet kurmuştur. İşgal devletlerine karşı amansız bir mücadele vermiş ve onları savaş meydanlarında yenilgiye uğratmıştı. Bu büyük zafere ve savaşçı ruha rağmen, hiçbir şekilde bu zaferlerin sarhoşluğuna kendisini kaptırmamış ve hayalperest bir lider olmamıştır. O 'yurtta sulh, cihanda sulh' sözü ile milletler arasında savaşa değil, barışa işaret etmiştir. Atatürk'e göre milletler arasında düşmanlıklara değil, akrabalık, dostluk bilincine vurgu yapılmalıdır. Irkçı ve şoven yaklaşımların yerine bütün insanlığın paylaştığı bazı

Levent Şahverdi Arşivi

ortak değerlerin harekete geçirilmesi ve bu değerlerin mücadelesinin verilmesi fikrine sahipti. "O'nun bu bakış acısının genç Cumhuriyet'in istikametine de yön verdiğini belirten Arınç, "Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu andan itibaren bölgesinde savaşın değil, barışın ve istikrarın mücadelesini vermiştir. Bu bağlamda Türkiye barış için her türlü girişimde öncü rol almıştır. Bugün bile Kore'de, Kıbrıs'ta, Somali'de, Bosna'da, Kosova'da, Afganistan'da dünya barışı adına uluslararası toplumun içinde yerini almış, bir dünya devleti" olduğu vurgusunu yaptı.

Bugün de Türkiye'nin aynı düşünce ile hareket ettiğini ifade eden Arınç, sözlerini şöyle sürdürdü: "Dünyanın krizler ile sarsıldığı bu dönemde, sağlam ekonomik yapısı ile güvenli bir liman olan Türkiye, aktif dış politikası ile de insanlığın ihtiyaç duyduğu barış ve huzura hizmet etmektedir. Kafkaslar' da, Ortadoğu'da, Balkanlar'da, Afganistan'da yaşanan bütün sorunların barış içinde sona erdirilmesi konusunda büyük çabalar harcıyoruz. Bizler de Atatürk'ün belirlediği yönde, dünyamızın ve insanlığın, savaşarak değil, konuşarak, ticaret yaparak, karşılıklı iyi ilişkiler geliştirerek mutlu olacağına inanıyoruz" diyen Arınç, Türkiye'nin Makedonya ile ilişkilerinin köklü bir geçmişe sahip olduğuna dikkati çekerek, "Bugün bağımsızlığın 20. Yılını kutlayan Makedonya'yı ilk tanıyan ülkelerden biri olduklarını, Makedonya'yı da her alanda kararlı bir şekilde desteklemeye devam edeceklerini, Makedonya halkının bütün etnik çeşitliği ile Türkiye'nin dostu ve kardeşi olduğunu, Türkiye'de yaşanan 75 milyon insanın gözünde ve gönlünde Makedonya'nın ayrı bir yeri bulunduğunu belirtti.

Bugün adına kongre düzenlenen Mustafa Kemal'in liderlik mayasının bu topraklarda verildiğine işaret eden Arınç, Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi'nin evinin de hala Kocacık'ta olduğunu hatırlattı. Arınç, "İstiklal Şairimiz Mehmet Akif'in bu toprakların çocuğu, Yahya Kemal'in hem Üsküp'ün, hem de İstanbul'un şairi olduğunu, o muazzam şiirlerindeki mana ve ahengin, kah Balkan topraklarında rüzgarlara karışıp giden bir akıncının nal seslerinden devşirildiğini,

Levent Şahverdi Arşivi

kah Üsküp'teki düşünce ikliminden ilham alarak ve sonunda İstanbul'da hoş bir seda oluverdiğini, bu tarihi bağların, tarihi sorumlukları da beraberinde getirdiğini, bu bilinçle, Makedonya'da Osmanlı döneminden kalan kültür varlığının onarım ve restorasyonuna ve özgünlüğüne uygun olarak yapılması ve mevcut yapıların korunmasına önem verdiklerini, Sultan II. Murat Camii ve yanındaki saat kulesi, İshak Bey Camii, Köse Kadı Camii, Yahya Paşa Camii, Kurşunlu Han, Tekye Camii, Bektaşi Tekkesi hala varlığını koruyan Makedonya'ya miras kalan Türk eserleri olduğuna dikkat çekti.

"Bugün kongre düzenleyerek, adını andığımız ve fikirlerini, eserlerini derinlemesine inceleme fırsatı bulacağımız Büyük Atatürk bu coğrafyada doğmuştur. Ancak Anadolu'da bugünkü güçlü Türkiye'nin temellerini atmıştır" diyen Arınç, Atatürk'ün hem Makedonya, hem de Türkiye için ortak bir değer olduğuna vurgu yaparak ve "Böylesine büyük bir değere kadirşinaslık göstererek adına kongre düzenledikleri ve buna ev sahipliği yaptıkları için Makedonyalılara ülkesi adına teşekkür ederek" sözlerini tamamladı.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Cezmi Eraslan konuşmasına; Türkiye ve Makedonya'nın, yaklaşık altı asır süren beraber yaşamdan miras kalan ortak ve geleneksel değerleri bu günlere taşıyan, ancak bir asır ayrılıktan sonra her sahada birbirinin dost elini tutan iki ülke olduğunu anımsatarak başladı.

Atatürk Araştırma Merkezi'nin, Atatürk ve en büyük eseri olan Türkiye Cumhuriyeti hakkında bilimsel araştırmalar yapmak, yaptırmak ve yayınlamakla görevlendirildiğini hatırlatan Prof. Dr. Eraslan, ''1983 senesindeki kuruluştan bu güne 400 kitap, 80 sayı süreli yayın, çok sayıda ulusal ve uluslararası sempozyum, panel, çalıştay, konferans ve kongre düzenleyen Atatürk Araştırma Merkezinin, bilimsel araştırma ve objektif bilgi üretimini kendisine şiar edinmiş bir araştırma kuruluşu'' olduğunu ifade etti. ATAM'ın bu görev çerçevesinde 4 yılda bir Uluslararası Atatürk Kongresi düzenlediğini belirten Eraslan, sözlerini şöyle sürdürdü: ''VII. Uluslararası Atatürk Kongresi'nin Makedonya'da düzenleniyor olması tesadüf değil.

Levent Şahverdi Arşivi

2011 yılı Atatürk'ün doğumunun 130. yıldönümü. Genelde Balkan coğrafyası, özelde Makedonya, Atatürk ve yakın çalışma arkadaşlarının yetiştiği topraklardır. Yine bu toprakların yetiştirdiği büyük şair, Yahya Kemal'in deyişiyle Rakofça kırlarının hür havasını alarak yetişen neslin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine katkıları büyüktür. Öyle ki bu nesil, uzun savaş yıllarından sonra ayrı kaldığı bu topraklara hasretini, Çankaya'da ince saz heyetinden *Vardar Ovası*, *Maya Dağdan Kalkan Kazlar, Alişimin Kaşları Kara, Bilal Oğlan* gibi Rumeli türküleri dinleyerek dindirmeye çalışmışlardır. Bu gerçekten hareketle kongrenin Makedonya'da gerçekleştirilmesi isabetli bir seçim olmuştur.''

Eraslan, kongrede sunulacak bildirilerin, 1880'li yıllardan günümüze ulaşan süreçte Atatürk, Türkiye ve Balkanlar ana konusu etrafında yoğunlaşacağını, "burada ortaya konulacak bilgilerin her sahadaki karşılıklı ilişkilerimizi daha iyiye götürmek için gereken ilmi zeminin oluşumuna büyük bir katkı sağlayacağını" kaydetti. İki ülke arasında son iki yüzyılda yaşanan göçlerin oluşturduğu iç içe geçmiş bir manzaranın söz konusu olduğunu ifade eden Eraslan, sadece 93 harbi veya Balkan Savaşları sırasında değil, Birinci Dünya Savaşı'nda ve hatta 1950'li yıllarda da göçler yaşandığını, dolayısıyla Türkiye ve Makedonya arasındaki maddi ilişkilerin insani boyutunun varlığına da işaret etti.

Türkiye ve Makedonya'yı tarihi geçmişleri ve coğrafi konumları itibarıyla da birbirine benzeyen, dolayısıyla bu zemin üzerinde verimli işbirlikleri kurabilecek durumda olan iki ülke olarak değerlendiren Eraslan, son yıllarda karşılıklı olarak ortaya konan her sahada işbirliği ve destek iradesinin de altını çizmek gerektiğini belirtti. Montaigne'in söylediği 'dostluğun, birbirini dünyanın bir ucundan diğerine kucaklayacak kadar uzun kollarının' Türkiye ve Makedonya için hayata geçirildiğini, tarihi, kültürel, insani ve ilmi sahada sağlam köprüler oluşturulduğunu, bundan sonra çağın gereklerine göre bu zeminin desteklediği ekonomik köprülerin de hızla kurulacağını ifade eden Eraslan, hem Makedonya Bilimler ve Sanatlar

Levent Şahverdi Arşivi

Akademisi, hem de Atatürk Araştırma Merkezi, bilimsel esaslara göre çalışan ve objektif bilgiler üreten kurumlar olarak bu kongreyle iki ülke arasındaki kültürel ve bilimsel işbirliğini daha ileri götürecekleri inancını deklare etmişlerdir'' dedi. Eraslan, Makedonya eski başbakanlarından Vlado Buckoski'nin, ''İlmi, kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerimizin Taşköprü kadar sağlam ve uzun ömürlü olması dileğiyle'' sözlerini tamamladı.

Açılış konuşmalarının ardından *Kongre Açılış Oturumuna* geçildi. MANU Başkan Yardımcısı Vlado Kambovski'ın başkanlığında *Birinci Salon*'da yapılan oturum, Makedonya Cumhurbaşkanı Sayın Gjorge Ivanov'un, "Atatürk ve Makedonya" başlıklı bildirisi ile başladı. Sayın Ivanov'un ardından Prof. Dr. Kemal Karpat, "Atatürk'ün Makedonya'da Geçen Küçüklüğünün Kültürel-Siyasal Etkileri" başlıklı bildirisini sundu. Oturumun üçüncü konuşmacısı ise Svetomir Skarıc'dı. Skarıc, "Osmanlı İmparatorluğu ve Mustafa Kemal Atatürk (21.Yüzyıldan bakış)" başlıklı bildirisini sundu. Açılış Oturumu Prof. Dr. Cezmi Eraslan'ın "Doğumunun 130.Yılında Atatürk'ün Düşüncesinin Türkiye ve Balkanlar İçin Önemi" başlıklı sunumu ile tamamlandı. Arkasından Gazi Üniversitesi Türk Müziği Konservatuvarı Müdürü Prof. Dr. Gülçin Yahya Kaçar yönetiminde Atatürk'ün Sevdiği Rumeli Türkülerinden oluşan mini konser verildi.

Açılış programının ardından kongrenin düzenlendiği Akademi binasının girişinde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Rumeli şehirlerinin fotoğraflarından oluşan *Balkanlar ve Türkiye* konulu serginin açılışı yapıldı. Kongre süresince sergide teşhir edilen ve çoğunluğu II. Abdülhamit dönemine ait olan bu fotoğraflar bir albüm halinde Kongre öncesinde Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlanarak tüm katılımcılara hediye edildi. Bu sergiyi, Osmanlı Devletinin son zamanlarda Rumeli'ye yaptığı maddi yatırımların gösterilmesi açısından son derece anlamlı bir düzenleme olarak değerlendirmek mümkündür. Zira, Rumeli coğrafyasındaki Osmanlı izleri, bu sergi ve albümde yer alan fotoğraflar sayesinde izlenebilme imkanı sağlamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Açılış Kokteylinden sonra Üsküp şehir turu yapıldı. İlk izlenim şehrin oldukça dinlendirici bir havasının olmasıydı. Akademi binasından Makadonija meydanına doğru hareket edildi. Meydana gelindiğinde görkemli bir heykelle karşılaşıldı Makadonya Kralı Büyük İskender'in heykeli. Bu anıtın hemen arkasında Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun Makedonya doğumlu hükümdarı Çar Samuil'in heykelinin yer aldığı görüldü. Meydanın Vardar Nehri tarafında ise Gotse Delçev'in heykeli vardı. Daha sonra Üsküp'ün simgesi olarak ünlenen ve Osmanlılar döneminde yapılmış olan Vardar Nehri'nin iki yakasını birleştiren Taşköprü gezildi. Buradan devam edilerek Türk Mahallesine geçildi. Dar sokakları, çok katlı olmayan evleri ve camileriyle kısmen Anadolu şehirlerini andırıyordu. Üsküp'te Müslüman Türk mahallesinde yer alan *İsa Bey Camii*, *Sultan II. Murat Camii*, *Mustafa Paşa Camii*, *Davut Paşa Hamamı*, *Sulu Han*, zamanımıza kadar gelebilmiş olan Osmanlı mirasından birkaçı olarak görülebildi.

Oturumlar

Öğleden sonra saat 14.00'de oturumlar başladı. Oturumlar, MANU'un hizmet binasında bulunan birbirine yakın beş ayrı salonda, 6 bildirinin sunulacağı ve tartışmanın yapılacağı şekilde düzenlenmişti. Her salonda sunum için dizüstü bilgisayar ve projeksiyon cihazı hazır bulunuyordu. Salonlar Türkçe, Makedonca ve İngilizce olarak sunulacak bildirilerin anında çevirisi yapılacak şekilde düzenlenmişti. Salonların bulunduğu koridorda basın bürosuna yer verildi. Bu düzenleme bildiri sunan bilim insanlarının konularıyla ilgili değerlendirme yapmasına ve mülakatlara ortam hazırlanması ve kongrenin bilimsel ve tarihi havasının kitlere de ulaştırılması açılarından son derece faydalıydı. Nitekim sunulan tebliğlerin büyük çoğunluğu Makedon TV ve Radyosu tarafından özet olarak yayımlandı.

Ali Arslan'ın başkanlığında *Birinci Salonda* yapılan ilk oturum *Makedonya* teması üzerineydi. Oturum Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran'ın, "19.Yüzyıl Sonunda Makedonya'da Milliyetçilik Hareketleri" başlıklı bildirisi ile başladı. Taşkıran, 1876 yılından sonra Balkan-

Levent Şahverdi Arşivi

lardaki her milletin, hatta Balkan coğrafyasındaki her bölgenin ayrı bir devletin nüfuzu altına girerek hem kendi aralarındaki mücadeleler, hem de Osmanlı Devleti ile giriştikleri mücadele ve isyanlar ile Makedonya'yı kan gölüne çevirdiklerini belirtti. Bu mücadelelerde en aktif rolü ihtilalci komitelerin aldığını ileri süren Taşkıran, Makedonya meselesinin 1876 İstanbul Konferansı'ndan sonra resmi olarak ortaya çıktığına işaret etti. Özellikle 1878-1912 yılları arasındaki dönemde, Makedonya'nın etnik ve dinî yapısının, bölgeyle ilgilenen komşu Balkan devletleri Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'nın faaliyetlerinin komitelerin çalışmalarına uygun bir ortam sağladığını ifade eden Taşkıran, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki topraklarını kendi topraklarına katmayı amaç edinen bu devletlerin, milliyetçilik hareketlerinden de yararlanarak bölgede kendi nüfuzlarını artıracak biçimde değişik zamanlarda farklı faaliyetlerin içerisinde olduklarını, Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkanlardan atmak için bu bölgedeki Bulgar, Sırp ve Yunan unsurlarının ortak harekete geçerek bölgede karışıklıklar çıkardıklarını, bu milletlerin birbirlerine karşı olan rekabetçi özlemleri ve Ortodoks Kilisesi'ne hakim olmak için Bulgarlarla Yunanlılar arasında süren mücadelenin Makedonya'daki durumu daha da karmaşık bir hale getirdiğini, bu bölgede yasayan her milletin "Makedonya bizimdir" sözünden hareketle bu direnişlerini tarihi haklarına dayandırdıklarını vurguladı ve burada bu komitelerin: Bulgar - Makedon Merkez Komitesi (1879), Makedonya Komitesi (1887), Merkezi Edirne - Makedonya Komitesi (1890), Makedonya Talebe Teşkilatı (1892), Makedonya Politik Cemiyeti (1895) gibi adlarla faaliyet gösterdiklerini, bunların Makedonya'da bir iç savasın başlamasına neden olduklarını belirtti. Taşkıran özetle Makedonya'da faaliyet gösteren bu Komitelerin amaçlarını, faaliyetlerini, destek aldıkları merkezleri ve faaliyetlerinin sonuçlarını ve bu faaliyetlerin günümüze yansımalarını ortaya koydu.

Taşkıran'ın ardından Mustafa Keskin, "20.Yüzyılın Başlarında Makedonya'nın Sosyo - Kültürel ve Siyasal Durumu" başlıklı bildirisini sundu. Keskin, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu ve

Levent Şahverdi Arşivi

ilk gençlik yıllarının geçtiği tarihlerde Makedonya'nın sosyo-kültürel ve siyasal tarihini Arşiv belgeleri ve bu konuda yazılmış kitaplardan örneklerle karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koydu. Türklerin Balkanlara geçişlerini kolaylaştıran etkenlerle, izlenen fetih politikasının esaslarına, birlikte geçen asırlara, Balkan halklarına ciddi zararlar veren nefretlerin ortaya çıkışına, muhaceret ve mukatelelere, Rumeli'ye veda ediş, Osmanlı sonrası düzen gibi konulara da bildiri kapsamında yer yer değindi. Bu bildiri ile ortaya konulan bulguların hem Makedonya tarihine, hem de Osmanlı-Makedonya ilişkilerine katkı sağlayacağı gibi bugünkü ortamda Türkiye-Makedonya ilişkilerine de yararlı olacağı düşünülmektedir.

Keskin'in ardından Mustafa Ekincikli, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Makedonya" başlıklı bildirisini sundu. Ekincikli, Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Makedonya'dan çekilmek zorunda kalması ile birlikte Balkanların Türkler dışındaki sakinleri Yunan, Bulgar, Sırp, Hırvat vs. kavimlerin kendi kimlik ve bağımsızlık mücadelelerine giriştiklerine işaret etti. Balkan Savaşları sonunda imzalanan 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'na göre Makedonya topraklarının Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaşıldığını, Makedonya'da yaşayan halkın Yunanlaştırma, Sırplaştırma ve Bulgarlaştırma politikalarına maruz bırakıldığını belirtti. Balkanların pek çok bölgesinde olduğu gibi Makedonya'da da yaşayan Müslüman nüfusun bu politikalardan etkilendiğini ifade eden Ekincikli, Makedonya'da Sırp, Yunan ve Bulgarların birbirlerine karşı sayısal üstünlük kurmak amacıyla etnik temizliğe giriştiklerini, Osmanlı Devleti'nin Makedonya'dan çekilmesi üzerine başlayan bu etnik temizliklerin, katliamların zorunlu göçleri başlattığını anlattı.

Ekincikli'nin ardından Savaş Açıkkaya "Makedonya'da Görev Yapmış Osmanlı Türk Devlet Adamlarının Gözünden Mekedonya Sorunu" başlıklı bildirisini sundu. Açıkkaya, Osmanlı Devleti'ndeki Makedonya sorunuyla ilgili yerli ve yabancı geniş bir külliyatın mevcut olduğundan hareketle, Balkan uluslarının ve Batılıların soruna bakışına başlangıçta yer verdi. Sonrasında Türk tarafının tezine

Levent Şahverdi Arşivi

farklı bir pencereden bakmaya çalıştı. Bu bağlamda Vilayat-ı Selase'nin değişik kazalarında kaymakamlık yapan Selanikli Tahsin Bey ve yine Selanikli olan Süleyman Kani Bey gibi mülki erkanın veya çetelerle çarpışan Kazım Nami gibi genç zabitlerin hatıratlarını, sorunun tam merkezindeki kişilerin gözlemlerini ve değerlendirmelerini esas alarak aktardı. Tarihinin karışık bir evresinde Makedonya'da cereyan eden olayların Türk bakışıyla nasıl görüldüğünün bizzat tanıklarının şahitliğine dayanarak konuyla ilgilenen yabancı bilim insanlarına aktarılması açısından son derece önemli bir sunum idi.

Açıkkaya'nın ardından Straşko Stojanovskıve Dimitar Lorovskı**,** birlikte hazırladıkları **"**Ümmetten Millete: Son Osmanlı Dönemi Türk ve Makedon Kimliğinin Oluşmasındaki Modellerin Karşılaştırılması" başlıklı bildiriyi sundular. Bu oturumun son konuşmacısı Arif Ago idi. Ago**, "**Makedonya Türklerinin Soydaşı Mustafa Kemal Atatürk" başlıklı bildirisini sundu.

İkinci Salonda Mustafa Turan'ın başkanlığındaki oturumun *bildiri teması Makedonya Sorunu ve Vilayet-i Selase* ağırlıklı idi. Bu oturumda ilk sunumu Kaya Bayraktar yaptı. Bayraktar, "Makedonya (Vilayet-i Selase) Sorunu ve Uluslararası Mali Komisyon" başlıklı bildirisinde Makedonya'da yaşanan maddi ve kültürel değişimin, dönüşümün Batılı çıkarlar doğrultusunda nasıl manipüle edildiği, Makedonya'da yaşayan Hıristiyan nüfusun haklarının korunması üzerinden hem Balkan toplumlarının, hem de Osmanlı Devleti'nin mali kaynaklarının gelişmiş kapitalist ülkeler ve sermaye tarafından çok uluslu mali komisyonlarla hangi mekanizmalarla denetim ve kontrol altına alınmaya çalışıldığı gibi konular üzerinde durdu.

Bayraktarın ardından Güler Yarcı'nın "Rumeli Adli Islahatından Bir Kesit: Vilâyât-ı Selâse (Manastır, Selanik, Kosova) İstinaf Mahkemeleri" başlıklı bildirisi ile devam edildi. Yarcı sunumunda, Öncelikle İstinaf Mahkemelerinin Osmanlı vilayetlerinin hepsinde, örneğin Musul ve Basra'da değilde neden Vilâyât-ı Selâse'de ihtiyaç duyulduğunun siyasî ve adlî gerekçelerini anlattı. Ayrıca, Vilâyât-ı Selâse istinaf mahkemelerini diğerlerinden farklı kılan personel, yetki

Levent Şahverdi Arşivi

ve imtiyazlar ile Bulgar, Rum, Sırp ya da Ulah komitecilerin dâvâlarında üstlendikleri rol üzerinde durdu. Ayrıca bu mahkemelerin kaldırılmaları ve bölgede açılan Fevkalâde Mahkemeler'in kuruluşuna etkisi vb. konuları değerlendirdi.

Yarcı'nın ardından Mustafa Bereketli, "Osmanlı Dönemi Vilayet-i Selase" başlıklı bildirisini sundu. Ardından bu oturumun dördüncü bildirisini "II. Meşrutiyet Dönemi Meclis Zabıtlarında Gayrimüslim Osmanlı Mebuslarının Makedonya Sorunu Hakkındaki Görüşleri" başlığıyla Gülnihal Bozkurt sundu. 1789 Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik, hürriyet, eşitlik ve anayasacılık ilkelerinin, çeşitli iç ve dış sorunlarla giderek gücünü yitiren Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaşayan ve o zamana kadar kendilerini "Hıristiyan" olarak gören vatandaşlarını da etkilediğini belirten Bozkurt, bu unsurların artık kendilerini Sırp, Bulgar, Rum Ulah olarak tanımlamaya başladıklarını anlattı. Osmanlı Devleti'nin parçalanmayı önlemek üzere "eşitlik" ilkesini temel alan reformlar yapmasına rağmen bunların kendi bağımsız devletlerini kurmak üzere ayaklandıklarını söyleyen Bozkurt, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın ayaklanmasını takiben Rum ve Bulgar asıllı Osmanlı uyrukları arasında da yeni bir çatışmanın çıktığını söyledi. Ortodoks Bulgarların, Rumca ayinleri izleyemediklerini belirterek, yüzyıllardır bağlı oldukları Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak, kilise ve mekteplerin bir kısmının kendilerine devredilmesini istediklerini, Rumların bu isteğe şiddetle karşı çıkmaları üzerine, Bulgarların Makedonya'da kurulan çetelerle halkı Patrikhaneden ayırarak 1870'de bir Beratla tanınan Bulgar Eksarklığı'na bağlanmaları için baskı altında tutarken, kurulan Rum çetelerinin de ters yönde halka baskı yaptıklarını değerlendiren Bozkurt, çaresiz halkın, çetelerin mezalim ve soygununa maruz kaldığını, Yunanistan, Bulgaristan ve Büyük Devletlerin de kendi siyasi / ekonomik çıkarları nedeniyle bu soruna farklı biçimlerde müdahil olduklarını vurguladı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra toplanan Meclis-i Mebusan'da "Rumeli'deki asayişsizlik" konusunun gündeme geldiğini, ancak bu sorunun temelinde, dil ve din odaklı "Kilise ve Mektepler" sorununun

Levent Şahverdi Arşivi

varlığı olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalındığını, Rum ve Bulgar asıllı mebusların birbirlerini siyasi amaç gütmekle suçladıklarını, sorunu iyi niyetle çözmeye çalışan Hükümet'in de din ve mezhep özgürlüğüne giren bu konu hakkında bir kanun yapma yetkisinin olmadığını savunduklarını ortaya koyan Bozkurt, milletvekillerinin Meclis kürsüsünde sürekli olarak kendi din, dil, etnik köken ve kültür özelliklerini vurguladıklarını, "aslında Osmanlı olarak yaşamak istediklerini belirten" cümlelerine rağmen, Osmanlıcılık İlkesinin gerçekleşmesinin bir hayalden ibaret olduğunu gösterirken, yaklaşan Balkan Savaşları'nın da habercisi olduğuna yönelik değerlendirmeler yaptı.

Bozkurt'un ardından Ahmet Özgiray'ın "1909'da Makedonya'nın Genel Durumu" başlıklı bildirisi ile devam edildi. 1908 yılında İstanbul hükümetinin Makedonya'ya yönelik gerçek politikasını, farklı ırklara mensup kişilerin aktif faaliyetlerini kontrol etmek, onların teslim olmalarını beklemek, papaz ve başpapazlar ile kilise ve okullar arasındaki sorunları çözmek için Rumelili mebuslardan oluşan bir komisyonu Makedonya'ya göndermek olarak açıklayan Özgiray, 1909 yılının ilk aylarında köktenci düşmanlıkların, Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar ve Ulahlar arasında azalmadığını; aksine arttığını, bunlar silah bırakmayarak birbirleri aleyhine propaganda yaptıklarını, bilhassa Bulgarların silah kullanarak halkı din değiştirmeye zorladıklarını anlattı. Osmanlı Hükümetinin, okullar, kiliseler ve çeteleri bastırmak için Meclis'in özenle çıkaracağı yasaya kadar, Makedonya'da statükonun devamını kararlaştırdığını iddia eden Özgiray, buna karşın dış güçlerin, yani Çarlık Rusyası, İtalyanlar ve Habsburgların farklı ırklar arasında nifak politikasını uygulamaya devam ettiklerini aktardı. 1910 yılı boyunca, İttihat ve Terakki cemiyetinin de Makedonya'da oldukça faal olduğunu, Maliye bakanı Cavit beyin Ağustos ayının 27'sinde Selanik'te halka bir konuşma yaptığını söyleyen Özgiray, İttihat ve Terakki Partisinin üçüncü yıllık kongresinin Selanik'te yaptığını, Halil (Menteşe) beyin başkanlığında gerçekleştirilen bu kongrede resmi olarak ülkenin maddi ve manevi alanda kalkın-

Levent Şahverdi Arşivi

ması, farklı ırkların kaynaştırılması ele alınarak, Hıristiyan memurlara güvenilmemesi, Jandarma sistemin geliştirilmesi için para bulunması, ülkedeki Hıristiyan politikasının bastırılması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin güçlendirilerek buradaki Bulgar emellerinin bastırılması ve Arnavut emellerine set vurulmasının kararlaştırıldığını ortaya koydu. 1909 yılında bilhassa İstanbul'da halk hürriyet eşitlik ve adalet diye bağırırken imparatorluğun bir parçası olan Makedonya'nın ekonomik ve siyasi durumunun hiç de iç açıcı olmadığını söyleyen Özgiray, 1908 yılına göre biraz daha iyi olmasına rağmen politik amaçlı epeyce cinayet işlendiğini, bu sayının bir yıl zarfında 284 adedi bulduğunu, cinayetlerin ilkbahar ve sonbahar ayalarında azalmakla birlikte yaz aylarında yeniden çoğaldığını anlatan Özgiray, sonbaharda cinayetlerin azalmasının nedenini ise, Balkanların çok soğuk olması nedeniyle insanların yavaş hareket etmelerine bağladı. Makedonya'nın finans durumunu da değerlendiren Özgiray, 1909 yılında Makedonya Finans Kurulunun Arap Şevki lakaplı III. Ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa başkanlığında çalışmaya başladığını, Mahmut Şevket Paşanın bu görevinin Hilmi Paşa'nın Kasım 1908 de İstanbul'a atanmasıyla boşalan Serez ve Manastır Vilayetlerinin genel müfettişliğine atanmasıyla başladığını, Hilmi Paşa kadar idari tecrübesi olmamasına rağmen, Mahmut Şevket Paşanın bir zamanlar Kosova valiliği yaptığı için Makedonya'nın mali işlerine kafi derecede vakıf olduğunu belirtti. Samimiyeti, askeri hüviyeti, açık sözlü oluşu nedeniyle Makedonya Finans örgütü içerisinde bulunan ecnebi üyeler tarafından memnuniyetle karşılandığını aktaran Özgiray, 1909 yılı baharında hazırlanan ve Kasım ayında onay için İstanbul'a gönderilen bütçeyi tablo ve rakamlarla ayrıntılı bir şekilde inceledi.

Özgiray'ın ardından bu oturumun son sunumu Aktan Ago tarafından yapıldı. Bildiri başlığı ise "Atatürk'ün Çocukluk Hayatı ve Eğitimi" idi.

Üçüncü Salonda Mustafa Yılmaz'ın başkanlığındaki oturumda ilk sunumu Mustafa Alkan yaptı. Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Makedonya Umumi Müfettişliği (1902-1908)" başlıklı bildirisinde; ön-

Levent Şahverdi Arşivi

celikle 1855 yılında Midilli'de doğan Hüseyin Hilmi Paşa'nın hayat hikâyesini özetledi. Manastır, Kosova ve Selanik vilâyetlerini içine alan Rumeli Umûmi Müfettişliğinin, Bulgar çetelerinin faaliyetlerini önlemek ve Makedonya'da iyi bir idare oluşturmak amacıyla 2 Aralık 1902 tarihinde kurulduğunu, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ise Yemen Valiliği'nden buraya terfî ettirildiğini belirten Alkan, altı yıl bu görevde kalan Hüseyin Hilmi Paşanın, memuriyet hayatının en başarılı ve en faydalı hizmetlerini bu sırada yaptığını anlattı. Rumeli Umûmi Müfettişliğinin, Hüseyin Hilmi Paşa ile başlayıp, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, yine onunla sona eren bir idari görev olduğunu vurgulayan Alkan, bir çeşit idarî muhtariyet olan bu görevle Hüseyin Hilmi Paşanın, bölgedeki karışıklıkları tam olarak engelleyememekle birlikte, yabancı güçlerin yıkıcı faaliyetlerini önleyerek, iyi işleyen bir idare kurmayı başardığına işaret etti. Hüseyin Hilmi Paşa'nın kurduğu idarî sistem ve uygulamalarını belgeler ve dönemin süreli yayınlarında çıkan kayıtlara dayanarak ortaya koydu.

Alkan'ın ardından Mustafa Küçük'ün "Makedonya'da Panislavist Komiteler ile Osmanlı Devleti'ni Zayıflatmak İsteyen Çetelerin Faaliyetleri" başlıklı bildirisi ile devam edildi. Gerek Balkanların dağlık yapısından kaynaklanan eşkiyalık, gerekse stratejik özelliğinden kaynaklanan Panslavist hareketlerin maksadını; başta Ruslar ve Bulgarlar olmak üzere, Osmanlı topraklarındaki siyasî birliği bozmak ve mevcut toprakları parçalamaktan ibaret olarak değerlendiren Küçük, Bulgaristan, Arnavutluk ve Makedonya taraflarına geçerek toplanan ve komite hâline dönüşen Bulgar, Arnavut, Sırp ve Ulahların faaliyetleriyle, eşkıya gruplarına karşı alınan tedbirler üzerinde durdu. Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesi çerçevesinde parçalanmak istenmesini de ifade manasına gelen bu ve benzeri asayiş ve zaptiye meselelerini, özellikle Rusya'nın siyasi niyetini ortaya koyması bakımından önemli gören Küçük, bu itibarla Rusya'nın bu siyasi hareketini ve onları etkisiz hâle getirmek için geliştirilen tedbirleri analiz etti.

Küçük 'ün ardından Nahas Mohamed Mahıeddın, "The Colonial Pressin Algeriaand the Relations Betweenthe Balkan Statesand Tur-

Levent Şahverdi Arşivi

keyon the Following Dayof World War", Stefano Trınchese, "Balkan ve Türkiye Arasında Atatürk", Natalıa Hernıchenkına, "Türkiye, Balkan Devletleri ve Osmanlı Borcu: İmparatorluk Borçları Meselesini Yönlendirme" ve Mahmut ÇELİK, "Atatürk ve Çocuk" başlıklı bildirilerini sundular.

Dördüncü Salonda Nuri Köstüklü'nün başkanlığındaki oturumun bildiri teması *Balkanlar* ağırlıklı idi. Bu oturumda ilk sunum Mustafa Göleç tarafından yapıldı. "19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında Osmanlı İdaresi'ndeki Balkanlar'da Arkeolojik Faaliyetler" başlıklı bildirisine Göleç, öncelikle On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyılın başını bütün dünyada arkeolojinin ve âsâr-ı atîka araştırmalarının altın çağı olarak değerlendirerek başladı. Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Yunanistan ve İtalya'nın, arkeologların, prehistorya uzmanlarının, tarihî eser koleksiyonerlerinin, kaçakçıların, diplomatik görevlilerin çekim merkezi olduğunu söyleyen Göleç, eski dünyanın büyük bir bölümünü kapsadığından dolayı Osmanlı coğrafyasının bu dönemde adeta koca bir arkeolojik hafriyat sahası olarak görüldüğünü söyledi. İngiliz, Fransız ve bilahare Alman arkeologların, Osmanlı egemenliğindeki Anadolu, Suriye ve Irak'ta bulunan antik kent harabelerinde kazılar gerçekleştirdiklerini aktaran Göleç, Balkanlarda ise arkeolojik etkinliğin daha seyrek olduğunu belirtti. Balkanlar'da on dokuzuncu yüzyıldaki siyasal nüfuz mücadelesi ile buradaki arkeolojik faaliyetler arasında tıpkı Batı Anadolu'da ve Irak'ta olduğu gibi paralellikler kurmanın mümkün olduğunu ileri süren Göleç, sınırlı sayıda da olsa, Osmanlı arşivlerinde Balkanlar'daki arkeolojik çalışmalara dair belgelerin bulunduğuna işaret etti. II. Meşrutiyet döneminde Bulgaristan, Sırbistan, Romanya gibi Balkan devletleri tarafından Osmanlı müzecilerine verilen nişanları da bölge ülkeleri arasındaki arkeoloji temelindeki münasebetlerin varlığını gösterir deliller olarak değerlendiren Göleç, özetle Osmanlı idaresindeki Balkanlarda on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında gerçekleştirilen arkeolojik faaliyetleri ele aldı ve bu faaliyetleri hem arkeolojinin bilimsel evrimi, hem de siyasetle ilişkisi açısından değerlendirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Göleç'in ardından Anıl Çeçen'in, "Küreselleşme Sürecinde Balkanlar" başlıklı bildirisi ile devam edildi. Küreselleşme sürecinde Balkan bölgesinin Avrupa Birliği , ABD ve İsrail üçgeninde tam anlamıyla bir yeni hegemonya mücadelesine doğru sürüklenirken, Türkiyenin müttefiki konumundaki üç ayrı merkeze karşı mesafeli olması gerektiğini, Müttefikler arasında hegemonya çekişmesine alet olmamak için, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi milli dış politikaları doğrultusunda Balkanlara yönelik yeni ve tutarlı bir yaklaşımı geliştirebilmesi gerektiğini belirten Çeçen, üyesi olamayacağı Avrupa Birliğine, ABD'nin küresel işgal ve savaş senaryolarına, İsrail'in dünya hakimiyetini hedefleyen siyonist politikalarına alet olmamak için Türk devletinin, kurucu iradenin ortaya koyduğu tutarlı politik yaklaşımlar doğrultusunda yeni bir Balkan politikası ortaya koymak zorunda olduğuna işaret etti. Küreselleşmenin nasıl bir süper emperyalizm olduğu kesinlik kazandığı için, Türk devleti bu tür küresel politikalara da alet olmadan Balkan ülkeleriyle ilişkilerini yeniden düşünmeli ve bölge barışına dönük yeni yaklaşımlar geliştirmeli diyen Çeçen, Balkan ülkelerinin eski Cumhurbaşkanlarının bir araya gelerek kurdukları Balkan Siyasi Kulübü gibi bölge barışını ve dayanışmasını güçlendirecek yeni girişimlerin, Türkiye'nin öncülüğünde gündeme getirilmesinde, dünya barışı açısından büyük yararlar gördüğünü açıkladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük önder Atatürk'ün öncülüğünde ikinci dünya savaşı öncesinde gündeme getirilmiş olan Balkan Paktı benzeri bir bölgesel barış ve güvenlik örgütlenmesinin Türkiye'nin öncülüğünde yeniden gündeme getirilebileceğine dikkat çeken Çeçen, Alman nazizimi ile İtalyan faşizmine karşı gündeme getirilmiş olan Balkan Paktı'nın ikinci versiyonun bu kez ABD saldırganlığı ve Alman ya da Avrupa emperyalizmine karşı yeniden örgütlenebileceğine vurgu yaptı. Balkan Cumhurbaşkanlarının işbirliği ile başlamış olan Balkan Siyasi Kulübünün kısa zamanda yeni bir Balkan paktına dönüşmesinde, eski Cumhurbaşkanlarından meydana gelen bu siyasi oluşumun öncülük yapabileceğini tavsiye eden Çeçen, küresel süreçte Balkanlar üzerindeki bütün

Levent Şahverdi Arşivi

siyasal oyunların sona ermesi için yeni bir Balkan Paktı'nın oluşumunu zorunlu gördüğünü ifade etti.

Çeçen'in ardından Dilek Barlas ve Yonca Köksal'ın birlikte hazırladıkları "Balkanlardaki Müslüman Türk Azınlıklar: Bulgaristan Yunanistan ve Makedonya Örnekleri" başlıklı bildiri ile devam edildi. Bu sunumda, Yunanistan, Bulgaristan ve Makedonya'daki Müslüman ve Türk azınlıkların Balkan Savaşları'nın bitişinden II. Dünya savaşının başlangıcına kadar olan dönemdeki konumları üzerinde durularak, adı geçen Balkan devletlerinin arasındaki diplomatik ilişkiler, azınlık politikaları, azınlığın kendi içindeki siyasi örgütlenme çabaları ve Türkiye'nin bu ülkelerdeki Müslüman ve Türk azınlığa olan yaklaşımı konuları incelendi. Azınlık politikalarının genelde yukarıdan aşağıya dayatılan planlar olmadığı, azınlık gruplarının bunlara verdiği tepkilerin ve akraba devletlerle (*kin-state*) olan diplomatik ilişkilerin de azınlık politikasının belirlenmesinde ve azınlık gruplarının siyasi tepkilerinin oluşmasında önemli rol oynadığı üzerinde duruldu. Her üç ülkedeki Müslüman ve Türk azınlığın durumu karşılaştırılarak, bu ülkeler arasındaki dostane ilişkilerin kendi devletlerinin azınlıklar politikalarını olumlu yönde etkilediği, bu kapsamda ilişkilerin iyileştiği dönemlerde Müslüman ve Türk azınlığın göreceli iyi koşullarda yaşadıkları ifade edildi. Ayrıca Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya arasındaki ilişkiler, Müslüman azınlıkların tarihi, konuyla ilgili siyasi antlaşmalar, devlet politikaları ve Türkiye'nin bu ülkelerdeki azınlığa yaklaşımı konuları da ele alındı.

Daha sonra Gülpınar Akbulut, "Balkan Demiryollarının Tarihi Coğrafyası" başlıklı bildirisini sundu. Sanayi Devrimi sonrasında Batı ülkelerinde ulaşım sistemlerindeki gelişmeleri bu ülkelerin ekonomik, aynı zamanda sosyal yaşamında önemli dönüşümlere neden olduğunu söyleyen Akbulut, kanallarla sağlanan iç kesimlerle bağlantıların, 19. yüzyılın en hızlı, güvenilir ve ekonomik ulaşım sistemi olan demiryollarıyla desteklendiğini ve demiryolu hatlarının geçtiği coğrafyalarda doğal ve kültürel peyzajın değiştiğini vurguladı. Batı'da demiryollarının mekân üzerine etkilerini gözlemleyen Osmanlı,

Levent Şahverdi Arşivi

ekonomisini geliştirmek ve toplum üzerinde tekrar birlik oluşturmak amacıyla demiryolunu gerekli gördüğüne dikkat çeken Akbulut, sermaye yetersizliği nedeniyle demiryolu yapımı için İngiltere, Fransa ve Almanya gibi emperyalist devletlerin sermayesini kabule zorlanan Osmanlının, topraklarında yap-işlet-devret modeliyle demiryolu yapımını sağladığını ifade etti. Tarım, nüfus ve maden yönünden zengin olan Balkanlardaki demiryollarının da bu şekilde inşa edildiğini, Osmanlının bu coğrafyada toprak kaybetmeye başladığında buradaki nüfusunun Anadolu'ya göç etmesinde demiryolunun önemli bir vasıta olarak kullanıldığını ve Osmanlı Balkanlardaki topraklarını kaybedince ortaya çıkan Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya gibi yeni devletler arasında demiryolu hatlarının paylaşıldığını değerlendiren Akbulut, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı sonrasında Atatürk'ün Balkanlarla ilişkilerin devam etmesi noktasında demiryollarına önem verdiğini, Balkanlarla uluslararası ulaşım ağı kurulmaya çalıştığı yolunda değerlendirmeler yaptı.

Akbulut'un ardından Yıldıray Çevik, "Mustafa Kemal'in Selanik ve Üsküp Güney Tiren Yollarını Denetleme Görevi" başlıklı bildirisini sundu. Daha sonra Nesime Ceyhan Akça, "Mehmet Akif Ersoy ve Balkanlar" başlıklı bildirisini sundu. Türk şiirinin en mühim simalarından biri olan Mehmet Akif Ersoy'un, bir yanıyla Namık Kemâl'in bir yanıyla Mehmet Emin Yurdakul'un sesini yakalayıp bunları kendi şairlik hamuruyla yoğurarak "vatan, millet şairi" kimliğini şiirimize kazıdığını ifade eden Akça, Türk tarihinin zor zamanlarının şairi olmasının onu, sanatın gayesinin yalnızca sanat sayılması lüksünden uzak tuttuğunu, Mehmet Akif Ersoy'un, parçalanan Osmanlı Devleti'nden Millî Mücadele'sini veren Türkiye Cumhuriyeti'ne halkı birlik beraberliğe sevk eden, halka ümitvâr olmayı telkin eden, onları düşmanı yurttan atmak için cepheye davet eden aksiyoner bir şair olarak değerlendirdi. Baba tarafından aslen Arnavut kökenli olan Akif'in, babasının vefatından kısa müddet sonra henüz çok genç bir yaşta baba yurdu İpek'e ve oradan babasının köyü Şusise'ye gittiğini ve amcasını bulduğunu anlatan Akça, bundan sonra ruhunun

Levent Şahverdi Arşivi

bir yanı Yahyâ Kemâl'de olduğu gibi baba yurdunda seyredeceğini, Balkan Savaşlarının çıkmasıyla İstanbul'a yığılan muhacir aileler ve bir daha dönülemeyeceği aşikâr vatan topraklarının Akif'in şiirlerinde oldukça net çizgilerle yerini aldığını belirterek, Mehmet Akif Ersoy'un şiirleri yanında vaazları ve Sebilürreşad ve Sıratımüstakim dergilerinde yayımlanan yazıları üzerinde de durdu.

Beşinci Salonda Süleyman Beyoğlu'nun başkanlığındaki oturum, Katica Kulavkova'nın, "Yorum Olarak Hatıralar ya da Hatıraların ve İnterpretativ Stratejiler olarak Anlatımların Stratejisi" başlıklı sunumu ile başladı. Arkasından Odile Moreau, "Anayasal Dönemde Balkan-Osmanlı Devleti: Askeri Yönü" başlıklı bildirisin sundu. Ardından Osman Köksal'ın "Rumeli'de Hürriyet Sevinci: II. Meşrutiyet'in İlanı Münasebetiyle Bazı Balkan Şehirlerinde Yapılan Kutlamalar ve İnkılabın Sosyal Tepkileri" başlıklı bildirisi ile devam edildi. İmparatorluk tarihinde yeni bir devrin (devr-i cedîd) başlangıcı kabul edilen Meşrutiyet rejimine en çok sevinen de Rumelide yeni rejimin itici gücünü teşkil eden Osmanlı kamuoyu olduğunu belirten Köksal, gerek söz konusu yerli kamuoyu, gerekse yine Rumeli'deki askeri ve siyasi aristokrasi nazarında Meşrutiyet, asırlardır burada cemaatler halinde bir arada yaşayagelen, ancak son yüz yılda aralarına nifak ve kan giren "anâsır-ı muhtelife" denilen farklı dilden, farklı dinden farklı kültürlerden toplulukları yeniden bir araya getirip onların "ittihadı"na vesile olacak bir yeni devrin başlangıcı olarak görüldüğünü söyledi. Meşrutiyetin ilanının bu nedenle Rumeli'de bir anda yoğun bir sevgi seline dönüştüğünü, olayın duyulmasıyla birlikte başta Kosova, Manastır ve Selanik vilayet merkezleri olmak üzere Priştine, İştip, Serez gibi belli başlı yerleşim birimlerinde coşkun kutlamalar yapıldığını, üç semavi dinden toplulukların yaşadığı Selanik'de hepsinin kutsal günlerini içine alacak şekilde cumadanpazara kadar üç günlük milli bayram ilan edildiğini, bu sayede Türkler (Müslümanlar) yanında gayrimüslim unsurlar da üç gün boyunca gece gündüz coşkun bir şekilde törenlere iştirak ettiklerini ortaya koyan Köksal, Manastır'da askeri-mülki erkan yanında yine sivil kit-

Levent Şahverdi Arşivi

lelerin kutlamalara ilgisi ve katılımının büyük olduğunu, gerek vilayet merkezlerine, gerekse buralardan İstanbul'a çekilen yoğun telgraf trafiğinin bu coşkunluğu artırdığını söyledi. Yeni Asır, Balkan, İctihad gibi yerel gazetelerin manşetlere taşıdıkları "Padişahım çok yaşa" ser-levhalı dövizler ve buralarda kaleme alınan makaleler bu devredeki hislere tercüman olacak nitelikte gören Köksal, Meşrutiyetin ilanını, yerli teba arasında sağladığı kaynaşma yanında, muhtelif unsurlar arasında kıyasıya sürdürülen çetecilik faaliyetlerini de bir süreliğine durdurduğunu, dağa çıkan bazı Üçüncü Ordu unsurları yanında ilan edilen genel affın da etkisiyle bir takım azılı Makedon (Bulgar) ve Arnavut çetelerin silah bırakıp şehre inerek Meşrutiyet coşkusuna katıldıklarını değerlendirdi.

Köksal'dan sonra Yahya Akengin, "İkinci Meşrutiyet, Balkanlar ve Enver Paşa" başlıklı bildirisini sundu. Enver Paşa'nın hayat dramı ile Osmanlı Devleti'nin son on yılında yaşadığı travmaların bir paralellik taşıdığını, bu düşünceden hareketle 1985 yılında yazmış olduğu "Enver Paşa ve Büyük Ümitler" isimli tiyatro eseri çalışması dolayısıyla bu son on yılı araştırıp incelemeye çalıştığını anlatan Akengin, sonuçta üç perdelik bir dramın ortaya çıktığını belirtti. Makedonya dağlarında yaşanan komitacılarla mücadele hareketlerini, son ümidin çırpınışları olarak dikkat çekici gören Akengin, Osmanlı Devletinin isyanları bastırmak için bütün reflekslerinin harekete geçtiğini, ne var ki Fransız İhtilali'nin rüzgarlarının daha baskın çıktığını, Rumeli coğrafyasını iyi bilen Osmanlı kurmay subaylarının, Meşrutiyet yönetimine geçilmesi halinde, Balkan dağlarındaki ümitsiz silahlı mücadelenin siyasi yöntemlerle başarılacağına inandıklarına dikkat çekti. Batıdaki siyaset ve fikir hareketleriyle daha yakın temas kurma imkanını bulan bu kurmay subayların, sivil meşrutiyetçilerle de ittifaka girdiklerini, Enver Beyi (Paşa), Resneli Niyazi Beyi, Ohrili Eyüp Sabri Beyi bu cereyanın önde gelen kurmaylarından olarak değerlendiren Akengin, nitekim Meşrutiyetin ilan edilmesini sağlayanların da onların İstanbul'a başkaldırarak İkinci Abdülhamit'i zorlamaları ile olduğunu ve bunların idealist olduklarını ve Os-

Levent Şahverdi Arşivi

manlıyı, düştüğü çaresizlikten kurtarma emelini taşıdıklarını ifade etti. Ne var ki Meşrutiyet'i soyut planda düşünen meşrutiyetçiler, amaçlarına ulaştıktan sonra, sorunun sadece bir anayasaya sahip olmakla halledilemeyeceği gerçeğiyle karşı karşıya geldiklerini değerlendiren Akengin, Yazar Şevket Süreyya Aydemir'e atıf yaparak yazarın bu durumu tahlil ederken, Fransız İhtilali'nin arka planında bir fikir ve kültür birikiminin yattığını, Osmanlı'daki Meşrutiyet Devriminin ise böyle bir alt yapıya sahip bulunmadığına dikkat çektiğine işaret ederek, Osmanlı Monarşisi gibi, Osmanlı Meşrutiyetinin de çağı okumaktan uzak olduğunu iddia ederek, Meşrutiyetçilerin, özellikle de ön plana çıkan Enver Paşa'nın, dolayısıyla devletin dramının işte bu noktada olduğuna işaret etti.

Akengin'den sonra İsmail Arda Odabaşı, "II Meşrutiyet Manastırında Ajitatif Siyasî Basın" başlıklı bildirisini sundu. 1908'de Hürriyetin ilanının bir basın patlamasını da beraberinde getirdiğini, süreli yayınların gerek adet gerekse tiraj açısından bir sıçrama yaşadığı gibi, coğrafî bağlamda yaygınlaştığını ve belirgin şekilde türsel bir çeşitlilik kazandığını anlatan Odabaşı, genel olarak Rumeli, özel olarak da bu bölgenin önemli merkezlerinden olan Manastır'ın da bu çok boyutlu basın patlamasından nasibini aldığını, Hatta Manastır'ın, Rumeli'de Selanik'ten sonra basının en çok geliştiği yerleşim birimi olduğunu söyledi. II. Meşrutiyet döneminde Rumeli'nin Selanik, Üsküp, Serez ve Manastır gibi değişik merkezlerinde yeni ve belirli bir tür yayıncılığın doğduğunu, Selanik'te Mustafa Kemal Atatürk'ün sınıf arkadaşı Hasan Tahsin Bey'in yönetiminde önce dergi formatında çıkan, daha sonra siyasi bir gazete olarak yayınını sürdüren *Silah*'ın, bu tür yayıncılığın ilk ve en tanınmış örneğini oluşturduğunu ortaya koyan odabaşı, Hasan Tahsin Bey'in kendisinin de gazetesinin ismiyle "Silahçı Tahsin" olarak tanındığını ve bu türden yayınların kahramanı olarak ünlendiğini vurguladı. Çoğunlukla bir silah adını başlık olarak taşıyan, gerek içeriği gerekse üslubuyla ajitatif bir nitelik gösteren, İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki gruplarla organik ilişkisi bulunan, gerek içerde muhalefete ve gerekse dışta hasım

Levent Şahverdi Arşivi

devletlere karşı sert, kavgacı bir propaganda aracı olarak işlev gören, kitleleri mobilize etmeyi hedefleyen, dış politikada özellikle Makedonya'ya odaklanan bu siyasî gazetelerin toplandığı merkezlerden birinin de Manastır olduğunu ifade eden Odabaşı, 1910-1912'de Manastır'da *Süngü*, *Kasatura*, *Kurşun* ve *Vatan* adlı gazetelerin bu ajitatif siyasi yayıncılığın en belirgin örneklerini oluşturduğunu aktardı. Daha sonra bu gazetelerin yayın politikalarını değerlendirdi, çıkarılma amaçları ve hedef-kitleleri, Türk basın tarihindeki konumları üzerinde durdu. Odabaşı özetle bu yayınların özellikle Balkan devletleri ile bu bölgede faaliyet gösteren emperyalist devletlerin politikalarına ve yükselen milliyetçiliğe bir tepki olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti eliyle doğdukları; bölge ülkelerindeki benzer yayınları örnek alarak ve onlarla polemiğe girişmek üzere çıktıkları; siyasi iktidara özellikle dış politikada manevra alanı kazandırabilecek şekilde bir iç kamuoyu desteği ve kitle mobilizasyonu sağlamayı amaçladıkları; bu amaçlar doğrultusunda en sıradan halka ulaşmak için neredeyse "sokak ağzı" denebilecek bir üslup kullandıkları yolunda değerlendirmelerde bulundu.

Odabaşı'dan sonra bu oturumun son sunumunu Fatmagül Demirel yaptı. "I. Balkan Savaşı Öncesinde İstanbul'da Yapılan Savaş Mitingleri: Tezahürât-ı Milliye" başlıklı bildirisine II. Meşrutiyet döneminin hürriyet, eşitlik, adalet, kardeşlik kavramları ile toplumsal hafızada iz bıraksa da, dönemin iz bırakan başka bir yönü ise "savaş, kan ve gözyaşı " olduğunu anlatarak başlayan Demirel, yine bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini belirleyen üç önemli savaşa girildiğini söyledi. 1911 yılının Eylül ayında Trablusgarp savaşına girilirken, Balkan devletleri de Osmanlı'yı balkanlardan atma hazırlıklarına ve girişimlerine başladığını ifade eden Demirel, tüm bunlar olup biterken partiler arası siyasi çekişmeler nedeniyle başkent İstanbul'un da oldukça karışık olduğunu, yaşanan bu siyasi buhran ortamında gazetelerin her gün Balkan devletlerinin savaş hazırlıklarını ilk sayfadan verdiklerini "Savaş istiyoruz" "harbe doğru", "söz silahındır" başlıklı yazılar yayınlandıklarını, Bâbıâli ve saray ka-

Levent Şahverdi Arşivi

pısında savaş yürüyüşleri yapıldığını, İlk başta küçük grupların yürüyüşleri ve demeçleri ile başlayan savaş yanlısı gösterilerin, daha sonra Sultanahmet'te düzenlenen büyük savaş mitinglerine dönüştüğünü anlatan Demirel, önce Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Sultanahmet meydanında büyük bir miting düzenlediğini, daha sonra ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yine Sultanahmet meydanında savaş mitingi yaptığını, bu şekildi İstanbul'da başlayan miting dalgasının Anadolu'nun değişik şehirlerinde de görülmeye başlandığını ortaya koydu. Demirel Özetle Balkan savaşı öncesi İstanbul'da yapılan savaş mitingleri üzerinde durdu, ayrıca Anadolu ve Rumeli şehirlerinde yapılan mitinglere de kısaca değindi. Mitinglerde yapılan konuşmalar ile kamuoyunun savaşa nasıl hazırlandığı, basının savaş mitinglerine yaklaşımının nasıl olduğu? Siyasi partilerin savaş sloganları, hükümetin mitinglere karşı tepkisi ve benzeri olaylar dönemin gazetelerinden ve arşiv belgelerinden verilen örneklerle değerlendirdi.

Kısa bir Çay-Kahve arasından sonra ikinci oturumlara geçildi. Marija Pandevska yönetimindeki *Birinci Salonda*; Yunus Emre Tekinsoy, "Balkan Savaşlarında Osmanlı Kamuoyuna Yönelik Propaganda Faaliyetleri" başlıklı bildirisini sundu. Kamuoyunun halkın ortak kanaati olarak nitelendirilebileceğini belirten Tekinsoy, Savaşlarda bir ülkenin başarı kazanabilmesi o ülkeyi oluşturan halkın ortak bir kanaat etrafında birleşebilmesi ile yakından alakalı olduğunu ifade etti. Balkan Savaşları döneminde Osmanlı Devletinde kamuoyu oluşturmaya yönelik faaliyetlerin olduğunu, bu yönüyle Balkan Savaşlarının incelendiğinde ortak bir ideal ve vicdan oluşturma gayretinin en bariz örneklerinin Osmanlı matbuatında görüldüğünü açıkladı. Bu bağlamda harbin ilk günlerinde "Osmanlılar Silah Başına" başlıklı özel sayılar çıkaran Osmanlı Basını, halkın desteğini artırmak için "İslamlar Osmanlılığı Müdafaa İçin Birleşiniz", "Ey Muazzam Millet Müjdeler olsun" şeklinde başlıkların atıldığını ortaya koydu. Bunun dışında "şiir-i hamaset" başlığıyla kitleleri harekete geçirmek için nazım örnekleri yayınlamaktan da geri kalmadığını söyleyen Tekinsoy, gazeteler aracılığıyla bu tür faaliyetler yapıldığı gibi bugünkü

Levent Şahverdi Arşivi

anlamıyla sivil toplum kuruluşu olarak nitelendirilebilecek kuruluşların da kamuoyu oluşturmaya yönelik faaliyetler de gerçekleştirdiğini, nitekim Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti'nin hazırlattığı özel kartpostallar da görselliğin en etkili bir şekilde kullanılarak savaş fotoğraflarına ve özel çizimlere yer verildiği bu kartpostalların üzerine "Haydi İslam Genci İntikam Almaya Koş", "Bulgar Canavarlığından Bir Numune" gibi başlıklarla görsellikle yazının birleştirilerek halkın desteğinin sağlanmaya çalışıldığına işaret etti. Sunumunu Özellikle "Sabah, Alemdar, Tanin" gazetelerinde çıkan haberlere, makalelere, şiirlere ve Rumeli Muhacirin-i İslamiyye Cemiyeti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kartpostalları gibi görsel malzemenin incelenmesine dayandırdı.

Tekinsoy'dan sonra Abide Doğan Nurtaç Ergün ile birlikte hazırladıkları "Türk Hikayesinde Balkan Savaşı" başlıklı bildirisini sundu. Bu sunumdaki amacını, Balkan Savaşı'nın hikâyelerdeki yansımasını tematik bir çalışma öncülüğünde tespit etmek olarak açıklayan Doğan, bu şekildeki hikâyelerin sayısının oldukça fazla olduğunu ve yazarlarının da çeşitlilik gösterdiğini belirtti. Bu tematik incelemesinde hikâyeleri içerdikleri konuya göre belli başlıklar altında tasnif eden Doğan, Balkan devletlerinin Müslüman köylere baskını ve yaptıkları mezalim, Balkanlardaki gayri Müslim halkın Osmanlı'ya ve Osmanlı askerine karşı kin dolu tavrı, Anadolu halkının savaşa gidişi, yurdu için mücadele edenlerin aksine vatana ihanet eden kişiler, savaş sonrası yaşanan zorunlu göç, geride bırakılan ya da kaybedilen aile fertleri, intikam duygusu gibi meseleleri başlıklar altında değerlendirdi. Eserlerdeki konu çeşitliliğinin bu şekilde tespitinin sonucunda devrin bir edebi türe hangi yönleriyle yansıdığını ortaya koydu.

Doğan'dan sonra Belkıs Konan. "Osmanlı Basını ve Bazı Arşiv Belgelerinin Işığında 1911-1913 Yılları Arasında Bulgaristan'ın Durumu ve Osmanlı Devleti ile İlişkisine Dair Bir Değerlendirme" başlıklı bildirisini sundu. Konan sunumunda, 1911-1913 yılları arasında Balkanlarda önemli bir dinamik olan Bulgaristan'ın durumunu ve

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bazı arşiv belgeleri ve gazetelerde yer alan haberler doğrultusunda ortaya koydu. Osmanlı-Rus savaşının ardından imzalanan Yeşilköy antlaşması ile tam bağımsız sayılmasa da geniş topraklara sahip bir Bulgar Devletinin kurulduğunu belirten Konan, Ancak bu devletin bu kadar geniş topraklara sahip olmasından rahatsızlık duyan Batılı devletlerin çabalarıyla 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Balkanların sınırları kabaca çizilmiş oldu dedi. Bulgaristan, her ne kadar Berlin Konferansı kararları sonucunda, elde ettiği toprakların büyük bölümünden geri çekilmek zorunda kaldıysa da, can ve kan damarı olarak gördüğü Makedonya topraklarını tekrar kazanmak için Osmanlı Devleti'ne karşı her türlü faaliyeti devam ettirdiğini ifade eden Konan, Makedonya'nın sadece din ve ırk açısından değil, Selanik sayesinde dünyaya açılabilme olanağı vermesi açısından da Bulgaristan için önem taşıdığını, bu nedenlerle Bulgaristan'ın Makedonya halkını Osmanlıya karşı kışkırtmak için çalışmalar yaptığını, ancak Bulgar Hükümetinin Osmanlı karşıtı politikasını 1900'lerin başından itibaren gizli bir şekilde yürütmeye çalıştığını gazetelerden seçtiği haberlerle ortaya koydu. O dönemde Bulgaristan'ın Makedonya hayalinden pek de vazgeçmediğinin gösterilmesi açısından önemli bir sunumdu.

Konan'ın ardından Elfine Sibgatullina, "Rusya Basınında Balkan Savaşları (1912-1913)" başlıklı bildirisini sundu. Sibgatullina, Balkanlarda savaşın başlaması ve Osmanlı şeyhülislamının onu kutsal savaş ilan etmesinin Rusya toplumunda büyük tartışmalara yol açtığını, bir tarafın olayı İslam-Hristiyanlık (Hilal-Haç) savaşı olarak değerlendirirken, diğer bir tarafın da Rusya Müslümanları arasında Pantürkizm duygularının artacağından şüphelendiğini ve Panslavizm'in güçlenmesine destek olduğunu ifade etti. Rus aydınlarının bazılarının ise, Türk Müslümanların Türkiye için acımalarını doğal bularak, onların yardım toplama isteğine anlayışla baktıklarını belirtti.

Subgatullina'dan sonra Kamil Veli Nerimanoğlu, "Rusya Matbuatında Balkan Savaşları" başlıklı bildirisini sundu. Nerimanoğlu, Rusya'da yayınlanan "Russkayapravda", "Russkoyeslovo", "Russ-

Levent Şahverdi Arşivi

koyeznamya", "Novoyevremya" ve diğer pek çok gazetelerde Balkan Savaşlarının geniş şekilde ele alındığını, özellikle Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan olayları konusunda taraf yayın yaptıklarını ileri sürdü. Balkan Savaşları sırasında bu dergi ve gazetelerin ana fikrinin Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlık, Sırp, Bulgar, Makedonya, Yunan milliyetçiliğini kışkırtmak, isyanı, başkaldırıyı savaşları desteklemek olduğunu söyleyen Nerimanoğlu, Osmanlı Devletine karşı yaşananların Balkan halkları, özellikle Sırp – Rus – Bulgar - Yunan kardeşliği çerçevesinde tanımlanması ve yorumlanmasının dikkat çekici olduğunu, bunun tesadüf olamayacağını, Rusya'nın Balkanlara yönelik din, dil, kültür, politika, ekonomi emellerinin ve Osmanlı topraklarının o dönemde Rusya tarafından paylaştırılması zaruretinin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini belirtti. Bazen daha sert, bazen dolaylı şekilde ifade olunan bu ana fikrin Rusya'nın I. Dünya Savaşı stratejisinin temelleri olduğunu belirten Nerimanoğlu, Bugün Balkanlarda yaşanan bölünmeleri, trajedileri, Bosna-Hersek soykırımını anlamak için 1912-1913 yılı olaylarının çok önemli olduğunu vurguladı. Bu bağlamda tarihin tekerrür ettiğini ifade eden Nerimanoğlu, 1912-1913 yılları ile 1990-2000 yıllarının matbuatının karşılaştırıldığında her hangi bir farklılık görülmediğini, bunun ise Rusya ideolojisinin XIX. yüzyılın başlarındaki ve sonlarındaki politik gerçekliği ortaya koyduğuna işaret etti. Nerimanoğlu konuşmasını Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki çirkin emellerinin ve I.Dünya Savaş'ının arkasındaki gizlerin ortaya çıkarılmasında önemli bir unsur olduğuna işaret ederek tamamladı.

Bu oturumun son konuşmacısı Hasan Eşici, Alper Kaşkaya ile birlikte hazırladığı "Gazi Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Balkanlara Yönelik Algılarının Belirlenmesi" başlıklı bildirisini sundu. Niteliksel bir araştırma olduğunu, araştırma grubunu Gazi Eğitim Fakültesi'nin değişik lisans programlarında öğrenim gören 120 öğrencinin oluşturduğunu açıklayan Eşici, bu araştırma sonucunda öğrencilerin balkanlar hakkında fazla bilgi sahibi olmadıklarının, ancak balkanlara karşı sempati duyduklarının belirlendiğini söyledi. Bu araştırma

Levent Şahverdi Arşivi

sonuçlarına göre öğrencilerin en çok balkanlar üzerinde Yunanistan hakkında bilgi sahibi olduklarının tespit edildiğini belirten Eşici, Türk Eğitim Sistemi içerisinde yer alan müfredatlara, Atatürk'ün de doğum yerinin bulunduğu, Türk tarihinde ekonomik, siyasi, askeri, kültürel, dini açıdan çok önemli yeri olan Balkanlar hakkında daha çok bilginin verilmesi, bilgilerin değişik öğretim yöntem ve teknikleri kullanılarak, görsel, işitsel öğelerle zenginleştirilerek aktarılması gerektiğine dikkat çekti.

Sevim Piliçkova yönetimindeki *İkinci Salonda*; Numan Aruç, "Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Makedonya'daki İç Dinamikler", M. Naeem Qureshi, "1912-1913 Balkan Krizi ve Türkiye: Müslüman Hindistan'a Etkileri" başlıklı bildirilerini sundular. Arkasından İrade Memmedova, "20.Yüzyılın Başlarında Türkiye ile İlgili Konuların, Özellikle de Balkan Savaşlarının "Kaspi" Gazetesinde Işıklandırılması" başlıklı bildirisini sundu. 20.Yüzyılın başlarında Türkiye'de yaşanan siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel olayların Azerbaycan'da basılan çeşitli gazetelerde konu edinildiğini anlatan Memmedova, bu gazetelerden birisinin de 1880'lerden itibaren Azerbaycan'da Rusça olarak yayınlanmağa başlayan "Kaspi" gazetesi olduğunu söyledi. "Kaspi" gazetesinin sayfalarında "Türk İşleri", "Türkiye'den Mektuplar" adlı Osmanlı İmparatorluğundaki olayları, Yunan – Türk düşmanlığını, Balkan savaşlarını, Türkiye'de çalışmalar yapan gizli dernekleri, hatta Osmanlı sultanı Sultan Abdülhamit'in uğraşılarını anlatan ilginç yazıların yer aldığını aktaran Memmedova, "Kaspi" gazetesinde Türkiye'nin 1912 – 1913 yıllarında yaptığı Balkan savaşları hakkında kapsamlı bilgilerin tarafsız bir şekilde verildiğini belirtti.

Memmodova'nın ardından Nedim İpek, "Türklerde Vatan Kavramı, Göç ve Milli Mücadele" başlıklı bildirisi ile devam edildi. İpek sunumunda, Türklerin vatan kavramı ve bu kavramın tarihi seyri üzerinde durarak, özellikle 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında meydana gelen savaşlar ve nüfus hareketlerinin toplumun vatan algılamasına etkisini değerlendirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

İpek'in ardından Songül Çolak, "Türk ve Alman Belgelerine Göre Trakya'daki Balkan Göçmenlerinin İskânı Meselesi (1936)" başlıklı bildirisini sundu. Alman diplomatik belgelerine göre, sadece 1936 yılı içerisinde Balkanlardan Türkiye'ye göç edecek Türklerin sayısı 200 bin olarak tahmin edildiğini söyleyen Çolak, bu göçmenlerin bir kısmının Trakya bölgesine yerleştirileceği, Türk hükümetinin bu göçmenler için üç odalı, kerpiçten ve kiremitli, ahşap çatılı 10 bin ev inşa edeceği, çiftçilik yapabilmeleri için toprak ve tarım malzemesi vereceği ve belli bir süre vergiden muaf tutulacağı, ayrıca Edirne'den İstanbul'a altı saatte ulaşılabilecek şekilde bir karayolu yapılacağı ve demir yolunun da güçlendirileceğinin belgelerde yer aldığını anlattı. Dolayısıyla Alman diplomatik raporlarına göre, Türk hükümeti Balkanlardan gelen bu çalışkan ve becerikli göçmenleri mümkün olduğu kadar Türk ekonomisi için yararlı hale getirmeyi planladığını vurguladı.

Çolak'ın ardından Mehmet Demiryürek, "Bulgaristan Göçmenleri için Düzenlenen Yardım Kampanyası ve Kıbrıs Türkleri (1951)" başlıklı bildirisini sundu. 1950 yılının son günlerinde Bulgaristan'da yaşayan Türklerin bir kısmının Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldıklarını anlatan Demiryürek, bunlara Türkiye içinden ve dışından yardımlar sağlamak ve bu yardımları organize etmek için Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın himayesinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın başkanlığı altında "Göçmenlere ve Mültecilere Türkiye Yardım Birliği" adlı bir dernek kurulduğunu ve faaliyete geçtiğini söyledi. Bu cümleden olarak Bulgaristan göçmenleri için Kıbrıs'ta da bir yardım kampanyası düzenlendiğini belirten Demiryürek, Bulgaristan göçmenlerine yardım amacıyla Kıbrıs'ta düzenlenen kampanyanın gelişim sürecini, sonucunu ve Kıbrıslı Türklerin buna katkılarını değerlendirdi.

Selma Yel yönetimindeki *Üçüncü Salondaki* oturumun bildiri teması *göç* ağırlıklı idi. Bu oturumda ilk sunum Nahide Şimşir tarafından yapıldı. "Balıkesir ve Çevresinde Balkan Savaşı'nın Demografik Etkileri" başlıklı bildirisine, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Sicil-i

Levent Şahverdi Arşivi

Nüfus İdâre-i Umûmiyesi 40/48, 40/47, 40/55, 4/29, 4/83, … gibi tasniflerde Balıkesir ve çevresine ait XIX. Yüzyılın sonları ve XX. Yüzyılın başlarına ait nüfus sayımları verilerini içeren vesikâların bulunduğunu aktararak başlayan Şimşir, ilgili yerleşim birimlerine ait milliyet ve cinsiyet esaslı nüfus bilgilerini içeren bu belgelerde, mahalle ve köylerin yanlarına, yeni iskânı gösteren bilgi notlarının düşüldüğünü, bu notlardan yeni iskân edilen nüfusun hangi tarihte ve ne miktarda bölgeye yerleştirildiğini tespit etmenin mümkün olduğunu söyledi. Bu vesikalarda sadece Balkanlardan Anadolu'ya Türk göçü değil, bilhassa Bandırma'dan Bulgaristan'a Bulgar nüfusunun gönderilmesi ile ilgili sayı ve yerleşim birimi esaslı bilgilerin de bulunduğunu belirten Şimşir, bu sunum çerçevesinde Balkan Savaşı'nın hem Balıkesir ve kazalarındaki nüfus bazındaki etkileri, hem de muhacirlerin bölgeye yerleştirildikten sonra yerli halkla yaşadıkları problemlere dikkat çekerek, Balkan Savaşı'nın demografik ve sosyolojik sonuçlarını Balıkesir örneği çerçevesinde yorumlayıp, değerlendirdi.

Şimşir'in ardından Jasna Bacovska, "20.Yüzyılın Ortalarında Makedonya'dan Türklerin Göç Etmesi (Sosyolojik açıdan)" başlıklı bildirisini sundu. Daha sonra Hamit Pehlivanlı "Trakya Bölgesi'nde İskân Edilen Balkan Muhacirlerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarını Düzeltme ve Türkiye'ye İntibaklarını Sağlama Çalışmaları" başlıklı bildirisini sundu. Pehlivanlı bu bildiri ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Osmanlı Devleti'nden devraldığı göçmenlik ve problemleri çözmek için kurduğu *"Trakya Umumi Müfettişliği"* görev alanı içine giren bölgeler ve buraların meselelerini çözmek için hangi tespit ve çözüm önerileri üzerinde durduklarını tahlil ederek değerlendirdi.

Pehlivanlı'nın ardından Kemal Yakut, "Erken Cumhuriyet Döneminde Balkanlardan Yapılan Göçler ve Etkileri" başlıklı bildirisini sundu. Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan Balkanlardaki çeşitli ulusların, XIX. yüzyılda bağımsızlıklarını ilan ederek ulus-devletlerini kurduklarını, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'daki hükümetler başta olmak üzere bu coğrafyadaki siyasi ikti-

Levent Şahverdi Arşivi

darların, Müslüman Türk unsuru dinî, etnik ve kültürel açılardan baskı altında tutarak yaşadıkları topraklardan sökmeye çalıştıklarını, nüfusun homojenleştirilmesinin on yıllarca sürdüğünü anlatan Yakut, yüz binlerce Müslüman Türk'ün canlarını kurtarmak için Anadolu'ya sığındığını ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren de Balkanlardan göçlerin devam ettiğini söyledi. Türkiye'deki hükümetlerin, savaşlarla azalan nüfus sorununa çözüm bulmak, üretici güçlerin sayısını arttırmak, ulus-devletin inşa amaçlarına ulaşmak ve özellikle Trakya'da gerçekleştirilecek iskânla yabancı güçlere karşı savunma barikatı kurmak gibi nedenlerle göçleri teşvik ettiklerini belirten Yakut, göçmenlerin iskânını sağlamak ve sözü edilen amaçlara ulaşmak için yeni yasaların çıkartıldığını ve yeni kurumların oluşturulduğunu, kimi zaman da bazı Balkanlı devletlerle antlaşmalar imzalandığını ifade etti. Yakut özetle sunumunda Atatürk döneminde Balkanlardan yapılan göçlerin altında yatan temel dinamikleri ve sonuçları irdelemeye çalıştı.

Yakut'un ardından Mukaddes Arslan, "Sözlü Tarih Yöntemi ve Arşiv Belgeleri Işığında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler (1950-1951)" başlıklı bildirisini sundu. Arslan sunumunda; Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1950-1960 yılları arasında yapılan göçleri mercek altına alarak, bu bağlamda konuyu dönemin uluslar arası siyasi konjonktürü ve Demokrat Parti-Menderes Hükümetleri politikaları açısından inceledi. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in 1950-1960 yılları arasında konu kapsamındaki konuşmalarına yer verdi. Bu doğrultuda alınan hükümet kararları ve politikalarını ele aldı. Bu oturum Roumyana Komsalova'nın "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Bulgar –Türk İlişkilerinde Göç ve Karşılıklı Antlaşmalar Meselesi" başlıklı sunumuyla tamamlandı.

Mehmet Saray yönetiminde *Dördüncü Salondaki oturum* Süleyman Beyoğlu'nun "Türkiye-Makedonya Cumhuriyeti İlişkileri" konulu bildirisiyle başladı. Öncelikle Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesiyle birlikte gelişen siyasi olayları ve Makedonya'nın bağımsızlığını ilan ediş sürecini anlatarak sunumuna başlayan Beyoğlu,

Levent Şahverdi Arşivi

Makedonya'nın güvenlik kaygılarının en üst düzeyde olduğu 1992'li yıllarda Makedonya ile Ankara'da bir güvenlik protokolü imzalandığını belirtti. 1993 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın çıktığı Balkan turu ile Makedonya-Türkiye ilişkilerinin iyice geliştiğini aktaran Beyoğlu, o dönemde Türkiye Makedonya'nın uluslararası camiada yerini alması ve diğer Balkan ülkeleri tarafından da tanınması için özverili çalışmalar yaptığını, bunun dışında özellikle askeri alanda da işbirliğine gidildiğini, bu kapsamda Türkiye'nin Makedon ordusunun subaylarını eğitmeye başladığını, hatta bir miktarda askeri malzeme yardımı yapıldığını belirtti. Gelişen Türkiye-Makedonya ilişkilerinin Yunanistan üzerindeki etkilerini ve Makedonya-Yunanistan ilişkilerini de değerlendiren Beyoğlu, Türkiye ile Makedonya arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerden ve Türkiye'nin yaptığı maddi yardımlardan örnekler verdi. Makedonya'da bulunan Türklere ilişkin değerlendirmeler yaparak sunumunu tamamladı.

Beyoğlu'nun ardından Cemil Hasanlı'nın "II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'nin Balkan Politikası ve Sovyetler Birliği" başlıklı bildirisi ile devam edildi. II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve Boğazların ortak kontrölü talepleri ve Boğazlar bölgesinde askeri üstlerin kurulması istekleri iki ülke ilişkilerinde kritik bir döneme yol açtığını, bu isteklerine ulaşmak amacıyla Sovyetler Birliği'nin aynı zamanda iki cepheden – bir yandan Kafkaslar ve İran Azerbaycanı, diger yandansa Balkanlar üzerinden Türkiye'ye baskıda bulunduğunu anlatan Hasanlı, ayrıca Bulgaristan'da yerleşik blunan 140 bin kişilik Sovyet askeri birliklerinin sürekli Türkiye'yi tehtit altında tuttuğunu söyledi. Hatta Bulgarisatan'daki Sovyet askeri birliklerinin komutanı Mareşal Fyodor Tolbukhin üç gün zarfında Türkiye'nin batısından girip doğusundan çıkmak için Stalin'den izin istediğinin bilindiğini belirten Hasanlı, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Arnavutluk'un Sovyetlerin nüfuz alanına girmesinin, Yunanistan'da Sovyet yardımıyla kommunistlerin iktidara can atmasının Türkiye'yi çok dikkatli ve dengeli bir politika izlemeye zorladığına dikkat çekti. Savaş döneminde kaldırılmış olan

Levent Şahverdi Arşivi

Kommunist İnternasyonalı'nın misyonunu üstlenmiş olan Kommunist Partilerin Enfermasyon Bürosu'nun sık sık Balkan ülkelerinin başkentlerinde toplanmasının Türkiye için kommunist tehlikesi doğurduğunu, savaş sonrası Moskova'nın Balkan ülkelerini kendi kontröllüne tabi kılması, daha sonra bu memleketlerin Türkiye'ye karşı yönelen Sovyet propoganda kampanyasına katılmasına neden olduğa işaret eden Hasanlı, Türkiye'ye karşı Sovyet baskılarının arttrılmasının aynı zamanda Balkan ülkelerinde yaşamakta olan Türk kökenli vatandaşlara karşı baskıları da kendi beraberinde getirdiğini, Balkan Türklerinin savaş sonrası kendi ülkelerinde kurulan ve özel hayatlarına sirayet eden Sovyet modelinin tüm ağırlıklarını yaşamak zorunda kaldılarını, bunun en iğrenç tezahürünün ise Bulgaristan'da yaşandığını ortaya koydu. Sovetler Birliği'nin çöküşünden sonra açıklanan arşiv belgelerinde Balkan ülkelerinin Türkiye'ye karşı siyasi, iktisadi ve kültürel kampanyalara katılmasına ilişkin son derece ilginç hususların bulunduğunu belirten Hasanlı, bu belgelerden, Balkanlar üzerinden Türkiye'ye yönelik Sovyet politikasının ana hedefinin Türkiye'de hükumet krizleri çıkartarak Sovyetlerin sınırlarında bulunan tüm devletlerin benzeri Ankara'da da SSCB'nin nüfuz alanına giren "dost hükumet" yaratmak ve nihayette Türkiye'yi diz çöktürtmek olduğu yönünde değerlendirmelerde bulundu. Ancak Sovyetlerin bu politikasında başarılı olamadığını vurgulayan Hasanlı, Sovyet baskılarının SSCB'le sınır devletlerin hepsini zayif düşürdüğüne, böyle bir ortamda bunun tam tersi olarak Türkiye'nin bu baskılardan tek güclü çıkan devlet olduğuna dikkat çekti.

Hasanlı'nın arkasından Eldar İsmayılov, "20. Yüzyılın Başında Ermeni Siyasetçilerin Güney Kafkasya'nın Devlet Yapılanması Konusundaki Planları" başlıklı bildirisini sundu. XX. Yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'da milli devletlerin oluşumunun çağdaş bilimsel literatürde yeterince araştırıldığını, ancak konuya ilişkin Ermeni siyasi partilerinin tutumunun ya gereğince araştırılmadığını, ya da yüzeysel olarak geçiştirildiğini ifade eden İsmayılov, amacının bu sunum çerçevesinde Ermeni siyasi elitinin tutumunu objektif bir şekil-

Levent Şahverdi Arşivi

de değerlendirmek olduğunu belirtti. Ermeni siyasi partilerinin Güney Kafkasya'nın politik yapısının geleceğini Şubat 1917 devriminden sonra bu bölgede saptanmış olan mevcut durumdan farklı bir açıdan ele almak isteğinde olduklarını, Ermeni Taşnak ve Gnçak partilerinin Güney Kafkasya'da federatif bir yapının yerine bölgede İsviçre benzeri yerel halklara kantonlardan oluşan milli ve kültürel muhtariyet tanınmasından yana olduklarını aktaran İsmayılov, ancak onlara göre yerel kantonlar milli azınlıkların yoğun yaşadığı bölgeleri baz alarak oluşturulmamalıydı dedi. Bu partilerin bağımsızlık ve egemenliğin, en kötü şartlardaysa milli ve kültürel muhtariyetin sadece Türkiye'deki Ermenilerin yaşadığı bölgelere tatbik edilmesinden yana oldukların ortaya koyan İsmayılov, bunun tam tersi Bolşevik Ermenilerin Türkiye Ermenistan'ı konusunu gündeme bile getirmediklerine dikkat çekti. Rusya'da bulunan Ermenilerin konuya yaklaşımlarını Taşnak ve Gnçak partilerinin tutumuna yakın olarak değerlendiren İsmayılov, başta ünlü Bolşevik Şaumyan olmak üzere bunların kesinlikle milli azınlıkların bölgesel özerklik düşüncesine karşı çıkarak bölgesel bazda idari bölünme ilkesini savunduklarını, bölgesel muhtariyet ortamında Ermenilerin güç kaybedecekleri düşüncesinin tüm Ermeni siyasi partilerinin konuyla ilgili tutumunun birbirine yaklaşmasının nedeni olarak gösterdi. Ermenilerin göreli gelişmiş Bakü ve Tiflis gibi illerde azınlıkta olmasına rağmen bu illerin ekonomik hayatında çok önemli rol oynamasının, onların aynı zamanda gelecekte Güney Kafkasya'da siyasi bir güce çevrilmesini sağlayabileceği ihtimaline dikkat çeken İsmayılov, zaten bu açıdan Ermeni komünistleri başta Şaumyan olmak üzere Güney Kafkasya'da bölgesel muhtariyet düşüncesine karşı çıktıklarını ileri sürdü. Komünistlerin Rusya'da iktidara gelişiyle Ermenilerin bu tutumunun merkez Bolşevik yönetimince desteklendiğini, bu nedenle Şaumyan Kafkasya'dan sorumlu Olağanüstü Komissar görevine atandığını, fakat Gürcü sosyal demokratlarının duruma ciddi müdahalesinin Ermenilerin Güney Kafkasya'da kilit siyasi pozisyonları ele geçirme planlarını altüst ettiğini iddia eden İsmayılov, Türkiye'nin ise

Levent Şahverdi Arşivi

kardeş Azerbaycan Türklerine yardım elini uzatması Azerbaycan'da yurtsever milliyetçi güçleri pekiştirerek Ermenilerin Bakü'deki iktidarına son verdiğini, Ağır ve şiddetli savaşları arkasında bırakarak 15 Eylül 1918 yılında Nuri Paşa'nın başkanlığındaki Kafkasya İslam Ordusu'nun Bakü'ye girişiyle Ermeni siyasi elitinin Güney Kafkasya'nın tümünde söz sahibi olabilecek bir politik yapının gerçekleştirilmesini öngören planları tarihin çöplüğüne atıldığını vurguladı.

İsmayılov'un ardından Sadık Erdaş, "75.Yılında Montreux Boğazlar Rejimi ve Balkan Ülkeleri-Türk Boğazların Kullanımı Üzerine İstatistiksel Bir Analiz" başlıklı bildirisini sundu. Atatürk Türkiye'sinin en önemli dış politika başarılarından olan Montreux, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde siyasi anlaşmaların müzakere ve barışçı yollarla günün şartlarına daha uygun bir hale getirilebileceğine ender rastlanan başarılı bir örnek olarak gösteren Erdaş, bu yolda Türk hükümetinin titiz, ısrarcı ve akılcı çabalarının dört Balkan devleti (Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan ve Romanya) tarafından anlayışla karşılandığını, Türk menfaatleriyle dayanışma halinde olan kendi menfaatlerini de tatmin ettiğini belirttiklerini ve bu ülkelerin heyet başkanlarının Montreux Konferansı'nda bu paralelde görüş arz ettiklerini belirtti. Bu davranışların görülmesinde o tarihlerde etkili olan Balkan dayanışması faktörü kadar, düzenlemenin Balkan ülkelerinin güvenlik kaygılarını da giderdiğini söylen Erdaş, Balkan ülkelerinin tahmil ve tahliye ya da transit geçiş olarak ticari amaçlı ve askeri olarak Türk Boğazlarını kullanımlarını istatistiksel verilerle inceleyerek, Boğazların Balkan coğrafyası ve Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ilişkileri için taşıdığı önemi, bu devletlerin Türkiye ile olan ilişkileri, Balkan İttifakı (1954), Soğuk Savaş politikaları, Kıbrıs Sorunu, Enerji hatları ve petrol sevkiyatı tartışmaları ve bunun gibi bölgesel ve ikili sorunların ve gelişmelerin Boğazlar trafiğine yansımaları açılarından ele aldı.

Erdaş'dan sonra Gülçin Yahya Kaçar, "Balkan Coğrafyasında Yaşanan Savaşlar Sonucu Ortaya Çıkan Türküler Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı bildirisini sundu. Balkan coğrafyasında yaşanan

Levent Şahverdi Arşivi

savaşları konu alan, olayları tasvir eden ve yaşanılanları anlatan Türküleri ele alan Kaçar, çeşitli kaynakların yanı sıra TRT repertuarında bulunan yaklaşık 2.000 (iki bin) türkünün taramasını yaparak, belirlenen amaçlar doğrultusunda incelemeye tabi tuttuğunu belirtti. Savaşların Balkan coğrafyasında yaşanmasına karşın Türkülerin Anadolu coğrafyasından da çıkmasına vurgu yapan Kaçar, bunun sebebini ise Anadolu'nun pek çok yerinden Balkanlara giden gençlerin savaşlara katılmaları, ardında bıraktıkları aileler ve onların dramları olarak gösterdi. Ayrıca kahramanlık türküleri, serhad türkülerini de ele alan Kaçar, Türkülerin hikâyelerini veya bestelenmesine konu olan örnek olayları da anlattı. Türküleri, melodik ve ritmik özellikler açısından inceleyen Kaçar, Türkülerin, makam yapıları ve ezgisel özellikleri, kullanılan perdeler, aralıklar, usül, tartım ve ritmik özellikleri açısından da ele aldı. Analizleri yaparken tespit edilen türkülerdeki perdeleri tek tek sayarak kullanılan perdeleri hem tablo, hem de grafik olarak gösterdi. Frekansları hesaplayarak, ezgisel hareketlerin hangi perdeler arasında yapıldığını ortaya koydu. Kullanılan aralıkların ağırlıklı ortalamalarını bularak bu çerçevede yörelere ve bölgelere göre türkülerdeki ezgisel farklılıkları da belirledi. Türkülerden bahsederken bazı özelliklerin daha iyi algılanması için uygulamalı olarak türkü dinletisi de yaptı.

Kaçar'dan sonra Makedonka Mıtreva –Marija Pandevska, "Sırbistan ve İkinci Meşrutiyet: Sırp Propagandasının Osmanlı Makedonya'sına Taşınma Özellikleri" başlıklı bildirisini sundu.

Kenan Olgun yönetimindeki *Beşinci Salondaki oturum* Gülden Songun'un Ahmet Altıntaş ile birlikte hazırladıkları "Göç Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme (Drama Livası'ndan Şirince Köyü'ne Nüfus Mübadelesi" başlıklı sunumu ile başladı. Bu sunumdaki amaçlarını, 1923-1930 yılları arası Makedonya ve Anadolu coğrafyasını çeşitli yönleriyle ele almak, tüm değerlendirme ve tahlilleri "Göç" ve "Mübadele" merkezli olgulardan hareketle ortaya koymak olarak açıklayan Songun, Balkan ulusları ve Türkiye'nin yaşadığı toplumsal değişme süreci içinde, değişmeyi ve gelişmeyi belirleyen

Levent Şahverdi Arşivi

etkenlerin en başında göç olgusunun geldiğini iddia etti. Bir anlamda, ulus devleti yaratan siyasi birlik ve bütünlük olduğu gibi, kültürel, toplumsal ve ekonomik yapısının oluşumunda göçler ve göçmenlerin en önemli kaynak olma niteliğini gösterdiğini vurgulayan Songun, "Göç" kavramı üzerine böyle bir değerlendirme yaparken bahsi geçen iki coğrafyanın tamamı üzerinde inceleme yapabilmek hem zaman, hem kaynaklar açısından ancak daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olabileceğini, dolayısıyla kendilerinin "Göç" kavramı üzerine değerlendirmelerini Doğu Makedonya kentlerinden Drama ile dönemin Aydın Vilayeti köylerinden Çirkince (Şirince) arasındaki nüfus mübadelesi örneğiyle ele alarak konuyu aydınlatmaya çalışacaklarını belirtti. Bu kapsamda Selanik Vilayeti'ne bağlı Drama Livası Pravişte Kazasından, Aydın Vilayeti Kuşadası Kazasına bağlı Çirkince (Şirince) Köyü'ne göç eden Müslüman Türkler'in mübadele sürecinde yaşadığı iktisadi sorunları, sosyal ve kültürel uyum süreçlerini ve hadisenin günümüze yansımalarını "Göç" kavramının çeşitli boyutlarıyla birlikte ele aldı. Mübadeleyi iki taraf açısından da ortak katlanılan trajik bir hadise olarak değerlendiren Songun, burada en dramatik sorunu malların tanzimi ve sosyal uyum noktasının oluşturduğunu söyledi. Konuyu bu perspektiften değerlendirerek Makedonya coğrafyası ile Batı Anadolu coğrafyası arasındaki köprülere bir yenisini eklemiş oldu.

Daha sonra Cezmi Karasu, "1930'lu Yıllarda Romanya'dan Türkiye'ye Göç Olgusu ve Dobruca Türk Basınına Yansımaları" başlıklı bildirisini sundu. Romanya'nın Dobruca bölgesi Türklerin yoğun olarak yaşadığı yer olduğunu, Tuna Nehri ile Karadeniz arasında kalan bu bölgede Evlad-ı Fatihan olarak adlandırılan Osmanlı Türklerinin yanında çeşitli dönemlerde, özellikle de Kırım Savaşından sonra (1856-1860) buradan göç etmiş olan Tatar Türklerinin yaşadıklarını anlatan Karasu, Dobruca'nın Romanya'ya katıldığı 1878 yılından sonra çeşitli dönemlerde bölgeden Türkiye'ye kitlesel göçler yaşandığını, bu kitlesel göçler dalgasının sonuncusunun ise 1930'larda gerçekleştiğini belirtti. İki ülke arasında yapılan anlaşma ile Dobruca'da

Levent Şahverdi Arşivi

belirlenen dört bölgeden dört yılda beşer binden toplam 20.000 Türk'ün göç etmesinin planlandığını ileri süren Karasu, ancak düzenli gerçekleştirilemeyen göç işlemleri sonucunda yaklaşık 70.000 kadar Türk'ün göç ettiğini düşündüğünü belirtti. Bu göç işlemlerini ve yansımalarını Dobruca Türk basınından izleyerek aktardı.

Karasu'nun ardından H. Cevahir Kayam, "Makedonya'da Örgüt Liderliğinden İstanbul Büyükada'da Sığınmacılığa: İvan (Vançe) Mihaliov" başlıklı bildirisini sundu. Kayyam sunumunda Mihalof'un Türkiye'ye sığınmasını, bunun uluslararası yansımalarını, Türkiye'deki yaşamı ve faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde ele aldı. Makedonya sorununun önemli bir aktörü olan İvan Mihalof'un Türkiye'deki yaşamının ayrıntılı incelenmesi Balkan tarihi açısından özgün bir çalışmayı ortaya çıkaracak olması nedeniyle son derece önemli bir sunumdu.

Kayyam'dan sonra Anatolii Momryk, "Ukrayna Siyasi Muhacirlerinin Gözüyle Atatürk" başlıklı bildirisini sundu. Bu sunumda, I. Dünya Savaşı'ndan başlayarak Ukrayna'da komünist rejiminin zaferine kadar Ukrayna – Türkiye ilişkilerini ve bu ilişkilere Mustafa Kemal'in yaklaşım ve katkısını değerlendiren Momryk, Türk – Ukrayna ilişkilerinin muhtemel gelişme yollarına dair tahmin ve önerileri inceledi.

Momryk'ın ardından Ayten Sezer Arığ "Balkanlardaki 150'liklerin Sürgün Yılları" başlıklı bildirisini sundu. Milli Mücadele sonrasında kurulan yeni Türkiye devletinin hukuken ve siyaseten tanınmasını sağlayan Lozan Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923'te imzalandığını, anılan antlaşma gereğince çıkacak genel aftan Milli Mücadele'ye karşı çıkan, engelleyen, işgalci güçlerle işbirliği yapan 150 kişinin muaf tutulduğunu, bunlar arasında hanedana mensup olanlar, gazeteciler, emniyet mensupları, Çerkez Ethem ve yandaşları, mülkiye ve askeriyeden olanların da bulunduğunu belirten Sezer, bu kişilerin yakın tarihimizde Yüzellilikler olarak anıldıklarını söyledi. Bunların bazılarının daha Milli Mücadele yıllarında, diğer bir kısmının da zaferden sonra ülkeyi terk etmek zorunda kaldıklarını ifade eden Sezer,

Levent Şahverdi Arşivi

Fransa, İtalya ve İsviçre gibi Avrupa ülkeleri ile daha önce Osmanlı egemenliğinde bulunan Balkan ülkeleri, Mısır ve Ortadoğu ülkelerinde sürgün yıllarını geçirdiklerini, ülkeye girişlerinin yasaklandığını ve 1927 yılından itibaren de vatandaşlıktan çıkarıldıklarını anlattı. 1923 yılından itibaren 15 yıl Türkiye Cumhuriyeti Hariciyesi ve Emniyeti tarafından takip edildiklerini, bir kısmının sürgünde vefat ettiğini, bir kısmının 1938 yılında çıkarılan Af Kanunu ile yurda geri döndüklerini, bir kısmının da affa rağmen sürgünde kalmayı tercih ettiklerini aktaran Sezer, Balkan ülkelerinde özellikle Köstence, Selanik gibi şehirlerde sürgün hayatı yaşayan yüzelliklerin yaşadıkları yerde yayınlar yaptıklarına, teşkilatlar kurduklarına, Türkiye karşıtı unsurlarla birlikte hareket ettiklerine, Türkiye'deki değişmeleri yakından takip ederek genelde aleyhinde tutum takındıklarına, hatta bazısının din değiştirerek yaşadığı ülkeye yerleştiğine dikkat çekti.

Sezer'in ardından Latif Daşdemir, "Hatıralar Işığında Atatürk'ün İzmir'deki hemşerilerine ve Evlad-ı Fatihana Gösterdiği İlgi" başlıklı bildirisini sundu. Daşdemir sunumunda Atatürk'ün İzmir Ziyaretlerinde Selanik Muhacirlerine göstermiş olduğu yakın ilgi ve özellikle Balkanlardan anayurda göç etmek zorunda kalmış olan "evlad-ı fatihan" olarak adlandırdığı kişilerin Atatürk'e ait anılarından yola çıkarak Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük bir sorun olan mübadillerin yerleştirilmesi konusunu irdeledi.

Kongrenin ikinci günü saat dokuzda başladı. Tam gün süren oturumlar paralel salonlarda devam etti. *Birinci Salondaki* ilk oturum Neşe Özden'in yönetiminde Solmaz Rustamova-Tohidi'nin" İki Lider ve İki Tercih: Mustafa Kemal ve Riza-Kan, Kominterna Planlarında Türkiye ve İran'ın Modernleşmesi" başlıklı sunumu ile başladı. Komünist Enternasyonalin mevcut olduğu bütün dönemde (1919-1943) Türkiye ve İran'da gelişen süreçleri daima dikkatle izlediğini, belli dönemlerde ise bu süreçlere doğrudan müdahale ettiğini belirten Solmaz, bu müdahaleyi genellikle Türkiye ve İran'daki sol-komünist kuvvetleri aracılığıyla gerçekleştirdiğini söyledi. Türkiye ve İran'daki modernleşme girirşimlerini de dikkatle izlediğini ileri sü-

Levent Şahverdi Arşivi

ren Solmaz, Kominternin bazen çelişkili tutumlar da sergilediğini, bunun ise Mustafa Kemal ve Rıza Han'ın Komintern ile her hangi bir ilişkiyi ret etmesinden kaynaklandığını, bu durumun Kominternin İran ve Türkiye'ye ait planlarını sekteye uğrattığını ileri sürdü.

Solmaz'ın ardından Apollinaria Avrutina, "Sovyet Edebi Eserlerinde Atatürk İmajı" başlıklı bildirisini sundu. Sovyet iktidarının kurulmasından sonra Rusya'da Mustafa Kemal Atatürk'ün önce "Anılar"ı, daha sonra da "Nutuk"unun Rusça'ya çevrildiğini belirten Avrutina, Mustafa Kemal Paşa'nın "Anılar"ının 1926 yılında, "Kızıl Yeni" dergisinin Kasım sayısında yayımlandığını, çevirmen Polina Raviç'in professyonel çevirisi ve çabalarından dolayı metindeki birçok detayın, Mustafa Kemal Paşa'yı sadece yeni bir ülkenin lideri ve Türk halkının atası olarak değil, gerçek bir kişi olarak da gösterdiğini ifade etti. Atatürk'ün "insani" yüzünü ortaya koyanların Sovyetler Birliğinde sansürlenmemiş olmasını oldukça şaşırtıcı bulduğunu ileri süren Avrutina, ikinci olarak ise Atatürk'ün "Nutuk" unun dört cilt halinde 1929-1934 yılları arasında baskılarının yapıldığını ifade etti.

Avrutina'dan sonra Selma YEL, "Kendi Eserleri Işığında İbrahim Temo'nun Atatürk ve Milli Kimlik Hakkındaki Duygu ve Düşünceleri" başlıklı bildirisini sundu. Yel, bu sunumunda İttihad ve Terakki'nin ilk kurucuları arasında yer alan İbrahim Temo'nun, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım ve de Atatürk'ü Niçin Severim adlı eserlerinin yanı sıra Prof. Dr. Kristaq Prifti'nin Doktor İbrahim Temo Jeta DHE Vepra 1865–1945 adlı eserini inceleyerek, devrin Arnavut ve diğer milletlere mensup aydınları arasında hüküm süren Osmanlıyı çöküşten kurtarabilme çabasının sosyolojik sebeplerini ortaya koymaya çalıştı. Osmanlı kimliği çerçevesinde oluşmuş olan milliyetçilik akımının tesirinde kalan ancak daha sonra mensup olduğu kimlik çerçevesinde Arnavutluk ve Romanya'da yaşamış olan başta İbrahim Temo olmak üzere devrin aydınlarının Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bakışını inceleyen Yel, İbrahim Temo'nun Arnavut asıllı olmasına rağmen, Türk ve İslam kültürü çerçevesinde eğitim almış

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu için kendisini öncelikle Türk olarak tanımladığını belirtti. Bu yaklaşımın ise Atatürk'ün milliyetçilik tanımı ile paralellik arz ettiğini, dönemle ilgili yapılmış olan diğer çalışmaların da genel de bu tespiti doğruladığını vurguladı.

Yel'in ardından Adnan Sofuoğlu ve Seyfi Yıldırım birlikte hazırladıkları, "Modernleşme Sürecinde İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesinin Dini ve Kültürel Faaliyetleri ve Bunların Balkan Ortodoksluğuna Yansımaları" başlıklı bildirilerini sundular. Yıldırım, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesinin, İstanbul'un fethedilmesinin ardından Osmanlı egemenliğinde varlığını devam ettirme imkânı bulduğunu, hatta Osmanlı toprakları Balkanlara doğru genişledikçe etki alanının da gittikçe arttığını belirtti. Bu süreçte Kiliseye sadece Rumların değil, Balkan topraklarındaki çeşitli milletlere mensup diğer Ortodoks Hıristiyanların da bağlı olduklarını söyleyen Yıldırım, Osmanlı Devletinin Ortodoksların eğitimleri, ibadetleri ve kültürel faaliyetlerini sürdürmeleri hususunda oldukça geniş yetkiler tanıdığını, 18. yüzyılın sonlarında ise Avrupa'dan dünyaya yayılmaya başlayan modernleşme rüzgârlarının gerek Osmanlı Devletini, gerekse ona bağlı Patrikhane'yi yakından etkilemeye başladığını belirtti. Modernleşme rüzgârının ortaya koyduğu en önemli göstergelerin milliyetçilik ve özgürlük gibi hususlar olduğunu, bu durumun özellikle Balkanlardaki farklı etnik kökenden gelen Ortodoks gruplarda çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğini, Batıdan gelen milliyetçilik cereyanlarının Patrikhane'nin Rum kültürü ve milliyetine dayalı politikalarına karşı Rumlar dışındaki Ortodokslarda bir direnç yaratmaya başladığını iddia eden Yıldırım, bir taraftan da Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ve Islahat fermanları ile Avrupa'dan kendi bünyesine gelecek zararları engellemeye çalıştığına dikkat çekti. Ancak ortaya konulan reformlarla milliyetçilik rüzgârları önlenmeye çalışılırken, tam tersine Ortodoks milletler arasında cereyan eden milliyetçilik akımının da gittikçe güçlendiğini, bunun neticesinde ise Kiliselerin çatışmasının ortaya çıktığını ileri süren Yıldırım, Osmanlı Devletinin bu durumu ortadan kaldırmak için bir takım tedbir-

Levent Şahverdi Arşivi

ler almaya çalıştığını, bu gelişmelerin ise Balkanlarda bazı kiliselerin Patrikhane'den ayrılmasına sebebiyet verdiği gibi, Osmanlı Devletinden ayrılmaya kadar giden bağımsızlık hareketlerini de tetiklediğini vurguladı.

Yıldırım'dan sonar M. Cemal Öztürk, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Öğretmenleri, Eserleri ve Mehmet Tevfik Bilge'nin "Manastır Vilâyeti Tarihçesi" Eseri" başlıklı bildirisini sundu. Manastır Askerî İdadisi'ndeki öğretmenlerin Mustafa Kemal Atatürk'ün yetiştirmesinde, fikirlerinin oluşmasında büyük payı olduğunu belirten Öztürk, Mustafa Kemal Atatürk'ün öğretmenlerinden, Mehmet Tevfik Bilge, Naci Eldeniz, Necip Asım Yazıksız'ın kaleme aldıkları eserleri kısa örneklerle tanıttı. Özellikle Mehmet Tevfik Bilge'nin "Manastır Vilâyeti Tarihçesi" adlı eseri üzerinde duran Öztürk, bu eserin 1327/1909'da Manastır'da basılan ve Manastır'ın tarihini bilinen en eski bilgiler ışığında ele alan Mehmet Tevfik Bey'in camileri, medreseleri, kışlaları, ziyaretgâhları, tenezzüh mahallerini, gayet gözlemleyici bir üslupla tasvir ettiğine dikkat çekti. Manastır valilerini, Manastır'daki 3. Ordu kumandanlarını, Manastır'ı ziyaret eden Osmanlı padişahlarını, Manastır'ın mahallelerini, Manastır'a bağlı Ohri, Görice, Kesriye, İlbasan, Pirlepe, Filorina, Serfice, Debre hakkında da bilgiler içeren eserin, Manastır'ın sanayi ve ziraatına, nüfusa göre mevcut Müslüman, Rum, Bulgar, Ulah, Sırb ve Musevi mekteplerine ve talebe sayılarına ait bilgilere de yer verildiğini söyledi. Toplam seksen sayfa olan eserin akıcı bir üslupla kaleme alındığını ifade eden Öztürk, Mehmet Tevfik Bilge'nin Manastır Vilayeti Tarihçesi'den başka Tarih-i Osmani, Osmanlı İmparatorluğu'nun Safahât-i Siyasiyyesi-İnkırâz ve İstiklâl Muharebesi, Cihan Tarihinde Türkler ve Meziyetleri, Makedonya Tarihi ve Endülüs Tarihi adlı eserlerinin de olduğunu ortaya koydu.

Öztürk'ten sonra Yordanka BİBİNA, "İmajlar ve Görüntüler: Bir Bulgar Sanatçısının Gözüyle Atatürk ve Türkiye-İlk Yıllar" başlıklı bildirisini sundu. Bulgar sanatı ve edebiyatında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarının tasvir edildiğini belirten Bibina, Gazetecı, tarihçi,

Levent Şahverdi Arşivi

ilk Serbest Yakın Doğu ve Balkan Üniversitesi'ni kuran Stefan Bobçev gibi akademisyenlerin yanı sıra, Vladimir Dimitrov Maystora ve Petır Petrov Daçev (1896-1968) gibi ressamların o zamanın Türkiye'sini tablolarına konu edindiklerini söyledi. Özellikle Petır Petrov Daçev'in 1925-1926'da yaptığı pek bilinmeyen tablolarında ve hatıralarındaki Türkiye imajı üzerinde durdu

Abide Doğan yönetimindeki *İkinci Salonda* Mirjana Marinkoviç, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Sırbistan Arasındaki Edebi İlişkileri" başlıklı bildirisini sundu. Arkasından Taner Güçlütürk, "Kosova Türk Çağdaş Edebiyatında Atatürk" başlıklı bildirisi ile devam edildi. Kosovalı halk ozanları, Kosovalı Türk yazar ve şairlerinin gözünden Atatürk ve onun devrimlerine bakış açılarını yansıtmaya çalışan Güçlütürk, Tito'ya duyulan sevgiyle birlikte Atatürk'ü de aynı konuma oturtan bu topluluğa ait yazar zümresinin, Atatürk'ten yola çıkarak, Rumeli coğrafyasında kalan Türk soylu toplulukların ana dillerini korumaya ve ulusal değerleri yaşatmaya çalıştıklarını belirtti. İlk yıllarda Üsküp ve Priştine'de çıkan dergi ve gazetelerde Atatürk'e yazılan övgü dolu bu şiirlerde, Mustafa Kemal'e adı belirtilmeden, *"O"* şahıs zamiri ile hitap ettiklerini, bu şiirlerde Atatürk'ün, İstiklal Savaşı ve bu savaştaki rolü, bilhassa inkılapçı, reformcu yönüyle ön plana çıktığını ifade etti. Bu tür konulu şiirleri Atatürk'ün ölümüne derin üzüntü duyulan eserlerin izlediğini ortaya koyan Güçlütürk, Kosova Türk çağdaş edebi yaratıcılığında tarih, toplum, halk kurtuluş savaşı, köy, devrim, memleket, milli kimlik konularıyla birlikte mutlaka Tito ve Atatürk'e de bir arada veya ayrı ayrı yer verildiğini tespit ettiğini söyledi. Atatürk konusunu 1960'lı yıllardan sonra ele almaya başlayan Kosovalı Türk yazar ve şairlerin, memleketini, ülkesini, Tito'yu seven kalemler olduklarına temas eden Güçlütürk, bunların aynı zamanda bir o kadar ulusalcı, Türk milliyetçisi, anavatanına, Türkiye'ye ve Atatürk'e bağlı kişilikler olduğunu değerlendirdi.

Güçlütürk'ün ardından Mehmet Mehdi Bayat, "Arap Yazarları Gözüyle Atatürk" başlıklı bildirisini sundu. Arap yazarların görüşlerine genel olarak tamas eden Bayat, asıl üç arap yazarın üç eseri üze-

Levent Şahverdi Arşivi

rinde durdu. Üç kitabın da Atatürk'ün hayatından bahsettiğini belirten Bayat, söz konusu kitapları kısaca tanıttı.

Bayat'ın ardından Ulvi Keser, "Rum ve Yunan Kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk Algılaması; Rum ve Yunanların Gözüyle Atatürk" başlıklı bildirisini sundu. Keser, Rum ve Yunanlıların özellikle 1950'lere kadar ilişkilerin ve algının son derece dostane ve olumlu olduğunu belirtti. 1930 sonrası süreçte bu algılamayla ilgili değişik örneklemeleri ortaya koydu. Milli Mücadele ve 1930'lu yılları özetleyen Keser, Hamidiye Okul Gezisinin (1937-1938) Yunanistan ve Kıbrıs gezisinden, Atatürk'ün ölümünün Yunanistan ve Kıbrıs'taki yankılarından, Atatürk ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemlerden, Kıbrıslı Rumların Atatürk'e bakışından, Anıtkabir Özel defterinde yer alan Rum ve Yunanlıların değerlendirmelerinden bahsederek son dönemde yaşananlar ve bunun Atatürk algısına nasıl etki ettiğini de ortaya koydu.

Keser'in ardından Nazlı Rana Gürel, Zeki Gürel ile birlikte hazırladıkları "Makedonya Türk Basınında ve Edebiyatında Atatürk" başlıklı bildirisini sundu. Üç buçuk yıl Makadonya'da görev yapmış olan Gürel buradaki yaşadıklarını ve gözlemlerini aktardı.

Arkasından Mustafa Çolak, "Mustafa Kemal'in Türk Basınında Yayımlanan (1926) Birinci Dünya Savaşı ile İlgili Anılarının Alman Diplomatik Belgelerinde Yansıması" başlıklı bildirisini sundu. Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı ile ilgili anılarının 1926 yılında yayınlamasının, hem Alman basını, hem de Alman Dışişleri Bakanlığı nezdinde ilgi gördüğünü aktaran Çolak, Alman basınının Mustafa Kemal Paşa'nın anılarının içeriğinden "*Almanya'ya uyarı*" sonucunu çıkarırken, Alman Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin ise anılardan "*düşmanca bir tavır görmediklerini*" diplomatik yazışmalarında ifade ettiklerinden hareketle dönemin Alman Dışişleri Bakanlığı bürokratları ile Alman basınının önemli bir kısmı arasında, Mustafa Kemal'in anıları konusunda görüş ayrılığı olduğuna işaret etti. Aynı şekilde anıların yayınlanmasından sonra, Almanya'nın Türkiye'ye yönelik politikalarının değişip değişmeyeceği konusunda da,

Levent Şahverdi Arşivi

Alman Dışişleri Bakanlığı ile Alman basını arasında görüş ayrılığının devam ettiğini belirten Çolak, Alman basının bir kısmının, Birinci Dünya Savaşı'nda kendilerinin "*silah arkadaşı*" olan Türkiye'nin artık "*dost*" ve "*müttefik*" sayılmaması gerektiğini savunurken, Alman Dışişleri Bakanlığının Türkiye'ye yönelik politikalarında bir değişiklik gereğinin olmadığını düşündüklerini, bu nedenle Almanya, İstanbul'daki büyükelçiliği aracılığıyla iyi ilişkilerin devamı için çaba harcadığını ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin de Almanya'nın bu çabalarına olumlu cevap verdiğini, bu bağlamda Alman basınının Mustafa Kemal'in anılarıyla ilgili "*sert*" ve "*aşırı*" yorumlarına karşın, Türk-Alman ilişkilerinin diplomatik anlamda zarar görmediğini ortaya koydu. Mustafa Kemal Paşa'nın anılarının herhangi bir gerekçe gösterilmeden 12 Nisan 1926'da birden kesilmesini muhtemel Alman baskısına bağlayan çolak, Zira anılar yayınlanmaya başlandığı andan itibaren, o dönemdeki Almanya'nın, Türkiye büyükelçisi Nadolny'nin, hem bizzat Ankara'ya giderek, hem de İstanbul'daki gerekli çevrelere, Almanya'nın Mustafa Kemal'in anılarından duyduğu rahatsızlıkları dile getirdiğini anlattı. Çolak, bu konuda Cumhur Başkanlığı Baş Kâtibi Albay Tevfik Bey ile bizzat görüşmelerin olduğunu, bu görüşmelerde her iki tarafın da geleneksel Türk-Alman dostluğunun bozulmaması konusunda mutabık kaldıklarını belirtti.

Luan Starova yönetimindeki *Üçüncü Salonda* Hüseyin Çelik ve Şevket Nasır'ın birlikte hazırladıkları "Mustafa Kemal Atatürk'ün Dünyadaki Etkisi ve Algılanışı: Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Televizyonu Yapımı "Kemal İhtilali Belgeseli Örneği" başlıklı bildiri sunuldu. Sunum çerçevesinde; Atatürk'ün giriştiği İstiklâl Savaşı ve ardından yaptığı devrimlerin onu yirminci yüzyılın tarih yazan liderlerinden birisi haline getirdiğine, Liderlik ettiği bağımsızlık mücadelesi ve devrim hareketlerinin birçok sömürge ülkesinde yankı bulduğuna ve onlara ilham kaynağı olduğuna, Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı devrimlerin anlaşılması için bu manzaraya dışarıdan bakmak ve dünyada nasıl analiz edildiğini görmenin daha farklı bir bakış açısı sunacağına, Türkiye'de Atatürk zamanında yaşanan değişimlere

Levent Şahverdi Arşivi

başka ülkelerin çerçevesinden bakmanın, bu devrimlerin ön şartlı ve basmakalıp düşüncelere kapılmadan değerlendirilmesi olanağını da verebileceğine, bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'yi dizayn çabalarının farklı coğrafyalarda, farklı sistemlerde nasıl işlendiğine, hangi eserlere konu olduğuna bakılmasının ve incelenmesinin gerekliliğine dikkat çekildi. Mustafa Kemal Atatürk'ün İstiklâl çabaları ve devrimleri Çin Halk Cumhuriyeti devlet televizyonu olan CCTV'nin hazırladığı "Dünya Tarihi" programının 82. Bölümünde "Kemal İhtilâli" adlı bir belgesel ile anlatıldığı, söz konusu belgesel, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyadaki etkisi, yansıma ve algılanışı açısından değerlendirildi. Bu belgeselde kullanılan görüntüler ve dil bu kapsamda ele alındı ve bu etki ve algılanış biçimleri çözümlenmeye çalışıldı.

Arkasından Derviş Kılınçkaya, "1930'lu Yılların Başında Bulgar Aydınlarında Türkiye ve Türk Algısı" başlıklı bildirisini sundu. Osmanlı Devletinin dağılmasıyla Balkan ve Ortadoğu coğrafyalarında siyasal ve toplumsal alanda ciddi dönüşümlerin yaşandığını anlatan Kılınçkaya, Ortadoğu'da sömürgeci güçlerin egemenliği sürerken, Balkanlarda 19. Yüzyılda başlayan farklı bir sürecin yarattığı ulusal kimliklerin keskin biçimde ayrışmakta olduğunu ve burada "ötekileştirme" ve "egemenlik" algılarına dayalı farklılaşmaların, bütün karmaşıklığıyla devam ettiğini, dolayısıyla da bu dönemde Balkanlardaki "Türk ve Türkiye" algısının tarihsel sürecin bir sonucu olarak bölgede yaşayan Türklerin geleceğini de yakından ilgilendirdiğini belirtti. 1930'lu yıllarda özellikle Bulgaristan'da "birliktelik" algılamasında ortaya çıkan dalgalanmaların diğer Balkanlı komşularla ilişkileri de etkilediğini aktaran Kılınçkaya, 1932'de Sofya Büyükelçiliğinden Ankara'ya gönderilen belgeler çerçevesinde Bulgar aydınlarının Türkiye'ye bakış açılarında ortaya çıkan değişimi ve Türkiye'nin yürüttüğü "İşbirliği ve Barış" politikasının Bulgaristan'daki etkilerini ele aldı. Bu kapsamda 1932'de yayınlanmış bazı makalelerden hareketle Bulgaristan'daki değişik eğilimlerin "ulusal tehdit" algılamaları ve Türkiye imajını değerlendirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Kılınçkaya'dan sonra İsmail Cambazov, "1930'lu Yıllarda Bulgaristan'da Hızla Yayılan Kemalizm Fikirlerini Bertaraf Etmek İçin Devletin Aldığı Önlemler" başlıklı bildirisini sundu. Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'da başlattığı milli bağımsızlık savaşının Bulgaristan Türkleri arasında büyük yankılar uyandırıp ve destek gördüğünü ve Deliorman, Dobruca, Rodoplar'dan birçok Türk gencinin Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşanın orduları saflarında savaştıklarını aktaran Cambazov, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilip girişilen devrimci reformların da aynı şekilde Bulgaristan'daki Türkler ve özellikle aydınlar arasında büyük ilgi uyandırdığını, hatta Bulgaristan Türklerinin de okullarda hemen latin alfabesine geçilmesini, kıyafet reformu yapılmasını istemeye başladıklarını söyledi. Ancak Türklerin milli duygularının şahlanmasının bütün Bulgar hükümetlerini korkuttuğunu ve hemen memlekette Kemalist fikirlerin bertaraf edilmesi için sert önlemler alınmaya başlandığını, ancak bu önlemlere rağmen Türklerin korkmadıkları, Türkiye'de yapılan devrimleri kabul ederek kendi hayatlarında uygulamaya başladıkları yolunda değerlendirmelerde bulundu.

Cambazov'dan sonra Alper Bakacak, "Ohri'de Yaşayan Türklerin Türkiye ve Atatürk Algısı" başlıklı bildirisini sundu. Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni bir ulus yaratma ve çağdaşlaşma hareketinin düşünsel temelleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine etki eden ve II. Meşrutiyet'in ilanında büyük rol oynayan İttihat Terakki Cemiyeti'nin oluşum sürecinde yatmakta olduğunu belirten Bakacak, İstibdada karşı hürriyet mücadelesine giren Selanik merkezli İttihat ve Terakki'nin, Ohri kenti halkı tarafından da desteklendiğini, Örneğin, Meşrutiyete giden süreçte İttihat ve Terakki'nin doğuşunda etkin bir rol oynayan "İttihat-ı Osmanî Cemiyeti"nin kurucularından İbrahim Temo'nun ve 300 kişilik "Ohri Milli Taburu"nun başında bulunarak dağa çıkan Binbaşı Eyüp Sabri (Akgöl)'ün Ohri'li olduğunu, bunların da Enver ve Niyazi Beyler gibi Meşrutiyet'in kahramanları arasında sayıldıklarına dikkat çekti. Günümüzde Makedonya'ya bağlı bir kent olan Ohri'de güncel nüfus verilerine göre yaşa-

Levent Şahverdi Arşivi

yan Türk nüfusu, toplam nüfusun %4'ü (yaklaşık 2500 kişi) kadar olduğunu aktaran Bakacak, Ohri'li Türklerin hem tarihsel hem de kültürel nedenlerden dolayı Türkiye ile ilişkilerini hep devam ettirdiklerini, bu çalışma ile hem Ohri'de yaşayan Türklerin Türkiye'yi nasıl ve hangi kanallardan kaynaklanan bilgiler doğrultusunda tanıdıklarını, hem de bu bağlamda kendisi de bir Makedonyalı Türk olarak doğmuş olan Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ü tanıyıp tanımadıklarını, kişiliğini ve fikirlerini bilip bilmediklerini, biliyorlarsa da bu bilginin kaynağının ne olduğunu ortaya koymayı amaçladığını söyledi. Daha sonra bu amaç doğrultusunda teorik ve uygulamalı olarak iki aşamada gerçekleştirdiği çalışmada ulaştığı sonuçları katılımcılarla paylaştı.

Bakacak'ın ardından Aleksandar Donski, "Temmuz 1909 Yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün İştip Ziyareti", Sevin ALİL ise "Atatürk, Dans ve Müzik" başlıklı bildirilerini sundular.

Abdulkadir Yuvalı yönetimindeki *Dördüncü Salonda*; Yüsüpcan Yasin, "Uygurların Kültürel Kalkınmasında Atatürk'ün Fikir ve Düşüncelerinin Etkileri", Şakir İbreyev, "Türk Dünyasının Entegrasyon Çalışmalarında Atatürk'ün Rolü", Enis Sulstarova, "Savaşlararası Arnavutluk'ta Kemalizm Hakkında Entelektüel Tartışmalar", Ghadir Golkarıan, "21. Yüzyılın Kargaşalı Sosyal, Politik ve Kültürel Durumun Çözümünde Atatürkçü Düşüncenin Çözüm Yolları" başlıklı bildirilerini sundular. Daha sonra Zeki Arıkan, "Mustafa Kemal'in 1910/1326 Manevra Notları" başlıklı bildirisini sundu. Milliyet gazetesi tarafından 4-14 Ağustos 1927 tarihlerinde yayınlanan manevra notlarının önemi üzerinde duran Arıkan, bütün Makedonya'yı kapsayacak biçimde yapılan bu manevrada O tarihte genç bir subay olan Mustafa Kemal'in askeri dehasını kanıtlayan ögelerin bulunduğunu, bu "umumi kritik" in Makedonya'nın coğrafyası ve topografyası açısından da büyük bir değer taşıdığı yolunda değerlendirmelerde bulundu. Arkasından Osman Kadrıu, "Türkiye Vatandaşlık Haklarının Kodifikasyonunda Atatürk'ün Rolü" başlıklı sunumu ile oturum tamamlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

Reşat Genç yönetimindeki *Beşinci Salonda*; Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Askeri Öğrencilik ve Genç Subaylık Döneminde Kendi Yazdıklarına (Not Defterleri ve Askerlikle İlgili Eserler) Göre Balkanlarla İlgili Değerlendirmeleri" başlıklı bildirisini sundu. Atatürk'ün yazdığı defterleri tanıtan ve bunların yakın dönem tarih araştırmaları için önemini vurgulayarak sunumuna başlayan Türkmen, Balkanlarda doğmuş, ilk eğitimini orada almış, gençlik döneminde o coğrafyanın havasını teneffüs ederek geçirmiş bir önder olarak Mustafa Kemal'in Balkanlarla ilgili değerlendirmeleri üzerinde durdu. Özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Balkanlara yönelik siyaseti, Bosna-Hersek'ten sonra Arnavutluk üzerinde yoğunlaşan siyasetine yönelik değerlendirmelerini, Balkanlardaki milliyetçilik rüzgarının Osmanlı Devletini giderek bir açmaza sürükleyeceğine dair görüşlerini, Slav milliyetçiliği ve Rusya'nın bölge üzerindeki emellerini, Türkçe'nin devlet dili olarak buralarda yaygınlaştırılamamış olmasının yarattığı olumsuzluklarla ilgili görüşlerini aktaran Türkmen, Atatürk'ün bu değerlendirmelerinin kimi zaman bir askerî manevra ile ilgili değerlendirmeler, kimi zaman da siyasî, toplumsal, uluslar arası ilişkiler ve askerî içerikli değerlendirmeler olarak karşımıza çıktığını belirtti. Türkmen, bildiri kapsamında kısaca Atatürk tarafından kaleme alınan Not Defterlerinde ve askerlikle ilgili yazdığı eserlerde Balkanlar bölgesiyle ilgili yaptığı değerlendirmeler üzerinde durarak, yaşadığı dönemde onun kişiliği üzerinde derin izler bırakmış olan bu coğrafyaya yönelik yorumları ele alarak analiz etti.

Türkmen'in ardından Fahri Kılıç, "Makedonya'nın Mustafa Kemal Paşa'da Latin Alfabesi Düşüncesinin Oluşumuna Etkisi" başlıklı bildirisini sundu. Mustafa Kemal Paşa'da yazı bilincinin oluşumunda, doğduğu şehir Selanik'in son derece önemli bir etkisinin olduğunu, Makedonya olarak da anılan bu bölgenin 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya açılan penceresi olarak değerlendiren Kılıç, Makedonya'da çok kültürlü toplumsal yapının farklı alfabelerin kullanılmasına yol açtığını, bu dönemde Selanik'te

Levent Şahverdi Arşivi

Türklerin Arap alfabesini, Sırpların ve Bulgarların Kiril alfabesini, Rumların Yunan alfabesini, farklı milletlerden oluşan büyük tüccar sınıfının da Latin alfabesini kullandıkları, bu nedenle Selanik'te oluşan kozmopolit yazı kültürünün, Mustafa Kemal Paşa'nın belleğine erken yaşta yerleşmeye başladığını söyledi. Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat döneminde başlayan alfabenin ıslah çalışmaları kapsamında düzenlenmiş örnek alfabelerin çoğu zaman öncelikle Selanik'teki okullarda denendiğini, genellikle bu okullarda zamanın eğitim-öğretim anlayışından ileri bir eğitim programı uygulanmış, okulların fiziki yapılarının da bu eğitim anlayışına göre düzenlendiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın bu koşullar içinde öğrenim gördüğü Şemsi Efendi Okulu ve Askeri Rüştiye'nin, özellikle yazı konusunda daha da bilinçlenmesine rehberlik ettiğini aktaran Kılıç, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk görev yeri olan Şam'dan sonra görev yaptığı Selanik'te Bulgar Türkolog İvan Manolof'la alfabe konusunda bir görüşme yaptığını, bu görüşme sırasında Mustafa Kemal'in, Türklerin batı uygarlığına girmesine engel teşkil ettiğini düşündüğü mevcut alfabenin bırakılarak Latin esasına dayalı bir alfabenin benimsenmesi gerektiğini ifade ettiğini, bu dönemde çeşitli vesilelerle kaleme aldığı bazı özel mektuplarını ve bazı özel notlarını da Latin alfabesi ile yazmaya ve bu konudaki fikirlerini geliştirmeye devam ettiğini belirtti. Kılıç özetle; Tanzimat döneminde başlayan ve Cumhuriyet döneminde Latin Alfabesine dayalı Yeni Türk Alfabesinin kabulü ile sonuçlanan tarihsel süreci irdeleyerek, Mustafa Kemal Paşa'nın alfabe değişikliği ile ilgili düşüncelerinin oluşum ve gelişim aşamalarını, Makedonya'nın kozmopolit alfabe kültürünün yansımalarını ele alarak, yeni bir ulus inşa etme ideali ile toplumsal dönüşümün ve eğitimin yaygınlaştırılmasının en önemli adımı olan alfabe değişimi ile Türk modernleşmesinin önderinin kişisel alfabe bilicinin oluşumuna yaşadığı çevrenin etkisini otaya koydu.

Kılıç'ın ardından İlhami Emın, "Numan Kartal'ın "Atatürk ve Kocacık Türkleri" Kitabı" başlıklı bildirisini sundu. Arkasından Ali Güler, "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Atatürk'ün Soy Ağacı (Numaratik

Levent Şahverdi Arşivi

Şecere ile Birlikte)" başlıklı bildirisini sundu. Atatürk'ün baba ve anne soyu ile ilgili olarak değişik yayınlarda "şecereler" yayınlandığını, bunlar içinde eksikliklerine rağmen bilimsel bakımdan önem taşıyanların olduğunu anlatan Güler, ancak genel Atatürk biyografileri içinde yer alan bu şecerelerin, birbirinden kopuk olarak yapılmış ve bilinen mevcut bilgileri bile bir araya getirmekten uzak kaldığını belirtti. Atatürk'ün özgeçmişi hakkındaki kaynaklar incelendiği zaman, Atatürk'ün soy ağacında yer alan isimler ile ilgili olarak çok değişik bilgilerin verildiğini aktaran Güler, öncelikle Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal, Makbule Atadan gibi hatıraları yazıya geçirilmiş bulunan aile bireylerinin ve Tahsin San, Tahsin Uzer, Hacı Mehmet Somer gibi aileyi tanıyanların birinci elden anlatımlarına göre, Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşlarının anlatımları ve nihayet eldeki arşiv belgelerinden (yayınlanmış veya yayınlanmamış) hareketle numaratik sistem eşliğinde Atatürk'ün soy ağacını netleştirilmeye çalıştı.

Güler'in ardından Tülay Alim Baran, "XIX.Yüzyılın Son Çeyreğinde Genel Özellikleri İle Mustafa Kemal'in Selanik'i" başlıklı bildirisini sundu. Selanik'i, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal yaşamı içinde kendi özellikleri ile ayrı bir görüntü sergileyen İstanbul, Beyrut, İzmir gibi kentlere ek olarak sayılabilecek yerlerden birisi olarak değerlendiren Baran, bu kentler ve özellikle İzmir'le birlikte Selanik'in, İstanbul'a yakın olmaları nedeni ile İmparatorluğun ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamını belirleyen kentler olduklarını, dış dünyaya açık olmalarının yanı sıra, liman kentleri ve önemli hinterlantların düğümlendiği noktalarda konumlandıklarını, doğu- batı ticaret yollarının ana merkezi durumunda olmalarının sağladığı avantaja ek olarak İstanbul'un denetleyen ortamından da uzak kaldıklarını belirtti. Tanzimat döneminden sonra kentin Avrupa ile olan ekonomik ilişkilerinin arttırılmasında etkisi olacağı düşünülen rıhtım inşasına başlanması, Selanik'i sadece ticari açıdan farklılaştırmamış aynı zamanda, kentin sosyal ve kültürel yaşantısını da değiştirdiğini iddia eden Baran, 1873 yılından başlamak üzere Selanik- Mitroviçe, Selanik- Üsküp, Selanik-Belgrat, Se-

Levent Şahverdi Arşivi

lanik- Manastır demiryolu hattının açılmasına ek olarak 1896 yılında bu kez Selanik'i İstanbul'a bağlayan demiryolu hattının hayata geçirildiğini, bütün bu gelişmelerin Selanik'i bir liman kenti olarak 19.yüzyılda oldukça önemli bir hale getirdiğini anlattı. Demografik yapısı ile de farklı olan kentin, çiftlikleri, pazarları ile de ayrı bir yere sahip olduğunu, olumlu ticari ve sosyo- ekonomik göstergelere rağmen yangınlar, asayiş sorunları, doğal afetler, salgın hastalıklar gibi dönemi karakterize eden çok sayıda sıkıntıyı da yaşayan bu kentin en büyük özelliği hiç şüphesiz Mustafa Kemal'in doğduğu yer olmasıdır diyen Baran, Mustafa Kemal'in hayatının, kişiliğinin şekillendiği ve köklerinin bulunduğu bu kentin anlaşılmasının O'nun da anlaşılmasına yardımcı olacağını ileri sürdü. Selanik'in Mustafa Kemal'in burada yaşadığı süre içindeki sosyal ve kültürel durumunun ortaya konulması, sadece bir kentin bir döneminin araştırılmasına değil aynı zamanda, çöküş sürecini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarının da kısmen görülmesine yol açacağını söyleyen Baran, bu çalışma vesilesiyle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ilgili dönemi görmeye yardımcı olacak şekilde binlerce belge tespit ettiğini, bu belgeler eşliğinde Demiryolları, çiftlikler, afetler, asayiş sorunları, hapishaneler başta olmak üzere Selanik'i ilgilendiren temel sorunlara yer vererek, İmparatorluğun bu son derece önemli kentinin anlaşılmasına katkı sağladı.

Baran'ın ardından Aida İslam Stefanija Leşkova – Zelenkovska ile birlikte hazırladıkları "Kocacık Atatürk'ün Baba Ocağı ve Otantik Rumeli Müziğinin Korunmasındaki Kavşak Dönemi" başlıklı bildirisini sundu.

Öğle arasından sonra ikinci oturumlara geçildi. Enver Konukçu yönetimindeki Birinci Salonda; Suat Akgül, "Atatürk'ün Selanik'teki Hayatı ve Çocukluğu Üzerine Kız Kardeşi Makbule Hanımla Yapılan Yayınlanmamış Bir Mülakat" başlıklı bildirisini sundu. Akgül, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanımla Atatürk'ün aile çevresine, O'nun çocukluk ve gençlik dönemlerine ilişkin çeşitli mülakatlar yapıldığını ve bu mülakatların ilkinin 1947'de, sonuncusunun ise

Levent Şahverdi Arşivi

1962 yılında yayınlandığını, bunların dışında Makbule Hanımla yapılmış ancak yayınlanmamış bir mülakatın daha var olduğunu bildirdi. ATASE Arşivinde bulunan bir dosyada, Atatürk henüz hayatta iken 1935'de Makbule Hanımla yapılan bu mülakatın Muazzez Tahsin adındaki bir yazar tarafından yapıldığını ileri süren Akgül, bu mülakatın üç önemli özelliğinin olduğunu belirtti. Bunlardan birincisinin Makbule Hanımla Atatürk hakkında yapılmış, tespit edilebilen ilk mülakat özelliği taşıdığının, ikincisi bu mülakatın Atatürk yaşarken ve O'nun izni ile yapılmış olmasının, üçüncü özelliğinin ise Atatürk ve ailesi ile ilgili ilk kez burada dile getirilen bazı bilgileri içerdiğini belirten Akgül, Mülakatta bahsedilen konuların büyük çoğunluğunun Atatürk'ün Selanik ve civarındaki yaşamı ile ilgili olduğundan az bilinen hususları içermesi bakımından da ayrı bir öneminin olduğu üzerinde durdu.

Akgül'den sonra Aygün Attar, "Selanik'de Osmanlı Hâkimiyetinin Son Dönemi Eğitim ve Kültür Hareketleri (1878-1912)" başlıklı bildirisini sundu. Selanik'te Osmanlı hâkimiyetinin 14. yüzyılın son çeyreğinde görülen kısa dönem hariç tutulursa, 1430'dan 1912'ye kadar kesintisiz olarak 482 yıl devam ettiğini belirten Attar, Balkanlarda yeni bir süreci başlatan Ayastafanos ve Berlin Antlaşmalarının imzalandığı 1878 yılından, Yunan hâkimiyetinin başladığı 1912'ye kadar olan 34 yıl ise, Selanik'te Osmanlı hâkimiyetinin son dönemini oluşturduğunu söyledi. Coğrafi konumu itibariyle Selanik'in Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki en önemli merkezleri arasında olduğuna dikkat çeken Attar, Balkan yarımadasının içlerinden gelen yolların kesiştiği ve Selanik Körfezi'nden deniz ulaşımına açıldığı için, ticaret ve kültür merkezi olarak geliştiğini, nitekim Osmanlı'nın en zor yıllarını teşkil eden 1878 sonrasında bile, eğitim alanında büyük bir hamle yapılarak, ilk, orta ve yüksek öğretim alanında modern okulların açıldığını, böylece ticaret ve ulaşımın sağladığı nüfus hareketliliğinin yanı sıra, eğitim yoluyla kültürel bir canlılık oluştuğunu, bu bağlamda çok sayıda gazete ve derginin yayınlandığını, derneklerin kurulduğunu söyledi. Osmanlı hâkimiyetinin son döneminde or-

Levent Şahverdi Arşivi

taya çıkan eğitim ve kültür hareketliliğinin, farklı din, mezhep ve etnik yapıların bir arada olduğu Selanik'te, toplumsal değişmeyi hızlandıran faktör hâline geldiğini değerlendiren Attar, başta Rusya olmak üzere, büyük devletlerin müdahil olmaları ise, çağın özelliğini yansıtan milliyetçilik hareketlerini bağımsızlık mücadelesine dönüştürdüğünü ve etnik ayrışmayı derinleştirdiğini, Selanik'in, aynı zamanda II. Abdülhamid'e karşı gelişen muhalefetin merkezi olduğunu ortaya koydu.

Attar'dan sonra Cengiz Hakov, "Türkiye'nin Sofya Askeri Ataşesi Binbaşı Mustafa Kemal" başlıklı bildirisini sundu. Binbaşı Mustafa Kemal'i Sofya'ya askeri ataşe olarak gönderen İttihat ve Terakki hükümetinin, kendisine çok önemli üç görev yüklediğini söyleyen Hakov, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Bulgaristan'da ve Balkanlar'da askeri ve siyasal durumu incelemek; Türkiye'nin Genel Kurmay Başkanlığı adına beklenen savaşta Türk ve Bulgar askerlerinin ortak hareketleri için yapılan planların mutabakatını sağlamak; askeri açıdan Bulgaristan'ın İttifak Devletleri tarafında yer almasını sağlamak olduğunu belirtti. Mustafa Kemal'in, Fransızcaya ve Makedonca aksanla iyi sayılabilecek bir Bulgarcaya vakıf olduğunu, bu durumun kendisine, Bulgar toplumunun farklı kesimleri ile irtibat ve dostluklar kurma fırsatı sağladığını bildiren Hakov, M. Kemal'in, Bulgaristan Halk Meclisi'ni bazı Bulgar milletvekillerinden daha sık ziyaret ettiğini söyledi. Hakov, Mecliste, hangi partilerin Rusya taraftarı ya da karşıtı olduklarını bizzat öğrenmek, hangi milletvekilleri ile görevlerini yerine getirmek için ortak bir dil bulabileceğini görmek için çalışmalar yaptığını anlatan Hakov, Sofya'da, askeri ataşe olarak kaldığı dönemde Mustafa Kemal'in, İstanbul'a yaklaşık olarak 100 nüsha rapor, rapor notları, bildiri ve telgraf gönderdiğini belirtti. Ayrıca Mustafa Kemal'in Bulgaristan'da geçirdiği yılların, vaktini tamamlamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda kökten reformlar yapma konusundaki fikirlerini derinden etkilediğini iddia etti.

Hakov'un arkasından Hasan Cicioğlu, "Üç Orijinal Belge ve Mustafa Kemal Atatürk" başlıklı bildirisini sundu. Bu üç belgeden birin-

Levent Şahverdi Arşivi

cinin, Mustafa Kemal'in bilinen imza ve mühürlerine ilişkin olduğunu açıklayan Cicioğlu, Mustafa Kemal'in sırasıyla; Anafartalar grup komutanı M. Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa–i Hukuk Heyeti temsiliyesi namına M. Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi reisi Mustafa Kemal (Mühür), Başkumandan Mustafa Kemal, Sakarya Savaşı'nda gazilik unvanı verilmesinden sonra Gazi M. Kemal, Yeni Türk Alfabesine geçilmesinden sonra yeni harflerle Türkiye Devlet Reisi Gazi M. Kemal, Türk milletinin kendisine Atatürk ünvanını verdikten sonra K. Atatürk olarak imzalar kullandığını anlattı. Arkasından Cumhurbaşkanı olduktan sonra 1925 yılında hazırlatmış olduğu ve kız kardeşi Makbule Hanım'ın mührü ile birlikte kenarları çevre ile süslenmiş ipek bez parçası üzerine basarak yakın arkadaşlarına hediye ettiği mührü tanıttı. Bildiriye konu olan ikinci belge olarak; 1929 yılında Millet Mektebini bitirenlere verilen, Atatürk'ün imzasını ve Millet Mektepleri Baş Muallimi olarak imzalanmış fotoğrafını taşıyan ''Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'' tanıttı. Üçüncü belge olarak ise Mustafa Kemal Atatürk tarafından Çankaya Köşkü'ne davet edilen kişilere gönderilen davetiye kartını tanıttı. Söz konusu davetiye basit bir karttan ibaret olmayıp Saltanattan Cumhuriyet e geçişin özelliklerini taşıyan bir belge olması bakımından önemini vurguladı.

Cicioğlu'ndan sonra Makedonya'dan Sevim Piliçkova, "Makedonya Halk Anlatımında Mustafa Kemal Atatürk" ve Dragica Zivkova, "Kastamonu'da Mustafa Kemal Atatürk Günleri" başlıklı bildirilerini sundular.

Gülnihal Bozkurt yönetimindeki *İkinci Salonda*; Recep Kılıç, "Atatürk'ün İslama Bakışı", Nedret Kuran Burçoğlu, "Atatürk ve Eğitim Reformu", Hamit Er, "Atatürk ve Darülfünun", Mariya Leontiç, "Atatürk, Türk Dili ve Yazı İnkılâbı", Afrim Osmani, "Atatürk Döneminde Hukuki Sistemin Sekülerleşmesi ve Reformlar", Sena Arıf, "Atatürk Reformlarında Kadın Hakları" başlıklı bildirilerini sundular.

Esat Arslan yönetimindeki *Üçüncü Salonda*ki oturumun bildiri teması *Türkiye-Yugoslavya ilişkileri* ağırlıklıydı. Buradaki ilk sunumu

Levent Şahverdi Arşivi

Salim Gökçen yaptı. "Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Kral Alexandre'ın Türkiye Ziyareti" başlıklı bildirisine Türkiye'nin stratejik ufkunu belirlemede Balkanlar'ın ayrı bir yeri olduğunu, Balkan toplulukları ile olan 500 yıllık ortak tarihin, Balkanlar'da halen yaşamakta olan Türk toplulukları, milli sınırlar ve stratejik menfaatlerin bu ufkun oluşmasında en önemli etkenleri meydana getirdiğini aktararak başlayan Gökçen, Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetinin Balkan Savaşları neticesinde sona erdiğini, I.Dünya Savaşı sırasında Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (Yugoslavya)'nın taraf ülkelerden olması ve Lozan Antlaşması'nı imzalamaması Yugoslavya ile olan ilişkilerin gergin bir döneme girmesine yol açtığını, 28 Ekim 1925 tarihinde yapılan Dostluk Antlaşması ile bu duruma son verildiğini ve Balkan Savaşlarından arta kalan bütün sorunların 1929 yılına kadar çözüldüğünü, 1932 yılından sonra ise iki devlet arasında karşılıklı ekonomik talepler, yargısal konular, ticaret, denizcilik, suçluların iadesi, ikâmet gibi siyasal nitelikte olmayan anlaşmaların yapıldığını, bu işbirliğinin temelinde her iki ülkenin de Balkanlardaki statükoyu koruma isteğinin yatmakta olduğunu belirtti. Yugoslavya ile 1925'te başlayan iyi ilişkilerin, 1933'te Yugoslavya Kralı Alexander'ın Türkiye ziyareti ile zirve noktasına ulaştığını belirten Gökçen, Kral Alexandre'ın Türkiye'yi ziyaretinin Balkan ülkeleri arasında bir birlik kurma çabalarının yoğun bir şekilde sürdüğü döneme rastladığını ve bu ziyareti Balkanlarda kalıcı bir barışın oluşması açısından oldukça önemli gördüğünü aktardı. Türkiye-Yugoslavya ilişkileri kapsamında Kral Alexander'ın Türkiye ziyaretine belgesel bir bakış sağlayan Gökçen, imzalanan anlaşmaları ve yapılan görüşmeleri, öncesi ve sonrası ile detaylandırdı. Ayrıca Türkiye-Yugoslavya ilişkilerini temel alarak, dönemin diğer Balkan ülkeleri ile olan ilişkilere ve Balkan Antantı oluşum sürecine de yer yer değindi.

Gökçen'in ardından Vladan Virijeviç'in "Yugoslavya-Türkiye Ekonomi İlişkileri (1925-1941)" başlıklı bildirisi ile devam edildi. Ardından Fahriye Emgili, "Tito Yugoslavya'sında Makedonya Türkleri (1945-1973)" başlıklı bildirisini sundu. İkinci Dünya Savaşı so-

Levent Şahverdi Arşivi

nunda, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte, Makedonya meselesinin yeni bir boyut kazandığını, 1944 yılında Josip Boriz Tito'nun isteği ve Yugoslavya Komünist Partisi'nin kararıyla Yugoslavya Federasyonu'na dâhil olmak üzere bir Makedonya Cumhuriyeti'nin kurulduğunu, Çok uluslu Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nde, altı cumhuriyetten birisi olan Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'ni oluşturan halk olarak da; Makedonlar, Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Karadağlılar ve Müslümanlar ile birlikte "kurucu halk" anlamında ulus sayıldıklarını anlatan Emgili, Türklerin ise ulusların arkasından gelen ve herhangi bir Cumhuriyetin kurucusu olmayıp, azınlık statüsünde sayılan etnik gruplardan birisi olarak çeşitli azınlık haklarına sahip olduklarını belirtti. Türk tarihinin önemli bir parçasını oluşturan Makedonya'da Tito döneminde Müslümanların ve Türklerin demografik yapısını, siyasi etkinliklerini ve sosyo-kültürel durumlarını, komünist yönetim idaresinde maruz kaldıkları sıkıntıları ile bu durum karşısında nasıl bir siyasi örgütlenme içerisinde olduklarını, diğer unsurlar karşındaki toplumsal konumları ve Tito'nun izlediği siyaseti ele alan Emgili, yeni bir Makedon ulusu yaratma çabası içinde Türklerin hakları ve Müslüman Arnavutlar ile olan ilişkilerini de değerlendirdi.

Emgili'nin ardından Arpad Hornyak'ın "Atatürk Döneminde Balkan Milletlerinin Yugoslavya'daki İşbirliği Düşüncesi" ve Vera Goşeva'nın sunduğu "Türk-Yugoslavya Uyuşturucu Merkez Bürosu (1934-1941)" başlıklı bildiriler ile bu oturum sona erdi.

Mustafa Türkeş'in yönettiği *Dördüncü Salonda*ki oturum Temuçin Faik Ertan'ın sunduğu "Türk-Yunan İlişkilerinin Uzlaşı Döneminde Bir Ütopya: Konfederasyon Düşüncesi" başlıklı bildirisi ile başladı. Türk-Yunan ilişkilerinin genel olarak bölgesel nitelikli siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlar doğurmakla birlikte, söz konusu sorunların zaman içerisinde küresel bağlamda bir etki yarattığı gerçeğine dikkat çeken Ertan, var olan ve olması muhtemel ilişkiler yumağının, hemen her dönem yeni belgeler ışığında araştırılmaya ve incelenmeye muhtaç olduğuna işaret etti. 200 yıla yaklaşan Türk-Yu-

Levent Şahverdi Arşivi

nan ilişkilerinin genel seyrinin, inişli çıkışlı bir grafik çizdiğini, söz konusu grafiğin bir söyleme dönüştürüldüğünde, gerginliğin ve soğukluğun daha geniş bir yer kapladığını aktaran Ertan, 1829 yılında kurulmuş olan Yunanistan'ın bu tarihten itibaren doğrudan ya da dolaylı girişimlerle Türkiye aleyhine topraklarını genişlettiğini ve hatta 20. Yüzyılın başlarında Anadolu'nun ortalarına kadar ilerlediğini, Türk Bağımsızlık Savaşının, Yunan genişlemesinin durdurulmasının bir dönüm noktası olarak görülmesi gerektiğine vurgu yaptı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Yunan işgaliyle başlayan sıcak çatışmanın, Mudanya Mütarekesi ile son bulduğunu, Lozan Barış Antlaşması ile de yerini uzun soluklu barışı dönemine bıraktığını, bu barış ortamında ortaya çıkan Etabli sorununun da herhangi bir çatışma yaşanmadan çözümlendiğine işaret eden Ertan, 1930'lardan 1950'lere kadar uzanan yaklaşık 20 yıllık dönemi, Türk-Yunan İlişkileri açısından bir uzlaşı ve işbirliği süreci olarak değerlendirdi. Karizmatik liderler Atatürk ve Venizelos'un gerçekçi ve akılcı politikalarının bir sonucu olarak ılımlı bir havaya bürünen Türk-Yunan İlişkilerinin, hem uluslararası gelişmelerin bir sonucu, hem de her iki devletin ulusal tercihlerinin bir gereği olarak bölgesel işbirliğine dönük sonuçlar doğurduğunu söyleyen Ertan, özellikle Venizelos ve İsmet Paşa'nın karşılıklı ziyaretleriyle belirli bir sistematiğe bağlanan ilişkilerin, siyasetle sınırlı kalmadığını, ekonomik işbirliğine dönük çabalarla da kendisini gösterdiğini vurguladı. Bölgesel ve küresel iktisadi kriz dönemlerinde her iki ülke arasındaki işbirliği alanlarının genişlemiş olmasını ilginç olarak değerlendiren Ertan, 1929 Dünya Ekonomik Krizi etkilerinin yaşandığı bir dönemde, Türk-Yunan İlişkilerinin olumlu bir havada seyretmesini, hatta daha da ileri gidilerek Türkiye ile Yunanistan arasında bir konfederasyon oluşturma düşüncesinin dillendirilmesini örnek olarak gösterdi. Türk-Yunan Konfederasyonu düşüncesinin yine krizin etkili olduğu bir dönemde Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu yıllarda, Yunanistan Başbakanı Nikolaos Plastiras tarafından da tekrar gündeme getirilmesini anlamlı olarak değerlendiren Ertan, daha ilginç olarak Yunan ekonomisinin

Levent Şahverdi Arşivi

neredeyse iflasa sürüklendiği bugünlerde de benzer önerilerinin tartışılmaya başlandığına dikkat çekti.

Ertan'ın ardından Emre Saral, "Macar Elçilik Raporlarında Türkiye ve Balkan Antantı (1931-1935)" başlıklı bildirisini sundu. Türkiye'nin 1930'lu yılların ilk yarısında izlediği Balkan politikasını değerlendiren Saral, bölge devletlerinin bu dönemdeki yaklaşımları ve Macaristan'ın Balkan Antantı'nın kuruluşuna yönelik tutumunda öne çıkan noktalar ve yapılan vurgular, bölgede görev yapan Macar elçilerinin kaleminden aktardı.

Sarel'in ardından Nasrullah Uzman, "Balkan Paktı ve Basındaki Yansımaları" başlıklı bildirisini sundu. Arkasından Hikmet Öksüz, "Amerikan Belgelerine Göre İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar ve Türkiye (1919-1939)" başlıklı bildirisini sundu. Avrupa'nın güney doğusunda bulunan; etnik, dini, kültürel çeşitliliği ve zıtlığı ile insanlık tarihinde dikkatleri sürekli çeken Balkan coğrafyasının, 20. yüzyılın tüm zamanlarında uluslar arası camianın gündeminde olduğuna işaret eden Öksüz, bu coğrafyada 19.yüzyılda başlayan uluslaşma sürecinin, 20.yüzyılın ilk çeyreğinde "Makedonya Sorunu", "Balkan Savaşları" ve "I. Dünya Savaşı" gibi çok boyutlu sonuçlar doğurduğunu, siyasi tarih literatürüne *"Balkanlaşma"* terimini soktuğuna, çatışma, bölünme ve parçalara ayrılma içerikli bu olgunun, büyük Savaş'ın sonunda bölgede var olan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının tasfiyesinin ardından içerisinde altı ulus devleti *(Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya , Bulgaristan, Arnavutluk)* barındıran bir siyasi haritayı yarattığına dikkat çekti. İki Savaş Arası Dönem'in (1919-1939) ilk yarısını bu ulus devletlerin aralarında var olan *sınır* ve *azınlık* sorunlarıyla geçirdiklerini iddia eden Öksüz, ikinci yarısını ise "Balkanlar Balkanlılarındır" formülünden hareketle *"de Balkanizasyon"* sürecinin yaratılması çabalarıyla geçirdiklerini, ancak istenilen sonuca ulaşılamadan bölgenin II. Dünya Savaşı atmosferinin içerisine düştüğünü aktardı. Daha sonra I. Dünya Savaşı'nın kaderini belirleyen ABD'nin "Monroe Doktrini" çerçevesinde kıtasına çekilmesinden sonra, dışarıdan Avrupa'ya, Balkanlara ba-

Levent Şahverdi Arşivi

kışı ve gelişmeleri nasıl takip ettiği Dışişleri Bakanlığının bölge uzmanlarına hazırlatmış olduğu raporların ışığı altında değerlendirdi.

Öksüz'den sonra Çağla Derya TAĞMAT **"**Yunan Başvekili Ioannis Meteksas'ın Anılarında Türkiye Cumhuriyeti ve Mustafa Kemal Atatürk" başlıklı bildirisini sundu. Tağmat bu sunumunda; 1923-1938 yıllarında Yunanistan'da siyasi ve askeri alanlarda aktif görevlerde bulunmuş ve dört ciltlik bir de anı kitabı olan Yunan asker ve devlet adamı Ioannis Metaksas'ı kısaca tanıttıktan sonra bu Yunan Komutan ve Başvekilinin Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye hakkındaki görüşlerini, Ioannis Metaksas ve M. Kemal Atatürk'ün iki ülke ilişkilerinin gelişmesi için aldıkları kararlar ve ortak görüşleri anıları temel alarak aktardı.

Tağmat'ın ardından Zeynep Akdeniz, "Ergenekon Destanından Hareketle Atatürk ve Sarı Kurt Efsanesi" başlıklı bildirisini sundu. Doğu Makedonya Türklerinde bugün de yaşayan "Sarı Kurt Efsanesi" tamamen Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk üzerine kurulduğunu anlatan Akdeniz, Kurtuluş Savaşı süreci ile ilgili anlatımlarda da belirtildiği üzere Atatürk'ün, düşmanın nerede mevzilendiğini uzun mesafeden bile fark edebildiğini, işte Onun bu öngörü özelliği ve sarışın olmasının kendisinin "Sarı Kurt" şeklinde tanımlanmasına neden olduğuna işaret etti. Atatürk'ün bu adla tanımlanmasının bir başka nedeni olarak ta Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sürecinde toplumun liderliğini yapmasını, onlara yol göstermesini gösteren Akdeniz, bu bağlamda Türklerin Ergenekon'dan çıkışlarını anlatan Ergenekon efsanesi ile olan benzerliği de, işin bir başka yönü olarak değerlendirdi.

Cemil Hasanlı yönetimindeki *Beşinci Salonda*ki oturum Cihat Göktepe'nin "Menderes Dönemi Türk Dış Politikasında Balkan Paktı'nın Yeri" başlıklı bildirisi ile başladı. Soğuk savaş döneminin önemli bir konusunu ele alan Göktepe, Başbakan Adnan Menderes'in kurulmasında aktif rol oynadığı Balkan Paktı'nn 1953-1954 yıllarında soğuk savaşın ve iki kutuplu uluslararası sistemin yeni bir ürünü olduğunu belirtti. Atlantik'ten Pakistan'a kadar olan güvenlik

Levent Şahverdi Arşivi

zincirinde Balkan Paktı'nın tamamlayıcı bir nokta olduğunu vurgulayan Göktepe, Amerika Birleşik Devletlerinin yardımları ile gerçekleşen Balkan Paktı'nın Moskova'nın genişleme politikasına karşı önemli bir rol oynadığını iddia etti. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın bir araya gelerek imzaladıkları Balkan Paktı'nın bölgenin Sovyetler birliğinin baskılarına direniş göstermesinde başarılı bir politika olarak değerlendiren Göktepe, Türkiye'nin balkan paktının kuruluş sürecinde Birleşik devletlerin telkin ve teşviklerini de dikkate alarak hareket ettiğini vurguladı. Menderes'in Balkan paktından çok şey beklediğini ancak beklentiler ile gerçekleşenin tam olarak örtüşmediğini, bunun sebeplerini ise ana hatları ile irdeledi.

Göktepe'nin ardından Neşe Özden, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Tito Yugoslavya'sı ve Balkanlara İlişkin Gündem ve Yazılanlar (1945-1953)" başlıklı bildirisini sundu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında J.B.Tito'nun partizan liderliğinden geçici bir hükümete kadar uzanan başarısı, onun 1945 yılında Mareşallik, Hükümet başkanlığı ve Başkomutanlığı üstlenmesini sağlayan faaliyet alanını genişlettiğini, 1945 yılının, aynı zamanda, Yugoslavya'daki krallık rejiminin son bulmasının ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin de tescili olduğunu belirten Özden, Tito'nun Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti hükümetini, 1953'te Devlet Başkanı seçilmesine kadar uzanan ilk sekiz yılı kapsamında ele aldı. Bu süreçte Tito Yugoslavyası'na ilişkin -Türk Basını ağırlıklı olmak üzere- yazılanları ve Balkanlara dair gündemi de değerlendirdi.

Özden'in ardından Nevin Yurdsever Ateş, "İki Dünya Savaşı Arasında Balkan Antantı'na Yol Açan Gelişmeler ve Lider Ziyaretleri" başlıklı bildirisini sundu. Ateş sunumunda Yunanistan Başbakanı Venizelos'un 1930 ve 1933 yıllarında Türkiye'ye ve Başbakan İsmet İnönü'nün ve dış işleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 1931 yılında Yunanistan'a yaptıkları ziyaretleri ve bunların siyasi ve diplomatik sonuçlarını değerlendirdi. 1934 yılında kurulan Balkan Antantı'nın kuruluş sürecini, amacını ve ikinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte sona ermesini de ayrıntılı bir şekilde aktardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ateş'in ardından Yasemin Doğaner, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlarda Gençlik Teşkilatları –Macaristan ve Yugoslavya Örneği" başlıklı bildirisini sundu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yıkılmasıyla ortaya çıkan devletlerden Macaristan ve Yugoslavya, imzaladıkları ağır barış anlaşmaları ile özellikle ordudaki asker sayısının kısıtlanmasının bir sonucu olarak bu ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak ama aynı zamanda uluslaşma sürecinde önemli bir işlev gören gençlik teşkilatları kurduklarını aktaran Doğaner, Macaristan'da *Levente*, Yugoslavya'da *Sokul* adıyla teşkilatlanan bu gençlik örgütlerinin, iki savaş arası dönemde hem halktan, hem de hükümetlerinden sağladıkları destek aracılığıyla kısa sürede sayıları yüz binlerle anılan geniş organizasyonlara ulaştıklarını belirtti. İki savaş arası dönemde şekillenen bu tür teşkilatların örgüt yapıları, işlevleri ve etki alanları, ulus devletlerin inşası sürecinde her ülkede farklı seyirler gösterdiğine işaret eden Doğaner, Türkiye ile anılan iki Balkan devleti arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler çerçevesinde İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda bir yaklaşım farkının bulunduğunu, anti revizyonist blokta yer alan Türkiye'nin barışçı, bağımsız, ittifak sistemlerini dikkate alan tavrına karşın, komşu ülkelerdeki irredantist yapının tüm politikalarında bu tavrın etkili olduğuna dikkat çekti. Bu teşkilatları buna en tipik örnekler olarak gösteren Doğaner, 1930'lar Avrupa'sında yaklaşan savaş tehdidinin etkisiyle ortaya konulan ve kendisini askeri bir disiplin ve sıkı bir beden eğitimi ile gösteren organizasyonların kısmen Türkiye'de de yansımalarını bulduğunu, "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" düsturuyla aynı yıllarda Türkiye'de yetişen yeni neslin eğitiminde ulus devlet inşası sürecinde beden terbiyesine gerek okullarda, gerekse anılan kurumlarla benzer nitelikler taşıyan halkevlerinde özel bir önem verildiğini anlattı.

Doğaner'in ardından Mustafa Bıyıklı, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan Barışı İçin Harcadığı Çabalar ve Bunun Dünyadaki Etki Yansıma ve Algılanışına Bazı Örnekler (1929-1934)", Fatima Hoçin, "Dr. Aleksandar Tsane Zdravkovski'nin "Atatürk Peygamber" Kitabı ve Türk Dili Öğeleri" başlıklı bildirilerini sundular.

Levent Şahverdi Arşivi

Kısa bir çay-kahve arasından sonra üçüncü oturumlara geçildi. Nevin Yurtsever Ateş yönetimindeki *Birinci Salonda* Tahir Kahhar, "Semerkant Gazetesinde Türkiye ve Balkanlar Konusunun Yansımaları" başlıklı bildirisini sundu. Çarlık hükümeti basınında ve Türkistanlı`ların milli yöndeki gazetelerinde Türkiye-Balkanlar konusunun yansımalarını ele alan Kahhar, hükümetin ''Türkistan Vilayetinin Gazetesi''nde yayınlanan ''Türkiye Hakkında'', ''Türkler Tarafından Makedonyalı`ların silahsızlandırılışı'', ''Türk Balkanları ve Arap Ülkeleri'', ''Türkiye'nin Bugünlerdeki Durumu'' gibi başlıklarla yayınlanan makalelerde konunun Rusya siyasetine uygun olarak nitelendirildiğini bildiren Kahhar, Buhara`da yayınlanan ''Turan'' gazetesinde ise konuya tarafsız bakıldığını söyledi. ''Semerkant'' gazetesindaki konuyla ilgili makaleleri ve haberleri de tahlil ederek konunun o dönemdeki ve bugünkü önemi üzerinde durdu.

Kahhar'dan sonra Genç Osman Geçer, "Edhem Ruhi Balkan ve "Balkan" Gazetesi", adlı bildirisini sundu. Geçer, Balkanlarda yaşayan Müslüman Türklerin Türkiye ile olan münasebetlerini sağlam bir zeminde devam ettirmeye çalışan önemli bir yayın organını tanıttı. 8 Aralık 1905 yılından itibaren Filibe'de yayınlanmaya başlayan *Rumeli* gazetesinin eki olarak 22 Temmuz 1906 yılında çıkarılmaya başlanan *Balkan* gazetesinin daha sonra müstakil bir yayın organına dönüşerek, *Balkan* adıyla 1920'ye kadar da yayın hayatını sürdürdüğünü belirten Geçer, Balkanlar ve Rumeli başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasında yaşanan siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel ve edebî faaliyetlere gazetenin sayfalarında yer verildiğini söyledi. Edhem Ruhi (Balkan) tarafından çıkarılan *Balkan* gazetesinin Balkanlar tarihinin en zorlu günlerinde Türkçe bir yayın organı olarak önemli bir görev üstlendiğini ortaya koyan Geçer, bütün bu özellikleri dolayısıyla da *Balkan* gazetesinin hem Osmanlı, hem de Cumhuriyet dönemi için önemli bir hazine olduğunu vurguladı.

Geçer'den sonra Ayşegül Altınova, "Ethem Nejad'ın "Yeni Fikir" Dergisi'ndeki Yazılarının Balkanlardaki Türkçülük Hareketlerindeki Rolü" başlıklı bildirisini sundu. Osmanlı Devleti'nde öğretmen ye-

Levent Şahverdi Arşivi

tiştirme ihtiyacının bir sonucu olarak başta İstanbul olmak üzerinde bazı önemli merkezlerde Darülmuallimînler açıldığını, bu mekteplerden birinin de Manastır'da açıldığını, Manastır Darülmuallimînin de Balkan Savaşlarından önce çıkarmaya başladığı "Yeni Fikir" dergisi ile gerek Manastır'da, gerekse Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında önemli hizmetler verdiğini, eğitim ve sosyal bilimler alanında katkılarda bulunduğunu belirten Altınova, Bu derginin çıkmasını sağlayanlardan biri ve aynı zamanda mektebin müdürü olan Ethem Nejad'ın, dergide eğitimle ilgili pek çok konuyu ele alan yazıları olmakla birlikte, Türkçülük, milliyetçilik, vatanseverlik gibi o dönem Rumeli coğrafyasının içinde bulunduğu siyasi durum açısından son derece önemli konularda yazıların da yer aldığını söyledi. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Manastır'da çıkarılan bu dergide, Ethem Nejad'ın Türkçülük ve milliyetçilik konularını içeren makalelerini değerlendirerek bunun toplumdaki etkilerinin üzerinde durdu.

Altınova'dan sonra Bestami S. Bilgiç, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Bunu Kullanması (1985-1994)" başlıklı bildirisini sundu. Bilgiç sunumunda; "Pontus sorununun" 1980'lerin ortalarından itibaren ortaya çıkışından 1994 yılında Yunan parlamentosunun "Pontus Soykırımı"nı tanıması arasındakı dönem ve gelişmeleri analiz etti.

Bilgiç'ten sonra Ayşe Özkan, Necdet Hayta ile birlikte hazırladıkları "Sırbistan İdaresine Geçtikten Sonra Niş'teki Türk Emlakı Meselesi" başlıklı bildirisini sundu. Berlin Antlaşması ile Sırbistan'a verilen yerlerden biri olan Niş'te Sırp hakimiyetinin başlamasıyla beraber Müslümanların şikayetlerinin de başladığını, Berlin Antlaşması'nın 35. ve 39. maddeleri ile Müslümanların hakları güvence altına alınsa da, uygulamada bu hakların kağıt üzerinde kaldığını, Sırp idaresinin Niş'teki Müslümanların evlerine el koyarak, çeşitli bahanelerle yıktığını belirten Özkan, 3 Şubat 1880'de ise bir diğer şikayet konusu olan Toprak Kanunu çıkarıldığını ve Toprak Komisyonları kurularak Müslümanların topraklarının satıldığını söyledi. Gerek Toprak Kanunu'nun çeşitli maddeleri ve gerekse Toprak Komisyonları'nın uygulamalarının şikayet konusu olduğunu, buna karşın

Levent Şahverdi Arşivi

1882'de Müslüman toprak sahiplerine tazminat ödenerek bu konunun kısmen çözüldüğünü anlatan Özkan, ancak Niş'ten göç eden ve Niş'te bıraktıkları mülklerinin tazminatını alamayan Müslümanların şikayetlerinin 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde bile çözülmeden devam ettiğini vurguladı.

Özkan'dan sonra Musa Qasımlı, "1920-1922 Yıllarında Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan Politikasına Türkiye'nin Yaklaşımı (Azerbaycan ve Rusya Arşiv Materyalleri Işığında)" başlıklı bildirisini sundu. 1920 yılı Nisan ayında Azerbaycan'ı işgal ederek bağımsızlığına son veren Bolşevik Rusya'nın amansız bir politka izlemeye başladığını, Azerbaycan hükumetinin haklarını elinden aldığını, doğal servetlerini ve malını, mülkünü merkeze götürdüğnü, komünist kılığına giren Ermenilere, Azerbaycan aydınlarını öldürtüğünü belirten Qasımlı, bu durumun müttefik olan Kemalist Türkiye ve Bolşevik Rusya arasında yapılan çeşitli görüşmelerde ciddi bir şekilde ele alındığını söyledi. Türkiye hükumetinin Azerbaycan vatandaşlarının haklarının çiğnenmesini engellemeye yönelik girirşimlerini Rusya ve Azerbaycan arşivlerindeki belgeleri esas alarak ayrıntılı birşekilde analiz etti. Özellikle 1920'li yılların ilk yarısı itibariyle kullandığı arşiv belgelerini, Türkiye'de o dönemde yayınlanmakta olan gazete haberleriyle bir anlamda teyit ederek Türkiye'nin Rusya ile müttefik olmasına ragmen, Rusya'da yaşayan Türk ve digger müslüman halklara karşı yürütülen sert politikaya sürekli itiraz ettiğini sergiledi.

Alemdar Yalçın yönetimindeki *İkinci Salonda*; Nuri Köstüklü, "Türk Elçilik Raporlarına Göre Atatürk Dönemi Arnavutluk –Türkiye İlişkilerine Dair Bazı Tespitler" başlıklı bildirisini sundu. Köstüklü sunumunda, Türk elçilik raporlarına yansıyan Atatürk dönemi Arnavutluk Türkiye ilişkilerini ele alarak analiz etti. Arnavutluk - Türkiye arasında Büyükelçilik seviyesinde ilk diplomatik ilişkilerin başladığı Şubat 1926'dan Atatürk'ün vefatına kadar geçen sürede Tiran'da 5 Büyükelçi ve 3 maslahatgüzarın görev yaptığını aktaran Köstüklü, Atatürk Dönemi olarak adlandırabilecek bu 12 yılda, Türk- Arnavut ilişkileri çerçevesinde Elçilik raporlarına yansıyan

Levent Şahverdi Arşivi

belli başlı konuları; Arnavutluk'un İtalya ile olan problemleri, ilişkileri ve bunun Türkiye'ye etkileri, Arnavutluk'taki ekonomik kriz, Yugoslavya'nın kendi sınırları içindeki Arnavut ve Türkleri göçe zorlaması ve Balkanlar'daki Türk ve Arnavut azınlıkların durumu, İtalya-Yugoslavya yakınlaşması ve Balkanlar'ın denge ve istikrarında Türkiye'nin rolü, Türkiye'deki ekonomik kalkınma hamlelerinin Arnavutluk'a tesiri, Tiran'ın imarı meselesi ve Türk inkılabının Arnavutluk'taki etkileri olarak sıraladı. Bu konularda yoğunlaşan her iki ülke arasındaki ilişkilerde, 1928 ve 1936 yıllarında iki kez kırılma yaşanmışsa da bu durumun geçici olduğuna dikkat çeken Köstüklü, Atatürk döneminde olduğu gibi, bugün de tarihi ve kültürel bağlarla birbirine bağlı her iki kardeş ve dost ülkenin işbirliğinin gelişmesi, ülkelere büyük faydalar sağlamakla birlikte, Balkanlar'da istikrar ve barış için büyük önem taşıdığını değerlendirdi. Türk elçilik raporları ışığında Türkiye – Arnavutluk ilişkileri ayrıntılı olarak ele alan Köstüklü, önemli bazı tespitleri de ortaya koydu.

Köstüklü'nün andından Ömer Turan, "Atatürk Döneminde Balkanlarda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri" başlıklı bildirisini sundu. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ve yirminci yüzyılın ilk çeyreği arasındaki yarım asırlık dönemde, Balkan yarımadası tarihinin en yoğun askeri, siyasi ve dini çatışma ve rekabetine sahne olduğunu, İmparatorlukların parçalandığını, yeni devletlerin kurulduğunu, sınırlar ve yönetimlerin değiştiğini, siyasal, toplumsal ve ekonomik düzenlerin altüst olduğunu aktaran Turan, bu büyük değişikliklerin aktörlerinin ise çeşitli olduğunu, Balkanların içinden ve dışından, resmi, sivil pek çok kesimin, bu değişiklikleri yönlendirmek ve bu ortamdan yararlanmak istediğini, bu söz konusu kesimlerden bir tanesinin de Amerikan misyonerleri olduğuna işaret etti. The American Board of Commissioners for Foreign Missions isimli, dönemin en büyük Protestan misyonerlik kuruluşuna bağlı misyonerlerin 1850'li yıllardan itibaren Balkanlarda çalışmalarına başladıklarını ve Balkan Dağları'nın güneyini kendilerine çalışma alanı olarak seçtiklerini, hedef kitlelerinin Bulgarlar olduğunu, Filibe, Eski Zağra, Sofya ve

Levent Şahverdi Arşivi

Samokov belli başlı yerlerde istasyon merkezleri oluşturduklarını anlatan Turan, Bulgarların Fener Patrikhanesi'nden duydukları memnuniyetsizliği kendi lehlerine kullanarak, onları Protestanlaştırmayı amaçladıklarını, açtıkları okullarda Bulgar milliyetçi elitini yetiştirdiklerini, kitaplar bastıklarını, gazete ve dergiler çıkardıklarını, yürüttükleri tercüme, basın ve yayın faaliyetleriyle Bulgarca'nın bir kültür dili haline gelmesine önemli katkılarda bulunduklarını anlattı. Balkanlardaki faaliyetleri esnasında, Amerikalı misyonerlerin, Hristiyanlara ve bilhassa Bulgarlara büyük bir sempati gösterirlerken, Türk ve Müslüman topluluklara soğuk baktıklarını, bölgedeki Osmanlı hakimiyetine olumsuz yaklaştıklarını, ayrılıkçı hareketleri doğrudan veya dolaylı olarak destekledikleri anlatan Turan, Bu meyanda, Balkanlardaki gelişmeler ve faaliyetleri ile ilgili olarak Amerika'daki merkezlerine ve medyaya gönderdikleri mektup, rapor ve haberlerde de aynı tutumlarını sürdürerek, Amerika ve Batı kamuoyunu belli bir istikamette etkilediklerini ifade etti. Bu şekilde misyonelerin faaliyetini irdeleyen Turan ayrıca, Amerikan misyonerlerin gözüyle Balkanlar ve Balkanların Selanik, Manastır ve Sofya gibi önemli şehirlerini tanıttı, siyasal ve toplumsal yapıları hakkında bilgiler verdi.

Turan'ın ardından Tahir Kodal, "Atatürk Dönemi Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri ve Türk Havacılığı Hakkında Bilinmeyen Bir Kaynak: "Sabiha Gökçen'in Balkan Turne Notları" başlıklı bildirisini sundu. Balkan ülkeleri ile olan ilişkilerin daha da geliştirilmesini sağlamak, Türk havacılığında gelinen noktayı ve modern Türk kadınının yeni Türkiye'de neler yapabileceğini ve Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğini gerçekleştirmek amacıyla, Sabiha Gökçen'in 16-21 Haziran 1938 tarihleri arasında Balkan turnesine çıktığını aktaran Kodal, Gökçen'in bu seyahat esnasında Yunanistan'ı, Bulgaristan'ı, Yugoslavya'yı, Romanya'yı ziyaret ettiğini, bu ülkelerin havacılık federasyon temsilcileriyle görüşmelerde bulunduğunu, Türkiye'ye döndükten sonra bu ziyaretlerini 1 Temmuz 1938'de rapor haline getirerek Başbakanlığa sunduğunu anlattı. Sabiha Gökçen tarafından

Levent Şahverdi Arşivi

yazılan ve Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan bu raporun, Sabiha Gökçen'in anıları da dahil olmak üzere, bu güne kadar yazılan eserlerde olduğu gibi yer almadığını belirten Kodal, öncelikle Sabi Gökçen hakkında çok kısa bilgi verdi daha sonra da "*Sabiha Gökçen'in Balkan turne notları*"na ilişkin bilgileri aktardı.

Kodal'ın ardından Halil Özcan, "TBMM Hükümeti ile Arnavutluk Arasında İmzalanan Gizli Anlaşma ve Bu Anlaşmanın Sonuçları" başlıklı bildirisini sundu. Milli Mücadele sürecinde TBMM Hükümetinin, bir taraftan geniş cepheli saldırılar karşısında kendi bağımsızlık mücadelesini verirken, diğer yandan da savunma cephesini genişleterek, halkının çoğu Müslüman olan Arnavutluk'un bağımsızlık mücadelesine de destek vermeye çalıştığını aktaran Özcan, bu kapsamda TBMM Hükümeti temsilcisiyle Arnavutluk Hükümeti temsilcileri arasında İstanbul'da 12 maddelik gizli bir anlaşma imzalandığını, İstiklâl mücadelesi döneminde TBMM Hükümetiyle Arnavutluk Hükümetinin arasındaki ilişki ve dayanışmanın, bu anlaşmaya uygun olarak yürütüldüğünü belirtti. Gizli anlaşmaya göre, TBMM Hükümetinin Arnavutluk'un milli hedeflerine ulaşması için gerekli desteği vererek Türk devletinde görevli Arnavut kökenli asker ve memurları Arnavutluk'a göndermeyi, bunun karşılığında ise Arnavutluk Hükümeti bir yıldan daha kısa bir süre içerisinde üç tümen teşkil ederek bir tümeni Yunanistan sınırında konuşlandırmayı ve buradan çeteler teşkil ederek Yunan topraklarına göndermeyi taahhüt ettiğini ortaya koyan Özcan, bu anlaşma çerçevesinde Arnavutluk hükümetini, İzmir'de ikamet etmekte olan emekli Erkanı Harp Miralayı Selahattin Saip Beye Harbiye Nazırlığı (Savunma Bakanlığı) görevini teklif ettiğini, Selahattin Bey de TBMM Hükümeti Başkanı Mustafa Kemal Paşanın onayı ve talimatıyla bu görevi kabul ederek, 1921 yılı Ocak ayının başında Arnavutluk'a gittiğini anlattı. Arnavutluk'a bu dönemde Türkiye'den birçok Arnavut kökenli asker ve sivil memurun da gittiğini belirten Özcan, Anadolu'dan Arnavutluk'a giden Albay Hamdi ve Selahattin Beylerin gayretleriyle oluşturulan düzenli Arnavut ordusunun, Sırp ve özellikle Yunanistan sınırlarında etkili olduğunu, bunun sonucunda da Yunanistan'ın, Ar-

Levent Şahverdi Arşivi

navutluk sınırında daha fazla kuvvet bulundurmak mecburiyetinde kaldığını, bu durumun, Yunanistan'ın Anadolu'da (Sakarya Savaşı'nda) yenilmesini kolaylaştırdığı gibi nitekim gelişmeden sonra Yunanistan'ın, Anadolu'ya daha fazla kuvvet gönderebilmek için Arnavutluk işgalinden vazgeçmek zorunda kaldığını iddia etti. Söz konusu gizli anlaşmanın İstiklâl Mücadelesi sonrasını kapsayan maddeleri Türkiye ile Arnavutluk'un siyasi geleceğini belirleyecek olması açısından önemli gören Özcan, Türkiye siyasî rejimini bu doğrultuda belirlerken Arnavutluk hükümetlerince bu anlaşma uygulanmadığı için ülkenin bir türlü siyasi istikrarına kavuşamadığını değerlendirdi. Dönemin Mısır, Bulgar ve Yunan basınında, TBMM Hükümetiyle Arnavutluk arasında bir anlaşma yapıldığından bahsedildiğini belirten Özcan, ancak anlaşmanın tam metninin bugüne kadar hiç bir yerde yayımlanmadığına dikkat çekti

Özcan'ın ardından Elısabed Machıtıdze, "Bağımsız Gürcistan'ın ilk Diplomatik Misyonu ve Mustafa Kemal Atatürk" başlıklı bildirisini sundu. Arkasından Songül Alşan, "Atatürk Döneminde, Tasavvufi Hoşgörüde Balkanlar'da "Melamiler" ve Türkiye ile İlişkileri" başlıklı bildirisini sundu. Osmanlı Devleti'nde 1389'dan sonra gelişen "Balkanlar'da Kalıcılık" fikrinin, Osmanlı Devlet'inin olmazsa olmazları arasında yer aldığını, bu fikrin temellerini oluşturup üzerine inşa edilecek "Osmanlılık" etrafında özgürce sosyal hayatın dokunulmazlığının muhafaza altına alındığını Sosyal, ekonomik, dini uygulamalarında Osmanlı Devletinin hep "Pax Ottoman" anlayışı ile hareket ettiğini, tasavvufi uygulamalar ile dini yayılmacılığı Balkanlar'da içselleştirerek oturtmaya çalıştığını aktaran Alşan, bu politikaların, Balkanlar'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını engelleyemese de bir temel oluşturduğunu anlattı. Atatürk Döneminde Balkanlar ile olan ilişkiler devamlı siyasi ve ekonomik açıdan değerlendirmeye tabi tutulduğunu, bir Osmanlı geleneği olan tasavvufi yaklaşımlar ve "Melamiler"in pek fazla dillendirilmediğini belirten Alşan, Cumhuriyet Döneminde, Balkanlar'da tasavvufi uygulamaları, yaklaşımları "Melamiler" örneğinden hareketle değerlendirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Temuçin Faik Ertan yönetimindeki *Üçüncü Salonda* Mustafa Budak, "Paris Konferansı Sürecinde (22 Mart -10 Nisan 1922) İtilaf Devletleri'ne Sunulan Batı Trakya ile İlgili İki Muhtıra" başlıklı bildirisini sundu. Budak bu sunum kapsamında, esas itibariyle kadim bir Türk ve İslam yurdu olan Batı Trakya hakkında 22 Mart 1922'de başlayan Paris Konferansı sırasında Batı Trakyalı aydınlar tarafından hazırlanmış ve İtilaf Devletleri'ne sunulmuş olan iki muhtırayı değerlendirdi. Bu iki muhtıradan birincisinin Haydar Bey tarafından yazıldığını, Balkan harbinden itibaren Batı Trakya'yı coğrafya, nüfus, emlak, maddî kültür eserleri açısından değerlendiren bir niteliğe sahip olduğunu aktaran Budak, Haydar Bey muhtırasının en temel özelliğinin, Wilson ilkeleri gereğince Batı Trakya'nın Edirne vilayetinin ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğinden hareketle halk oylamasına taraftar olduklarının beyanı olduğuna işaret etti. Yine Batı Trakyalı bir aydın olan Tahir Lütfi Bey tarafından kaleme alınmış olan ve Edirne Vilayeti-Şarki Trakya- adını taşıyan ikinci muhtıra ise giriş, milliyet, hars ve iktisat ara başlıklarına sahip olarak Batı Trakya'nın Edirne vilayetine yeniden katılmasını talep eder nitelikte olduğunu belirten Budak, bu iki muhtıranın içerik analizini yaptı.

Budak'ın ardından Biljana Popovska – Ivanka Dodovska, "1919 Paris Barış Konferansı ve Türk Milli Hareketi" başlıklı bildirisini sundu. Arkasından Cemal Avcı, "Atatürk'ün Tarih Öğretmeni Mehmet Tevfik Bey'in Kaleminden Manastır" başlıklı bildirisi ile devam edildi. Atatürk'ün fikirlerinin oluşması sürecinde, Makedonya'nın öneminin büyük olduğunu vurgulayan Avcı, Manastır Askeri İdadisindeki öğretmeni Mehmet Tevfik Bey'in dersleri ve modern tarih anlayışı ile Atatürk'e büyük katkıda bulunduğunu anlattı. Önce Mehmet Tevfik Beyin hayatını kısaca özetleyen Avcı, özellikle Sultan Mehmet Reşat'ın Manastır'ı ziyaret etmesi münasebetiyle 1911'de yazdığı "Manastır Tarihi" adı eseri üzerinde durdu. Söz konusu kitaptan yola çıkan Avcı, Manastır'ın tarihini ve Osmanlı Devleti'nden koparılmadan önceki yapısını sayılarla aktardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Avcı'dan sonra Şaduman Halıcı, "Kızılay Arşivine Göre II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Yunanistan'a Dostluk Köprüsü Umudun Adı: Kurtuluş ve Dumlupınar" başlıklı bildirisini sundu. II. Dünya Savaşı sırasında Alman işgaline uğrayan Yunanistan'ın 20. yüzyılın en sert kışı ile yüz yüze kaldığını, hava koşullarının zaten kendi kendine yetme gücünden yoksun olan Yunanistan'ı dışa bağımlı kıldığını aktaran Halıcı, dostluğun ve komşuluğun gerektirdiği sorumluluğu Türk Kızılayı'nın yüklendiğini belirtti. Halıcı sunumunda; Türkiye'de kişi, kurum ve kuruluşların başlattığı yardım kampanyaları, Türk vatandaşı olan Ermeni ve Rumların soydaşlarına destekleri, Ermeni Patrikhanesinin girişimleri, Kızılay tarafından oluşturulan "Yunanistan'a Yardım Misyonu"nun Yunan halkına umut olacak seferleri, Yunan Kızılayı ile Türk Kızılayı arasındaki ilişkileri ele aldı. Ayrıca, Kurtuluş ve Dumlupınar vapurlarının savaş koşulları nedeniyle karşı karşıya kaldığı tehlike ve sıkıntıları da değerlendirerek, bu çerçevede vapurların hangi seferlerde ne taşıdıkları, Soupe Populaire adı verilen aşevleri ve faaliyetleri, nakliye araçlarının yokluğu nedeniyle karşı karşıya kalınan yerel ve diplomatik sorunlar üzerinde durdu.

Halıcı'nın ardından Roza Abdikulova, "Rus Kaynaklarına Göre Türkiye Cumhuriyeti", AndrejIlıev – Drage Petreskı, "Atatürk'ün Makedonya'daki Askeri ve Siyasi Faaliyetleri" başlıklı bildirilerini sundular.

Yaşar Akbıyık yönetimindeki *Dördüncü Salonda* Mesut Çapa, "İkinci Meşrutiyet'ten Günümüze Balkanların Ders Kitaplarındaki Yeri: Balkan Savaşları Örneği" başlıklı bildirisini sundu. Büyük felaket ve kayıplarla sonuçlanan Balkan Savaşları konusuna, Meşrutiyet döneminde okulların tarih programlarında yer verildiğini, 1913'ten itibaren Mekâtib-i İbtidaiyeler (ilkokullar)'in birinci, ikinci ve üçüncü devrelerin ikinci sınıflarında ve Dârülmuallimat (Kızöğretmen okulu)'ta dördüncü sınıf öğrencilerine Balkan muharebesinin anlatıldığını aktaran Çapa, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, ilköğretim ve lise tarih kitaplarında Balkan Savaşlarının farklı

Levent Şahverdi Arşivi

bir şekillerde ele alındığını, Fuat Köprülü'nün "Millî Tarih"lerinde, İhsan Şerif (Saru)'in "Çocuklara Tarihi Osmani"sinde, Ahmet Halit (Yaşaroğlu)'un "Bizim Tarih"inde ve Ali Reşat'ın "Asr-ı Hâzır" tarihinde Balkan Savaşlarından bahsettiklerini, daha sonraki tarihlerde bu konuya İnkılâp Tarihi kitaplarında yer verildiğini söyledi. Balkan Savaşlarının öğretiminde yararlanılabilecek pek çok kaynağın (anı, günlük, fotoğraf, tablo, arşiv belgesi) bulunduğunu belirten Çapa, İkinci Meşrutiyet'ten günümüze Balkanlar konusu kapsamında, özellikle Balkan Savaşlarının ders kitaplarındaki yeri (bilimsellik, üslup, kullanılan görseller vb.)'ni değerlendirdi. Ayrıca, Tarih öğretim metotları çerçevesinde Balkan Savaşı'yla ilgili kaynak ve materyallerden örnekler verdi.

Çapa'nın ardından Shener Bilalli ve Mehmet Şahingöz'ün birlikte hazırladıkları "Balkanlar'da Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Kitaplarında "Osmanlı-Türk" İmajı" başlıklı bildirisi ile devam edildi. Bildiri kapsamında; Osmanlının Balkan topraklarından çekilmesinden bu yana bir türlü bitmek bilmeyen siyasi ve kültürel mücadelede eğitimin önemli bir vasıta olarak kullanılmakta olduğunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllar sonra bile günümüz Balkanlarında bıraktığı izlerin yanlış anlaşılması veya anlatılmasının, bilerek veya bilmeyerek yanlış öğretilmesinin, geleceğin inşası bakımından sorunlu bir alan yarattığına dikkat çekildi. Balkanlar'daki tarih kitaplarında oluşturulmuş Osmanlı imajının Balkanlarda, bilhassa öncelikle kendini Osmanlı hisseden unsurları ve özellikle Osmanlı kavramı ile özdeşleştirilen Türkleri derinden etkilediği, değişik kimlik ve kültürel sıkıntıların doğmasına zemin hazırladığı vb. konular değerlendirildi.

Bilalli'nin ardından Rukiye Hacı, "Çin Tarih Ders Kitaplarında Atatürk ve Milli Mücadele" başlıklı bildirisini sundu. ardından Edina Solak'ın "Bosna-Hersek'te Okutulan Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi Üzerine Düşünceler" ve Bedrettin Koro'nun, "Kosova Cumhuriyeti İlköğretim Okullarının Tarih Dersi Müfredatı ve Ders Kitaplarında Mustafa Kemal Atatürk" başlıklı bildirileri ile devam edildi. Bu oturum Fehmi Agca'nın sunduğu "Mustafa Kemal Kitabı

Levent Şahverdi Arşivi

"Taktik Tatbikat Gezileri" Üzerine Düşünceler" başlıklı bildirisi ile tamamlandı.

Recep Kılıç yönetimindeki *Beşinci Salonda* Önder Göçgün, "II. Meşrutiyet Öncesi Manastır'dan Başlayan ve Cumhuriyet Sonrası Ankara'ya Uzanan Çizgide: Atatürk, Edebiyat ve Hitabet Sanatı" başlıklı bildirisini sundu. Güzel sanatların önemli bir kolunu oluşturan edebiyat, yazılı veya sözlü eserlerle fertlerin gerek duygu, gerekse düşünce yönünden gelişip olgunlaşmasını, insanlar ve olaylar karşısında vicdanî anlayış çerçevesinde isabetli, yerinde kararlar vermesini, bu bağlamda, toplumların da ilerleyip yükselmesini sağladığını belirten Göçgün, dolayısıyla, edebiyat ile insanı, varlığının bilincine erdirerek onu iyiye, güzele doğruya ulaştıran terbiye, eğitim, hatta her türlü yönetim biçimi arasında çok sıkı bir ilişki, kopmaz bir bağın var olduğunu iddia etti. Edebiyatın, aynı zamanda bir milletin millî duyuş ve düşünüşle kaynaşıp bütünleşmesinde ve ortak görüşlerin, heyecan ve anlayışların ifadesinde aktif fonksiyonlar, işlevler üstlendiğini aktaran Göçgün, diğer yandan milletlerin, edebiyatlarının mükemmeliyeti, üstünlüğü ölçüsünde büyüklük ve değer kazandıklarını, onun için de, edebiyat ile milliyetin, vatan coğrafyasında bir bütünün birbirinden ayrılmaz parçaları olduğunu, her milletin kişiliğini oluşturan millî değerlerin, büyük ölçüde edebiyata yansıyarak, orada ifadesini bulduğunu aktardı. Edebiyatın, hem diksiyonun, konuşmanın, sözlü anlatımın, nihayet hitabet sanatının ve hem de yazmanın, yazılı anlatımın metotlarını verdiğini, becerisini kazandırdığını, anlatan Göçgün, İşte edebiyatın bu temel nitelik ve özelliklerini, hitabet başta olmak üzere derinden kavramış bulunan büyük önder Atatürk, onu, "askerlik gibi yüksek idealist bir meslek için bile uyandırıcı, hedeflendirici, yürütücü ve nihayet fedakâr ve kahraman yapıcı" aktif bir unsur, canlı bir etmen sayarak, "her türlü insan toplumu ile bu toplumun, o gününü ve geleceğini koruyan ve koruyacak olan her kuruluş için en esaslı terbiye, eğitim vasıtalarından biri" kabul ettiğini belirtti. Bu anlayış doğrultusunda Atatürk'ün, II. Meşrutiyet öncesinde 1895 yılında girdiği Manastır Askerî İdadisin-

Levent Şahverdi Arşivi

den itibaren edebiyatın daha ziyade şiir ve hitabet yönü ile ilgilendiğini iddia eden Göçgün, O'nun şiiri, -tıpkı çok sevdiği Namık Kemâl gibi- vatan ve millet yolunda heyecan uyandırıcı bir sanat kabul ettiğini, hayranlıkla takdir ettiği ve fikirlerinden yararlandığı Tevfik Fikret gibi de, gene şiiri bilim ve vicdan hürriyetinin kazanılmasında, korunup geliştirilmesinde son derece etkin bir faktör olarak gördüğünü, O'nun edebiyat ile ilk ciddî temasını burada, yani Manastır Askerî İdadisinde iken olduğunu aktardı.

Göçgün'ün ardından Muammer Nurlu, "Romence'de Türkçe Kelimeler" başlıklı bildirisini sundu. Ardından Seçil Özyiğit Nermin Yazıcı ile birlikte hazırladıkları "Çağdaş Balkan Şiirinde Tarihsel Olayların Metaforik Görünümleri" başlıklı bildirilerini sundular. Aristoteles'ten günümüze kadar bir süs ya da sadece bir dil meselesi olarak algılanan metafora (Yunanca metaphora; benzetme, teşbih, eğretileme, istiare, deyim aktarımı, mecâz), son yarım yüzyılda bilim felsefecileri ve dilin toplumsal kullanımı konusunda inceleme yapanların daha kuşkucu biçimde yaklaşmakta olduklarını, günümüzde, fiziksel bir sürecin ya da toplumsal bir olgunun zihinsel bir modelini oluştururken, düşünmenin tek yolunun metaforlarla düşünmek olduğu kabul edilmeye başlanmıştır diyen Yazıcı, çağdaş metafor teorisinin de, metaforun sadece bir dil, sözcük sorunu olmadığını; insanın düşünme sürecini, zihinsel etkinliğini yönlendiren, biçimlendiren, yapılandıran bir araç olarak ele alınması gerekliliğini ortaya koyduğunu aktardı. Metaforun, bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmek olduğunu söyleyen Lakoff ve Johnson tecrübelerimizi yapıya kavuşturan bir etkinlik olarak metaforun, gerçekliği kurmadaki işlevine dikkat çeker ve insanın düşünme sürecinin metaforik olduğunu belirttiğini, metafor kullanımının, genel olarak dünyayı kavrayışımıza yardım eden bir düşünme ve görme biçimi olduğunu iddia eden Yazıcı, edebi türlerin en temel ve en özerk dil kullanımını içeren şiirlerde, çağdaş Türk Balkan şairlerinin eserlerinden yola çıkarak, bu coğrafyanın yaşadığı tarihsel olayların edebiyat alanına nasıl yansıdığı üzerinde durdu. Yazıcı ayrıca, şiir dilinin

Levent Şahverdi Arşivi

uzlaşımları içinde, tarihsel gerçekliği algılamada ve inşa etmede Balkan coğrafyasında yaşayan ve Türkçe yazan çağdaş Türk şairlerinin eğilimlerini betimlenmeye çalıştı.

Yazıcı'nın ardından Rustam Izmaylov, "Rus Sinemasında Yeni Türkiye'nin Resmi" ve Bülent Arı, "Anadolu'da ve Makedonya Türklerinde Doğumla İlgili Uygulamaların Benzer Yönleri" başlıklı bildirilerini sundular. Daha sonra Adem Sağır, "Bir Döneme Türkülerden Bakmak: Vatan ve Gurbet ve Özlem sarmalında Atatürk'ün Dinlediği Rumeli ve Balkan Türkülerinin Sosyolojik Analizi" başlıklı bildirisini sundu. Türkülerin, bir toplumun tarihsel hafızasından üretilmek ve üretildiği dönemi yansıtmak gibi özelliklerinin olmasının yanında, coğrafyaya ya da mekana kimlik verme açısından da önemli birer halk kültürü öğeleri olarak nitelendiren Sağır, ayrıca bu işlevinin yanında, türkülerin değişik şekillerde toplumun her köşesine yayıldığı ve çeşitli bölgelerde farklı biçimlerle güncellenerek uzun bir süre varlığını devam ettirdiğini söyledi. Sunumunun kuramsal temellerini türküler ve türkülerin toplumla ilişkisine dayandıran sağır, kendisine örneklem olarak Atatürk'ün dinlediği Rumeli ve Balkan türkülerini seçtiğini, bu türkülerin seçilmesindeki temel kaygıyı da, Atatürk'ün yaşadığı imparatorluk Türkiye'sinin *"Rumeli ve Balkan topraklarındaki çöküşünü yansıtıyor"* ve *"bir döneme ayna tutuyor"* olması olarak açıkladı. Ayrıca bu türkülerin kimi zaman kahramanlık, kimi zamansa vatan özlemini ifadelendiren kültürel motiflerden oluşması, onları bir dönemin sosyolojik derinliğini ve toplumsal algılama biçimlerini yansıtması açısından da önemli kıldığını aktaran Sağır, Balkanlar ve Rumeli'nin temel alınmasındaki kaygı, bölgenin 20. Yüzyıldaki milliyetçilik akımının en yoğun etkilediği yer olması ve en yoğun siyasi-sosyal çekişmelerin bölge üzerinde yaşanmış olmasıdır dedi. Bu kapsamda Atatürk'ün de çoğunlukla dinlediği, bir dönemin tarihini, acısını ve vatan özlemini yansıtan *"Vardar Ovası, Kırmızı Gülün Alı Var, Alişmin Kaşları Kara, Selanik Türküsü, Atladım Bahçene Girdim, Köşküm Bar Deryaya Karşı ve Şahane Gözler Şahane, Tu-*

Levent Şahverdi Arşivi

na Nehri, Debreli Hasan" gibi temel türkülerin içeriklerini ve ortaya çıkış süreçlerini değerlendirdi. Önce tarih sosyolojisi bağlamında Osmanlı'nın son dönemiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerini analiz ederek, özellikle 1908 ile 1938 yılları arasında 30 yıllık bir zaman zarfında yaşanan toplumsal bunalımların sosyolojik analizini yaptı. Daha sonra *"türkülerin, toplumların hafızası ve duygu yansımaları"* olduğu düşüncesinden hareketle bahsi geçen tarihsel süreçte üretilen Türkü dünyasına değindi, olaylar arası ilişkilerin daha rahat anlaşılması açısından Atatürk'ün dinlediği *"Çankaya Atatürk Müze Köşkü'nde bulunan 271 adet plak ve Atatürk'ün "Beyaz Tren"deki seyahatleri sırasında dinlediği plaklar arasından seçilerek hazırlanan"* koleksiyondan seçilen Balkan ve Rumeli türkülerini, içerik analizine tabi tuttu.

Bu oturumlarla birlikte Kongrenin Üsküp programı tamamlanmış oldu.

Manastır'a Hareket

Kongrenin üçüncü günü sabahı Osmanlı yenileşmesinde önemli bir yere sahip olan Manastır (Bitola)'ya hareket edildi. Yolculuk sırasında Köprülü (Veles) ve Pirlepe şehirleri uzaktan görüldü. İki saatlik bir yolculuktan sonra Manastır'a varıldı. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran bir çok aydının devrimci fikirlerini edindiği şehir olan Manastır'da öncelikle Atatürk'ün okuduğu *Askeri İdadi* binası ziyaret edildi. İlk bakışta Binanın korunduğu gözlemlendi. Atatürk'ün, 1896-1899 yılları arasında eğitim gördüğü okulun üst kattaki bir bölümü Mustafa Kemal Atatürk'e ayrılmıştır. Bu bölüm Türkiye Cumhuriyeti Manastır Fahri Konsolosu merhum Mithat Enver Cemal'in girişimi ile *Atatürk Anı Odası* olarak düzenlenmiş ve 3 Ekim 1998'da Süleyman Demirel ile Makedonya Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov tarafından açılmıştır. Türk-Makedon dostluğunun en güzel örneklerinden biri olan *Atatürk Anı Odası*'nda, büyük önderin balmumu heykeli, büstü ve bazı eşyaları ile hayatı, katıldığı savaşlar, devrimleri, veciz sözlerini içeren bilgiler, fotoğraflar ve Atatürk ile

Levent Şahverdi Arşivi

ilgili Türkçe ve diğer dillerde yayımlanmış kitap, broşür ve dergiler sergilenmektedir. Atatürk'ü tanıtıcı film ve belgesellerin Türkçe, İngilizce ve Makedonca izlenebildiği sistemin de bulunduğu odada, ışıklı panolarla Büyük Taarruz, Sakarya Meydan Muharebesi, Çanakkale Savaşı anlatılmaktadır. Atatürk'ün, eğitimi sırasında aldığı notların da sergilendiği odada, ziyaretçilerin duygu ve düşüncelerini ifade ettikleri anı defteri de bulunuyor. Binanın diğer kısımlarının ise *Makedon Milli Müzesi* olarak düzenlendiği görüldü. Ayrıca, bu binanın bahçesinde *Dame Gruev'*in (1871-1906) büstü yer almaktadır.

Tarihi binadan sonra kentin ana caddesi Şirok'da yürüyüşe çıkıldı. Sağlı sollu Paris tarzı kafelerin olduğu caddeden ilerleyerek Atatürk'ün ilk aşkı olan Eleni'nin evinin önünden geçildi. Bitola'nın 1382 ile 1912 yılları arasında yani tam 530 yıl Osmanlı egemenliğinde kalmış olmasının etkileri şehre şöyle bir göz atınca hemen kendini gösterdiği gözlemlendi. Nitekim şehirde günümüze kadar ayakta kalabilen hala birkaç Osmanlı eserinin bulunduğu mekanlar gezildi. Osmanlılar döneminden kalma şehri ikiye ayıran çayın her iki yakasında yer alan camiler görüldü. Her iki cami de ibadete kapalıydı. Bunlardan biri 1506 yılında yapılan İshak Çelebi Camii'dir. Osmanlı eseri olan Saat kulesi her iki caminin üst kısmında yer alan küçük meydanın ortasında yer almaktadır, ancak, Makedonya'nın hemen her yerinde gördüğümüz Ortodoks yayılmacılığı burada da kendini gösterdiği görüldü. Çünkü Osmanlı döneminde yapıldığı bilinen Manastır Saat Kulesinin üstüne haç yerleştirilmiştir.

Öğleden sonra Bitola Üniversitesi'nde 5 ayrı salonda oturumlara devam edildi. Önder Göçgün yönetimindeki *Birinci Salonda*; Silvana Sıdorovska, "Manastır Vilayetinde Siyasi ve Eğitim İmkanları (1903-1908)", Zlatko Zoglev - Gülen Emın –Vesna Zogleva, "19. Yüzyılın Sonunda ve 20. Yüzyılın Başlangıcında Manastır'da Türk Okulları", Hazem Said Mohaemmed, "Türk İstiklal Savaşı'nın, Mısırlı Ahmet Muharrem'in Şiirinde Yankıları", Vladimir Karadzoski - Slobodan Beliçanski, "Büyük Asker, Diplomat ve Siyasetçi Atatürk'ün Yakını Pirlepeli Ali Fethi Okayar'ın Hayatı", Aleksandar

Levent Şahverdi Arşivi

Sterjoski, "Manastır Askeri Akademisinde İlk Tiyatro Gösterisi" başlıklı bildirilerini sundular. Daha sonra Kenan Olgun, "Balkan Savaşı Öncesi Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Manastır Mebusları ve Faaliyetleri (1912)" başlıklı bildirisini sundu. Balkan Savaşı sonrası kaybedilen Makedonya bölgesindeki Manastır mebuslarının 1912 Meclis-i Mebusan'ındaki faaliyetlerini ele alan Olgun, Milli Mücadele döneminde önemli görevler üstlenen Ali Fethi Okyar'ın da yer aldığı 1912 Meclis-i Mebusan'ı, tarihe sopalı seçimler diye geçen genel seçimler sonrası oluştuğunu, bu meclisin tamamına yakını İttihat ve Terakki mensubu mebuslardan oluştuğunu, ancak, İttihat ve Terakki meclisteki bu güçlü durumuna ve iktidarda olmasına rağmen "muktedir" olamadığını iddia etti. Balkan Savaşının ayak sesleri duyulmasına rağmen meclisteki mebuslar iktidar kavgasıyla meşgul olduklarını aktaran Olgun özellikle Manastır mebuslarının bu kavganın neresinde olduklarını, nasıl bir tavır sergilediklerini ortaya koydu. Manastır'ı temsilen seçilen 11 mebustan 4'ünün Manastır, 3'ünün Serfice, 2'sinin Görice ve birerinin de Debre ile İlbasan yöresinden seçildiklerini söyleyen Olgun, 1912 Meclis-i Mebusan'ı Anayasada Meclis yerine Padişahı etkin kılan düzenlemelerin yapıldığı, iktidardaki İttihatçıların iktidarlarını güçlendirmek için bir dizi kanun değişiklikleri yapmaya çalıştığı, Meclis dışı güç olarak askerler arasından çıkan Halaskar Zabitan Grubunun faaliyetlerinin yer aldığı özel bir meclis olarak değerlendirdi. Manastır mebuslarının iç siyasetin yanı sıra kendi bölgeleri ile ilgili sorunları da meclis gündemine taşıdıklarını, çıkan isyanlara karşı "umum Osmanlı" adına konuşmalar yaptıklarını aktaran Olgun 1912 seçimleri ile başlayan Meclis-i Mebusan sürecini ele aldı. 1912 Meclis-i Mebusan'ı ve Manastır mebuslarını inceleyen Olgun, Balkan Savaşı öncesi meclisin yapısını da yansıtan konuşmalar, bölge mebuslarının Osmanlıya bakışı ve halkın beklentileri üzerinde durarak, Manastır mebuslarının bu beklentilerin neresinde oldukları hakkında bilgiler verdi.

Mustafa Tekmen yönetimindeki *İkinci Salonda*; Yavuz Özgüldür, "Selanik Askeri Rüştiyesi, Manastır Askeri İdadisi ve Harbiye Mek-

Levent Şahverdi Arşivi

tebi'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün Lider Kişiliğinin Gelişimine Katkıları" başlıklı bildirisini sundu. Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim gördüğü Selanik Askeri Rüştiyesi, Manastır Askeri İdadisi ve Harbiye Mektebi'nin öğretim yöntemleri, öğretim kadrosu ve Mustafa Kemal üzerindeki etkilerini değerlendiren Özgüldür, bu okulları Osmanlı eğitim sistemindeki yeri ve önemi, bu okulları diğerlerinden farklı kılan özellikleri üzerinde analizler yaptı.

Özgüldür'den sonra Fatih Demirel, "Selanik Vilayetinde Modern Eğitim Kurumlarının Teşkili ve Gelişimi" başlıklı bildirisini sundu. Sultan II. Mahmud'un gerçekleştirmiş olduğu eğitim reformundan 1912 yılına kadar geçen sürede Selanik vilayetinde açılmış mülki ve askeri okulların kuruluşlarını ve gelişimlerini ortaya koyan Demirel, Selanik vilayetinde eğitim alanında gerçekleştirilmiş yatırımların gerek vilayetin gelişimine, gerekse ülkenin siyasi ve askeri yapısındaki değişikliklere etkisini değerlendirdi.

Demirel'den sonra Salih Özkan, "Arşiv Belgeleri ve Maarif Salnamelerine Göre XX. Yüzyıla Girerken Kosova'da Eğitim ve Eğitim Kurumları" başlıklı bildirisini sundu. XIX. yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başlarında, Osmanlı Devleti'nde yoğun bir yenileşme / batılılaşma gayreti görüldüğünü, eğitim kurumlarının bu harekete hem öncülük ettiğini, hem de liderlik yapacak şahsiyetleri yetiştirdiğini belirten Demirel, yenileşme / batılılaşma hareketlerinde öncü rol oynayan eğitim kurumlarının, XX. yüzyıla girerken Kosova'daki durumunu; devlet, vilayet ve maarif salnameleri ile arşiv belgelerine dayalı olarak değerlendirdi.

Özkan'dan sonra Hasan Kolcu, "Atatürk'ün Yetiştiği Dönemde Selânik Basınında Türk Dili ve Türk Edebiyatı Alanında Yeni Oluşumlar" başlıklı bildirisini sundu. Atatürk'ün yetişme döneminde Türk kültür tarihi bakımından önemli bir kültür kenti olan Selânik basınındaki Türk Dili ve Türk Edebiyatı ile ilgili yeni edebî oluşumları ele alan Kolcu, Atatürk'ün ileriki yıllarda özellikle Türk dili alanında yapacağı çalışmaların kaynağını Selânik'teki bu Türk kültür atmosferinin oluşturduğuna dikkat çekti. Atatürk'ün yetiştiği dönem-

Levent Şahverdi Arşivi

de Selânik'in siyasal, ticarî, kültürel faaliyetleriyle dinamik bir sosyal yapıya sahip olduğunu belirten Kolcu, Osmanlı'nın adeta Batı'ya açılan penceresi olan Selanik'in Türk siyasî hayatı için önemli adımların atılması yanında dil, edebiyat, kültür sahasında da önemli yeni oluşumlara sahne olduğunu belirtti. Atatürk'ün bu siyasî, fikrî, edebî, kültürel faaliyetleri yakından izlediğini ifade eden Kolcu, Atatürk'ün geleceğe dair politik ve kültürel konulardaki fikirlerinin temelini burada attığını, yeni Türk devletini tesis edince burada ulaştığı fikirlerini uygulamaya koyduğunu anlattı.

Kolcudan sonra Eminalp Malkoç, "Cumhuriyet'in ilk Yıllarında Balkanlarla Gayrı Resmi Kültürel Temaslar: Darülfünun Öğrencilerinin Romanya Gezisi" başlıklı bildirisini sundu. 1924 yılı sonbaharında yaklaşık bir ay süreyle düzenlenen geziyi ve bu süreçte gerçekleştirilen organizasyonları ortaya koyan Malkoç, bu benzeri gezilerin iki ülke gençliğini Balkanlar düzleminde birbirlerine yakınlaştırıcı etkiye sahip olduğunu söyledi. Bu gezi ile 1920'li yıllarda yakınlaşma çabasında olan Türkiye ile Romanya'nın ilişkilerinde farklı bir sayfanın aralandığına işaret eden Malkoç, bu noktaya ulaşılmasında öğrencilerin, hem düzenleyici hem de organizasyonun bir parçası olarak güçlü bir etkisinin olduğunu söyledi.

Malkoç'dan sonra Uğur Ünal, "II. Meşrutiyet Öncesi Manastır'da Eğitim – Öğretim Kurumları (1900-1908)" başlıklı bildirisini sundu. 1903 yılında Manastır Vilayeti'nde 4 adet idadi bulunduğuna işaret eden Ünal, Manastır, Görice ve Serfiçe merkezlerinde de 3 adet mülkî idâdî mektebinin faaliyet gösterdiğini söyledi. Adı geçen idadilerde 391'i Müslüman, 32'si gayrimüslim olmak üzere 423 öğrencinin eğitim aldığını ortaya koyan Ünal, Manastır merkezinde yer alan ve Mustafa Kemal'in de eğitim aldığı askerî idadide ise hepsi Müslüman olan 274 öğrenci bulunduğunu belirtti. Manastır Sancağı'nda 5'i erkek, 1'eri kız, askerî ve sanayî olmak üzere toplam 8; Görice Sancağı'nda erkeklere ait 5; Serfiçe Sancağı'nda 5 erkek, 2 kız olmak üzere toplam 7; Debre ve Elbasan Sancaklarında 1'er adet erkek rüşdiyesi olmak üzere Manastır Vilayeti'nde toplam 22 adet

Levent Şahverdi Arşivi

Türk rüşdiyesi bulunduğunu ifade eden Ünal, bu rüşdiyelerde belirtilen tarihlerde her sene ortalama 1500 civarında öğrencinin eğitim aldığına işaret etti. Aynı tarihlerde Manastır Vilayet'inde 4.766 öğrencinin eğitim aldığı 56 adet gayrimüslim rüşdiyesi bulunduğunu ifade eden Ünal, Manastır'da ayrıca 1 adet Protestan rüşdiyesi ile 2 adet Fransız ibtidai rüşdiyesinin bulunduğunu, ayrıca vilayet içerisinde 2 adet Dârülmuallimîn yer aldığını söyledi. Özetle 20. Yüzyıl başlarında Manastır Vilayeti'nde faaliyet gösteren mektepler, medreseler, kütüphaneler ve matbaalara dair bilgiler, eğitim kurumlarında mevcut öğrenci sayıları ve benzeri istatistikî bilgilere yer vererek, buradaki eğitimi Osmanlı Devletinin diğer vilayetlerindekiler ile karşılaştırdı.

Taciser Onuk yönetimindeki *Üçüncü Salonda* Mehmet Z. İbrahimgil, Makedonya'da Resneli Niyazi Bey Sarayı ve Konağı" adlı bildirisini sundu. İbrahimgil konakla ilgili ayrıntılı bilgiler verdi. Ardından Fatma Açık, Prizren / Kosova'dan Türk Dünyasına Bakış "Bay" başlıklı bildirisini sundu. Açık bildirisinde; 1994-2010 yıllarında ayda bir defa, bazen de iki ayda bir olmak üzere 16 yıldır yayımlanan edebi, tarihi, kültürel yönden son derece önemli dergilerden biri olduğunu vurguladı ve Bay dergisinin üstlendiği misyon üzerinde durdu.

Açık'ın ardından Mustafa Şahin, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Eğitim İlişkileri" başlıklı bildirisi ile devam edildi. Şahin Sunumunda; 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyetinin, kendi çıkarlarına uygun yeni bir diplomasi geliştirmek zorunda olduğunu Lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekçi politika anlayışı, genç devletin dış politikasını ulusal çıkarlar, güvenlik ve barışın korunması üzerine kurduğunu, bu politikayla yola çıkan Türkiye Cumhuriyetinin, tarihi bağlarının olduğu ve stratejik açıdan önemli Balkan devletleriyle de bu anlayışla diplomatik ilişkilere başladığına dikkat çekti. Önce Balkan devletleriyle arasındaki sorunları çözen Türkiye'nin, daha sonra ikili anlaşmalarla ilişkilerini güçlendirdiğini, bu kapsamda 1934 yılında kurulan Balkan Paktı'na ön-

Levent Şahverdi Arşivi

cülük ettiğini belirten Şahin, bu diplomasisiyle Türkiye, Atatürk döneminde, Balkan devletleri arasında saygın bir yer kazandı dedi. Siyasal alanda rasyonel adımlar atan Türkiye Cumhuriyeti yönetimleri kültürel ilişkilerde de önemli ve akılcı adımlar atmaya başladığını ve inisiyatifi daha ziyade Türkiye'nin elinde olacak şekilde ilişkiler kurduğunu aktaran Şahin, 1920'lerin sonlarına doğru başlattığı eğitim ilişkilerini 1930'ların başlarında yoğunluk kazandırdığını, Türkiye'ye Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya başta olmak üzere diğer Balkan ülkelerinden değişik kademelerde öğrenciler, öğretmenler, müfettişler ve akademisyenlerin gelip-gitmeye başladıklarını, bu kapsamda Balkan ülkelerinden en yoğun eğitim ilişkisinin Romanya ile yaşandığını bu araştırma kapsamında tespit ettiğini vurguladı. Çoğu kez Paskalya tatili nedeniyle de Nisan ayında Türkiye'ye gelişlerin arttığını, gelen konukların Türkiye'de eş değer kurumların öğrencileri, öğretmenleri, akademisyenleri ya da maarif müdürlüğünün üst düzey yetkilileri tarafından karşılandığını ve gelen öğrenci gruplarının karşılanmasında Milli Türk Talebe Birliği önemli rol oynadığını anlatan Şahin, gelen öğrencilerin büyük çoğunluğunun İstanbul'u ziyaret ettiklerini ve Türkiye'de mevkidaşları tarafından ağırlanarak kendilerine çay ve yemek ziyafetleri verildiğini, zaman zaman bu ziyafetlere İstanbul Belediye Başkanı ve milletvekillerinin de katıldıklarını ortaya koydu.

Şahin'in ardından Fehim Kuruloğlu, "Manastır'da Bir Türk Gazetesi: Neyyir-i Hakikat" başlıklı bildirisini sundu. Manastır şehrinin hem Türk hem de Balkan tarihi açısından çok önemli bir şehir olduğunu belirten Kuruloğlu, Osmanlı Türklerinin şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmesinde etkin roller oynadığını, bu çerçevede Manastır ve çevresinde birçok eserler bırakan Türklerin, şehrin basınyayın hayatında da etkili olduklarını belirtti. Makedonya'da yayınlanan birçok gazete ve dergi arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak ön plana çıkan gazetelerden birisi olması sebebiyle Neyyir-i Hakikat Gazetesini ele almak gereği duyduğunu açıklayan Kuruloğlu, gazetenin yayınlanmış olduğu 1908, 1909, 1910 ve

Levent Şahverdi Arşivi

1911 yıllarında önemli siyasi ve sosyal olaylara tanıklık ettiğini, taşıdığı tarihsel materyal açısından oldukça zengin olduğunu, Müdür-i Mesul: Vatan, Sahib-i İmtiyaz: Evlad-ı Vatan başlıkları ile yayımlanan Neyyir-i Hakikat Gazetesi'nin toplam kaç sayı yayımlandığının tam olarak tespit edemediğini belirtti. Kuruloğlu, Ankara Milli Kütüphane koleksiyonlarında tespit ettiği sayılar dairesinde; öncelikle gazetenin tarihçesi, tanıtımı, yayın politikası, yazarları ve şahit olduğu önemli tarihi olaylar karşısındaki tutumu üzerinde değerlendirmelerde bulundu.

Kuruloğlu'nun ardından Mehmet Akif Erdoğru, "Atatürk'ün Ölümünün Kıbrıs Basınındaki Yankıları" başlıklı bildirisini sundu. Büyük lider Atatürk'ün ölümünün, Türkiye'ye coğrafi olarak yakın olan Kıbrıs Adası'nda, Rumlar ve Türkler arasında büyük yankı uyandırdığını, dönemin Rum gazeteleri, Atatürk'ün kişiliğini ve devrimlerini edebi sözlerle ifade ederken, onun ölümünün Dünya medeniyeti için bir kayıp olduğunu vurguladıklarını, Türk-Yunan dostluğunu sürekli ifade ettiklerini, ölümüne saygı gösterdiklerini aktaran Eroğlu, onun hakkında olumsuz bir yoruma yer vermeyerek, onu yücelttiklerini, 1930'larda Venizelos ile Atatürk arasında atılan dostluk temelinde, Kıbrıs Rum entelektüellerinin de Atatürk'ün yaptıkları ve yapmak istediklerini doğru biçimde algıladıklarını söyledi. Kıbrıs Türklerinin ise, özellikle Larnaka ve Lefkoşa'da çıkan gazetelerle onun devrimlerini övücü sözlerle halka aktardıklarını ifade eden Erdoğru, bu yayınların Kıbrıs'ta Atatürk ilkelerine dayalı bir Türklük şuurunun uyanmasına neden olduğu yolunda değerlendirmeler yaptı.

Bu oturumun son sunumunu ise Yüksel Nizamoğlu yaptı, Nizamoğlu "Romanya Gazetesinde Türkiye, Atatürk ve Türk İnkılâbı" bildirisinde, Dobruca Türklerinin yayın organı olan Romanya Gazetesinin gözüyle 1928-1930 yıllarında Türkiye'de yaşanan gelişmeler, Türk inkılabı ve Atatürk'le ilgili olarak değerlendirmelerde bulundu.

Nedret Kuran Burçoğlu yönetimindeki *Dördüncü Salonda* Luan Starova, "Avrupai Düşünce İlişkisinde Mustafa Kemal Atatürk ve

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fethi Okyar" başlıklı bildirisini sundu. Ardından İhsan Sabri Balkaya, İttihat ve Terakki'den Bâb-ı Âli Baskını'na Makedonya ve Ali Fethi Okyar" başlıklı bildirisini sundu. Ali Fethi Okyar'ın çocukluğundan, Makedonya'nın onun kişiliği ve karakterinin oluşumunda, fikir, düşünce ve ideallerinin şekillenmesindeki rolü vurgulayan Balkaya, Ali Fethi'nin ister istemez ülke meselelerine ilgi duyduğunu, devlete karşı başkaldırının merkezinde olmaktan dolayı devletin varlığı ve ülkenin bütünlüğü konusunda fikri oluşumların ve tartışmaların hatta örgütlenmelerin odağında kendisini bulduğunu aktardı. İttihat ve Terakki gibi bir cemiyetin önemli aktörlerinden biri olduğunu, aynı ortamı, Manastır'da başlayıp bir ömür boyu arkadaşlığı süren Mustafa Kemal ile paylaştığını anlatan Balkaya, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal ve onun akıl arkadaşı Ali Fethi işte bu topraklarda ve akıl almaz siyasî, sosyal, kültürel ve hukuki sorunların içinde pişerek mücadeleci bir ruha sahip olduklarına dikkat çekti. İstanbul'da Harp Okulu ve Harp Akademisi eğitimi alan Ali Fethi'nin, devletin başkentini görmesi ve burada bizzat idarenin merkezinde yetişme imkanı bulması onun düşüncesini, dünyayı ve Osmanlı'yı anlama ve algılama sorununu önemli ölçüde etkilediğini değerlendiren Balkaya, Ali Fethi'nin askerlik hizmeti yıllarında Makedonya'nın her tarafını karış karış gezerek devlete karşı isyan bayrağını çekmiş Bulgar, Sırp, Rum, Ulah, Yunan, Karadağ vb millet ve devletlerin örgütlediği çetelerle vatan müdafaası ile geçirdiğini, bu durumun Ali Fethi ve o bölgede hizmet eden bütün genç neslin Abdülhamit idaresi ve büyük devletlerin desteklediği isyan ve ıslahat girişimlerini yakından görme, anlama, tahlili ve yorum yapma fırsatı verdiğini analiz etti. Bundan sonra özellikle, İttihat ve Terakki Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve Otuz Bir Mart olayı, Bâb-ı Âlî Baskını gibi devrin siyasî, sosyal ve hukukî yapılanmasında başat rol oynayan gelişmeleri, bu gelişmelerin Makedonya'da nasıl örgütlenip algılandığını ve bütün bu gelişmeler içerisinde çocukluğundan itibaren bu bölgede yaşayan Ali Fethi'nin yeri ve konumunu irdeledi.

Levent Şahverdi Arşivi

Balkaya'nın ardından Sadık Sarısaman, "Ali Fethi Okyar Hükümetleri" başlıklı bildirisini sundu. Ali Fethi Bey'in iki hükümet kurduğunu, bu hükümetlerden ilkinin 14.08.1923 tarihinde kurulduğunu ve 27 Ekim 1923 tarihine kadar devam ettiğini belirten Sarısaman, Fethi Bey bu hükümette Başvekilliğin yanı sıra Dahiliye Vekilliği görevini de yürüttü. Bu hükümette Ali Fethi Bey dışında on bakanın bulunduğunu bildirdi. Bu bakanların isimlerini sıralayan Sarısaman, Ali Fethi Bey'in 24 Ekim 1923 günü Dahiliye Vekilliği görevinden istifa ederek Başvekillik görevinde yoğunlaşmak istediğini, Fakat, Mecliste biriken muhalefet bunu fırsat bilerek Halk Fırkası Grubu'nda Erzincan mebusu Sabit Bey'i Dahiliye Vekilliğine seçilmesi kararını aldırdığını, böyle bir durumda Fethi Beyin Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket ederek 26 Ekim tarihinde istifasını verdğini ve bundan sonraki süreçte de Mustafa Kemal ile birlikte hareket ederek cumhuriyetin ilanı sürecine katkı sağladığını aktardı. Ali Fethi Bey'in İkinci Hükümetini ise 22 Kasım 1924 tarihinde kurduğunu ve 3 Mart 1925 tarihine kadar devam ettiğini söyleyen Sarısaman, bu Hükümette Ali Fethi Bey dışında on bir bakanın görev yaptığını ve bunların adlarını sıraladı. Bu hükümet döneminde Aşar vergisinin kaldırıldığını, Şeyh Sait İsyanının yaşandığını, Fethi Beyin bu isyanı bastırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sıkıyönetim ilan edilmesini teklif ettiğini aktaran Sarısaman, bu teklifin 25 Şubat günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilerek bir ay süre ile isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edildiğini, aynı gün Hıyaneti Vataniye Kanunu'na bir madde eklenerek dinin siyasete alet edilmesi vatan hainliği kabul edildiğini, ancak, Ali Fethi Bey ile Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar arasında fikir ayrılığı ortaya çıktığını anlattı. Hükümetin aldığı tedbirlerin yeterli bulunmayıp sert tedbirlere başvurulması önerisinin kabul görmesi üzerine Fethi Beyin İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'ndan istifa ettiğini aktardı. Özetle bu sunum çerçevesinde Ali Fethi Bey hükümetlerinin uyguladığı politikalar, Fethi Bey'in Türk devlet ve siyaset hayatına katkıları, hükümet icraatları çerçevesinde ortaya konuldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Sarısaman'ın ardından Fatma Kaya Doğanay Muammer Demirel ile birlikte hazırladığı "Atatürk ve Ali Fethi Okyar'ın Öğrenim Gördüğü Manastır ve Çevresinde Eğitim" başlıklı bildirisini sundu. Osmanlı Devleti, modernleşme sürecine girdiğinde eğitim kurumları da bu durumdan nasibini aldığını ve batılı tarzda mekteplerin açıldığını aktaran Doğanay, aynı zamanda devletin, bu eğitim kurumlarına devletin geleceğini kurtarma görevini verdiğini, amaç gerçekleşmemişse de bu okullarda eğitim gören Atatürk'ün, Türk Milletinin büyük kurtarıcısı olduğunu belirtti. Atatürk'ün Askerî İdadiye girdiği 1896 yılında Manastır livasında 1 mülkî idadi, 1 askeri idadi, 1 askeri rüşdiye, 5 erkek ve 1 kız rüşdiyesi bulunduğunu bildiren Doğanay, bu erkek rüşdiyeleri Pirlepe, Ohri, Florina, Kırçova ve Bihlişte rüşdiyeleri olduğunu, Makedonya'nın merkezi konumunda olan Manastır'ın, Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirlerin en çok tartışıldığı yerlerden biri olduğunu belirtti. Yine Osmanlı Devletinin dağılma sürecinin en sıcak bölgesi olması, pek çok yabancı konsoloslukların burada olmasını burada eğitim gören öğrencileri her türlü fikirlerle karşı karşıya getirdiğine ve onlarda güçlü bir vatan ve hürriyet sevgisi oluşturduğuna dikkat çeken Doğanay, Manastır'ın, Osmanlı yönetiminden çıktığı 1912 yılına kadar eğitim kurumlarıyla ve fikri yapısıyla Atatürk ve Ali Fethi Okyar örneğinde olduğu gibi önemli devlet adamları yetiştirdiğini belirtti.

Doğanay'ın ardından Fatih Mehmet Sancaktar, Ali Fethi (Okyar) Bey'in Bulgaristan Sefirliği Dönemindeki Faaliyetleri (Ekim 1913-Aralık1917)" başlıklı bildirisini sundu. Sancaktar bu sunum çerçevesinde Ali Fethi Beyin II. Meşrutiyet döneminde uzun bir süre devam ettirmiş olduğu Bulgaristan-Sofya Sefirliği dönemindeki faaliyetlerini ortaya koydu. Araştırma, sonuçta Osmanlı-Bulgaristan ilişkilerinin yanı sıra Sofya Sefirinin gözünden I. Dünya Savaşı, Bulgaristan'ın siyasi ve sosyal yaşamı, Ermeni meselesi, Balkan coğrafyasında yaşayan Türklerin, Müslümanların karşılaştığı sorunlara dair bilgiler de verdi.

Sancaktar'ın ardından Ali Fethi Okyar, "Ali Fethi Okyar'ın Cumhuriyet Tarihindeki Yeri" başlıklı bildirisini sundu.

Levent Şahverdi Arşivi

İhsan Güneş yönetimindeki *Beşinci Salonda*, Enver Konukçu, "Damad-ı Şehriyari Manastırlı Hafız Hakkı (1879-1915)" başlıklı bildirisini sundu. Konukçu bu sunumunda; Önceleri İsmail Hakkı adıyla şöhret kazanan, Manastırlı askerlerin seçkinlerinden biri olarak, son devir tarihindeki unutulmaz yerini alan, Enver ve Mustafa Kemal'in de okuduğu Manastır idadisinde genç yaşlarda dikkatleri üzerine toplayan, Çocukluk yaşlarında babası Selim Bey'in etkisiyle Kuran-ı Kerim'i hıfz ederek, haklı bir şöhrete "Hafızé sıfatınada sahip olan Hafız Hakkı'yı tanıttı.

Konukçu'nun ardından Nuretttin Birol, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Manastır Vilâyeti ve Vali Halil Rıfat Paşa'nın Faaliyetleri (1887-1889)" başlıklı bildirisini sundu. Daha sonra İbrahim Ethem Atnur, "Atatürk'ün Hocası Manastırlı Tevfik Bilge Bey" başlıklı bildirisinde Mehmet Tevfik Bey'in hayatı, çalışmaları, eserleri, Atatürk üzerindeki etkisi ve onunla ilgili ortak hatıraları üzerine değerlendirmeler yaptı.

Atnur'ın ardından Hayati Beşirli, "Selanik'ten İstanbul'a Türk Düşünce Hayatında Tekin Alp" başlıklı bildirisini sundu. Bağımsızlık Savaşından sonra imparatorluk bakiyesi üzerine yeni Türk devletinin kuruluşu ve millet inşası sürecinde karşımıza çıkan önemli aktörlerden birinin Moiz Kohen olduğunu açıklayan Beşirli, Kohen'in bir Osmanlı yahudisi olduğunu ve sonra Tekin Alp ismini alarak Türkçülük cereyanı içinde yerini bulduğunu aktardı. Tekin Alp' in Gök Alp ile olan ilişkileri ile şekillenen fikirlerini, Türk Yurdu ve Türkiye İktisat Mecmuasın' da yayınlanan yazıları ile Türk ruhu, Kemalizm ve Türkleştirme adlı çalışmalarında bulmanın mümkün olduğuna işaret eden Beşirli daha sonra Tekin Alp' in Türkçülük ideolojisi ve buna bağlı olarak şekillenen tesanütçülük fikrini değerlendirdi. Ayrıca Tekin Alp' in siyasal ve sosyal fikirleri, bu fikirlerin Türk siyasi hayatındaki yerini ortaya koyarak, Tekin Alp' in Kemalizm fikri ve bu fikrin dayanaklarının neler olduğunu inceledi.

Beşirli'nin ardından Arshi Khan, "Uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin Diyalektik Geçiş Dönemi: Atatürk'ün Konstruktiv Döneminden Post-Atatürk Yapısal Realizmine" başlıklı bildirisini sundu.

Levent Şahverdi Arşivi

Khan'ın ardından F. Rezzan Ünalp, "Makedonya/Selanik Muhaciri Prof.Dr. Afet İnan ve Atatürk" başlıklı bildirisini sundu. 1912 Ekiminde Balkan Devletlerinin Osmanlı Devletine savaş ilanı, Türkler için 1877-78 (93 Harbi) sonrasındaki muhaceret dramının bir kez daha yaşanmasına yol açtığını belirten Ünalp, Birinci Balkan Savaşında (1912-1913) Osmanlı ordusunun 93 Harbinde uğradığından daha hızlı bir yenilgiye uğradığını, savaşın daha ikinci ayı sona ermeden Bulgar ordularının önce Kırklareli ve Lüleburgaz'da galibiyet elde ederek Çatalca'ya kadar ilerlemelerinin, Edirne gibi bazı müstahkem mevkiler dışında bütün Balkanların elden çıkması, yüz binlerce muhacirin İstanbul üzerinden Anadolu'ya göç etmesi sonucunu doğurduğunu aktardı. Sırpların ise Osmanlıları Kumanova'da yendiklerini, ardından güneye ilerleyerek Manastır'ı ele geçirdiklerin, Yunan ordusunun da güney Makedonya'da direnişte bulunmayan Osmanlılardan Selanik'i teslim aldığını ve sadece iki ay süren çatışmalar sonunda hemen hemen bütün Rumeli'nin yitirildiğini anlatan Ünalp, Yaşanılan kayıpların Balkan Müslümanlarını büyük ölçüde etkilediğini, Birinci Balkan Savaşının hemen başında canlarını korumak adına köylerinden ayrılmak zorunda kalan Müslümanların, yolculuk ederek içinden geçecekleri ülke bölümlerinin hala Türklerin elinde ve kendileri için güvenlikli olduğunu düşünmüşlerse de; ne yazık ki muhacirlerin, Balkanlı bağlaşıkların birliklerince zapt edilmiş ve Hıristiyan çetecilerin, komitacıların talan ettiği yörelerden geçmek zorunda kaldıklarını söyledi. Doğal olarak, içlerinden birçoğunun yollarda can verdiğini, bulundukları köylerden ayrılanların ancak yarısının Balkanlardan alınıp götürülecekleri umuduyla kıyı kentlerine ulaşabildiklerini aktaran Ünalp, bu süreçte, 30 Ekim 1908 tarihinde Selanik'in bir kazası olan Polyoroz veya diğer adıyla Kesendire'de doğan Afet İnan, henüz dört yaşında iken, Selanik'e Yunan birliklerinin yaklaştığının haberi alınır alınmaz büyük bir göçün, bir anlamda kaçışın içinde kaldığını, annesi ve anneannesini geride bırakarak Orman Fen Memuru olan babası ve kardeşiyle birlikte at üstünde Ropcoz'daki evlerinden ayrılarak büyük göçün içindeki binlerce muha-

Levent Şahverdi Arşivi

cirden birileri olduklarını anlattı. Özetle Ünalp sunumunda Balkan Harbi sırasında Selanik kentinin teslimi ve kaybedilmesi sonucunda ortaya çıkan gelişmeleri, Makedonya'da genel durum ve Müslüman halkın muhacereti ATASE Arşivinde yer alan ve tespit edilen belge ve hatırata dayalı olarak aktardı. Ayrıca yaşanan büyük göçle birlikte Afet İnan'ın 1912'de ailesiyle birlikte Makedonya'dan ayrılışı ve aynı tarihlerde Mustafa Kemal'in görev durumunu birbirine paralel olarak ele aldı. Sonrasında Afet İnan'ın Atatürk'le tanışması ve Atatürk'ün görüş ve direktifleri doğrultusunda Türk Tarihi üzerindeki çalışmaları ve bu çalışmaların Cumhuriyet Türkiye'sini şekillendirmesindeki rolünü irdeledi.

Salonlardaki oturumlar sona erdikten sonra *değerlendirme oturumuna* geçildi. Sırasıyla Reşat Genç, Lunan Starova, Dursun Yıldırım, Naeem Qureshi, Abdülkadir Yuvalı, Stefano Trincese, İhsan Güneş, Temuçin Faik Ertan, Önder Göçgün, Mehmet Saray ve Zlatko Zoglev görüş, tespit ve Kongre ve Makadonya'ya ilişkin izlenimlerini katılımcılarla paylaştılar ve kongrenin bilimsel süreci tamamlandı.

Ohri'ye Hareket

Manastır'dan akşam vakti Ohri'ye gitmek üzere yola çıkıldı. Yol güzergâhında bulunan ve Resneli Niyazi ile özdeşleşen Resen Köyü'nden geçildi. Burada bir süre mola verilerek Versay Sarayı'nın küçük bir kopyası olarak inşa edilmiş olunan Resneli Niyazi'nin Sarayı gezildi.

Buradan kısa bir yolculuktan sonra Ohri'ye varıldı. Ohri'nin, aynı isimle anılan gölün bir kenarında kurulu bir turizm şehri olduğu görüldü. Kongrenin sosyal programı olarak düzenlenen son günü Ohri'ye ayrıldı. Öğleden sonraya kadar Ohri'nin tarihi ve turistik yerleri gezildi. Kentin tarihi eserler bakımından oldukça zengin olduğu gözlemlendi. İlk önce Makedon devletinin kurucusu Çar Samail'in adını taşıyan Kaleye gidildi. Yüksek bir tepe üzerinde yer alan kaleden şehrin manzarası oldukça etkileyiciydi. Ardından kaleye yakın konumda bulunan Roma döneminden kalma Antik Tyatro

Levent Şahverdi Arşivi

gezildi. Buradan sonra kent merkezinde yer alan Türk çarşısına gidildi. Bu çarşının Makedonya kentlerindeki diğer çarşılardan daha modern ve düzenli olduğu görüldü. Sonra göl kıyısına uzan yol üzerindeki kafelerde yorgunluk kahvesi içildi. Özellikle meydanda Makedonya Türklerin işlettiği kafede içilen çay pek Türkiye'dekini aratmıyordu. Osmanlı eserleri açısından şimdi pek önemi kalmamış bu şehirde kalan birkaç Osmanlı eseri arasında Pir Muhammed Mehmed Halveti Dergahı ile Hacı Hamza camiinin bulunduğu görüldü. Hacı Hamza camii kapalı, restore ediliyor. Aktif olan bu Halveti dergahının bahçesinde kalan birkaç Osmanlı mezar taşı arasında, Ohri sancağı eski kaymakamı Maşrık Ahmed beyin mezarının yer aldığı görüldü. Öğle vakti geldiğinde tüm katılımcılarla birlikte Cuma Namazı kılındı. Türkçe hutbe okunan şehrin merkez camiinde Evladı Fatihan torunlarıyla bütünleşildi. Caminin kapısına Türk bayrağının ve kırmızı zemin üzerinde Yüce Atatürk'ün kalpaklı resminin bir bayrak gibi asılı durması oldukça heyecan vericiydi. Öğle yemeğinin ardından St. Naum Manastırı ziyaret edildi. XVI. ve XVII. yüzyıllarda kale tarzında inşa edilmiş, çok güzel görünüme sahip ve bahçesinde Tavus kuşlarının bulunduğu bu manastırın kilise bölümünün içinde küçük bir odada St. Naum'un mezarı bulunmaktadır. Yeşillikler içindeki bu park alanında gezinti yapıldı ve kongrenin yorgunluğu atıldı. Akşam toplu yemekten sonra Gülçin Yahya Kaçar yönetimindeki konser ile birlikte kongre programı tamamlanmış oldu.

Sonuç

Çin'den Mısır'a, ABD'den Gürcistan'a, Rusya'dan İtalya'ya, Kerkük'ten Doğu Türkistan'a dünyanın dört bir yanından gelen Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi uzmanı bilim insanları Atatürk, Balkanlar ve Türkiye ile ilgili tespit düşüncelerini katılımcılarla paylaştılar. VII. Uluslararası Atatürk Kongresi'yle Türkiye ve Balkanlar coğrafyası arasındaki tarihi, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin mahiyeti dün, bugün ve yarın bağlamında akademik bir anlayışla ortaya konuldu. Türk dünyası ve Türk topluluklarının temsilcilerinin de katıldığı bu büyük bilimsel kongrede, hem Atatürk,

Levent Şahverdi Arşivi

hem Türk tarihi hem de bugünün koşulları altında Balkanlar'ın geçmişi ve geleceği her yönü ile ele alınarak tartışıldı. İki yüzden fazla bilim adamı ve uzmanın katıldığı toplantı sosyal programla birlikte dört gün sürdü ve Türkiye'den Balkanlara bakışın çeşitli yönleri ayrı ayrı oturumlarda ele alınarak bilimsel bir zeminde değerlendirildi. Atatürk adına yapılan 7. Bilimsel kongrenin bugünün koşullarında Balkanların tam ortası olan Makedonya'da yapılmasının içinde bulunulan siyasal konjonktür açısından anlamı büyük olmuştur. Kongreye katılan yabancı bilim insanları, bu vesile ile hem Balkanlar'ı, hem de Türkiye'yi beraberce ele alarak ortak bir değerlendirme yapabilme şansını elde etmişlerdir. Ayrıca katılımcıların çoğu Makedonya'da kalan Osmanlı mirasını ve Türkiye Cumhuriyetini kuran kadroların yetiştiği coğrafyayı bu kısa süre içinde tanıma fırsatını bulmuşlardır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü, Atatürk'ün yetiştiği dönemdeki Balkanları, Balkan Savaşlarını, Balkanlardan Anadolu'ya göçleri irdeleyen uluslararası bir kongrenin düzenlenmiş olması son dönemde hızla gelişen Türkiye Balkan ülkeleri ilişkileri için anlamlı ve önemli olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, dört ayda bir Mart, Temmuz ve Kasım olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 12 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı:

Atatürk ilke ve inkılâpları hakkındaki bilimsel araştırmaları, Atatürk'ün en büyük eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgeleri yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu:

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen yorumları, önerileri ve yeni stratejileri geliştiren yazıları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar:

– Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

– İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

– Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

– Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, bu durumun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi:

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem rapor-

Levent Şahverdi Arşivi

larından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili:

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Yazım Kuralları:

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlen-

Levent Şahverdi Arşivi

melidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, koyu olacak şekilde kitabın adı, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, tırnak içinde makalenin adı, koyu olacak şekilde içinde yer aldığı yayının adı, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVII,

Levent Şahverdi Arşivi

Sayı 79, Ankara 2011, s.1.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

İki yazarlı: Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento,** 3F Yayınları, İstanbul 2006, s.68.

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.511.

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.,** makale ise **a.g.m.,** yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.,** s.82.

Eraslan-Olgun, **a.g.e.,** s.68.

Olgun, **a.g.m.,** s.5.

Bibliyografya

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a-Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı, yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Eraslan, Cezmi-Olgun, Kenan, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento,** 3F Yayınları, İstanbul 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Olgun, Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVII, Sayı 79, Ankara 2011, s.1-35.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler**, varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Eraslan, Cezmi, "Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara**,** 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler**, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

2010, s.1999-2008.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18
Belgegeçer: (0 312) 285 65 73
E-mail: dergi@atam.gov.tr.
Web: http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER – EDITORIAL PRINCIPLES

Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November 1984, is published every four months March, July and November, in three issues per year. At the end of each year an annual index of the journal and after each 12th edition a general index are issued.The internation index is sent to his institutions and subscribers within one month from the date of publication.

Purpose of Publication of the Journal:

It's purpose is to share with the world science in national and international level by publishing the scientific researches of Atatürk's Principles and Reforms, the information and documents related to the Republic of Turkey which is Atatürk's gratest work.

Subject of the Journal:

The Journal of Atatürk Research Center is a near-term history journal. The subject of this journal includes the political, socio-economic and cultural environment in which Atatürk and the Republic of Turkey were born; the comments examined in the context of the humanities and social sciences according to scientific criterias,the proposals and the articles developing new strategies.

Studies will be included in the journal's contents:

– *The original articles based on research to fill the gap in their field;*

– Research, investigation and review articles which evaluate and critize the examined studies according to a rich bibliography, and reveal opinions on new and noteworthy.

– The developped researches within the project which are prepared on issues related to Atatürk and the Republic of Turkey;

– *They should be works, personage concerned with the National Struggle and the Republic of Turkey, and articles promoting scientific activities.*

Levent Şahverdi Arşivi

The articles which will be sent, should not have been published previously or accepted for publication elsewhere.The declarations previously submitted to a scientific congress are issued if this is stated.

Evaluation of articles:

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field.In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report.They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Head of Atatürk Research Center.The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication.The amount of the fees is fixed according to Atatürk Culture, Language and History Higher Authority and Copyright, Publishing and Sales Regulations.

Official Language :

The official language of Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules:

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below :

1. The title should be written in bold capital letters.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst;authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Summary (with keywords)

4. English title and summary in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography .

Summary

The summary should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English.The summary should be capable of reflecting the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written on the computer in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12 pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters ; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them.Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

Levent Şahverdi Arşivi

a- Book : *Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold ,(if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.*

Mehmet Saray, ***Turkey-Iran Relations,*** *Atatürk Research Center Publications, Ankara 1999, p.18.*

b- Article: *Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume,Number, publisher, date(if any),place,year and page numbers of the publication should be given.*

Kenan Olgun, " General Elections from the Declaration of the Republic until 1950 in Turkey", ***Journal of Atatürk Research Center,*** *Volume XXVII, Number 79, Ankara 2011, p.1.*

When you refer to a book or articles with more than one author, you should specify the first author's name and for the others the letters ao should be used. But the bibliography should include all authors' names.

By two authors: Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, ***Monarchy and Parliament in the Ottoman Empire,*** *3F Publications, Istanbul 2006, p.68.*

More than two authors: Durmuş Yalçın ao., ***History of the Republic of Turkey,*** *Volume I, 7. Edition, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2010, p.511.*

The interview and the interview-style conversations should be mentioned in the text by specifying the name -surname and date and also they should be shown in te bibliography.

In the repeated references : surname should be written; if work is a book you should write ***n.m.w****. but if work is an article you should write* ***n.m.a.****; page number should be added.*

Saray, ***n.m.w.,*** *p.82.*

Eraslan-Olgun, ***n.m.w.,*** *p.68.*

Olgun, ***n.m.a.,*** *p.5.*

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: *Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.*

Levent Şahverdi Arşivi

Eraslan, Cezmi-Olgun, Kenan, ***Monarchy and Parliament in the Ottoman Empire,*** *3F Publications, Istanbul 2006.*

b- Periodical: *Author's (s') surname, name,title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.*

Olgun, Kenan, "General Election Applications in Turkey from the Declaration of the Republic until 1950", ***Journal of Atatürk Research Center,*** *Volume XXVII, Number 79, Ankara 2011, p.1-35.*

c- Report: *Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name,name of organization place, date of issue,* ***Declarations****, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.*

Eraslan, Cezmi, " Atatürk's View of Making Farmers Landowner", ***The Sixth International Congress on Atatürk ,*** *Ankara, 12-16 November 2007,* ***Declarations****, Volume II, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2010, p.1999-2008.*

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

ADDRESS

Atatürk Research Centre Presidency
Ziyabey Street. No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA
Tel: *(0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18*
Fax: *(0 312) 285 65 73*
E-mail*: dergi@atam.gov.tr.*
Web: *http://www.atam.gov.tr*
e-magaza@atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi